

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

TOSHEVA NURZODA TOSHEMIRONA

**MAKTABGACHA TA‘LIM-TARBIYANI
TASHKIL ETISH**

*Oliy va o‘rta maxsus vazirligi tomonidan oliy o‘quv yurtlarining
60110200 – maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabalariga
mo‘ljallangan*

**“KAMOLOT” nashriyoti
BUXORO - 2022**

UO‘K: 372.8

BBK: 74.2.0

Tosheva Nurzoda Toshtemirona, Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish. [Matn]: darslik / N.T. Tosheva / - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2022. -396 b.

Darslik 60110200 – maktabgacha ta’lim yo‘nalishi bakalavriat talabalari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning mazmunida bo‘lajak tarbiyachilarni ta’lim-tarbiya qonuniyatlari bilan yaqindan tanishtirishga doir bilimlar bilan qurollantirish, shuningdek, maktabgacha ta’limga qo‘yilgan talablar, tamoyillar, mazmuni, tarbiya turlari va tarbiyachi shaxsini shakllantirishning pedagogik asoslarini o‘rgatish masalalari yoritilgan

Taqrizchilar:

Ma‘murov B.B -

pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Umurov Z.L -

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ISBN: 978-9943-9017-8-0

Ushbu darslik oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2022 yil “30” dekabrdagi “429”-sonli buyrug‘iga asosan nashr etishga ruxsat berildi.

© “KAMOLOT” nashriyoti
© Tosheva Nurzoda Toshtemirona

KIRISH

Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bular esa hamisha bolalar ta’lim-tarbiyasi oldidagi dolzarb yechimtalab muammolardan biridir. Bugun maktabgacha ta’limi oldida ham shu savollar ko‘ndalang turibdi. Sababi uzluksiz ta’lim tizimining bosh bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’limda eng asosiy fundamental bilimlar shakllantirilishi lozim.

Mamlakatimizda olib borilayotgan uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlaridagi yangilanish, modernizatsiya jarayoni uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari uchun, jumladan, barcha fanlar qatorida Maktabgacha ta’lim - tarbiyani tashkil etish fani bo‘yicha ham zamon talabiga javob bera oladigan darslik va o‘quv qo‘llanmalarni yaratishni taqzo etmoqda. Shu boisdan Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish faniga oid zamonaviy bilimlar tizimini bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarga o‘qitish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Bugungi kunda Respublikamizda “Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi” hamda maktabgacha ta’lim uchun o‘quv dasturlari va o‘quv-metodik majmualarda bolalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilgan. MTT tarbiyalanuvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirish tarbiyachi-pedagoglarning ta’lim-tarbiyani samarali tashkil etishlariga bevosita bog‘liqdir. Bu borada O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida umumiy o‘rta ta’lim sifatini tubdan oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ro‘yobga chiqarish kabi yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib, bu o‘z navbatida mazkur jarayonni tadqiq etish va tahliliy yo‘nalishga ega bo‘lgan didaktik tizim sifatida ko‘rib chiqishda bolalar aqliy salohiyatini rivojlantirishda tarbiyachi-pedagoglarning ta’lim-tarbiyani samarali tashkil etish texnologiyasini takomillashtirish va amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiyadan ko‘zlangan maqsad – ta’limning keyingi bosqichida ijodiy va mustaqil fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalab berishdan iborat.

Ushbu darslikda Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanini o'qitishning maqsad va vazifalari – bo'lajak tarbiyachilarni ta'lim-tarbiya qonuniyatlari bilan yaqindan tanishtirishga doir bilimlar bilan qurollantirish, shuningdek, maktabgacha ta'limga qo'yilgan talablar, tamoyillar, mazmuni, tarbiya turlari va tarbiyachi shaxsini shakllantirishning pedagogik asoslari kabi masalalar yoritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan ilgari surilgan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida Oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish, jismonan sog'lom ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq, yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish, yoshlarni ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash vazifalari belgilab berilgan

I. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM-TARBIYANI TASHKIL ETISH FANINING UMUMIY ASOSLARI, MAZMUNI, MOHIYATI VA PREDMETI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish, maktabgacha ta'lim tizimi, Forobiy, Beruniy, fanning predmeti va vazifalari, tarbiya, ta'lim, ma'lumot, o'qitish, rivojlanish, pedagogik madaniyat

I.1. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining umumiy asoslari

Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanining maydonga kelishiga sabab bo'lgan. Insonni ma'rifatli va ma'naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi.

Pedagogika – yunoncha so'z bo'lib, «bola yetaklovchi» ma'nosini bildiradi. Insonlarni ma'rifiy va ma'naviy barkamollikka munosabatlarni o'zgartirib borishi natijasida pedagogika fani xalq orasida o'z mavqeyiga ega bo'ldi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogika dunyoviy fanlar tizimi qatoridan alohida o'rin egallagan. Uning bosh masalasi tarbiyadir. Bundan uch ming yillar ilgari Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da ta'lim-tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilgani holda uning ibodatxonalarida qoshida maktablar tashkil etilib, koinlar tomonidan bolalarning ta'lim-tarbiya tizimi ishlab chiqilgan. Bu ta'lim-tarbiya tizimi quyidagi tartibda amalga oshirilgan: diniy va axloqiy tarbiya, jismoniy tarbiya, o'qish va yozishga o'rgatish.

Ota-bobolarimiz azal-azaldan bola tarbiyasiga alohida e'tibor qaratganlar. Imom al-Buxoriy, Iso at-Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Az-Zamaxshariy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy singari ulug' olim-u adiblar, fozil-u fuzalolar ta'lim-tarbiya borasida ko'p asarlar bitganlar. Sharq pedagogikasining asoschilari Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asari, Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub”i, Kaykovusning “Qobusnoma”si kabi asarlari bunga dalildir. Mazkur ta'limiy asarlarda inson shaxsini ma'naviy kamolga yetkazish yuksak xulq-odob, ilm-fanni egallash asosidagina amalga oshirilishi

mumkin, degan g'oya ilgari surilgan. Bu davrda haqiqiy bilimga asoslangan ta'limiy uslub shakllandi, natijada ta'lim-tarbiya olimlar diqqat markazida bo'ldi.

Farobiyning ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida inson takomilida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usul va uslublari haqida fikr yuritilgan. "Fozil odamlar shahri", "Baxt-saodatga erishuv to'g'risida", "Ilmlarning kelib chiqishi" kabi maorifiy asarlarida olimning tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Abu Rayhon Beruniyning bilimlarni egallash yo'llari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchiga bilim berishda ularni zeriktirmaslik, uzviylik, izchillik va hokazolarni e'tiborga olish kerakligini uqtiradi. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi zamon pedagogikasida e'tirof etiluvchi irsiyat, muhit va tarbiyadir.

Ibn Sino insonlarni kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan bilim egallashga da'vat etadi. Bilimsiz kishilarning johil bo'lishi, haqiqatni bila olmasliklarini ta'kidlaydi. Ibn Sino bilim olishda bolalarni yengildan og'irga borish orqali bilim berish, olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi, bilim berishda bolaning qiziqishi va qobiliyatlarini hisobga olish, o'qitishni jismoniy mashqlar bilan olib borish kerakligini uqtiradi.

Pedagogik fikr rivojlanishida rus pedagogi K.D.Ushinskiyning pedagogik, nazariy qarashlari "Inson tarbiya predmeti sifatida" degan mukammal asarida bayon qilib berilgan. "Ona tili", "Bolalar dunyosi" kitoblari barchaga yaxshi ma'lum bo'lib, u ta'limning ko'rgazmaliligi, ongli va uzviy olib borish masalalarini ishlab chiqdi.

Pedagogikaning fan sifatida rivojlanishida chex pedagogi, olimi Yan Amos Komenskiy (1592-1670)ning hissasi katta bo'ldi. Uning "Buyuk didaktika" asari haqli ravishda pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar hisoblanadi. Undan tashqari "Onalar maktabi" degan maktabgacha ta'lim qo'llanmasi va bir qancha kitoblari diqqatga sazovordir. Komenskiy o'zining pedagogik nazariyasida tarbiyaning tabiatga uyg'un bo'lishi to'g'risidagi tushunchani ilgari suradi. Pedagog bolani tarbiyalaganda, bog'bon daraxtning biologik o'sish qonuniyatini hisobga olgani kabi, undagi tabiiy bilish xususiyatlarini hisobga olishi shart,-deydi. Komenskiy o'qishga hammaning jalb qilinishini, hamma umumiy ta'lim olishi kerakligini

uqtiradi. “Ta’lim to’g’risida”gi qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilinganiga qadar ham biz maktabgacha ta’lim to’g’risida fikr yuritib kelganmiz. Bugun esa bu masalaga yangicha yondashmoqdamiz. Zero, dastur talablariga asosan maktabgacha ta’lim turi - bolani maktabga tayyorlash bilan birga, uni sog‘lom bo‘lib o‘shini ta’minlaydi, muntazam ta’lim olishga tayyorlaydi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi.

Keyingi yillarda maktabgacha ta’lim muassasalarining yangi tarmog‘i shakllanib bormoqda. Misol tariqasida nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari, qisqa muddatli maktabgacha ta’lim muassasalari, bolalarga xoreografiya, tasviriy va musiqa san’ati, kompyuter savodxonligini o‘rgatuvchi guruhlar soni kundan kunga ko‘payib bormoqda. Bularning hammasi maktabgacha yoshdagi farzandlarimizni “Ta’lim to’g’risida”gi talablar asosida tarbiyalash uchun shart-sharoit yaratmoqda.

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonunning 8-moddasi maktabgacha ta’limga bag‘ishlanadi. Maktabgacha ta’lim shaxsni sog‘lom va qilib tarbiyalab, maktab ta’limiga tayyorlaydi. Bu ta’lim 6-7 yoshgacha oilada, bolalar bog‘chasida olib boriladi. 2022-yilda takomillashtirilgan davlat talablari qabul qilindi. Davlat talablarida bolalarning tug‘ilgandan 7 yoshgacha bo‘lganlari beshta asosiy rivojlanish sohalariga bo‘lingan. Har bir rivojlanish sohasi o‘z o‘rnida kichik sohalarga ajratilgan bo‘lib, ular har bir yosh guruhiga mos bir nechta talablardan va kutilayotgan rivojlanish ko‘rsatkichlaridan iborat. Bunda quyidagi yo‘nalishlar asos qilib olindi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari;
- bilish jarayonining rivojlanishi;
- ijodiy rivojlanish.

“Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining o‘quv Davlat dasturi

2018-yil yaratildi va 2022-yilda qayta takomillashtirildi. Maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me‘yoriy-huquqiy hujjat bo‘lib, unda maktabgacha ta’lim muassasasining maqsad va vazifalari, o‘quv tarbiyaviy faoliyatining asosiy

g'oyalari ifodalangan. Bolaning ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilangan. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi ijtimoiy tarbiya tajribasini sinchkovlik bilan o'rgandi. Bu esa maktabgacha ta'lim muassasalari ishini takomillashtirishga yordam beradi.

I. 2. Fanning predmeti va vazifalari

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining maqsadi maktabgacha ta'lim-tarbiya qonuniyatlari bilan yaqindan tanishtirish, shuningdek, maktabgacha ta'limga qo'yilgan talablar, tamoyillar, mazmuni, tarbiya turlari va tarbiyachi shaxsini shakllantirishning pedagogik asoslarini o'rgatishdan iborat.

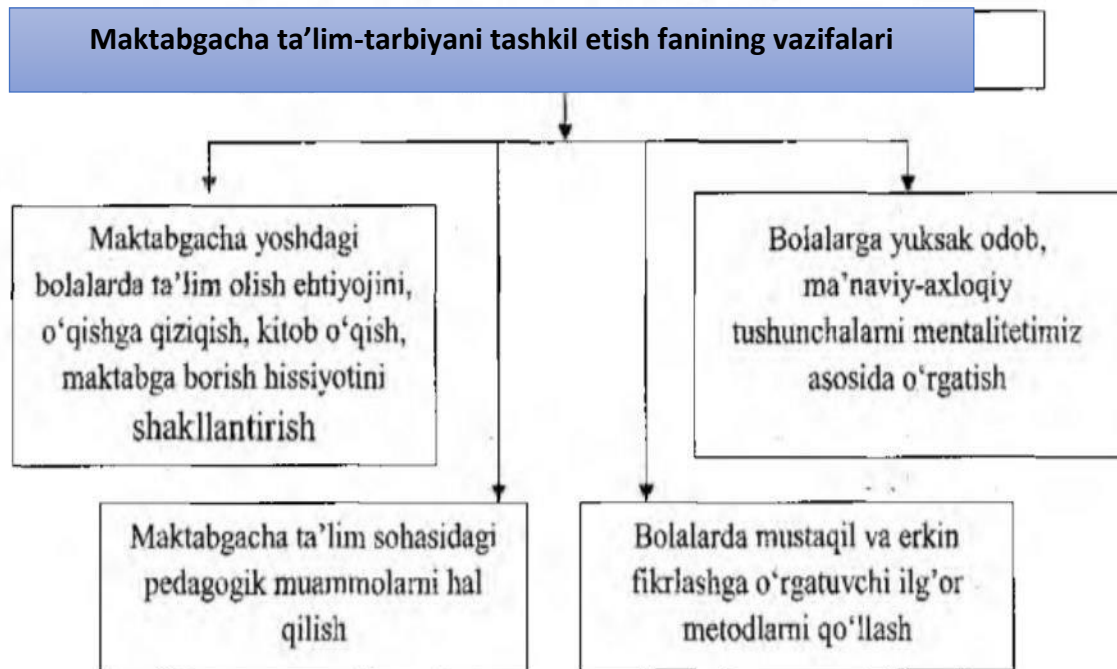
Fanning vazifalari: pedagogik qonuniyatlar hamda tamoyillarga asoslangan holda o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish haqidagi bilimlarga ega bo'lish, ta'limni tashkil etishning asosiy shakllarini amaliyotda qo'llash, maktabgacha ta'lim-tarbiyaning mazmuni, o'ziga xos xususiyatlari, ta'limiy-tarbiyaviy jihatlarini topish, hamda kasbga bo'lgan munosabatni tarbiyalash.

Quyidagi sxemada Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining predmeti ko'rsatib o'tilgan:

Bola tug'ilgan kundan boshlab, maktabga borguniga qadar bo'lgan davrda har tomonlama yetuk barkamol etib tarbiyalash qonuniyatlarini o'rganish maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining asosiy mavzusidir. U maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi birligini, maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab ishidagi aloqadorlikni, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlashni ta'minlab, ijtimoiy maktabgacha ta'lim sharoitida tarbiya va ta'lim berish ishlarining vazifalarini, tamo-

yillarini, mazmunini, metodlarini, shakllarini va uni tashkil etishni ishlab chiqdi. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish pedagogika fanlar tizimida uning ajralmas qismi bo'lib shakllandi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etishning nazariyasi va amaliyoti maktabgacha yoshdagi bolalarga har tomonlama tarbiya berishning maqsadi, bolaning imkoniyatlari va uni ilk yoshdan boshlab tarbiyalashning roli, maktabgacha ta'limni hayot, zamon bilan bog'lab olib borishning zarurligi, bola shaxsining shakllanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatiga asoslanadi. Pedagogika fani tarbiyani pedagogik hodisa sifatida o'rganib, bir qator tushunchalarni o'z ichiga oladi. Pedagogikada tarbiya, ta'lim, ma'lumot asosiy tushunchalar hisoblanadi.

Pedagogikaning asosiy tushunchalari		
Tarbiya	Ta'lim	Ma'lumot
Pedagogik hodisa bo'lib, yosh avlodga ilmiy bilimlar sistemasini, malaka va ko'nikmalarni maxsus metod va vositalar orqali rejali ravishda singdirib	Ijtimoiy zarur bilimlar, muayyan ko'nikma va malakalarni o'quvchilarga singdirish, ularning ongiga, xulqiga ta'sir etish, dunyoqarashi va bilish faolligini rivojlantirishdir. U insonni mehnatga, hayotga tayyorlashning	Asosiy pedagogik tushuncha bo'lib, uning ijtimoiy hayot voqealarini obyektiv aks ettirishdir. Ma'lumot kishini bilishga bo'lgan talabini ta'minlab, undagi qobiliyatlarni ma'lum darajaga
borish va uning natijasida har tomonlama shakllangan kishini tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi.	asosiy vositasi hisoblanadi. Ta'lim berish jarayonida tarbiya va ma'lumotning maqsadi amalga oshiriladi. Ta'lim ikki tomonlama jarayon - o'qitish va o'qishni o'z ichiga oladi.	ko'taradi va amaliy faoliyatga tayyorlaydi. Ma'lumot ta'limning natijasi bo'lib, u kishi tomonidan bilim, malaka va ko'nikmalarni mustaqil egalashdir.

O'qitish - pedagogik faoliyat bo'lib, u bilim, ko'nikma va malakalarni bolalarga singdirish, ularning bilim va amaliy faoliyatiga rahbarlik qilishdir.

O'qish - bolalarning bilim, malaka, ko'nikmalarni egallashdagi amaliy faoliyatidir. U o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

I. 3. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining boshqa fanlar bilan aloqasi

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani jamiyat va insonni o'rganuvchi fanlar bilan chambarchas bog'langan. Maktabgacha ta'lim ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyani o'rganar ekan, sotsiologiya, anatomiya, fiziologiya, psixologiya, umumiy pedagogika fanlari,

falsafa bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki mazkur fanlar tarbiyaning maqsadi va vazifalarini o‘rganish metodologiyasini belgilaydi. Jamiyat to‘g‘risidagi materialistik falsafa tarbiya masalasiga asoslangan holda yondashish imkonini beradi.

Tarixiy materializm pedagogika tarbiyaning sinfiy mohiyatini ochib berish, uning paydo bo‘lishi va rivojlanishi ijtimoiy hodisa ekanligini, jamiyat hayotida va kishi shaxsining rivojlanishida tarbiyaning rolini baholashga yordam beradi. Didaktik masalalarni ishlab chiqishda pedagogika bilish nazariyasiga suyanadi, axloqiy tarbiya masalalarini o‘rgatishda pedagogika etikaning axloq to‘g‘risidagi ta’limotiga, estetik tarbiyaning maqsadini, yo‘llarini, metodlarini belgilashda etika faniga asoslanadi.

Etika axloqni nazariy jihatdan asoslab, yosh avlodni, uning axloqiy tarbiyasi muammolarini, inson shaxsini shakllantirishda axloqiy g‘oyalar rolini tushunishni chuqurlashtiradi.

Estetika insonlarni voqelikka, san‘atga estetik munosabatlarni rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini o‘rganadi, nafosat tarbiyasining ilmiy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish fani boshqa fanlardan biologiya, psixologiya, yosh psixologiyasi bilan ham bog‘liq holda rivojlanadi.

Fiziologiya pedagogikaning tabiiy-ilmiy bazasi bo‘lib, u birinchi navbatda inson oliy nerv faoliyatining rivojlanishi, nerv sistemasining xususiyatlari, sezgi organlari, tayanch-harakat apparati, yurak-tomir va nafas olish sistemalari va shu kabilarning rivojlanishi haqidagi ma’lumotlarga tayanadi. Hozirgi zamon fiziologiyasi eng muhim pedagogik muammolarni to‘g‘ri hal etishda: bola rivojlanishiga, uning qobiliyatlarini shakllantirishga muhit, irsiyat va tarbiyaning ta’siri va shu singarilarni begilashda pedagogikaga yordam beradi. O‘sib borayotgan organizm tuzilishining va harakat qilish qonuniyatlarining asosiy tamoyillarini ochib beruvchi yosh fiziologiyasi ta’lim-tarbiya berish masalalarini ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

Fiziologiyaning oliy nerv faoliyati, nerv sistemasining tipologik xususiyatlari to‘g‘risidagi xulosalarni pedagogikaga o‘quv-tarbiya jarayoni metodikasini ishlab chiqishda, bolalar faoliyatlari uchun yaxshiroq sharoitlar yaratishda yordam beradi.

Insonning voqelikni belgilovchi hamda uning xulq-atvorini boshqaruvchi psixikaning qonuniyatlari va mexanizmlari to'g'risidagi fan bo'lgan umumiy psixologiya insonning rivojlanishi, tarbiyalanishi va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlari jarayonida shakllanadigan holat va xislatlarni (tafakkur, xotira, tasavvur, his-tuyg'u, iroda va hokazo) tadqiq qiladi.

Yosh psixologiyasi maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanini turli yoshdagi bolalarning bilish imkoniyatlarini, u yoki bu tarbiyaviy ta'sirni ular qanday qabul qilinishini aniqlashda yordam beradi.

Psixologiya shaxsning rivojlanish qonuniyatlari, yosh va o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi xulosalarni tarbiyalash va ta'lim berishning ratsional mazmun, metodini asoslash va shaxsning shakllanish jarayonini to'g'ri loyihalash imkonini yaratadi. Pedagogika jamoani tashkil etishning samaraliroq shakllarini, shaxsni jamoada va jamoa orqali tarbiyalash metodlarini ishlab chiqishda sotsial psixologiya bilan qurollanadi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani jismoniy rivojlanish masalasini, bola organizmining shu qobiliyatini oshirish, uning faoliyatini normallashtirish, masalalarini o'rganishda umumiy va sotsial gigiyena, mehnat gigiyenasi, maktab gigiyenasi, pediatriya va boshqa fanlarning erishgan yutuqlaridagi xulosalardan foydalanadi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani umumiy pedagogika bilan ham bog'liqdir, chunki umumiy pedagogika tarbiyaning umumiy qobiliyatlari, jamiyatda yosh avlodni har tomonlama tar-

biyalash hamda ta'limning mohiyati va qonuniyatlarini o'rganadigan fandır.

Shunday qilib, Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani yuqorida keltirilgan fanlar bilan bog'liq holda rivojlanib, boyib boradi. Yechilmay qolgan muammolar pedagogik nuqtayi nazardan ilmiy asoslangan tarzda o'z yechimini topadi va kerakli xulosa, tavsiyalar beradi.

I. 4. Maktabgacha ta'limga kirish

Maktabgacha ta'limning maqsadi: bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq sog'lom va yetuk, maktabga tayyorlangan tarzda shakllantirish.

Maktabgacha ta'limning vazifalari bolalarni xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy merosi va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash; bolalarda milliy vatanparvarlik hislarini shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish moyilliklarini shakllantirib, ularni muntazam ravishda ta'lim jarayoniga tayyorlash; bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish, bolalarning jismoniy va ruhiy sog'lig'ini ta'minlashdan iborat.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- har bir bola uchun maktabgacha ta'lim va tarbiya olish imkoniyatining mavjudligi;
- har bir bolaning iste'dodi nishonalarini, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar tengligi;
- maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarga ta'lim, tarbiya berish va ularni sog'lomlashtirishning, oila hamda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyaviy ta'sirining birligi;
- maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berish uyg'unligi;
- bolaning shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan shaxsiy yondashuv;
- maktabgacha va umumiy o'rta ta'limning izchilligi hamda uzluksizligi;
- ta'lim va tarbiyaning demokratik hamda dunyoviy xususiyatga egaligi;
- ta'lim-tarbiya jarayonining shaffofligi va ochiqligi;

– maktabgacha ta’lim va tarbiya mazmuni, darajasi hamda hajmining maktabgacha bo‘lgan yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlariga hamda sog‘lig‘i holatiga muvofiqligi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari quyidagi turlar bo‘yicha tashkil etiladi:

- umumiy turdagi maktabgacha ta’lim tashkiloti;
- ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkiloti;
- inklyuziv guruhlariga ega maktabgacha ta’lim tashkiloti;
- qo‘shma turdagi maktabgacha ta’lim tashkiloti.

Umumiy turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotining umumiy rivojlantirish yo‘nalishidagi guruhlarida maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim dasturi amalga oshirilishi ta’minlanadi.

Ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim dasturi amalga oshirilishi ta’minlanadi.

Inklyuziv guruhlariga ega maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarning alohida ta’lim olish ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda, ularni sog‘lom muhitga uyg‘unlashtirish orqali ta’lim va tarbiya olishi uchun teng imkoniyatlar ta’minlanadi.

Qo‘shma turdagi maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlanishida jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalarning va rivojlanishida nuqsonlari bo‘lmagan bolalarning bitta tashkilotda alohida guruhlarda, shuningdek inklyuziv guruhlarda birgalikda o‘qishini hamda tarbiyalanishini tashkil etishga qaratilgan maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat ta’lim dasturi amalga oshirilishi ta’minlanadi.

I. 5. Maktabgacha ta’lim - uzluksiz ta’lim tizimining boshlang‘ich bosqichi

Ma’lumki, maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’lim tizimining boshlang‘ich halqasi bo‘lib hisoblanadi. U sog‘lom, har tomonlama yetuk bola shaxsi shakllanishini ta’minlashga, uni muntazam ravishda ta’lim olishga tayyorlab, o‘qishga bo‘lgan havasini uyg‘otishga qaratilgan bo‘lib, bu 6-7 yoshgacha bo‘lgan davrda davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida maktabgacha yoshdagilar ta’lim va tarbiyasining shaxsiy yo‘nalganlik modeli ustuvor bo‘lib hisoblanadi. Shaxsiy yondashuvning maqsadi – bu shaxsning shakllanishi bo‘lib, belgilangan standart bo‘yicha uni o‘zgartirish

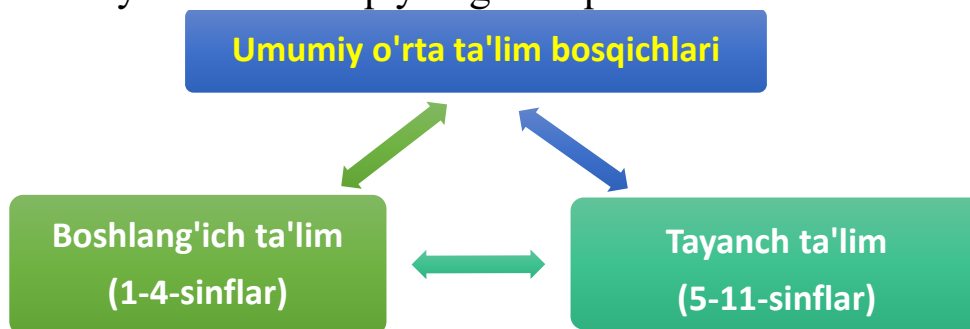
emas, balki uni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilishdir. Maktabgacha ta'lim tashkiloti ta'lim-tarbiya muassasasi hisoblanadi va uning vazifasiga bola shaxsi asoslarini shakllantirish, uning bilishga doir qiziqishlarini, madaniy axloq-odob ehtiyojlarini, dastlabki mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, unda bilimga muhabbat uyg'otish, salomatligini mustahkamlash kabilar kiradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni talablariga hamda maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiradi.

Maktabgacha ta'limni rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim bo'ladi:

- malakali tarbiyachi va pedagog kadrlarni ustuvor ravishda tayyorlash;
- maktabgacha ta'limni samarali psixologik-pedagogik uslublarini izlash va joriy etish;
- bolalarni oilada tarbiyalashni tashkiliy, psixologik, pedagogik va uslubiy jihatdan ta'minlash;
- Zamonaviy o'quv-uslubiy qo'llanmalar, texnik vositalar, o'yinchoqlar va o'yinlar yaratish hamda ularni ishlab chiqarish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni xalqning boy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun lozim-sharoitlar yaratish;
- maktabgacha ta'lim muassasalarining har xil turlari uchun muqobil dasturlarni tanlab olish, barcha masalalar bo'yicha malakali maslahat ko'rsatish imkoniyatini yaratish;
- maktabgacha ta'lim va sog'lomlashtirish muassasalari tarmog'ini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish texnologiyalarini ishlab chiqish;
- maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining ish mazmuni va vazifasi o'quvchilarga fan asoslarini o'rganish, ularda ijtimoiy faoliyatni tashkil etish borasida ko'nikma va malakalar hosil qilish, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limiga ularni tayyorlashdan iboratdir.

Umumiy o‘rta ta’lim quyidagi bosqichlardan iboratdir:

Maktabning birinchi sinfiga bolalar olti-yetti yoshdan qabul qilinadilar. Boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi va ish mazmuni umumiy o‘rta ta’lim olish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, ko‘nikma va malaka asoslarini shakllantirishdan iboratdir. Umumiy o‘rta ta’lim boshlang‘ich ta’lim negizida tashkil etilib, u o‘quvchilarga bilimning zarur hajmini beradi (umumiy o‘rta ta’lim DTS da belgilangan), ularda mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba-ko‘nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo‘naltirishga va ta’limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi.

Umumiy o‘rta ta’lim doirasida bolalarning qobiliyati va iste’dodini rivojlantirish maqsadida muayyan yo‘nalishdagi ixtisoslashtirilgan, maxsus ta’lim muassasalari (maktab-internatlar, musiqa, sport, xoreografiya hamda tasviriy san’at, shuningdek, ijtimoiy-gumanitar va tarbiyaviy fan yo‘nalishlar bo‘yicha chuqurlashtirilgan bilim beruvchi maktablar va boshqalar)ni tashkil etish mumkin.

Uzluksiz ta’lim tizimining muhim bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta’lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog‘ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, maktabgacha ta’lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta’lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma’naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadida:

– birinchidan, maktabgacha ta’lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish;

– ikkinchidan, ilgʻor xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

– uchinchidan, respublikada davlat va nodavlat maktabgacha taʼlim tashkilotlari orasida sogʻlom raqobat muhitini yaratish hisobiga barcha bolalarning maktabgacha taʼlim muassasalariga bosqichma-bosqich qamrab olinishini taʼminlash, ularga soliq imtiyozlari va preferensiyalar berish, budjetdan subsidiyalar ajratish, shuningdek, bolalarning maktabgacha taʼlimi va tarbiyasining muqobil shakllarini amaliyotga tatbiq etish;

– toʻrtinchidan, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni, taʼlim va tarbiyaning samarali shakllari hamda usullarini taʼlim-tarbiya jarayoniga, shu jumladan nodavlat sektorida joriy etish;

– beshinchidan, milliy madaniy-tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalikdan kitob oʻqishga qiziqishni uygʻotuvchi oʻquv-metodik, didaktik materiallar, oʻyin va oʻyinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan maktabgacha taʼlim tashkilotlarini taʼminlash;

– oltinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni hisobga olgan holda bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir boʻlgan maktabgacha taʼlim tashkilotlari direktor va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

– yettinchidan, maktabgacha taʼlim tashkilotlari xodimlarini moddiy ragʻbatlantirish tizimini yaratish va tajribali yuqori malakali va kasbiy jihatdan puxta tayyorlangan pedagog kadrlar hamda tarbiyachilarni taʼlim-tarbiya jarayoniga jalb qilish;

– sakkizinchidan, maktabgacha taʼlim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining ratsional va belgilangan meʼyorlar asosida sogʻlom va toʻgʻri ovqatlanishini taʼminlash uchun munosib sharoitlar yaratish, koʻngilochar va bilim beruvchi mashgʻulotlar elementlari boʻlgan, hajmlari va intensivligi asosiy tibbiy taqdimnomalar bilan belgilanuvchi serharakat oʻyinlar va mashqlar uyushtirish;

– toʻqqizinchidan, Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash vazirligi bilan birgalikda maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarga tibbiy xizmat koʻrsatish hamda ularning hayoti va sogʻligʻini himoya qilish boʻyicha profilaktika chora-tadbirlarini muvofiqlashtirish kabi rejalar ishlab chiqilgan.

Bugungi kunda maqsad maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta'lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. "Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish" tushunchasi qanday mazmuni anglatadi?
2. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani nimani o'rganadi?
3. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining obykti va predmetini izohlang.
4. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
5. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etishning asosiy kategoriyalarini sanang va mohiyatini yoritng.
6. "Ta'lim", "Tarbiya", "Bilish", "Ma'lumot" deb nimaga aytiladi?
7. "Shakllanish" va "Shaxsning shakllanishi" deb nimaga aytiladi?
8. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish qaysi fanlar bilan o'zaro bog'liq?
9. "Ma'lumot", "O'qish", "O'qitish" deb nimaga aytiladi?
10. Jumlani to'ldiring.pedagogikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi".

II. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMINING RIVOJLANISH TARIXI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: maktabgacha ta'lim tarixi, maktabgacha ta'lim konsepsiyasi, Fridrix Frebel, “olloh ekinlari”, “bog‘bon qizlar”, Frebel tuhfalari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktabgacha yosh, faoliyat, ta'lim

II.1. Maktabgacha ta'lim tarixi

XIX asming ikkinchi yarmi - XX asrda Shveysariya, Angliya va boshqa Yevropa mamlakatlarida nemis pedagogi Fridrix Frebelning maktabgacha tarbiya nazariyasi keng ommalashdi. Pedagogika tarixida Frebelning ahamiyati shu bilan belgilanadiki, u maktabgacha tarbiya nazariyotchisi bo‘lgani holda maktabgacha pedagogikani mustaqil fan tarmog‘iga ajratilishiga ko‘maklashdi. Ayni paytda u ilk bor “bolalar bog‘chasi” tushunchasini muomalaga kiritdi.

Fridrix Frebel (1782-1852). Fridrix Frebelning pedagogik tizimi – bolalar bog‘chasining paydo bo‘lishi tarixi 1837-yilga borib taqaladi. Bolalar bog‘chasining asoschisi deb taniqli nemis pedagogi Fridrix Frebel e’tirof etiladi. Aynan u Germaniyaning Bad-Blankenburg shahrida bolalar uchun tashkil qilingan muassasasini “bolalar bog‘chasi” deb atadi va ushbu atama butun dunyoda umumiy tarzda qabul qilindi. Shunday savol tug‘iladi: Nima sababdan muassasa “bolalar bog‘chasi” deb ataladi? Taxminlardan biriga ko‘ra, F.Frebel bolalarni “olloh ekinlari” deb hisoblagan, ya’ni ular g‘amxo‘rlik va parvarishga muhtoj o‘simliklar bog‘i hisoblanadi. Yana bir taxmin shundan iboratki, nemis pedagogi Sorbixdagi “Saroy bog‘ida” deb nomlangan sobiq mehmonxonada “bolalarni parvarishlash bo‘yicha birinchi muassasa”ni ochgan. Farzandlarini muassasaga olib borar ekan, shaharcha aholisi boqqa ketyapmiz, deb aytgan. Chunki bolalar bog‘chasi o‘zining dizayniga ko‘ra gullar va daraxtlarga o‘ralgan bog‘ bo‘lgan. Bolalar bog‘chasi tarbiyachilarni nemis pedagogi “bog‘bon qizlar” deb atagan, bu bilan u bolalarga bo‘lgan mehrini ifodalagan, pedagoglarni bolalarga voyaga yetishi va rivojlanishi uchun ko‘maklashishga da’vat etgan. Frebelning bolalar bog‘chalari shuningdek, vaqtincha oila o‘rnini bosish va ota-onalarga tarbiya ishlariga yordamlashish uchun tashkil qilingan: onalar bilan bolalar birga kelishi, ular bilan o‘ynashi va bog‘bon qizlardan o‘rganishi mumkin bo‘lgan. Shu tarzda, F.Frebelning katta xizmati bolalar

bog'chasining ochilishi, shuningdek maktabgacha ta'lim uslubi-yotining yaratilishi bo'ldi. Uning asosini bolalarga bo'lgan cheksiz mehr tashkil qiladi. Ushbu uslubiyotning asosiy jihatlarini sanab o'taylik: o'yin, nutqni rivojlantirish, jamoaviy tarbiya, mehr-muhabbat bilan o'rab olish, jazolarning yo'qligi va tarixda qolib ketgan "Frebel tuhfalari". Bolalar tarbiyasiga katta e'tibor qaratar ekan, Frebel o'yinlarni o'z uslubiyotining asosi deb bilgan, bular: ijodiy, harakatli, fantaziyali, taqlidli va h.z. o'yinlar. Shuni ta'kidlash kerakki, aynan Frebel didaktik o'yinlar tizimini yaratishga asos solgan. U didaktik o'yinlar va turli tuman mashg'ulotlarni o'tkazish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalarni ishlab chiqqan. Olim olib borgan ishlar unda shunday e'tiqodni shakllantirdiki, "bolalar o'yini – bu turmush ko'zgusi va ichki olamning erkin namoyishi"dir. Frebel mayda motorika yordamida bolalar nutqini rivojlantirishni taklif qilgan. U ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini batafsil ko'rsatib bergan hamda buyum bilan tanishishni uning nomini atashdan boshlash kerak, degan talabni ilgari surgan. Nemis pedagogining fikricha, turli materiallar bilan ko'plab mashqlar bajaruvchi bolalar boshqa bolalardan ancha avval so'zlay boshlaydi. Frebel xilma-xil bolalar faoliyati turlari va mashg'ulotlarni taklif etgan, bular: mozaika, munchoqlar, cho'plar, qog'ozlar, bo'yoqlar bilan ishlash, rasm chizish, qog'ozdan to'qish, qog'ozni qirqish, loydan narsalar yasash. Origamiga katta e'tibor qaratilgan (ya'ni qaychidan foydalanmasdan turib, qog'ozdan shakllar yasash). Shuningdek, olimning bog'chasida arqonli o'yinlar, qum o'ynash, konstruksiyalar yasash uzviy mashg'ulotlar hisoblangan. Bular ijodiy qobiliyatni o'stirish, intellektni shakllantirish, dunyoni abstrakt holda qabul qila olish, noan'anaviy qarorlar qabul qilish layoqatini rivojlantirishga ko'maklashadi. O'yin jarayonida bolalar bilan suhbatlashish ham ko'zda tutilgan. Suhbat mavzusi Frebelning fikricha, avvaldan tayyorlanib, bolaning faoliyat bilan shug'ullanish va boshqa bolalar bilan muloqot qilishga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun, uni tengdoshlari jamoasida tarbiyalash kerak. Ushbu g'oyani u chuqur pedagogik asos bilan mustahkamladi va uni keng ommalashtirish bo'yicha ko'p ishlarni amalga oshirdi. Frebel jamoaviy tarbiyani insoniyat asosi deb bilgan. Shu sababli u bolani majburiy tartibda jamoaviy faoliyatga jalb qilish, ya'ni uning bolalar bog'chasiga qatnashi zarur, deb hisoblagan. U bolaning tanasini

rivojlantirish zarur, tashqi hissiyot sezgilarini mashq qildirish, ularni odamlar va tabiat bilan tanishtirish kerak, deb hisoblagan. Shu kabi o‘yin jarayonida bolani maktabga tayyorlash, bog‘dagi o‘simliklar kabi, ularga rivojlanishida yordamlashish kerak, deb bilgan. Ayni paytda har bir bolaning individualligini yodda tutishga da‘vat etgan. Shu sababli bog‘da katta gullar to‘plami bo‘lgan, bolalar gullarni guruh bo‘lib parvarish qilgan, ayni paytda bitta bolaga biriktirilgan o‘simlik ekilgan tuvak ham bo‘lgan. F. Frebel uslubiyotining g‘oyasi – barcha narsalar bolalarga. Olim bolalarga hayvonlar haqidagi voqealarni aytib bergan, zero bolalar hayvonlarni yaxshi ko‘rishini tushungan. So‘ngra bolalarning gullarga mehri balandligini anglagan. Shu sababli uning tarbiyalanuvchilari gullarni mustaqil parvarishlay boshlagan. Asta-sekin musiqaning bolalarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini sezgan. Shundan kelib chiqib, bolalar ashula ayta boshlagan va “bog‘bon qizlar”ning (ya‘ni, tarbiyachilarning) ashulalarini tinglagan. F. Frebel jazolarga, bolalarga nisbatan har qanday shavqatsizlik namoyishlariga qarshi bo‘lgan. Fridrix Frebel haqida so‘z ketganda uning “tuhfalarini” alohida eslatish kerak.

“Frebel tuhfalari” – bu olim tomonidan ishlab chiqilgan didaktik material bo‘lib, bolani ilk yoshda rivojlanishiga mo‘ljallangan. Bu bolaning turli ko‘nikmalari va layoqatlarini mashq qildiruvi o‘yinchoqlar tizimidir. Har bir o‘yinchoq bolani rivojlantirishga ko‘maklashadi hamda undan foydalanishda muayyan qoidalarni ko‘zda tutadi. F. Frebel 6 ta nomdagi “Tuhfalar”ni taklif etdi:

Birinchi tuhfa – bu koptok. Bu birinchi o‘yinchoq, chunki sharning burchaklari yo‘q, bola uchun qulay. Material sifatida ko‘pincha mayda, yumshoq, jundan to‘qilgan shar-koptoklar taklif qilingan. Har bir koptokka ip bog‘langan. Bolaga turli rangdagi koptokni ko‘rsatish orqali ona uni ranglarni farqlashga o‘rgatgan. Koptoklar turli ranglarga bo‘yalgan. Ular orasida qizil, yashil, sariq, to‘q sariq, oq, ko‘k va binafsha rangli koptoklar bo‘lgan. Shar-koptokni turli tomonga: yuqoriga-pastga, chapga-o‘ngga, oldinga-orqaga tebratar ekan, ona harakatlar nomini aytadi va bolani makondagi harakatlar bilan tanishtiradi. Bolani tasdiq va inkor bilan tanishtirish maqsadida ona sharni kaftiga qo‘yib, so‘ng uni yashirar ekan, “Koptok bor – koptok yo‘q” deb aytadi.

Ikkinchi tuhfa – kichik o‘lchamli yog‘och kub, shar va silindr bo‘lgan. Aniqlik kiritamiz: shar diametri, silindr asosi va kubik

tomonlar bir xil. Ularning yordamida bola ashyolarning turli shakllari bilan tanishadi. Kubik o'z shakli va barqarorligi bilan sharning aksidir. Shar nemis olimi tomonidan harakatlanish ramzi, kubik esa barqarorlik ramzi, xilma-xillikda yagonalik ramzi hisoblanadi. Shu narsa nazarda tutiladiki, kub yagona, ammo unga qaysi tomondan qarayotganingizga ko'ra ko'rinishi turlicha bo'ladi: qirrasini, tomoni, uchi bilan. Silindr sharning ham, kubning ham xossalarini birlashtiradi: u asosiga qo'yilganda barqaror, yotqizilganda harakatlanadi.

Uchinchi tuhfa – bu 8 ta kubikka bo'lingan kub. Ya'ni, kub o'rtasidan bo'lingan, har bir qismi esa – to'rt bo'lakka. Buning yordamida, Frebelning fikricha, bola butun narsa va uning tarkibiy qismlari haqida tasavvurga ega bo'ladi. Shu tufayli bola o'z ijodini rivojlantirish, kubiklardan narsalar qurish, ularni turlicha kombinatsiyalarga birlashtirish imkoniga ega bo'ladi.

To'rtinchi tuhfa – bu o'sha o'lchamli kub bo'lib, u 8 ta plitkaga bo'lingan. Ya'ni, kubik o'rtasidan bo'linadi, har bir qismi esa to'rtta cho'ziq plitkaga bo'linadi. Har bir plitkaning uzunligi kubik tomoniga teng, qalinligi ushbu tomonning to'rtidan bir qismiga teng.

Beshinchi tuhfa – bu 27 ta mayda kubiklarga bo'lingan kub, ulardan to'qqiztasi yanada mayda bo'laklarga bo'lingan.

Oltinchi tuhfa – bu ham 27 ta kubikka bo'lingan kub bo'lgan, ularning aksariyati yana qismlarga: plitkalarga, diagonaliga ko'ra bo'lingan.

Shu tarzda Frebel bo'yicha bolalar bog'chasining maqsadi va tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi:

- faoliyatning 3 ta turiga - o'yin, o'quv, mehnatga yo'naltirilganlik;
- bola hissiyotlarini rivojlantirish;
- bolaning tanasi va ruhini mustahkamlash;
- ko'rgazmali usul yordamida tabiat bilan tanishish va dunyoni anglash;
- odamlar bilan muloqot qilish;
- bolaning tabiiy xislatlarini rivojlantirish;
- bolalarga cheksiz mehr-muhabbat ko'rsatish.

F. Frebelning ulkan yutuqlari bilan birga, tarixdan ma'lumki, uning pedagogik yondashuvlari K.D. Ushinskiy, E.A. Flyorina, G.N. Vodovozova kabi olimlar tomonidan tanqid qilingan. Frebel nazariyasida kamchiliklar ham bor, va ular, avvalo, quyidagilar:

- bolaning bevosita atrofdagi olam bilan tanishuvi “tuhfalar” tizimiga almashtirilgan;
- bolaning hayoti didaktik material bilan chegaralanadi;
- bolaning hayoti haddan ziyod tartibga solinadi;
- bolaning erkin ijodi cheklanadi va h.z.

Shunga qaramay, F. Frebel fanga katta hissa qo‘shgan, zero u nazariya va amaliyotni birlashtirdi, uning maqsadi bolaning ijodiy salohiyatini namoyon bo‘lishiga ko‘maklashadigan sharoitni ta‘minlovchi muhitni yaratish bo‘lgan. Ayni paytda bu bolada noan‘anaviy ijodiy fikrlash qobiliyatini, fantaziyani rivojlantiradi, masalalarni hal etishga noan‘anaviy yondashuvni shakllantiradi. Maktabgacha tarbiya g‘oyasini targ‘ib etish va bolalar bog‘chalarini ommalashtirish yo‘lida ulkan ishlarni amalga oshirdi. Olim bolalarning yoshlariga mos ravishda ishlash usullarini ishlab chiqish orqali maktabgacha tarbiya amaliyotini jiddiy boyitdi. Ko‘plab mamlakatlarda bolalar bog‘chalari maktabgacha tarbiya tizimida yetakchi o‘rinni egalladi. F.Frebel maktabgacha tarbiya tarixida birinchi bo‘lib ijtimoiy maktabgacha tarbiyaning yaxlit, uslubiy ishlab chiqilgan, amaliy qo‘llanmalar bilan boyitilgan tizimini yaratdi. Maktabgacha ta‘lim sohasi vujudga kelishida 1918-yilda Fridrix Frebel kursi qoshida Petrograd maktabgacha ta‘lim institutining tashkil etilishi muhim voqea bo‘ldi. Bu ta‘lim maskanida maktabgacha ta‘lim bo‘yicha mutaxassis kadrlar tayyorlangan, shu bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan.

1919-yilda xalq maorifi kommissariyati tomonidan maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha butun ittifoq anjumani bo‘lib o‘tdi. Bunda ijtimoiy maktabgacha ta‘lim sohasini tashkil etish, bola tarbiyasining nazariy-amaliy masalalari o‘rin oladi. Maktabgacha ta‘limga bag‘ishlangan butun ittifoq anjumanlar:

- 1921-yil – ikkinchi anjuman;
- 1924-yil – uchinchi anjuman;
- 1928-yil – to‘rtinchi anjumanlar bo‘lib o‘tgan.

Bu anjumanlar ijtimoiy maktabgacha ta‘lim muassasalarini kengaytirish, kadrlar tayyorlash, moddiy ta‘minot masalalari, shu bilan bir qatorda maktabgacha ta‘lim sohasini ilmiy tadqiqot ishlarining nazariy va amaliy jihatlarini yoritadi. Maktabgacha ta‘lim pedagogika sohasi rivojiga pedagog olim va psixologlardan S.T.Shaskiy, V.N.Shasskaya, L.K.Shleger, Ye.L.Tixeyeva,

L.I.Chulishskaya, Y.A.Arkin, K.N.Kornilov, P.P.Blonskiy va boshqalar katta hissa qo‘shganlar. Maktabgacha pedagogika bo‘yicha dastlabki qo‘llanma “Ilk yosh pedagogikasi va maktabgacha ta‘lim bo‘yicha metodik xatlar” nashr ettirildi. 1930-yillarga kelib, maktabgacha pedagogika sohasi jadallik bilan rivojlandi, shu bilan bir qatorda maktabgacha bolalar muassasalari soni ham o‘sib bordi. Maktabgacha pedagogika fan sifatida taraqqiy etishida psixolog-olimlardan A.R.Luriya, S.L. Rubenshteyn, B.G. Ananyev, pedagog-olimlardan P.N. Gruzdeva, Y.N. Medinskiy, I.F.Svadkovskiylarning roli katta bo‘ldi.

1928-yilda xalq maorifi komissarligi tomonidan “Doshkolnoe vospitanie” jurnali nashr etildi. Bu jurnal o‘z ichiga quyidagi bo‘limlar:

- maktabgacha ta‘lim nazariyasi va amaliyoti;
- maktabgacha ta‘lim muassasalarini tashkil etish va jihozlash
- metodik ishlar (kutubxona, bolalar adabiyoti, metodik qo‘llanmalar);
- chet ellarda maktabgacha ta‘lim tizimi;
- ilg‘or ish tajribalaridan namunalar

Maktabgacha ta‘lim pedagoglari uchun maslahatlardan iborat bo‘lgan. Maktabgacha pedagogika sohasi bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan pedagog-psixolog Pavel Petrovich Blonskiy (1884-1941) “Maktabgacha ta‘limga kirish” (1913-y), “Bolalarning yosh xususiyatlari” (1934-y) ko‘nikmalari muallifi, asosan, bolalikning ilk yosh davr xususiyatlari ustida tadqiqotlar olib borgan olimdir. Stanislav Teofilovich Shaskiy (1878-1934) pedagog olim, u maktabgacha ta‘limning mazmuni va metodlari ustida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. Uning rahbarligida pedagogik texnikum tashkil etilgan. U tomonidan “Bolalar mehnati va dam olishi” deb nomlangan jamiyat ish olib borgan. Uning “Deti – rabotyagi budushego” (1908) asari bolalar tarbiyasining muhim jihatlarini keng yoritib bergan. Luiza Karlovna Shleger (1863-1942) – maktabgacha ta‘lim sohasi bo‘yicha ko‘zga ko‘ringan olim. U tomonidan “Materiali dlya besed s malenkimi detmi” “Prakticheskaya rabota v detskom sadu” (1915) nomli kitobida bolalarning o‘yin va mehnat faoliyatini tashkil etish masalalari o‘rin egallagan. U maktabgacha ta‘lim bo‘yicha kadrlar tayyorlash ishida faol ishtirok etgan. Lidiya Ivanovna Chulitskaya (1870-1938) taniqli pedagog, shifokor, ilk yosh davr gigiyenasi bo‘yicha olim. Uning “Gigiyena detskogo sada” (1923 g), “Gigiyena

detskogo vozrasta” (1938 g), “Razvitie dvijeniye u detey na pervom i vtorom godu”, “Igrы v doshkolnom vozraste” asarlari maktabgacha ta’lim sohasi rivojida muhim o‘rin tutdi. Shuningdek, u maktabgacha ta’lim bo‘yicha kadrlar tayyorlash; bolalar bog‘chalarining sanitariya holatini saqlash masalalarida faol ishtirok etgan. Yelizaveta Ivanovna Tixeyeva (1867-1943) pedagogik faoliyatini XIX asrning 90-yillarida boshlagan, 1913-1917-yillarda u Sankt-Peterburg jamiyatining maktabgacha ta’lim bo‘limining rahbari bo‘lib faoliyat ko‘rsatgan. 1920-yilda Y.L.Tixeyeva – Petrograd maktabgacha pedagogika institutining professori, keyinchalik A.I.Gersen nomli Pedagogika institutida ma’ruzalar o‘qigan. Uning rahbarligida institut qoshida tashkil etilgan bolalar bog‘chasi ilmiy-tadqiqotlar va laboratoriya bazasi bo‘lib hisoblangan. Muassasada nutq o‘stirish, sensor tarbiya, mashg‘ulotlarda didaktik o‘yinlarni tashkil etish metodikalari bo‘yicha ishlar olib borilgan. Uning “Detskiy sad” (1928), “Razvitiye rechi doshkolnika” (1937) nomli kitoblari maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi rivojiga katta hissa qo‘shdi.

Lev Semenovich Vigodskiy (1896-1934) umumiy va maktabgacha pedagogika va psixologiya sohasi bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan. U psixik jarayonlarning aqliy tarbiya va ta’limga bog‘liqlik masalalari, turli yosh davrlar xususiyatlari ustida ish olib borgan. Uning “Obucheniye v razvitie v doshkolnom vozraste” nomli risolasida bolalar bog‘cha programmasi tuzishda psixologik jarayonlarga ahamiyat qaratilishi ta’lim, bilim berish, o‘qitish masalalari yoritib berilgan.

Anton Semenovich Makarenko – (1888-1939). Taniqli pedagog va yozuvchi bo‘lib o‘z Vatani va chet ellarda o‘zining pedagogik asarlari bilan mashhur bo‘lgan. U 1920-yilda “Bolalar koloniyasi”ni tuzdi. Unda voyaga yetmagan va tartibbuzar bolalar tarbiya qilindi. 1927-yilga kelib F.E. Dzerjinskiy nomli bolalar kolonnasini tashkil etdi. U Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash (o‘yin, mehnat va boshqa faoliyatlarda) usullarini ko‘rsatib bergan. U ta’limda “Metodika organizatsiya vospitatelnogo protsessa”, “Stil rabot s kollektivom” “Stil vospitaniya”, “Obshniye usloviya semeynogo vospitaniya” nomli risolalarni yaratgan. Olim oilada bola tarbiyasi masalalari bo‘yicha ham tadqiqotlar olib borgan. O‘tgan asrning 40-60-yillariga kelib, maktabgacha ta’lim sohasi jadallik bilan rivojlandi. Maktabgacha ta’lim muassasalariga bo‘lgan talab ortishi munosabati

bilan turli yo‘nalishdagi sanatoriya, bolalar internatlari tashkil etildi. Maktabgacha ta‘lim sohasini rivojlantirishda 1943-yilda Pedagogika fanlari akademiyasida maktabgacha ta‘lim sektorining tashkil etilishi katta voqea bo‘ldi. Bu yillarda bolalarning aqliy tarbiyasi muammolari, elementar matematika nazariyasi va metodikasi bo‘yicha tadqiqot olib borgan pedagog A.M. Musina maktabgacha pedagogikaning didaktik materiallari asosini ilmiy jihatdan ishlab chiqqan.

I. Xachapuridze maktabgacha yoshdagi bolalar tasviriy faoliyati bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan. Y.A. Flerina bolalar bog‘chasida ta‘lim-nazariyasini (o‘qitish) ishlab chiqqan pedagog olim. A.P.Usova kabi pedagog-olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar maktabgacha ta‘lim sohasi rivojiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Yefim Aronovich Arkin (1873-1948) – pedagogika fanlari doktori, shifokor va pedagog olim. U bolalar jismoniy tarbiyasi, bolalar gigiyenasi sohasida ilmiy asarlarni yaratdi. Uning asarlari: “Doshkolniy vozrast” (Maktabgacha yosh) (1948), “Ota-onalar uchun qo‘llanma va ta‘lim”. U turli yosh davrning jismoniy va psixik rivojlanishi qonuniyatlarini ishlab chiqqan olimdir. Yevgeniya Aleksandrovna Flerina (1888-1952) – taniqli olim, pedagogika fanlari doktori, professor, pedagogika fanlar akademiyasi muxbir a‘zosi. U ijtimoiy maktabgacha ta‘lim tashkil etilishi, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishga yetakchilik qilgan. U maktabgacha yoshdagi bolalarni tasviriy estetik jihatdan rivojlantirish muammolari ustida ish olib borgan. Uning rahbarligida “Maktabgacha pedagogika” darsligi yaratilgan. Shuningdek, u maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish metodikasi ustida tadqiqotlar olib borgan. U “Esteticheskoe vospitanie doshkolnika” va bir qancha qo‘llanmalar muallifidir. Aleksandra Platonova Usova – maktabgacha pedagogika sohasida ko‘zga ko‘ringan olim, pedagogika fanlari akademiyasi muxbir a‘zosi. U 1930-1941-yillar mobaynida A.I.Gertsen nomli Leningrad davlat pedagogika institutining maktabgacha ta‘lim kafedrasini, 1945-1960-yillar maktabgacha ta‘lim sektori va didaktika sektorini boshqargan. U maktabgacha yosh davrining o‘yin, ta‘lim, sensor tarbiya, pedagogik jarayonlarni tashkil etish muammolari ustida ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Uning rahbarligida bolalar bog‘chasi programmasi barcha metodikalar bo‘yicha qo‘llanmalar yaratildi. U tomonidan: “Obucheniye v detskom sadu” (1970), “Sensornoe vospitanie doshkolnikov” (1963), “Russkoye narodnoye tvorchestvo

v detskom sadu” (1972) kabi manbalar yaratilgan. Nina Pavlovna Sakulina (1900-1976) – pedagogika fanlari doktori, tasviriy faoliyat bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borgan pedagog. U san‘at institutidagi maktabgacha sektori bo‘limini boshqargan. A.P. Usova, A.V. Zaporozhes kabi olimlar bilan birgalikda maktabgacha yoshda sensor tarbiya tizimini ishlab chiqishda qatnashgan. U tomonidan “Risovaniye v doshkolnom detstve” (1965) asari K.D.Ushinskiy mukofotiga sazovor bo‘lgan. U asosiy diqqatini maktabgacha ta‘lim ishlariga, tarbiyachi, metodist, o‘qituvchilarga metodik yordam berishga qaratdi. Oradan yillar o‘tdi, ko‘p narsalar hozirgi davr qarashlariga mos ravishda qaytadan ko‘rib chiqilmoqda, yangilanmoqda. Rivojlanishning yangi bosqichida, globalizatsiya va axborot oqimini hisobga olgan holda F.Frebelning pedagogik yondashuvlari hamon maktabgacha ta‘lim tizimida qo‘llanilmoqda. Yuqorida sanab o‘tilgan usullar, zamonaviy yondashuvlarga mos holda uslubiy qayta ishlangani holda maktabgacha ta‘lim muassasalarida qo‘llanilmoqda. Endi esa xayolan o‘tmish va maktabgacha ta‘limning zamonaviy yondashuvlari o‘rtasida ko‘prik yasaymiz.

Hozirgi bosqichda, maktabgacha yoshdagi bolalarni turli vaziyatlarda harakatlana olishga, kutilmagan muammolarni hal qilishga, nafaqat an‘anaviy, balki noan‘anaviy ijodiy yechimlar topa bilishga va ularni hayotga joriy etishga o‘rgatish kerak. Buning yordamida bolalar yangi sharoitlarga moslashish va maktabga tayyorlanish, hayotda yutuqqa erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ta‘limning tahlili shuni ta‘kidlash imkonini beradiki, zamonaviy ta‘lim kompetentlik yondashuviga asoslanadi. O‘zbekistonning maktabgacha ta‘lim muassasalarida o‘quv ta‘lim ishlari “O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” va “Ilk qadam” maktabgacha ta‘lim muassasasining davlat o‘quv dasturi” asosida olib borilmoqda. “Ilk qadam” MTTsining Davlat o‘quv dasturiga muvofiq turli yosh guruhlarida quyidagi rivojlantiruvchi markazlarida ish olib borilishi belgilangan: “Til va nutq”, “Ilm-fan va tabiat”, “Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika”, “San‘at markazi”, “Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish.” Guruh bolalari o‘z istagiga binoan xohlagan mazkur markazlardan birini tanlab, faoliyat olib borishi mumkin. Taqqoslash asosida, maktabgacha ta‘limning tarixi bilan hozirgi holati o‘rtasida qiziq bir o‘xshashlikni qayd etamiz. E’tibor

qiling, aynan F.Frebelning “bolalar bog‘chasi”da ta’limga nisbatan yuqorida tilga olingan yondashuvlarga asos solingan. Xususan, bu jihat bolalar bog‘chasida bolalar faoliyatini tashkillashtirishda namoyon bo‘ladi. Bunda, masalan, xonaning bir burchagida bolalar guruhi yog‘och kublardan minora yasaydi, boshqa burchagida esa - ikkinchi guruh barmoqlari bilan chizish orqali katta rasmni chizadi. Bunday faoliyat davomida ular quyidagi turdagi masalalarni hal qiladi: “Qanday qilib qursak, minora yiqilmaydi? Minoraga nima bo‘ladi - yiqiladimi yoki turib qoladimi? Yana qanday ranglar qo‘shish mumkin? Qanday geometrik shakllarni qo‘shish mumkin?” va h.z. Hozirgi bosqichda bularning barchasi jiddiy ravishda boyitilgan va takomillashtirilgan. Ularga mavzuli tamoyil asos qilib olingan. Butun o‘quv yili davomida mavzu belgilangan va har bir oy uchun mavzuning nomi ko‘zda tutilgan. Har bir oyning nomi o‘z nomiga ega mavzuli to‘rtta haftaga bo‘lingan va h.z. Shunday qilib, bolaning faoliyatida uning xatti-harakatlari rivojlanishining asosi hisoblanadi. Masalan, kubiklardan, geometrik shakllardan uy quradimi, ertak, hikoya to‘qiydimi va h.z. Muhimi, u izlanishda bo‘ladi, o‘ylaydi, individual ravishda va hamkorlikda qarorlar qabul qiladi. Bu esa bolaga o‘zining ijodiy faolligini namoyish etishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim-tarbiya sohasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasida ushbu fanning metodologik asoslari yaratildi.

II. 2. O‘zbekistonda maktabgacha ta’limning vujudga kelishi va taraqqiyot bosqichlari

O‘rta Osiyoda XIX asrning 80-90- yillariga kelib, bolalar maktabgacha ijtimoiy tarbiyasi g‘oyalari tatbiq etila boshlandi. O‘sha davrda taraqqiyparvarlik kayfiyatidagi mahalliy ziyolilar mehnatkash ayollarning og‘ir ahvolini va bolalar nazoratsizligini ko‘rib, ularning qismatini yengillashtirishga intila boshladilar. Bu ziyolilar vakillari 1872-yilda Turkistonda tuzilgan “Jamiyati xayriya” tarkibiga kirgan edilar. “Jamiyati xayriya” tashkiloti tomonidan miskinlar uylari, tunash joylari, tug‘ruq joylari bilan bir qatorda ota-onasi bo‘lmagan bolalar uchun yetimxonalarni tashkil etdi.

Bu yetimxonalar oz sonli bolalarni butun Turkistonda taxminan 150-200 kishini o‘z ichiga oldi. Ushbu yetimxonalar yasli yoshli bolalardan tortib, maktab yoshidagi bolalarni ham qamrab olgan.

1896- yilda Turkistonda vositalar kengashi kambag'allarning bolalari uchun "yasli"lar deb ataladigan muassasalarni tuza boshladi. Yaslilarga atak-chechak qila boshlagan bolalar qabul qilingan va maktabga ketgunga qadar tarbiyalangan, bolalar kun bo'yi yaslida bo'lishar va uch marta ovqatlantirilar edi. Yasli ishlarini nazoratchi ayol boshqargan, xizmat qiluvchi xodimlar ham bo'lgan. Bu muassasada bolalarni duolar o'qishga (duogo'ylikka) qat'iyat bilan o'rgatilgan. Shuningdek, bolalarni oddiy o'qishga, yozishga, sanashga, to'qishga, to'r taqishga, tikishga va boshqa hunarlarga o'rgatilgan. Butun o'lka bo'ylab shunday yaslilardagi bolalar soni 50-60 boladan oshmas edi.

Turkistonda kambag'allarning bolalari uchun Toshkent, Samarqand, Sirdaryo, Namanganda yetimxonalar tashkil etilgan.

Imtiyozli sinflarning bolalari uchun 1891-yilda "Bog'dorchilik" jamiyati tomonidan Toshkent istirohat bog'ida maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun "Bolalar maydonchasi xilida" birinchi bolalar bog'chalari ochildi. Bolalar bog'chasi istirohat bog'i maydonidan sersoya joy ajratib berildi. Maydonchada arg'imchoq, qayiqalar, katta arg'imchoq(ustunga osilgan) o'rnatildi va xilma-xil o'yinchoqlar tayyorlandi. Maydonchada gulzor katta o'rinni egallab, bolalar o'zlari o'simliklarni parvarish qilishardi.

1891-1903-yillar davomida mablag' yo'qligi sababli bog'cha bir necha marta yopilgan. Ta'lim-tarbiyaga oid ilg'or g'oyalarning ta'siri ostida Toshkentda 1903-yil fevral oyida "Oilaviy ta'lim-tarbiyaviy to'garagi" tashkil qilindi. To'garak harbiy ministr va xalq maorifi tomonidan tasdiqlangan Ustav asosida ish boshladi. U o'z oldiga quyidagi vazifalarni:

1. Bolalarga ta'lim-tarbiya berish usullarini rivojlantirish va takomillashtirishda yordam berish;
2. Pedagoglar bilan ota-onalarni va bolalar tarbiyasi ishini boshqaradigan kishilarni(oila, maktab va bolalar bog'chasining yagona tarbiyaviy ta'sir etishini belgilash maqsadida) bir-birlariga yaqinlashtirishni qo'yadi.

Bu to'garakda maktabgacha seksiyasi ham faoliyat ko'rsatgan. Ta'lim-tarbiya to'garagi yuzaga kelgunga qadar bolalar bog'chasining tarbiyaviy ishida muayyan pedagogik tizim yo'q edi, shu sababli to'garak a'zolari bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni muhokama qilishar edi.

Bolalar birinchi marta 4-yoshdan 6-yoshgacha va 6-10 yoshgacha bo'lgan ikki xil yosh guruhlariga bo'lindi. Mashg'ulotlar, o'yin va ko'ngil ochishlar programmasi belgilab qo'yildi. Harakatli o'yilar, xor bo'lib aytiladigan ashula, o'qish, rasm chizish, loy va plastilindan narsalar yasash, gimnastika mashqlarini reglamentga soladigan jadval tuzildi. Ota-onalarning talabi bilan fransuz va nemis tillari o'rgatilgan, bu ishlar mutaxassislar tomonidan tekin amalga oshirilgan.

Ta'lim-tarbiya to'garagi bolalar bog'chasida tarbiyaviy ish saviyasini oshirishga yordam berdi. Tarbiyaviy ish mazmuniga muayyan tizim, xilma-xil ish shakllari kiritildi. Lekin maxsus tayyor-garlikka ega bo'lgan tarbiyachilar bo'lmaganligi sababli ko'pincha bog'cha tarbiyaviy ishining mazmuni betartib amalga oshirilar edi. 1903-1914-yillar davri maktabgacha tarbiya sohasidagi ta'lim-tarbiya g'oyalarining jadal suratda o'sishi bilan xarakterlanadi. Sirdaryo, Samarqand, Toshkent shahrida bolalar bog'chalari kabi ayrim bog'chalar yuzaga keldi. 1909-1910-yillarda va keyinchalik xususiy bog'chalar paydo bo'ldi. Bu bog'chalarda 6 yoshdan boshlab bolalar asosan gimnaziya o'qishga tayyorlanar edi. Bunday bolalar bog'chalari xususiy uylarda ochilar va tamomila ota-onalar ta'minotida bo'lgan. Ma'lumotga ega bo'lgan va chet tillarini biladigan o'qimishli xonimlar tarbiyachi edilar. Ammo mazkur bolalar bog'chalari faqat badavlat ota-onalarning ehtiyojini qondirgan edi. Davlat tomonidan ijtimoiy bolalar bog'chalari faqat 1917-yildan keyingina yalpi tarzda tashkil etildi.

1917-yil 20-noyabrda xalq komissarlari tomonidan "Maktabgacha tarbiya yuzasidan deklaratsiya" e'lon qilindi. Bunda: "Bolalarni ijtimoiy tekin tarbiyalash bolaning birinchi tug'ilgan kunidan boshlanadi", - deyilgan edi. Maktabgacha tarbiya butun xalq maorifi tizimining birinchi bo'g'ini va tarkibiy qismi bo'lib qoldi. 1919-yilda qabul qilingan davlat dasturlarida xalq maorifi sohasida ijtimoiy tarbiyani yaxshilash va xotin-qizlarni ozod qilish maqsadida maktabgacha tarbiya muassasalari tarmoqlarini vujudga keltirish haqida fikr yuritildi. Davlatning bu umumiy siyosiy yo'li asosida Turkiston ASSR maorifi xalq komissarligi oldida davlat maktabgacha tarbiya muassasalari tarmoqlarini vujudga keltirish, metodik ko'rsatmalar ishlab chiqish, kadrlar tayyorlash va boshqa ma'suliyatli vazifalar paydo bo'ldi.

Turkistonda dastlabki davlat bolalar bog‘chalari 1918-yilning ikkinchi yarmida tashkil etila boshlandi. 1918- yil 20-oktabrda Turkiston maorifi xalq komissarligi qoshida Respublikadagi maktabgacha tarbiya sohasida barcha tadbirlarni amalga oshirish uchun ma’muriy organ sifatida maktabgacha tarbiya bo‘limi tashkil qilindi. Xuddi shu yilda viloyat xalq maorifi bo‘limlarining qoshida maktabgacha tarbiya kichik bo‘limlari tashkil qilingan. Bu tadbir respublikada maktabgacha tarbiyaning jonlanishiga yordam berdi. Maktabgacha tarbiya bo‘limlarining faoliyati uch asosiy yo‘nalishda:

1. Bolalar bog‘chalarini ochish, ularni binolar, mebel va jihozlar bilan ta’minlash;
2. Maktabgacha tarbiya xodimlari, shu jumladan mahalliy, milliy vakillaridan kadrlar tayyorlash;
3. Ota-onalar o‘rtasida tashviqot tushuntirish ishlarini olib borishdan iborat edi.

“Maktabgacha tarbiya bo‘limi to‘g‘risi”da Nizom qabul qilindi va unda bo‘lim: “3yoshdan 8yoshgacha bo‘lgan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tarbiya muassasalariga boshchilik qiladi, mavjud muassasalar ishining borishini kuzatadi, yangi bolalar bog‘chalari, yaslilar, bolalar uylari, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun umumiy yotoqxonalar, bolalar yozgi koloniyalari ochildi, bolalar bog‘chalari rahbarlari, enagalar va kadrlar tayyorlash maqsadli kurslari tashkil qilindi”, – deyiladi.

O‘zbekistonning tub joy aholisi bolalarini maktabgacha tarbiya muassasalariga jalb etish uchun kurash juda murakkab va qiyin sharoitda olib borildi. 1918-yilda Toshkentning sobiq eski shahar qismida o‘zbek bolalari uchun 4ta bog‘cha ochishga muvaffaq bo‘lindi.

Birinchi bog‘cha Shayxontoxur dahasida, Hasanova - mudiri, Mahsuma Qoriyeva va Robiya Abdurashidova tarbiyachi bo‘lib faoliyat ko‘rsatgan. Ikkinchi bog‘cha Xo‘ja ko‘chasida, Anvar Yaxshiyeva mudiri bo‘lgan.

Uchinchi bog‘cha Ko‘kcha dahasidagi Langar ko‘chada ochilgan.

To‘rtinchi bog‘cha Beshyog‘och dahasida ochilgan bo‘lib, bunda o‘qituvchi Qodirxonov mudirlik qilar edi.

1920-yilda Turkiston Respublikasida 71 ta bolalar bog‘chasi, shu jumladan, mahalliy aholi bolalari uchun 16 ta bog‘cha va 12 ta bolalar maydonlari tashkil etilib, bulardan 4 tasida o‘zbek va boshqa mahalliy

millatlarning bolalari tarbiyalana boshlandi. O'sha davrda maktabgacha tarbiya muassasalarida hammasi bo'lib 6394 bola tarbiyalanar edi. 1921-yilga kelib bolalar bog'chalarining soni 105 taga, shu jumladan, mahalliy millatlarning bolalari uchun bog'chalar 32 taga yetdi. Bolalar bog'chalarida tarbiyalanuvchilarning soni qariyb 8000 kishiga etdi, ulardan 2000 dan ko'prog'i turli millatlarning farzandlari edi.

Ulug' vatan urushi yillarida O'zbekistonda bolalar bog'chalari va bolalar maydonchalarining tarmog'i deyarli ikki barobar kengaydi. 1994-yil 1 - yanvariga kelib 54 ming bola tarbiyalandi, davlat tamonidan 77 million so'm ajratildi. Bu yillarda O'zbekistonning bolalar bog'chalarida ko'chirib keltirilgan 16000 dan ko'proq bolalar tarbiyalandi. Shuningdek ota - onasiz qolgan qariyb 400 bola vasiylikka olish prinsipiga muvofiq boqib, tarbiyalab katta qilindi.

II. 3. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi

Respublikada ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish ishlari jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda. Bu borada qabul qilingan huquqiy-me'yoriy hujjatlar mohiyatini chuqur anglab yetish bilan bog'liq faoliyat turlari muvofiqlashtirildi. Uzluksiz ta'limning barcha bosqichlari qatorida maktabgacha ta'limning milliy modelini aks ettiruvchi maktabgacha ta'lim konsepsiyasi ishlab chiqildi.

– maktabgacha ta'lim konsepsiyasi - bu maktabgacha ta'lim tizimini rivojlanishi va uning ta'lim tizimidagi ustuvorligini ta'minlovchi konseptual nizomdir.

– Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi - maktabgacha ta'limning xalqaro andozalarga mos zamonaviy yangilanish tamoyillari va modellarini yorituvchi huquqiy-me'yoriy hujjatdir.

– Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi - maktabgacha ta'limni 2008-2020- yillarga mo'ljallangan takomillashuv strategiyasini belgilab beruvchi nazariy asosdir.

Maktabgacha ta'lim konsepsiyasining huquqiy-nazariy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, ta'lim sohasi bo'yicha qabul qilingan me'yoriy hujjatlarda ilgari surilgan ilg'or ilmiy g'oyalar tashkil etadi.

Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi nazariy jihatdan quyidagi ustuvor tamoyillar:

- bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim;
- hamkorlik pedagogikasi asoslari;

- ijtimoiy-pedagogik yondashuv;
- psixologik yondashuv;
- qayta shakllantiruvchi ta’lim texnologiyasi;
- tubdan o’zgartirilgan o’qitish tizimiga tayanadi.

I. Maktabgacha ta’lim jarayonida bolaga ta’lim-tarbiya berishda shaxsga yo’naltirilgan ta’lim modeli ustuvor sanaladi. Shaxsga ongli ravishda yondoshishning maqsadi rivojiantirish, uni berilgan standart va bosim ostida “o’zgartirish emas”, balki uni qanday bo’lsa, shundayligicha qabul qilish uchun sharoit yaratishni ko’zlaydi. Bu tamoyilda pedagog faoliyatining vositasi sifatida emas, balki uning shaxsiy tatbiq etish vositasi sifatida namoyon bo’ladi.

II. Pedagogik hamkorlikning asosiy holatlari ta’limga tarbiyachi va bolaning o’zaro ijodiy hamkorligi sifatida munosabatda bo’lishi tamoyilidir. Bu majburlamasdan o’qitish foydalanishi (tayanch signallar); o’z-o’zini tahlil qilish, guruhning intellektual foni; tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi; shaxsga yo’naltirilgan ta’limni o’z ichiga oladi. Ta’lim orqali inson va fuqaroning zamonaviy jamiyatga takomillashuvi va har tomonlama kirishuvi (qorishib ketishi), zamonaviy bilimlar darajasi, shaxsning milliy va dunyoviy madaniyati integratsiyasi masalalari amalga oshiriladi. Bu tamoyilning asosiy jihatlaridan biri hamkorlik pedagogikasi kattalarning (tarbiyachi, ota-ona va bolalar) oldiga ta’lim-tarbiya jarayonida muloqotining altruistik (o’zining shaxsiy qiziqishlarini emas; balki boshqalar manfaati uchun harakat qilishi) uslubini qo’llash zaruriyatini qo’yadi. Bu jihat – pedagog bolaning ustidan hukmronlik qilishdan, uni nazorat qilish, zo’ravonlik, kuch ishlatishdan voz kechib, tarbiyalanuvchiga uning xohishiga ko’ra erkin tanlash huquqini beradi. Bunda kattalarning hissiy-shaxsiy muloqotini shakllantirish, bola va pedagog o’rtasidagi hissiyot shaxsiy munosabatlarini rivojlantirish, munosabatlar tizimining o’zaro hurmat tarzda shakllantirishga e’tibor qaratiladi.

III. Ijtimoiy pedagogik yondashuv tamoyili. Bolaning tengqurlari va kattalar bilan munosabatining o’zaro hurmat doirasida bo’lishi bolaning tizimli o’zaro munosabatlarda o’zining “men” mezoni bo’yicha shaxsiy rivojlanishining ijtimoiy faolligi ko’rsatkichida muhim omil hisoblanadi. Bu asosan 5 bosqichda amalga oshiriladi.

1-bosqich – oiladagi muhit. Bolani o’rab turgan muhit bilan o’zaro munosabatlarining amaliy harakatlari va kattalarga (ota-ona,

enaga va boshqalar) to'liq qaram ekanligi bilan aniqlanadi. Bolaning faolligi muhitga bo'lgan ehtiyojni qondirishiga yo'naltiriladi.

2-bosqich – vaziyatdagi voqelik. Bolani bo'lib o'tayotgan hodisalardan ajrala olmasligi va uni vaziyatga to'liq qaramligi bilan tavsiflanadi. Bunda muhit alohida ahamiyatga ega bo'ladi.

3-bosqich – vaziyat ustidagi voqelik. Bolani vaziyatlar oqimi ta'siridan chiqish va o'zining aqli yordamida vaziyatni tushunib ish tutishi bilan xarakterlanadi.

4-bosqich – o'zidagi voqelik. Bola o'z vaziyatlari modelini tayyorlab, atrofdagi kattalar va tengdoshlari bilan ish yuzasidan munosabatlar o'rnatib, o'z "men"ligini namoyish etadi.

5-bosqich – bolaning boshqadagi voqelik va o'zining qadrdimmatini tan olishga intilishi bilan belgilanadi. Ijtimoiy pedagogik yondashuvning mazmuni bola tomonidan insoniyat o'zlashtirilishini ta'minlovchi rivojlanishni amalga oshirishdir. Bunday yondashuv ta'lim berish jarayonini yakuniy natijasiga bola shaxsining axloqiy, ma'naviy o'zgarishlarini tubdan isloh qilishdir.

IV. Psixologik yondashuv asoslari bola shaxsini rivojlantirishda, psixologik qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv bolaning muammolarini tushunishi, qabul qilish va uni hal qilishda yordam berishdir. Uning asosiy maqsadi bola va kattalar o'rtasidagi kundalik pedagogik munosabatlarda yuzaga keladigan hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlantirishdir. Psixologik yondashuv jarayonida tarbiyachi-pedagog:

◆ Bolaga o'ziga va pedagogga bo'lgan ishonchni oshira borib, unga samimiylilik, g'amxo'rlik va mehr-muhabbat namoyon etadi.

◆ Bolaning o'z-o'zini baholashni mustahkamlash va ahamiyatni oshirish maqsadida uning yutuqlarini ongli ravishda ta'kidlaydi.

◆ Bolada xato qilish qo'rquvini bartaraf qilib, unda ijobiy hissiy bo'shliq yaratadi.

◆ Bolaning omadsizliklariga diqqatni to'xtatmay tushunib, uning yechimini topishda bola bilan birga harakat qiladi. Bunday yondashuv asosida shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlar tizimida "katta bola" munosabatlar yo'nalishlaridan biri bo'lib, har bir inson va ayniqsa, ta'lim oluvchilar xatolar va ularni to'g'irlash huquqiga egadirlar.

◆ Bolani tarbiyalamaydi, balki uning muammolarini birga hal qilib yo‘l ko‘rsatadi. Psixologik qo‘llab-quvvatlash pedagog va bola o‘rtasidagi hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlantirishga olib keladi.

V. Tubdan o‘zgartirilgan o‘qitish tamoyili. Bola va pedagogning hamkorlikdagi tubdan o‘zgartirilgan (ko‘rgazmali - rivojlantiruvchi) pedagog va bola shaxsini mustaqil tarbiyalashga yo‘naltirilgan faoliyati, qaysiki shaxsiy mazmunini hayotiy bo‘shliqda qimmatli ahamiyatga ega bo‘lgan, pedagog va bolaning universallashtirilgan tizimidir. Tubdan o‘qitish quyidagi yondashuvlarni nazarda tutadi:

◆ Ijtimoiy pedagogik yondashuv.

◆ Gnoseologik (bilish faoliyati) yondashuv o‘qitish jarayoni mohiyatini anglash jarayonidan olib chiqadi va yuzaga kelgan anglash faoliyatini modifikatsiyalaydi (variatsiyalaydi).

◆ Psixologik yondashuv insonning rivojlanishi va bilimlarni o‘zlashtirishi, psixologik nazariy bilimlarni yuzaga olib chiqadi.

◆ Aqliy faoliyat yondashuvi (P.Ya. Galnerin, N. F. Talo‘zin) rivojlantiruvchi faoliyatni amalga oshiradi.

◆ Akmeologik yondashuv(grekcha so‘zdan olingan bo‘lib, yuqori nuqta, yuksalish, yaxshi payt va o‘qish degan ma‘noni bildiradi)ning asl mohiyati o‘qitish shaxsning hayotiy dunyosi, pedagog va bolaning mavjud hayotiy mazmunini o‘zgartiradi, o‘ziga xoslik takrorlanmaslik kabi amaliy vazifalarni bajaradi. Hammani o‘rgatishga o‘tish bu inson tafakkuri uchun obyektiv bo‘lgan olamni anglashdir.

VI. Qayta shakllantirish ta‘lim texnologiyasini o‘qitishning ustuvorligi texnologiyasining didaktika va metodika pozitsiyasi tamoyilidan ko‘rib chiqish lozim. O‘qitishning metodik jihatdan ko‘rib chiqilganda, maktabgacha yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanish metodikasi (F.R. Qodirova) muhim o‘rin egallaydi.

Ta‘lim psixologiyasining didaktik modeli sifatida:

- Didaktik tamoyillar.
- Ta‘lim vositalari.
- Ta‘lim bosqichlari.
- O‘zaro munosabatlar turlari.

1. Didaktik tamoyillar:

◆ Faollik tamoyili bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda anglash faoliyati subyektiga tayanadi.

◆ Ko‘rgazmalilik tamoyili bolalar tomonidan o‘rab turgan olamni qabul qilish xususiyatlariga asoslanadi.

◆ Oson erishuvchanlik tamoyili bolalarning anglash faoliyatini rivojlantirishning muvofiqligi hisobi bilan bog‘liq.

◆ Yetkazish tamoyili o‘qitish jarayonida bolalarning alohida (yakka tartibdagi) xususiyatlarini hisobga oladi.

◆ Tizimlilik tamoyili bolaning atrof-olamni anglash orqali muloqotga kirishishi darajasini hisobga olish bilan bog‘liq.

2. Ta‘lim vositalarining o‘qitish yo‘llari: nutqli faoliyatli, qo‘llanmali, psixik.

3. Ta‘lim bosqichlari: tanishish, differentsiatsiya, integratsiya.

4. O‘zaro munosabat turlari 4 turdan tashkil topadi:

1-tur – hissiy-shaxsiy munosabatlar tajribasi. Vazifa - hissiy-shaxsiy munosabatlar bo‘yicha almashuvi va keyingi hamkorlikdagi faoliyat uchun motiv (xohish-istak), hissiy kayfiyatni yuzaga keltirish.

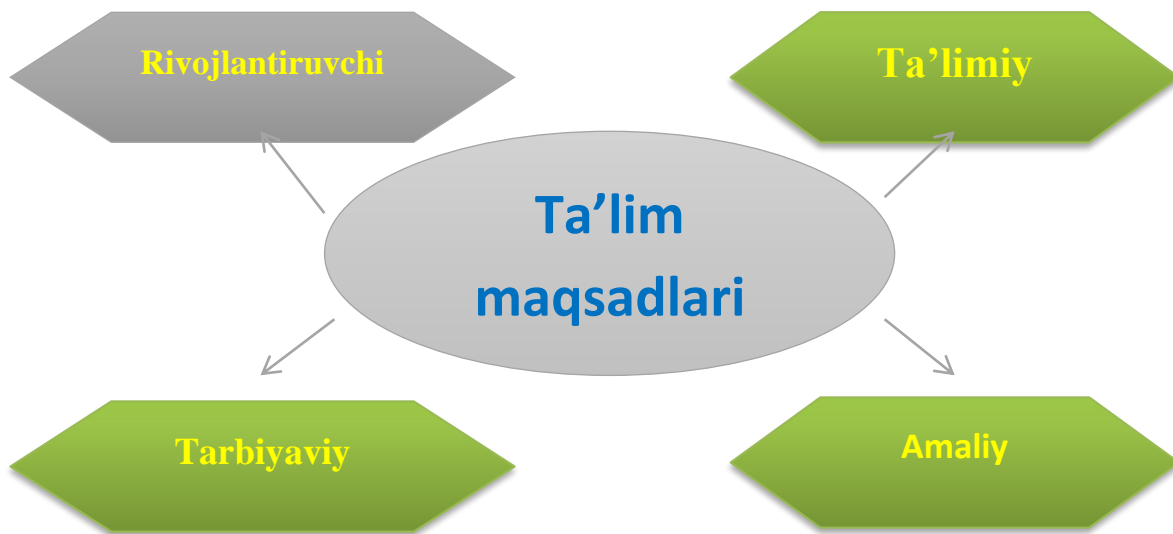
2-tur – ijodiy faoliyat tajribasining ustuvorligi. Bu turdan maqsad o‘zaro munosabatlar o‘qitishning anglash aspektini, ta‘lim maqsadini ishlab chiqadi va bolaning alohida xususiyatlarini ochishga yo‘naltiradi.

3-tur – o‘quv vazifasini hal etishning mavjud imkoniyatlarini mustahkamlash uchun faoliyat turlarini egallashi, tajriba almashishi. Ushbu o‘zaro ta‘sir etuvchi tur o‘qitishning psixologik aspektiga asoslanadi, rivojlantiruvchi maqsadni tatbiq etadi, bola shaxsining rivojlanishiga omil bo‘ladi.

4-tur – akmeologik sohasini tatbiq etish. Bunda pedagog mazmunan turli vaziyatlar yaratadi va bu vaziyatlar bolaga egallagan faoliyat turlarini qo‘llash va notanish sharoitda ham harakatlanish imkoniyatini beradi. Ushbu o‘zaro ta‘sir etuvchi turning vazifasi bu bola tomonidan mazmun va munosabatlarni o‘rganish jarayonida tizimli bilimlarni egallash, bola shaxsining mazmuniy sohasida “Dunyo tasavvuri”ning shakllanishidir. O‘zaro ta‘sirning bu turida pedagog nafaqat bolaning hamkorlikdagi faoliyatining xarakteri va turlarini, balki bolalar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni ham aniqlaydi. Bu esa shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim metodida asosiysi hisoblanadi. Biz yuqorida katta shakllantiruvchi ta‘lim texnologiyasining didaktika modelini ko‘rib chiqdik, bular o‘qitishning nazariy negizi hisoblanadi. Katta shakllantiruvchi ta‘lim texnologiyasining uslubiy modeli ta‘lim jarayonining yaxlit subyekti sifatida pedagog va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar va mazmun-mohiyatni shakllantirishni boshqarishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

Uslubiy modelning asosiy komplekslari bo‘lib quyidagilar:

- ◆ uslubiy tamoyillar;
- ◆ ta’lim vositalari;
- ◆ ta’lim bosqichlari;
- ◆ ta’limning usul va uslublari hisoblanadi.

Uslubiy tamoyillar:

- ◆ o‘qitish maqsadlarining o‘zaro qaramlik va bog‘liqlik tamoyili;
- ◆ qayta shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi ta’lim tamoyili;
- ◆ ta’limning sujetli, vaziyatli bog‘liqlik tamoyili.

Ta’lim jarayonida uslubiy tamoyillarni tatbiq etishda quyidagi ta’lim maqsadlari muhim hisoblanadi. Ta’limiy maqsad - bola ta’lim jarayonida o‘zining aqliy ehtiyojlarini qondirib, uni o‘rab turgan haqiqatni anglab boradi. Aqliy ehtiyojlarining mazmuni maktabgacha davrning turli yosh bosqichlarida o‘zgarib, takomillashib boradi. Aqliy ehtiyojlarini qondira borib, bola hayotiy vaziyatlardagi muloqot jarayonida va turli faoliyatlarda til vositalarini qo‘llash malakalarini egallaydi. Bu jarayon barcha mashg‘ulot turlarida amalga oshiriladi. Mos keluvchi (adekvat) ifoda etish vositalarini izlash bolada aqliy faollikni, qiziquvchanlikni, tashabbuskorlikni kuchaytiradi, aqliy qiziqishlarini rivojlantiradi. Ta’limning tarbiyaviy maqsadi – bola ehtiyojlarini tarbiyalash, pedagogik nuqtayi-nazarni tatbiq etish (kat-

talar tomonidan boshqarilayotgan jamoaviy faoliyatga bola tomonidan o'zining shaxsiy kechinmalari orqali "axloqiy bos-qichlar"ni bosib o'tish yo'li). Tarbiyaviy maqsadning mazmuni shundaki, bolaga axloqiy qadriyatlar tizimi, dunyoga hissiy-baholovchi munosabat shakllanadi. Ta'limning tarbiyaviy, ta'limiy, rivojlantiruvchi, amaliy maqsadlari o'qitishning munosib vosita, usul va uslublarni tanlash sharti bilan tatbiq etiluvchi va uslubiy tamoyillarni belgilovchi asosiy faktor bo'lib xizmat qiladi. Har bir xususiy uslub o'zining mashqlar tizimini yaratib, shu tariqa uslubiy tamoyillar va turli vosita va uslublarni asosida qurilgan o'qitishning uslubiy modeli katta shakllantiruvchi ta'lim texnologiyasini tashkil etish hisoblanadi. Didaktik va uslubiy modellar birgalikda maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishning yo'naltiruvchi asosi bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim konsepsiyasi bolani maktab ta'limiga tayyorgarlik ko'rsatkichlarini:

- Jismoniy tayyorgarlik (bola rivojlanishining fiziologik darajasi).
- Psixologik tayyorgarlik (bola shaxsi tarkibining hissiy, mental (aqliy), irodaviy rivojlanish darajasi).
- Ijtimoiy tayyorgarlik (bolaning mazmuniy jihatdan ijtimoiy rivojlanish darajasi). Maktabgacha ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga tayyorgarlik ko'rsatkichlarni belgilashda 3 ta soha inobatga olinadi: bolalar-shaxs, faoliyat va ref-leksiv.

Shaxs sifatida tayyorgarlik – bu pedagogik tafakkur (gnostik, ya'ni aqliy qobiliyatlar-ilmiy ma'lumotlarni farqlash malakalari, amaliy faoliyatga ilmiy bilimlarni to'g'ri qo'llash, pedagogik vazifalarni malakali hal etish, pedagogik maqsadni belgilash (tashkilotchilik qobiliyatlari-o'qitish va takrorlash uchun optimal sharoit yaratish malakalari, mashg'ulotning kerakli shakllarini tanlash, vaqtni to'g'ri taqsimlash, o'quv jarayonini kerakli inventar jihozlari bilan ta'minlash; o'z mehnatini tashkil etish, har qanday tadbirlarni rejalashtirish va o'tkazish (ertaliklar, adabiy kechalar va boshqalar).

- Pedagogik yo'naltirilganlik (kommunikativ qobiliyatlar: ma'lum bir ta'lim olayotganlar kategoriyasi uchun hammabop shaklda ma'lumotni taqdim etish qobiliyati, bironvni ishontira olish qobiliyati, "pedagog-pedagog", "pedagog-ota-ona", "pedagog-menejer", "pedagog-bola" darajalarida kasbiy muloqotni savodli tizimi, bolalar jamoasida ijobiy psixologik mikroklimatni yaratish va boshqalar).

– Kasbiy tayyorgarlik – pedagogik takt (intellektual mehnat xotiraviy qobiliyatlar: oddiy standartlar va qaror uslublarini olib tashlab, yangi ajoyiblarini izlash, ushbu va o‘z-o‘zidan ma’lum narsadan yuqorilarini ko‘ra bilish, g‘oyaviy hosildorlik, bolaning individual rivojlanishi o‘quv jarayonini, innovatsion o‘quv rejasini, dasturni, o‘z faoliyatini loyihalashtirish va boshqalar).

– Refleksiv tayyorgarlik – pedagogik refleksiya (refleksiv qobiliyatlar sezgirlikning 3 tizimni o‘z ichiga oladi: obyektiv his etish, real haqiqiy bolalarda qanday aks-sado berayotganiga, bolalarning qiziqish va ehtiyojlari qay darajada namoyon bo‘lishiga, ularning pedagogik tizim talablariga mos kelishiga, pedagogning alohida sezgirliги; me’yorni his etish va takt turli pedagogik ta’sir ko‘rsatish vositalari ta’sirida bola shaxsiga va faoliyatida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, daxldorlik va javobgarlik hissi va sezgirliги bilan ta’riflanadi).

Demak, yuqorida belgilab berilgan tayyorgarlik jarayonlari ta’lim jarayonlari yaxlit subyekti rivojlanishining amalga oshirilishidan dalolat beradi. Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi tashkiliy uslubiy jihatdan quyidagi:

- ◆ Maktabgacha ta’limni tashkil etish va boshqarish tizimini isloh qilish.
- ◆ Pedagog kadrlar tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini zamonaviy tashkil etish.
- ◆ Respublika bo‘yicha maktabgacha ta’limni dasturiy-uslubiy ta’minlash.
- ◆ Maktabgacha ta’limda pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligiga erishish vazifalarini o‘z oldiga qo‘yadi.

Maktabgacha ta’lim tizimining qayta tashkil etilishi - bu, avvalambor, maktabgacha ta’lim muassasasiga ko‘proq mos keluvchi tartibni yaratishdir. Ya’ni, maktabgacha ta’lim muassasasi bola ta’lim-tarbiyasida davlatning asosiy talablarini qondira oladigan tashkilot sifatida qabul qilinishi kerak. Bu bo‘limda maktabgacha ta’lim muassasalarini bolalar bilan rejali to‘ldirish ishlari nazarda tutilgan bo‘lib, turli yosh guruhlarida 10-12 ta bola, ilk yosh guruhida 6-8 ta bola, 3-dan 5 yoshgacha bo‘lgan guruhlarda 8-10 ta bola, 5dan 6 yoshgacha 10-12 ta bola bilan to‘ldirilishi, belgilangan me’yordan oshib ketmaslik talab etiladi.

1. Bolalarning yoshi, psixologik rivojlanish xususiyatlarini inobatga olinadi;

2. Ijtimoiy, shaxsiy va demografik (jinsi yosh) hisobga olinadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bolaning o'sishi va sog'ligida ayrim kamchiliklari (maktabgacha ta'lim muassasasiga qiyinchilik bilan moslashadigan, nevrozga moyil, sog'ligi susaygan) bo'lgani uchun ota-onalar bilan kelishilgan holda (ko'proq haq to'lash evaziga) kam qamrovli guruhlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Guruhlarni jihozlash maqsadida joylarini almashtirish imkonini beruvchi polifunksional transformal mebeliardan foydalanish kerak. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolani to'laqonli tarbiyalash maqsadida:

– rivojlantiruvchi predmetli muhitni yaratish bosh vazifa qilib qo'yilgan. Bolani rivojlantiruvchi predmetli muhit bu bola faoliyati uning shaxsini to'laqonli rivojlanishini ta'minlovchi sharoitlar tizimidir. U bolalarning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan bazaviy tarkibiy qismlarni o'z ichiga qamrab oladi. Uning tarkibiy qismlari:

- tabiiy muhit va obyektlar;
- madaniy landshaftlar (ko'rinishlar);
- jismoniy - o'yin va sog'lomlashtiruvchi qurilmalar;
- Predmetli o'yin muhiti;
- Bolalar kutubxonasi;
- Igroteka;
- Videoteka;
- Dizayn studiya va muzey;
- Musiqiy-teatral muhit;
- Mashg'ulotlarning predmetli-rivojlantiruvchi muhiti;
- Kompyuter o'yin majmuasi;
- Rivojlantiruvchi muhitga quyidagi talablar kiradi:
- Uning rivojlantiruvchi xarakteri;
- Jihozlangan predmetli muhit;

Yangi informatsion texnologiyalarni qo'llash. (intellektual va operatsional). Maktabgacha ta'lim tizimida:

- psixologik xizmatni; (psixoprofilaktik psixologik ilgarilama korreksion faoliyat);
- ijtimoiy pedagogik xizmat;
- ijtimoiy pedagogik qo'llab-quvvatlash, bola huquq va qiziqishlarini himoya qilish, bola tarbiyasida oila yordam ko'rsatish, sog'lom tur-

mush tarzini tarkib toptirish, mahalliy boshqaruv idoralari, manfaatdor tashkilotlar, muassasalar, jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik o‘rnatish belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasida islohotlar davrida maktabgacha ta’limni rivojlantirishning asosiy maqsadi:

– maktabgacha ta’limning nufuzini oshirish, uning ta’lim sohasida jamiyat uchun ustuvorligini mustahkamlovchi maqomini mustahkamlash;

– bosh talabgor va iste’molchi;

– ota-onalarga mo‘ljallangan turli turdagi, tildagi va profildagi maktabgacha ta’lim muassasalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

Ushbu maqsadni amalga oshirishda quyidagi vazifalar muhim hisoblanadi:

– maktabgacha ta’lim muassasalarining davlat tizimini saqlab qolish (budjet va tashkilotlarga qarashli);

– maktabgacha ta’limning standartini aniqlash;

– maktabgacha ta’limning yangi mazmun va texnologiyalariga o‘tish;

– maktabgacha ta’limning tashkiliy-tarkibini variativlik tamoyillari, ochiqligi, barcha uchun qulayligi, oila bilan hamkorligi, maktab, mahalla va boshqa jamoatchilik tashkilotlari bilan o‘zaro munosabatlarga muvofiqlashtirilgan holda o‘zgartirish;

– jamoatchilikka nisbatan birinchi navbatda maktabgacha ta’lim muassasalarining rivojlanishidan ketayotgan o‘zgarish, shart-sharoitlari va talablarga o‘z vaqtida va mos keladigan javob topish;

– maktabgacha ta’lim muassasalari uchun maktabgacha ta’lim tarkibi harakatliligida (o‘zgaruvchanligida) topqirlik bilan mo‘ljal olishga imkon beruvchi kadrlarni ilmiy-metodik tomondan tayyorlanishni takomillashtirishdan iborat.

– maktabgacha ta’limni yangilashda bosh pozitsiya: Pedagogik faoliyatning o‘zaro hurmatga yo‘naltirilganligi, differensial va individuallik, demokratizatsiya, bolalar uchun bir xilda ta’lim berish imkoniyatini yaratish dinalizm va variativlik egallaydi.

Yuqorida ko‘rsatib berilgan vazifalarni joriy etishda quyidagi tamoyillar inobatga olinishi lozim:

– Bola shaxsini rivojlantirishga intilayotgan pedagogik faoliyatning o‘zaro hurmatga yo‘naltirilganligi uning qobiliyati, iqtidori, qiziqishlari bolalar faoliyatining turli shakllarida maksimal olib borish.

- Shaxsning shakllanishida maktabgacha yoshining ahamiyati haqida zamonaviy ilmiy bilimlarini qo‘llash.
 - Intellektual rivojlantiruvchi, predmetni fazoviy muhitni yaratish.
 - Shaxsning manfaatlariga yo‘naltirilgan ta’lim ustuvorligini tan olish.
 - Har bir bolaning har tomonlama rivojlanishi uchun tenglik huquqini tan olish.
 - Maktabgacha ta’limning barcha uchun (tengligi) barobarligi.
 - Bolalar sog‘lig‘i va hayotini muhofaza qilish uning jismoniy va psixik rivojlanishi, sog‘lom turmush tarzini shakllanishida maktabgacha ta’lim muassasasining ahamiyat.
 - Bolaning ijtimoyillashuvi jamoada yashashga, ta’limning keyingi bosqichiga sekin astalik bilan o‘tishda maktabgacha ta’lim muassasasi faoliyat mazmunining yo‘naltirilganligi.
 - Ta’lim-tarbiya ishlarining shakl va yagona umuminsoniy va milliy qadriyatlarning mazmuni.
 - Tarbiyaviy, ta’limiy va rivojlantiruvchi vazifalarining birligi.
 - Bolalarni o‘qitish va rivojlantirishda maktabgacha ta’lim muassasasi va oilaning alohida xususiyatlarini hamkorlikda tatbiq etish jarayoniga ota-onalarni jalb etish.
 - Maktabgacha ta’limning asosiy talabgori va iste’molchisi bo‘lgan oilaning ehtiyojlariga qarab turli ko‘rinishda, tilda, profilda, variantiv bo‘lishni ta’minlash.
 - Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limning uzviyligi, jamoatchilik va oilaviy ta’limning o‘zaro hamkorlig.
 - Hududiy xususiyatlarni hisobga olish.
 - Maktabgacha ta’lim tizimida ro‘y beradigan o‘zgarishlarga kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga o‘z vaqtida e’tibor qaratish.
- Maktabgacha ta’limni isloh qilish boshqaruv tizimida quyidagi o‘zgarishlarni talab etadi:
- Respublika, viloyat, shahar, tuman, qishloqda amaliy ish vaziyatining hududiy va joylardagi xususiyatlaridan kelib chiqib maktabgacha ta’lim muassasasining to‘g‘ri egiluvchan, boshqaruv shakllarini yaratish maqsadga muvofiqdir.
 - Maktabgacha ta’lim muassasasi ishini qayta ko‘rish o‘z ichiga ishni tashkil etishda va mazmunida o‘zgarishlar, shuningdek yuqori tashkilot bilan o‘zaro munosabatlarda ham o‘zgarishlarni qamrab oladi.

- Maktabgacha ta'lim muassasasini boshqarish mudira tomonidan doimiy faoliyat yuritadigan pedagogik xodimlar o'z-o'zini boshqaruv jamoaviy organi hisoblangan pedagogik kengashda amalga oshiriladi.
- Maktabgacha ta'limni isloh qilish pedagogik xodimlarni tayyorlash va qayta tayyorlashda o'zgarishlarni talab etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida faqat maxsus pedagogik ma'lumotli va kerakli qayta tayyorlovdan o'tgan xodimlar faoliyat yuritishi shart.

II. pedagogik kadrlarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlashning zamonaviy tizimini tashkil etish.

Maktabgacha ta'lim tarbiyachisi faoliyatida uning kasbiy tayyorgalikni differentsiallashtirishni tatbiq etish alohida o'rin egallaydi. Bu borada pedagogik kengash va oliy o'quv yurtlarining oldiga mutaxassis kadrlarni sifatli tayyorlash vazifasi yuklatiladi.

Konsepsiyada ta'lim muassasasida kirish jarayonida ularni kasbiy yaroqligini aniqlash jarayonini tashkil etish kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishdagi muhim vosita ekanligi uqtiriladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi uchun kadrlarni mukammal tayyorlashni turli-tumanligiga ularni malakasini oshirish va qayta tayyorlashning turliligini ochish imkoniyatini beradi.

Malaka oshirish kurslarini shunday tashkil qilish kerakki, tinglovchilar nafaqat ta'lim jarayoniga zamonaviy va metodik yondashish, balki o'zlarining qiziqishlari va mutaxassisliklari bo'yicha bilimlarini olishi kerak.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim konsepsiyasi maktabgacha ta'limdagi muammolarni hal etish bilan shug'ullanadigan barcha tashkilotlarni ularning bir-biri bilan hamkorlik va muloqotni amalga oshirgan holda muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi.

Respublika ilmiy metodika markazi ilmiy uslubiy itimoiy, psixologik-pedagogik, tibbiy gigiyena o'quv ko'rgazmali laboratoriyalar, tajriba sinov maktabgacha ta'lim muassasalari ishlarini tashkil etadi va boshqaradi. Shuningdek, maktabgacha ta'limni rivojlantirishga qaratilgan istiqbol dasturlarini tuzishda bevosita yetakchilik qiladi.

Bu ishlarda O'zbekistonning ta'lim sohasiga oid bo'lgan hududiy muammolarni qamrab olgan tadqiqotlar bilan shug'ullanish maqsadida ilmiy hujjatni joriy etish katta ahamiyat kasb etadi.

Bu esa turli turdagi maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'limiy-pedagogik jarayonni tashkil etishning shakl va mazmunini

ishlab chiqish, o‘zbekcha-ruscha ikki tillik muammosi, bolalar rivojlanish darajasining psixologik, pedagogik va ijtimoiy diagnostikasi pedagoglarning kasbiy darajasi, oila, maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim hamkorligi, ta‘limning shaxsga yo‘naltirilgan modelining ustuvor(bosh) tatbiq qilishning usul va texnologiyalari va boshqa bir qancha dolzarb masalalarini hal etishni taqozo etadi. Respublika ilmiy-metodika markazining yana bir asosiy vazifasi bu uslubiy hujjatni joylarda namunaviy maqsadli tahlil etishdir.

Bunda ta‘lim, fan va texnika yutuqlari, ilg‘or ish tajribalaridan unumli foydalangan holda o‘quv-metodik qo‘llanmalar ishlab chiqishni ta‘minlaydi; tajriba-sinov maydonida olib borilayotgan pedagogik texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish pedagogik tajribani o‘rganish, umumlashtirish va tarqatish, pedagogik jamoa va alohida pedagoglarning yangi fikrlari, mualliflik maktabgacha ta‘lim muassasalarining bilimiga yordam berish, tarbiyachilarning uslubiy birlashmalarini tashkil etish nazarda tutiladi.

Psixologik-pedagogik maslahatni tashkil etish ota-onalar va bolalar bilan ishlashda ko‘pchilik duch kelayotgan pedagoglar uchun ularning kasbiy-shaxsiy qobiliyatlarini diagnostikadan o‘tkazadi; o‘qitish uslubining psixik korreksiyalarini amalga oshiradi, pedagogni attestatsiyadan o‘tkazish bo‘yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqadi, psixologlar uchun qo‘llanmalar tayyorlaydi, bolalarni tekshiruvdan o‘tkazadi va tezkor qabulni amalga oshiradi.

Bolalarni ilk qo‘llab-quvvatlash va psixologik-jismoniy rivojlantirishidagi nuqsonlarning oldini olish vasiylik bo‘limi tibbiy, maktabgacha, maktab, maktabdan tashqari, psixologik, ijtimoiy va yuridik xizmat tashkilotlari bilan hamkorlik va koordinatsiya ishlarini tashkil etish lozim.

Maktabgacha ta‘limni rivojlantirish jahon andozalariga olib chiqishni ta‘minlash maqsadida markaz turli ijodiy ittifoqlar, shuningdek, yaqin va uzoq, chet ellar bilan aloqalar o‘rnatishi lozim.

Respublika bo‘yicha maktabgacha ta‘lim muassasasini dasturiy uslubiy jihatdan ta‘minlash.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta‘lim-tarbiya berish ko‘p jihatdan ta‘limni maktabgacha yoshdagi bola psixikasi xususiyatlariga javob beruvchi dasturlar, metodik tavsiyalar, ta‘lim-tarbiya berish qo‘llanmalari bilan ta‘minlanishga bog‘liq. Bu bo‘limda ta‘limda qo‘llaniladigan bosh ta‘lim qo‘llanmasi bola va kattalarning o‘zaro

munosabatlarining shaxsga yo‘naltirilganligini ta‘minlovchi qo‘llanmalar (alohida ish uchun daftar, albomlar, flamaster, qalam, bo‘yoqlar va h.k) yaratilgan dasturiy-uslubiy majmua maktabgacha ta‘lim standartini, bolalar bilan ishlashda va ularni rivojlantirishdagi asosiy yo‘nalishlarini ta‘minlashi lozim. Bu majmuada tarbiyachilar va boshqa mutaxassislarining yangi avlodi uchun darslik va qo‘llanmalar yaratish nazarda tutiladi.

Shuningdek, ta‘lim-tarbiyaviy jarayonda o‘yin faoliyatini tashkil etish usullaridan rivojlantiruvchi predmetli o‘yinning nazariy va amaliy jihatlari ustida fikr yuritiladi.

Maktabgacha ta‘limda pedagogik texnologiyalar.

Maktabgacha ta‘limda pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta‘limiy maqsadlarni qat‘iy talab etuvchi va bosqichli o‘zgarishlarning aniqligini va olingan natijalarni baholovchi ma‘lum ilmiy loyihalashni mo‘ljallaydi.

Zamonaviy rivojlantiruvchi pedagogik texnologiyalar nafaqat o‘qitish jarayoniga, balki bolaning psixik jarayonlariga, uning shaxsiy sifatlari, aqliy-ijodiy qobiliyatlarini, jismoniy rivojlanishiga yo‘naltirilgandir, Ta‘limning insonparvarligi sharoitida pedagogik texnologiyalar pedagogdan bolani jiddiy qabul qilish munosabatlarida ko‘riladi.

Pedagogik jarayonlarda pedagogik texnologiyalar qo‘llanilganda bularning samaradorligi diagnostika qilinadi. Bu esa bolaning ta‘lim ta‘siriga ochiq munosabatda bo‘lishini ta‘minlaydi.

Maktabgacha ta‘limning samaradorligini boshqarish algoritmining ya‘ni kuzatishning tizimli qoidalari, qo‘yilgan o‘quv va tarbiyaviy maqsadlarini bajarishda bolalarning qabul qilish faoliyatini kuzatish va tuzatish bilan aniqlanadi. Yuqorida bayon etilganlar shunga guvohlik beradiki, O‘zbekiston Respublikasidagi maktabgacha ta‘lim tizimi oldiga bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, davlat va jamiyat talablariga binoan har tomonlama rivojlanishni ta‘minlashdek ulkan mas‘uliyat yuklanadi.

O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim konsepsiyasining maqsad va vazifalari quyidagi bosqichlarda ro‘yobga chiqariladi.

Birinchi bosqich – 2012-2014-yillar mavjud maktabgacha ta‘lim tizimining ijtimoiy tomonlarini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy asosni (vazni) yaratish.

Ushbu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi:

– O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq maktabgacha ta’lim tizimi mazmunini tarkibiy qayta qurish va tubdan yangilash.

– Bola shaxsiga yo‘naltirilgan model ustuvorligini ta’minlash.

– Pedagog kadrlar tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash ishini zamon talablariga muvofiq darajada tashkil etish.

– O‘quv uslubiy qo‘llanma dasturlarining didaktik va axborot ta’minotining yangi avlodini ishlab chiqish.

Ikkinchi bosqich - 2015-2017-yillar.

– Maktabgacha ta’lim konsepsiyasini ta’lim jarayoniga bevosita qo‘llash mavjud ijtimoiy-psixologik sharoitlar hisobini olgan holda, unga yangiliklar kirita borish.

– Maktabgacha ta’lim muassasalarida tubdan o‘zgartirilgan o‘qitish tizimini amaliyotga joriy etish.

– Ta’lim texnologiyalarining didaktik tamoyillarini qo‘llash asosida ta’lim jarayonini sifat jihatdan takomillashtirish.

Uchinchi bosqich – 2018-2020-yillar. To‘plangan tajribalarni tahlil qilish va umumlashtirish asosida(istiqbol) kelajak uchun yangi ilmiy g‘oyalar loyihasi (ustida) ishlab chiqish.

II. 4. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tarbiyalash dasturining yaratilishi va tarixi

Tarixdan ijtimoiy maktabgacha tarbiyaning rivojlanishi bilan birgalikda tarbiyalash dasturi ham takomillashib boradi. Maktabgacha muassasalar ishini tashkil etish, uning mazmuni va metodlari yuzasidan asosiy ko‘rsatmalar 1919- yilda maorif xalq kom-misiyalarining maktabgacha tarbiya bo‘limining vazifasi “Oila o‘chog‘i va bolalar bog‘chasini yuritish yuzasidan instruksiya”da bayon qilib berilgan edi. Maktabgacha tarbiya sifatini yaxshi qilish uchun bolalar bog‘chasi ishining ilmiy asoslangan dasturini yaratish katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Programmaga oid har bir hujjat muayyan tarixiy bosqichda vujudga keldi va maktabgacha tarbiya nazaryasi va amaliyoti rivojlanishining tegishli bosqichini aks ettiradi. Dasturning dastlabki loyihasi 1932-yilda chiqarilgan edi. Bu hujjat bolalar faoliyatining tegishli turlariga mos keladigan bilimlardan: ijtimoiy-siyosiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, musiqa-harakat tarbiyasi, tasviriy faoliyat, matematika, savod bo‘limlaridan iborat edi. Unda bolalar bog‘chasidagi bolalar bilan ishlash vazifalari va hajmini belgilashga

urinib ko‘rilgan edi. “Dastur”ning vujudga kelishi esa maktabgacha tarbiya muassasalari ishini tartibga solishga, tarbiyachi-pedagoglar faoliyatiga ko‘proq yo‘nalish va mazmun bag‘ishlashga yordam berdi. 1934-yilda takomillashtirilgan “Tarbiyalash dastur” nashr etildi. Unda bolalar bog‘chasida bolalarning ko‘p qirrali hayotini tashkil etish va uning mazmuni masalalariga katta e‘tibor berildi. “:Dastur”da quyidagi: ijtimoiy tarbiya, jismoniy tarbiya, rasm chizish, loy va plastelindan narsalar yasash, mehnat mashg‘ulotlari, nutqni o‘stirish, kitob va rasmlar bilan mashg‘ulotlar, tabiat haqidagi bilimlarning kurtaklari, dastlabki matematik tasavvurlarni rivojlantirish, savod chiqarish mashg‘ulotlari bo‘limlari bor edi. Shu bilan birga unda muhim kamchiliklar mavjud edi, chunonchi, murakkab bilish materialining kiritilganligi, bolalarni yosh xususiyatlarini hisobga olinmaganligi, pedagogik jarayonni tashkil etishda tarbiyachining raxbarlik roliga yetarli baho berilmaganligi shular jumlasidandir. 1938-yilda “Bolalar bog‘chasining tarbiyachi uchun qo‘llanma” nashr etildi. Unda maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni tarbiyalash vazifalari to‘g‘ri yoritildi. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish haqida aniqroq gap yuritiladi. “Qo‘llanma” ilgari gidek, bolalar bilan ishlash mazmunini yosh guruppalariga qarab emas, balki tarbiyaning ayrim bo‘limlari bo‘yicha belgilangan edi. Bu esa tarbiyachini u yoki bu yoshdagi bolalar bilan ishlash uchun programma materialini tanlashda qiyin ahvolga solib qo‘yar edi. Jismoniy, aqliy, axloqiy tarbiyaning ko‘pgina masalalari “qo‘llanma”da yetarli darajada o‘z aksini topadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta’lim berish masalalari ilmiy asosida ochib beriladi. Ota-onalar bilan ishlash ham yetarli yoritilgan edi. 1953-yilda bolalar bog‘chasida ta’limning joriy etilishi munosabati bilan ta’lim-tarbiya ishlari sifatini oshirish va bolalarni maktabgacha tayyorlash maqsadlarida “qo‘llanma” qayta ishlab chiqiladi. Dasturda tarbiyachining rahbarlik roli ta’minlangan holda tashkil etilgan mashg‘ulotlarda bolalar o‘zlashtirishlari kerak bo‘lgan bilim mundariyasi ancha aniq ko‘rsatib berilgan.

1959-yil may oyida “Maktabgacha tarbiya muassasalarini yanada rivojlantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarga tarbiya berish va meditsina xizmati ko‘rsatishni yaxshilash tadbirlari to‘g‘risida” qaror qabul qilindi. Jumladan, mahalliy sharoit va imkoniyatlarni hisobga olgan holda bolalar muassasalarining ikkita tipini – yasli va bolalar

bog'chalarini yagona maktabgacha muassasasiga (yasli bog'cha) birlashtirilishi hamda yasli va maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning tarbiyalashning yagona dasturini ishlab chiqish ko'zda tutildi.

Yangi hujjatda maktabgacha tarbiya pedagogikasi, bolalar psixologiyasi, hamda bolalarni o'sishini o'rganadigan yondosh fanlar to'plagan ma'lumotlar hamda maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni tarbiyalashning eng yaxshi tarbiyasini umumlashtirish asos qilib olindi. Atroflarning katta kollektivi tomonidan tayyorlangan ilk yoshdan to maktabgacha kirish yoshgacha bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan tarbiya ta'lim ishlarining yagona programmasi birinchi marta 1962-yilda e'lon qilindi.

“Dastur” e'tibor tarbiya jarayonida yosh davomiyligi o'rtasidagi aloqa uzilib qolishini tugatishga qaratilgan edi. Ilgari programma metodik jihatlariga qaraganda unda maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga ta'lim berish masalalari ko'proq aks ettirildi. “Mashg'ulotlarda ta'lim berish” bo'limida taqdim etilgan programma materiali ta'lim berishda sistemalilikni amalga oshirish, bolalarning bilim minimumini to'la o'zlashtirish, ularning atrofdagi voqelik predmetlar va hodisalarning o'zaro bog'liqligini anglay olishlari uchun qulay sharoitlar yaratadi. “Dastur” shuningdek, bola shaxsiyatini har tomonlama kamol toptirish uchun zarur bo'lgan muayyan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar, yurish turishdagi ijobiy odatlar, axloqiy fazilatlarni shakllantirishni ham ko'zda tutadi. Unga mashg'ulotlar, dam olish, ko'ngil ochish, uyqu, ovqatlanish, sayr qilish rejimi kiritilgan. Tarbiyachi “Bolalar bog'chasida tarbiya dasturi”ga ko'ra, maktabgacha tarbiya yoshdagi bolani o'yinlar ko'ngil ochish va mehnatda ta'lim berish va turmush jarayonida tarbiyalashning ko'p tomonlama vazifalari hal etilishini ta'minlamog'i kerak edi. 1969-yilda takomillashtirilgan.

“Bolalar bog'chasida tarbiya dasturi” chop etildi. U ilmiy tadqiqot va eng yaxshi ish tajribasidan foydalanish asosida tuzilgan bo'lib, maktablarning boshlang'ich ta'limning yangi programmalarga o'tish bilan bog'liq bo'lgan talablarni hisobga oladi. Shundan keyingi yillarda bu “Programma” ba'zi qo'shimcha va tuzatishlar bilan bir necha marta qayta nashr etildi. Masalan, 1978-yilda, 1988 va 1995-yillarda.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, barcha sohalar singari ta'lim - tarbiyada ham ko'pgina yangilanishlarni amalga oshirish

ehtiyoji tug'ildi. Buning uchun esa pishiq-puxta ishlagan ma'lum maqsad va vazifalarni mujassamlashtirgan istiqbolli dastur talab etilardi. Bola dunyoga kelgan kundan boshlab, davlat va jamiyat hamda ota-ona zimmasiga uni sog'lom aqlli, xushxulqli tarbiyalash vazifasi qo'yiladi.

Davlat va jamiyatning kelajagi yosh avlodning qanday voyaga yetishga ko'p jihatdan bog'liqdir. O'z navbatida jamiyat taraqqiyoti millatning ma'naviy darajasi bilan belgilanadi. Sog'lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yo'nalishidir. Davlat va jamiyat maktabgacha yoshda bo'lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini qo'yadi. Shunga ko'ra "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari"ga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarga integral tarzda ta'lim tarbiya berish maqsadida 2002-yilda "Uchinchi ming yillikning bolasi" dasturi o'zbek olimlari tomonidan yaratiladi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning 17 foizi ta'lim-tarbiya muassasalarida, qolgan 83 foizi esa bevosita oilada tarbiyalanadi. Shu bois, taqdim etilgan dastur tarbiyachilar va ota-onalarga mo'ljallangan.

2010-yilda "Bolajon" o'quv dasturi ta'sis etildi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ijtimoiy tarbiyani tashkil etish borasida olib borilgan barcha ezgu ishlar, maktabgacha ta'limni kelgusida yanada rivojlanib, takomillashuvida muhim ahamiyat kasb etadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Nemis pedagogi Fridrix Frebelning maktabgacha tarbiya nazariyasi keng ommalashgan davri haqida gapirib bering.
2. Maktabgacha pedagogikani mustaqil fan tarmog'iga ajratilishiga ko'maklashgan jahon olimlari kimlar?
3. Fridrix Frebelning tuhfariga nimalar kiradi?
4. Fridrix Frebelning hayoti va ijodi haqida ma'lumot bering.
5. Birinchi bolalar bog'chasi qayerda va qachon vujudga kelgan?
6. XIX, XX asrlarda maktabgacha pedagogika sohasi bo'yicha olib borilgan ilmiy - tadqiqotlar haqida ma'lumot bering.
7. Uchinchi ming yillikning bolasi dasturi haqida gapirib bering.
8. XIX-XX asrlarda yurtimizda maktabgacha ta'lim sohasining rivojlanishi haqida gapirib bering.

9. Yurtimizda birinchi maktabgacha ta'lim tashkiloti qayerda va qachon tashkil etilgan.

10. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi rivojlanishi uchun olib borilgan islohotlarga misollar keltiring.

III. MODUL. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING RIVOJLANISHI VA TA'LIM TARBIYASI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: shaxs, rivojlantirish, bolani tarbiyalash, ta'lim, tarbiya, rivojlanish, rivojlanish xususiyatlari, irsiyat, muhit, shaxs

III. 1. Shaxsni rivojlantirish haqida tushuncha

“Shaxs” - kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni nalga oshiruvchidir. Shaxs - muayyan jamiyatning a'zosidir. Shaxsning kamol topishida va uning xulqida ijtimoiy va biologik nillarning ta'sir kuchi hamisha ham bir xil bo'lavermaydi. Chunki uning xulqiga, munosabatlariga vaziyat ham ta'sir etadi.

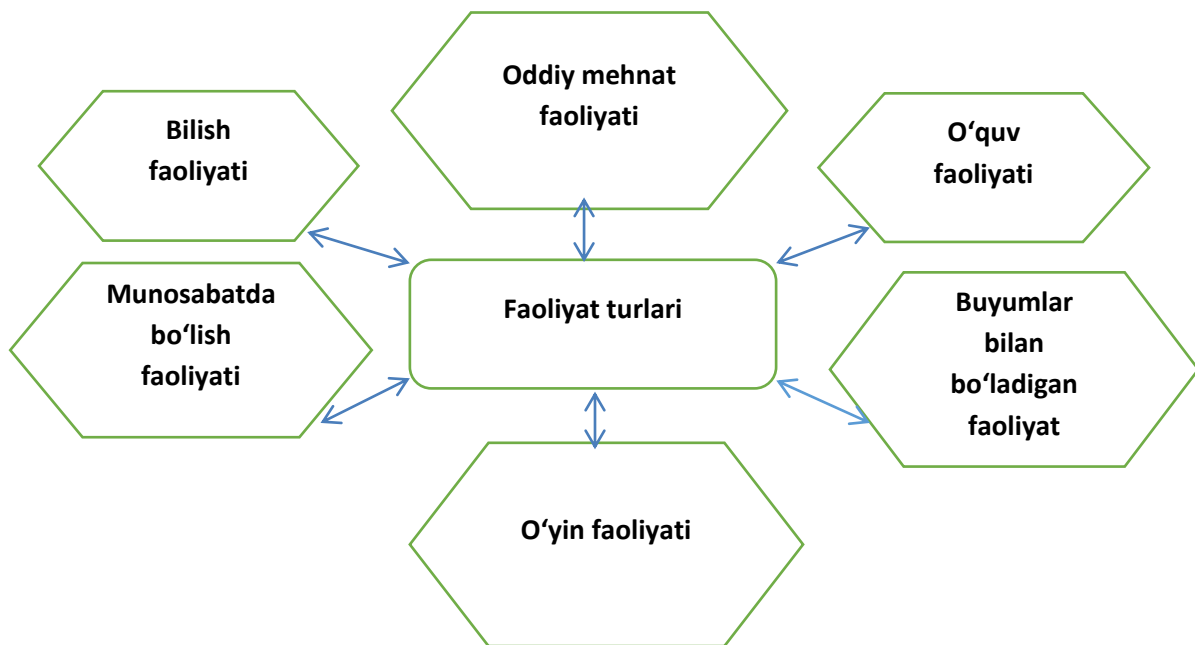
Shaxsning kamolga yetishida nasl-irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya muhim ahamiyatga ega. Shaxs qaysi jamiyatda ishasa, o'sha jamiyat hayotidagi qonun-qoidalarga asoslanib kamol topadi. Har bir odam shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi. U o'zining xarakteri, qiziqishi, qobiliyati, aqliy rivojlanganlik darajasi, ehtiyoj va mehnat faoliyatiga munosabati bilan farqlanadi. Rivojlanish kishidagi jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jarayon bo'lib, u barcha tug'ma va egallangan miqdor va sifat zgarishlarini o'z ichiga oladi.

Jismoniy rivojlanish bo'yicha o'sishi vazning ortishi, sezgi a'zolarining mukammallashuvi, harakatlarni to'g'ri boshqara bilish bilan bog'liqdir. Ruhiy rivojlanishda esa kishi shaxsidagi psixologik sifatlar belgilarning shakllanishi, emotsional irodaviy, bilish jarayonida muhim o'zgarishlar ro'y beradi. Bolaning ijtimoiy rivojlanishi u ijtimoiy hayotda qatnasha boshlaganda uning xulqida, tevarak-atrofga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi.

Shaxsning shakllanishi kishilik jamiyati tomonidan yaratilgan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish, ta'lim-tarbiya berish orqali amalga oshiriladi. Bu har xil faoliyatlarda yuzaga keladi. Bolalar egallashlari lozim bo'lgan mazmuni tanlash, uning tanlab olishiga

rahbarlik qilish kattalar tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.

Tarbiya va ta'limning mazmuni, vositalari, metodlari, bolaning rivojlanish jarayoni ularning yoshi bilan izohlanadi, jumladan, kichik yoshdagi bolalar bilan ish olib borilganda ularning mustaqil hayotga butunlay aralashmaganligi hisobga olinadi. Keyingi yosh guruhlarda maktabgacha yoshdagi bolaning mustaqilligi, moslashishi ancha oshib boradi. Shunga muvofiq tarzda ta'lim-tarbiyaviy ishlarning vazifalari, mazmuni, vositalari o'zgaradi. Bolalarning maktabgacha yoshning oxiriga borib erishgan rivojlanish darajasi ular bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishini murakkablashtirish imkonini beradi. Ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish faol ish jarayonini beradi. Faollik bolaga xos xususiyatdir. Tarbiya jarayonida- faollik asosida faoliyatning har xil turlari shakllanadi.

Ta'lim-tarbiya orqali amalga oshiriladigan faoliyatlarni maktabgacha yoshdagi bolalar birdaniga o'zlashtirib olmaydilar, ularni bolalar tarbiyachi rahbarligida sekin-asta egallab oladilar. Bolalar hayotining birinchi yilidanoq faoliyatning eng oddiy lari undagi shaxsiy qobiliyatlar, xususiyatlar, tevarak-atrof ma'lum bir munosabatning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Masalan, kattalarning hissiy-predmetli munosabatlaridanoq bolada dastlabki ijtimoiy talab vujudga keladi, dastlabki harakat va tasavvurlar, taassurotlar shakllana boshlaydi. Harakat usullarini egallab borish orqali bolada faollik rivojlanadi. Ammo faollikning qay

darajada rivojlanib borishi irsiyatga hamda taqlidchanlik qobiliyatiga bog'liq.

Bola hayotining dastlabki yillarida kattalar bilan bo'ladigan munosabati va narsa-buyumlar bilan bajargan harakati asosiy faoliyat turi hisoblanadi. Bola bilan muomala qilish orqali kattalar ularni asta-sekin buyumlar olamiga olib kiradilar.

Mana shu yo'l bilan bola buyumlar bilan bo'ladigan faoliyatning o'ziga xos tomonlarini egallab boradi. 2,5 yoshdan keyin buyumlar bilan bo'ladigan faoliyatda bolalar ancha yuqori ko'rsatkichlarga erishadilar va ularning o'yin hamda tasviriy faoliyatga o'tishlari uchun asos yaratiladi. Kattalar tomonidan tashkil etilgan muomala munosabatlarida, faoliyatlarda o'z-o'zini anglab olishning dastlabki shakllari shakllanadi.

Mashg'ulotlardagi o'quv faoliyati orqali bolalar tevarak-atrofidagi tabiat to'g'risida, ijtimoiy hayot, kishilar to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirib oladilar. Shuningdek, ularning aqliy va amaliy bilimlari kengayib boradi. Agar ta'lim jarayonida 3-4 yoshli bolalar diqqati tabiat, kishilar to'g'risidagi konkret faktlarga qaratilsa, 5-6 yoshli bolalarga ta'lim berishda asosiy e'tibor muhim bog'liqliklar va munosabatlarga, ulardagi oddiy tushunchalarni shakllantirishga qaratiladi. Bular orqali bolalarda tushunarli tafakkur rivojlantiriladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o'qish asosiy faoliyat bo'lib qoladi va bu faoliyatni bolalar ijtimoiy ahamiyatli faoliyat deb anglay boshlaydilar, Bola o'zini maktab o'quvchisi deb tushuna boshlaydi. Demak, bolani tarbiyalashda, uning rivojlanishida faoliyat yetakchi rol o'ynaydi. Shuning uchun ta'lim-tarbiya muassasalarida va oilada bolaning hayotini u turli-tuman faoliyatlar bilan shug'ullana oladigan qilib tashkil etish kerak. Bunga, albatta, bolalar faoliyatining mazmunini boyitib borish, yangi bilim malakalarni singdirish mustaqilligini rivojlantirish bilan erishiladi. Odam shaxsini shakllantirish bu tevarak-atrofdagi dunyoga, tabiatga, mehnatga, boshqa odamlarga va o'ziga munosabat sistemasini izchil o'zgartirish va murakkablashtirishdir. Bu uning butun hayoti davomida ro'y beradi. Bunda bolalik va o'smirlik yoshi, ayniqsa, muhimdir.

Odamning shaxs sifatida rivojlanishi uning jismoniy va ma'naviy kuchlari birligida har tomonlama va yaxlit amalga oshiriladi. Dunyoqarash, e'tiqod, ma'naviy sifatlar, his-tuyg'ular (burch, vijdon, mas'uliyat, muhabbat] madaniyati aniq tarixiy ijtimoiy sharoitda

yaratiladi va shaxsning shakllanishiga ta'sir, etadi. Shaxs faoliyati muomalada shakllanadi hamda rivojlanadi.

Agar odam ijtimoiy faoliyatning turli xillarida: o'quv, ishlab chiqarish faoliyati va hokazolarda ishtirok etsa, bu faoliyat shaxsni rivojlantiradi, lekin faoliyat odamni u yoki bu ijtimoiy munosabatlardan chegaralab qo'ysa, u shaxsning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi yoki uning rivojlanishini buzadi. Shaxsning yetakchi xususiyatlari shaxsga, uning ichki dunyosiga tashqi ta'sir natijasida rivojlanadi. Shaxsning ma'naviy hayot mazmuni - bu shaxsning o'z ichki ishining yakuni bo'lib, bu jarayonda tashqi ta'sirlar qayta ishlanadi va o'zlashtiriladi.

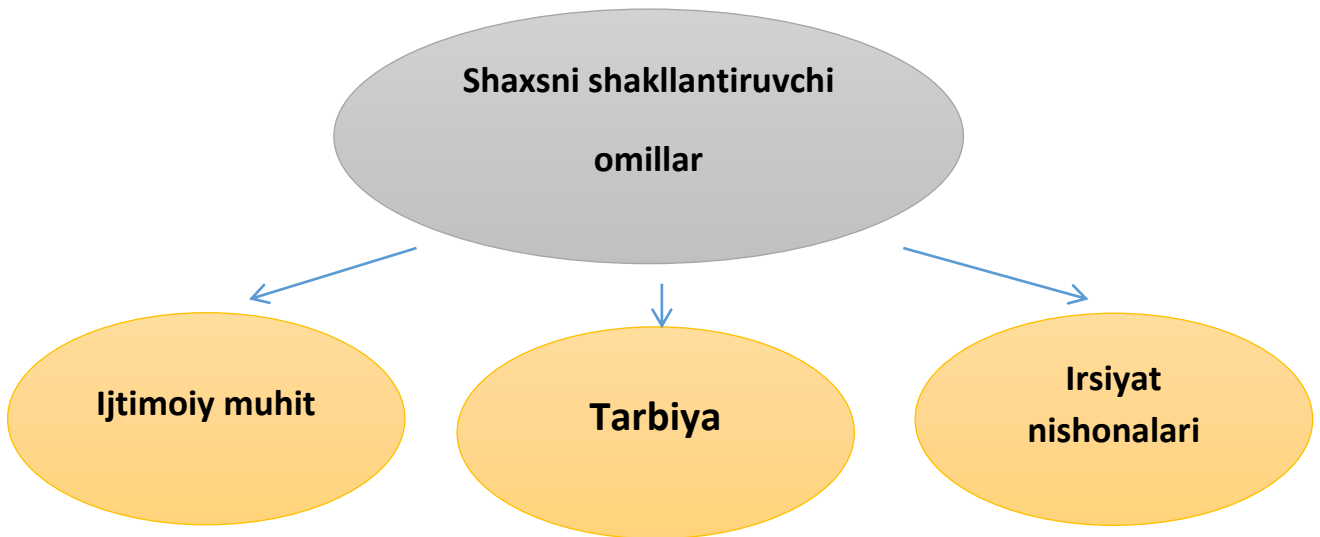
Odamning rivojlanishi - bu miqdor va sifat o'zgarishi, eskining yo'q bo'lishi va yangining vujudga kelishi jarayoni bo'lib, uning manbayi va harakatlantiruvchi kuchlari shaxsning ham tabiiy, ham ijtimoiy tomonlarining ziddiyatli o'zaro aloqasida yashiringandir. Odamning tabiiy tomoni uning butun umri davomida rivojlanadi va o'zgaradi. Bu rivojlanish va o'zgarishlar yosh xususiyatiga ega bo'ladi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanish manbayi shaxs bilan jamiyatning ziddiyatli o'zaro aloqasida yashiringandir.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani bu ziddiyatli o'zaro aloqani ochib tashlaydi va ulardan shaxsni shakllantirish uchun foydalanadi. Jumladan, bolaning odamlar hayotida ishtirok etish ehtiyoji bilan u intilishni amalga oshirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat faoliyat sifatida o'yinning vujudga kelishi va rivojlanishiga hamda bolalardagi o'yin faoliyatida ijtimoiy xulq-atvor shakllari, ijtimoiy munosabatlar va hokazolarning shakllanishiga olib keladi.

III. 2. Shaxsning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Shaxsni shakllantirish tarbiya jarayonida ro'y beradi, inson tarbiyasi uning xalq baxt-saodati yo'lidagi bunyodkorlik mehnatida, ijtimoiy hayotda, sotsial-iqtisodiy vazifalarini hal etishda namoyon bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etishga yetakchi omil deb qaraydi, chunki bu to'plangan ijtimoiy tajribani yetkazish uchun yosh avlodga ta'sir ko'rsatishning maxsus uyushtirilgan sistemasidir. U oilada, bolalar bog'chasida, maktabda, mehnat jamoalarida amalga oshirilib, turmushni, faoliyatni, muomalani tashkil etishga qaratilgandir.

Shaxsni shakllantirishga muhit (ijtimoiy va tabiiy muhit) katta ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhit shaxsni rivojlantirishda ustun ahamiyatga ega: ishlab chiqarishning taraqqiyot darajasi va ijtimoiy munosabatlar xususiyati kishilar faoliyati va dunyoqarashi xususiyatini belgilab beradi. Tabiiy muhit (iqlim sharoitlari, o'simliklar, hayvonot dunyosining ahvoli) ham shaxsning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Jamiyat tabiiy boyliklarni muhofaza qilib va ko'paytirib, kishilarni hayvonlarni, o'simliklarni, suv havzalarini va hokazolarni muhofaza etishga jalb qiladi, tabiat bilan faol muloqotda bo'lishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi, bu esa o'z navbatida odamga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Shaxs muayyan ijtimoiy jamiyat mahsulidir.

Shaxsning hayotiy faoliyatida ijtimoiy muhit unga ijobiy, yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ijtimoiy jamiyat shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi yoki yo'q qilishi mumkin. Bu jamiyatning ma'naviy qiyofasi, unda tashkil etilayotgan munosabatlar mazmuni hamda darajasiga bog'liq.

Muhit deganda shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi tashqi olam voqelik, hodisalar majmui tushuniladi. "Muhit" tushunchasi o'zida geografik-hududiy, ijtimoiy va mikro muhit (oila) xususiyatlarini ifoda etadi. Mikromuhit o'zida qisman ijtimoiy muhit qiyofasini aks ettiradi. Ayni chog'da u nisbatan mustaqillikka ega. Mikromuhit, bu ijtimoiy muhitning bir qismi bo'lib, oila, maktab, do'stlar, tengqurlar, kishilar va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Bolani qurshab turgan muhitda ijobiy va salbiy rivojlantiruvchi va inqirozga eltuvchi hodisalar mavjud. Agar bola o'z tug'ma layoqatiga mos sharoitda o'sib, zarur faoliyat bilan shug'ullansa, layoqat erta ko'rinib

rivojlanishi, aksincha, bunday muhit bo'lmasa yo'q bo'lishi yoki "mudroq"ligicha qolib ketishi ham mumkin. Bundan tashqari odob, axloq, xulqiy sifatlar, shaxsning barcha ruhiy sifatlari faqat muhit va tarbiyaning o'zaro ta'siri asosida vujudga keladi.

Pedagogika va psixologiya fanlari ijtimoiy muhit, unda shaxsning shakllanish jarayoniga ta'siri roliga alohida e'tibor beradi. Ijtimoiy voqea va hodisalarning shaxs rivojiga ta'siri g'oyat muhim ekanligini ta'kidlagan holda, ular ijtimoiy muhit abadiy emas, u ijtimoiy-tarixiy qonuniyatlar ta'siri ostida o'zgarib boradi, Oila muhiti - mikro muhit ham o'ziga xos muhim tarbiyaviy ta'sirga ega. Shu bois, mustaqillikka erishilgandan so'ng o'tgan davr mobaynida oila muhitining shaxs kamolotida tutgan o'rni va ahamiyati masalalari chuqur tahlil etilmoqda.

Shu maqsadda tashkil etilgan "Oila" ilmiy markazi oilaning bu boradagi imkoniyatlarini ochib berish borasida samarali faoliyat olib bormoqda. Mavjud ijtimoiy muhit insonning o'sib borayotgan ongiga ta'sir etadi. Ijtimoiy tuzum darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning shaxsga nisbatan ongli ta'siri ham shunchalik yuqori bo'ladi. Ushbu ta'sir ijtimoiy jamiyatdagi mavjud tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi.

Tarbiya – biror maqsadga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, u muayyan darajadagi dastur g'oyalari asosida maxsus kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan kishilar tomonidan tashkil etiladi. Tarbiya ijtimoiy muhit orqali keladigan tarbiyaviy ta'sirlarning barchasi bilan bog'liq holda ta'sir qiladi. Bunda qulay omillardan foydalaniladi, salbiy ta'sirlarning kuchini ma'lum darajada kamaytiradi. Muhitning ta'siri stixiyali, tarbiyaning ta'siri esa maqsadga muvofiq olib boriladi.

Irsiyat – bu ota qoni yoki ajdodlariga xos bo'lgan biologik xususiyat va o'xshashliklarning naslga (bolaga) o'tish jarayonidir. Irsiyat nishonalari shaxsni shakllantirishning obyektiv omillariga kiradi. Odamlar organizmdagi anatomik tuzilishni, fiziologik harakatni, modda almashinuvi tipini, asab sistemasi tipi va qayishqoqligini (bular uning atrof-muhit ta'siriga beriluvchan qilib qo'yadi), asab reaksiyalari jo'shqinligi va tezligini meros qilib oladilar. Asosiy shartsiz reflekslar ham, xilma-xil faoliyat turlariga qobiliyatning alohida anatomik-fiziologik asoslari - qobiliyat nishonalari ham meros bo'ladi.

Irsiyat qonunlari to'g'risidagi fan - genetika odamlarda yuzlab turli qobiliyat nishonalari – mutlaq eshitish, favqulodda ko'rish xotirasi, g'oyat tez ta'sirlanishdan tortib nodir matematik va badiiy iste'dodgacha mavjud bo'lishini nazarda tutadi. Nasldan naslga o'tadigan xususiyatlarga quyidagilar kiradi: Anatomik-fiziologik tuzilish (misol uchun yuz tuzilishi), organlar holati, qaddi-qomat, asab tuzilishi xususiyatlari, teri, soch hamda ko'zlarning rangi. Shuningdek, nutq, tafakkur, ixtiyoriy harakat va amallar, vertikal holatda yurish, mehnat, ijod qilish qobiliyati va boshqa iste'dod alomatlari ham nasldan naslga o'tadi. Iste'dod alomatlari umumiy xususiyat kasb etadi, muayyan mehnat va ijod turiga yo'naltirilgan emas. Iste'dod alomatlari muayyan faoliyatga moyillikni aks ettiradi, xolos.

Ma'lum oilada tarbiyalanayotgan bolada ajdodlariga xos iste'dod nishonasi aks etganda, aynan ana shu iste'dodning shakllanishida muhim rol o'ynagan, uning rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarga ega oila muhitini nazardan chetda qoldirmaslik lozim. Fiziologiya va psixologiya fanlari bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror bir qobiliyatning ro'yobga chikishi va rivojlanishi uchun manba bo'lgan layoqat bilan tug'iladi. Layoqat go'yo "mudroq" holatda bo'lib, uning "uyg'onishi" - rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishni talab qiladi.

III. 3. Bolani tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning roli

Bolaning faolligi ijtimoiy tarixiy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi, buning asosida uning bilish, ko'rgazmali, o'yin, eng oddiy mehnat va o'quv kabi xilma-xil faoliyat turlari, shuningdek, muomalasi shakllanadi. Bola u yoki bu faoliyatni o'zlashtirib, faollik ko'rsatadi, ayni paytda shu faoliyat bilan bog'liq bilimlar, malaka, ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Shu asosda unda xilma-xil qobiliyatlar va shaxs xususiyatlari shakllanadi.

Faoliyat – kishining moddiy va ma'naviy ne'matlar yaratish borasidagi hamda shaxsiy va ijtimoiy sohadagi ma'lum bir maqsad sari qiladigan xatti-harakatlari majmuasidir. Faoliyat - insonning belgilangan (rejalashtirilgan) maqsadga erishishidir.

Faoliyat – bir narsani aniqlash uchun biror narsa qilish xohishi (jarayoni). Bolaning faoliyatdagi faol mavqeyi uni faqat tarbiya obyektiga emas, shu bilan birga tarbiya subyektiga ham aylantirdi. Bu bolani tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning yetakchilik rolini belgilaydi, Bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishining yosh bilan

bog‘liq davrlarida faoliyatning turli xillari yonma-yon bo‘ladi va o‘zaro ta‘sir ko‘rsatadi, lekin bunda ularning roli bir xil bo‘lmaydi: har bir bosqichda faoliyatning yetakchi turi ajratiladi, unda bolaning rivojlanishidagi asosiy yutuqlar namoyon bo‘ladi.

Har bir faoliyat ehtiyoj, sabablar, faoliyat maqsadi, mavzuyi, vositalari, buyumlar bilan amalga oshiriladigan harakatlar va nihoyat, natija bilan ajralib turadi. Ilmiy ma‘lumotlarning dalolat berishicha, bola ularni darhol emas, balki asta-sekin va katta yoshdagi odamning rahbarligida egallaydi. Bola faoliyatining xilma-xilligi va boyligi, uni egallashdagi muvaffaqiyat oiladagi, bolalar bog‘chasidagi tarbiya va ta‘lim sharoitlariga bog‘liq bo‘ladi. Bolaning dastlabki yoshlaridan boshlab faoliyatning eng oddiy turlari uning shaxsiy qobiliyatlarini, xususiyatlarini va atrofdagi narsalarga munosabatini shakllantirishning asosi hisoblanadi. Ilk yoshdagi bolaning kattalar bilan muomalasining (hissiy va hissiy-predmetli muomalasining eng oddiy turlari unda taassurotlarga bo‘lgan ehtiyojini rivojlantiradi, tasavvurlarini shakllantiradi. Yangi harakat usullarini egallab borgan sayin bolalarning faolligi oshib boradi. Biroq faollik darajasi, uning rivojlanishi irsiy jihatdan shart qilib qo‘yilgan zaminga, taqlid qilishga ham bog‘liq bo‘ladi. Hayotning dastlabki yillarida kattalar bilan muomala qilishni va buyumlar bilan ish olib borishni o‘z ichiga oladigan yo‘l-yo‘riq tadqiqot faoliyati bolalar faoliyatining asosiy turlari bo‘ladi.

Tarbiyachilar bolalar bilan muomalada bo‘lar ekanlar, ularni buyumlar dunyosiga olib kiradilar. Shunday yo‘l bilan bolalar o‘ziga xos buyumlar bilan bog‘liq faoliyatni egallaydilar. Bunda muomalaning o‘zi bola uchun zarur ehtiyojga aylanadi. Buyumlar bilan bog‘liq faoliyatni tashkil etish oilada ham, maktabgacha ta‘lim muassasasida ham bir va ikki yoshli bolalarni tarbiyalash vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki bu faoliyatda barcha bilish jarayonlari, maqsadlari va xulq-atvor sabablari rivojlanadi.

Bu faoliyatda bolalar tarbiyachilar rahbarligida buyumlarning xususiyatlari, ular bilan qilinadigan harakatlar to‘g‘risida dastlabki bilimlarni o‘zlashtiradilar, Bola ikki yarim yoshga to‘lganda buyumlar bilan bog‘liq faoliyat va muomala ancha yuqori rivojlanish darajasiga erishadi, o‘yin va tasviriy faoliyatga o‘tish uchun asos yaratiladi. Kattalar uyushtiradigan muloqot va faoliyatda bolalarda o‘zini o‘zi anglashning dastlabki shakllari shakllanadi. Bola o‘zini atrofdagi

odam -lardan ajratadigan, o‘z imkoniyatlarini anglab yetadigan bo‘la boshlaydi.

Mustaqillik rivojlanishining ana shu bosqichida bolalar kattalarning vasiyligini qisman cheklashga intiladilar. O‘zini-o‘zi anglashning dastlabki shakllari xulq-atvor sabablarini shakllantirishning boshlanishi bo‘ladi.

Ilk yoshdagi bolalarning faolligi va mustaqilligi bevosita katta odamning ishtiroki va ta’siri ostida ro‘y bersa, 4-6 yoshli bolalar xilma-xil faoliyatga tobora mustaqil, o‘z xohishlariga ko‘ra qo‘shiladilar, bunda ongning roli oshadi va ba’zan ijodiy xususiyatga ega bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, maktabgacha ta’lim yoshida yetakchi bo‘ladigan o‘yin faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy, bilish faolligi rivojlanadi. Tarbiyachilar rahbarligidagi o‘yinlar chog‘ida bolalar turli harakat usullarini, buyumlar, ularning xususiyatlari va belgilari to‘g‘risidagi bilimlarni o‘zlashtiradilar. Bolalar makon, vaqt munosabatlarini, o‘xshashlikka va bir xillikka oid aloqalarni anglab yetadilar, tushunchalarni egallaydilar.

Harakatli o‘yinlar harakatlarning rivojlanishiga, makonda yo‘l-yo‘riq topishga yordam beradi. Birgalikdagi o‘yinlarda bolalar odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni, harakatlarni muvofiqlashtirishning ahamiyatini anglab yetadilar va o‘zlashtiradilar, atrofdagi narsalar to‘g‘risidagi tasavvurlarini kengaytiradilar.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyatining mazmuni xilma-xil bo‘ladi va har tomonlama rivojlanish imkoniyatlari kengayadi. O‘yin xayolni rivojlantirishga, atrofdagi voqelik, odamlar mehnati to‘g‘risidagi bilimlarni chuqurlashtirishga, shaxsning jamoatchilik xususiyatlarini shakllantirishga ko‘maklashadi.

Muntazam mehnat topshiriqlari o‘z faoliyatini jamoat manfaatlariga bo‘ysundirish, ijtimoiy foyda kelishiga amal qilish, mehnatning umumiy natijalaridan quvonish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi va rivojlantiradi. Mashg‘ulotlardagi eng oddiy o‘quv faoliyati atrofdagi tabiat, ijtimoiy turmush, odamlar haqidagi bilimlarni o‘zlashtirishga, shuningdek aqliy va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Agar 3-4 yoshda ta'lim paytida bolalarning e'tibori tabiat, odamlar hayotidagi aniq faktlar va hodisalarga qaratilsa, 5-6 yoshli bolalarga ta'lim berish muhim aloqalar va munosabatlarni o'zlashtirishga va aloqalarni umumlashtirishga hamda eng oddiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan bo'ladi, bu esa bolalarda tushunish tafakkurining rivojlanishiga olib keladi. O'zlashtirilgan bilimlar va rivojlangan aqliy qobiliyatlarni bolalar xilma-xil o'yinlarda va mehnatda qo'llaydilar. Bularning hammasi bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etadi, unda faoliyatning yangi mazmuniga qiziqishni shakllantiradi.

Maktabgacha yosh davridagi ehtiyojlar, his-tuyg'ular, sabablar, maqsadlarni tarbiyalash va rivojlantirish shu darajaga yetadiki, u bolaga maktabdagi muntazam o'qishga o'tish imkonini beradi.

Kichik maktab yoshida asosiy narsa o'qish bo'lib qoladi va uni bolalar ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyat sifatida tushunadilar. Bolaning jamiyatdagi yangi mavqeyi o'z xatti-harakatini va tengdoshlarining xatti-harakatini o'zgacha nuqtayi nazardan maktab o'quvchisi nuqtayi nazaridan baholashni shart qilib qo'yadi.

Bola faollik, ijodkorlik ko'rsatib, kattalarning uning xulq-atvoriga va faoliyatiga qo'yayotgan tobora murakkablashib borayotgan talablarini bajarishga intiladi. Har bir faoliyat turining mazmuni va tuzilishining ijtimoiy-tarixiy tabiati har bir yosh avlodga obyektiv ravishda berilgan bo'ladi, Odamlarning ishlab chiqarish qurollarida, bilimlarda, san'atda, axloqda va hokazolarda jamlangan sermahsul faoliyati natijalari birgalikdagi faoliyatda va muloqotda bo'lgan paytda tarbiya va ta'lim vositasida katta avloddan kichiklarga beriladi.

Odam shaxsining ijtimoiy tabiati ana shunday shakllanadi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchida kuchli faoliyat ehtiyojini uyg'otib, yangi xulq-atvor sifatlarini shakllantirishga yordam bergandagina kutilgan natijalarga erishadi.

III. 4. Maktabgacha ta'lim davrining o'ziga xos xususiyatlari 2-3 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari

Bu davr o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bir yoshdan ikki yoshgacha bo'lgan davr mobaynida bolaning nutqi va o'zgalar tomonidan aytilgan so'zlarni tushunish qobiliyatlari jadal rivojlangan bo'lsa, 2-3 yoshga kelib, o'zgalar nutqiga taqlid qilish jarayoni boshlanadi, bola musiqa, badiiy so'z ta'siriga tez beriladi.

Shuning uchun ham unga xuddi shu davrdan boshlab she'rlar aytish hamda raqsga tushishni o'rgatish lozim. Ularda kattalarga jo'r bo'lib qo'shiq aytish, musiqaga muvofiq harakat qilish, ohangni his etish ko'nikmasi shakllanadi.

Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasida o'zaro muloqotga kirishish ko'nikmalari shakllana boshlaydi. Ta'lim-tarbiyaviy ishlar bolalarda shakllana boshlagan xuddi ana shu ko'nikmalarni rivojlantirishga va ularni malakalarga aylantirishga yo'naltirilmog'i lozim.

3-4 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bola 3 yoshga qadam qo'yganda jismoniy o'sishi bir qadar sekinlashadi. Bu davrda uning og'irligi 14-15 kg., bo'yi 90-95 sm. ga yetadi. Bola jismonan ancha chiniqib, asab tizimi taraqqiy etadi. Tayanch harakat organlari takomillashib boradi. 3 yoshli bolalar qisqa muddat davomida o'z xatti-harakatlarini idora qilish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Ulardagi mustaqillik ortib boradi, hissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi.

Jamoa bo'lib o'ynash ko'nikmalari shakllanadi. O'yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda qurish-yasash faoliyatining dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati qisman markazlashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi, faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o'yin faoliyati yetakchi rol o'ynaydi.

Mazkur dastur xuddi mana shu faoliyatni kengaytirishga va rivojlantirishga keng yo'l ochadigan ta'limiy mashg'ulotlar tizimini belgilab berishga yo'naltirilgan.

4-5 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bola to'rt yoshga yetgach, uning jismoniy o'sishi bir muncha jadallashadi, bu davr mobaynida bo'yi 105-108 sm gacha o'sadi, og'irligi esa 18-19 kg bo'ladi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar po'stlog'ining faoliyati takomillashib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida jiddiy sifat o'zgarishlar sodir bo'ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko'nikmasi shakllanadi.

Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo'ladi. Barcha hara-

kat va faoliyatlarni o'zi mustaqil bajarishga intiladi. Bu yoshda bola nihoyatda serharakat, o'yinqaroq, o'ta qiziquvchan bo'ladi. U har qanday tadbirga bajonidil qatnashadi. Shuning uchun ham ularni to'g'ri ovqatlantirish, o'z vaqtida uxlatish, salomatligini muhofaza qilish, ruhiy holatini nazorat qilib borish, quvnoq kayfiyatda bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

5-6 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlari. Bu davrda bolaning bo'yi 7-8 sm ga o'sadi. Uning oyoqlari gavdasiga nisbatan tezroq rivojlanadi, og'irligi 20-22 kg.ni tashkil etadi. Bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkin. Shuning uchun ham suyaklarning to'g'ri o'sishini ta'minlashga alohida e'tibor berish kerak. Ularning yuragi chaqaloq yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari hali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo'ladi.

Olti yoshga yetganda miya po'stlog'ining asab katakchalari rivojlanib, og'irligi va tashqi ko'rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi aniq, nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nuqson bo'lgan taqdirda uning oldini olish choralarini ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Ularning nutqidagi so'zlar bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak.

Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalarini rivojlanishi lozim. Dastlabki iqtisodiy tushunchalarga ehtiyoj seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini jadal rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. 6-7 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlari bola hayotining yettinchi yilida undagi harakatlar ko'lami kengayadi va aniqlashadi, uning jismida harakatlarning o'zaro moslashuvi boshlanadi. 6-7 yoshli bolalar o'zini idora qilish va o'z harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlaydi. Bu yoshdagi o'g'il bolalarda mustaqil faoliyat ko'rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ishtiyoqi shakllanadi.

Bu davrda bolaning bo'yi 120 sm ga yetadi, og'irligi 22-24 kg bo'ladi. Bu yoshda bola chiniqadi, qiziquvchan bo'ladi, o'z salomatligini nazorat qila oladi. Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda

gigiyenik malakalar shakllana boradi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatning yangi turi bo'lgan ta'lim olishga o'qishga ishtiyoq uyg'otish lozim. Bu o'rinda bolalarni ruhan ta'lim jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o'quv elementlarini o'rgatish lozim. Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin. Buning uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta'lim olishga tayyor bo'lishi kerak. Bolalarni maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlashda tashxis markazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan bir qatorda maktabning moddiy-texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'lishi shart. O'qituvchining pedagogik-psixologik bilim darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatlari olti yoshli bolalarga ta'lim va tarbiya berish uchun loyiq bo'lganda, u olti yoshli bolalarni o'qitish huquqiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ularni qabul qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o'qitadigan o'qituvchilar pedagogik-psixologik nuqtayi nazardan alohida-alohida diagnostika qilinishi va shundan keyingina ta'lim jarayoniga kirishilishi kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Rivojlanishning asosiy mazmuni nima?
2. "Tarbiya" atamasiga izoh bering.
3. "Ta'lim" atamasiga izoh bering.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiyasi haqida gapirib bering.
5. Bola shaxsini rivojlantirishda ta'limning mohiyati nimada?
6. Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning mohiyati nimada?
7. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yosh xususiyatlarini izohlang.
8. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni jismoniy rivojlanishini asoslab bering.
9. 2-3 yoshli bolalarning rivojlanish xususiyatlarini izohlang.
10. 4-5 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlarini izohlang.
11. 5-6 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlarini izohlang.
12. 6-7 yosh bolalarning rivojlanish xususiyatlarini izohlang.

IV. MODUL. “ILK QADAM” DAVLAT O‘QUV DASTURI ASOSIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM-TARBIYANI TASHKIL ETISH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: Ilk qadam, Davlat talablari, davlat maktabgacha ta’lim muassasalari, kompetensiya, “Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” sohasi kompetensiyalari, “Ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari, “Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari, “Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasi kompetensiyalari, “Ijodiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari

IV. 1. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining mazmuni

Maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni rivojlantirish borasidagi Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me’yoriy-huquqiy hujjat bo‘lib, unda maktabgacha ta’lim muassasasining maqsad va vazifalari, o‘quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g‘oyalari ifodalangan, shuningdek, bolaning ta’limning keyingi bosqichiga o‘tishidagi asosiy kompetensiyalari belgilangan.

Davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi ta’lim muassasalarida qo‘llash uchun majburiy:

- ◆ davlat maktabgacha ta’lim muassasalari;
- ◆ maktabgacha ta’lim sohasida xizmat ko‘rsatuvchi nodavlat muassasalari;
- ◆ maktabgacha guruhlarga ega bo‘lgan “Mehribonlik” bolalar uylari;
- ◆ maktabgacha va boshlang‘ich ta’limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlari.

Davlat o‘quv dasturi VII bobdan iborat bo‘lib, **1 bobda** MTT davlat o‘quv dasturini qo‘llash va MTTning maqsad va vazifalari aks ettirilgan. Davlat o‘quv dasturi variativ o‘quv dasturlarini yaratishda majburiy tayanch hujjat hisoblanadi. Ta’lim muassasalari Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan variativ o‘quv dasturlaridan foydalanish huquqiga ega.

Ta’lim muassasasi Davlat o‘quv dasturi asosida o‘zining MTT ishchi o‘quv dasturini ishlab chiqish huquqiga ega. Ta’lim muassasasining ishchi o‘quv dasturi muassasa pedagoglari tomonidan o‘tinalarni jalb etgan holda tuziladi va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadi.

Davlat o‘quv dasturida MTTning quyidagi maqsad va vazifalari belgilab berilgan:

- ◆ bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlanishiga oid Davlat talablari asosida hamda Davlat o‘quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- ◆ maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘quv-tarbiyaviy faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish;
- ◆ bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida ota-onalar va jamiyatga tegishli bilimlar berishni tashkil etish va amalga oshirish;
- ◆ bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va jamiyat bilan o‘zaro hamkorlikni tashkil qilish va amalga oshirish.

II bob MTT ta’lim jarayonining maqsad va tamoyillari deb nomlanib, u quyidagilarni:

- ◆ MTT ta’lim jarayonining maqsadlari;
- ◆ MTTda ta’lim jarayonini tashkil qilish tamoyillari;
- ◆ qo‘shimcha ta’lim xizmatlarini tashkil qilish;
- ◆ alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan ta’lim faoliyati;
- ◆ ota-onalar bilan hamkorlikni o‘z ichiga oladi.

Davlat dasturida MTT ta’lim jarayonining maqsad va tamoyillari aks ettirilgan bo‘lib, o‘quv-tarbiyaviy jarayonning maqsadi bolalarda umumiy kompetensiyalar va rivojlanish sohalari kompetensiyalarini shakllantirish uchun tegishli sharoitlar yaratishdan iboratdir.

MTTda ta’lim jarayonini tashkil qilish tamoyillari:

- ◆ bola huquqlari, o‘ziga xos rivojlanish xususiyat va salohiyatlarini hisobga olish;
- ◆ ta’lim jarayonida barcha turdagi rivojlanish sohalarining o‘zaro bog‘liqligi;
- ◆ bola salomatligini asrash va mustahkamlash, uning ehtiyojlari, shu jumladan, uning harakatlanish ehtiyojlarini qondirish;
- ◆ bolaning ijodiy qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash;
- ◆ o‘yin orqali ta’lim berish va rivojlantirish;
- ◆ bolaning rivojlanishi va ijtimoiy moslashishi uchun qulay muhit yaratish;
- ◆ bola uchun xavfsiz muhitni ta’minlash;

- ◆ MTTning oila, mahalla va maktab bilan hamkorligi;
- ◆ milliy madaniy an'analar qadriyatini oshirish va boshqa millatlar madaniyatiga hurmat, boshqa millatlar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish.

Maktabgacha ta'lim muassasasida alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash jamoaviy ish hisoblanadi va uni amalga oshirish uchun maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari javobgar bo'ladi. Zarurat tug'ilganda pedagoglar tarkibi va maktabgacha ta'lim muassasasi rahbariyati, tor ixtisosdagi mutaxassislarni jalb etgan holda, bola (uning rivojlanishi) uchun o'quv-tarbiyaviy faoliyatning individual rejasini tuzadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik.

Bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun maktabgacha ta'lim muassasasi ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikning quyidagi shakllarini tashkil qilishi mumkin:

- ota-onalarning maktabgacha ta'lim muassasasi borasidagi fikrlarini hisobga olish;
- ilk rivojlanish masalalarida ota-onalarga bilim berish;
- ota-onalarni o'quv-tarbiyaviy jarayonda faol qatnashishga jalb etish;
- ota-onalarning muassasa hayotida ishtirok etish borasidagi tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

III bob maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv deb nomlanib, dastur majburiy 5 ta ta'lim sohasini o'z ichiga oladi:

- “Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish” sohasi kompetensiyalari;
 - “ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari;
- “Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari;
- “Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasi kompetensiyalari;
- “Ijodiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari..

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, axloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar

bilan muloqot qilish, “Men” obrazini qurish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni ko‘zda tutadi.

Boshlang‘ich muhim kompetensiyalar bolaning faoliyat va axloq subyekti sifatidagi yaxlit rivojlanishini talab etadi.

Kompetensiya bolaning bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir. Boshlang‘ich kompetensiyalar, rivojlanish sohasidan qat‘i nazar, bola shaxsi shakllanishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari

Kommunikativ kompetensiya – muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko‘nikmasi.

O‘yin kompetensiyasi – bolaning o‘yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko‘nikmalardan ijodiy foydalanishi. O‘quv-tarbiyaviy faoliyat uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetensiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me‘yorlariga rioya qilgan holda o‘zini tutish mahorati.

Bilish kompetensiyasi – atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlardan o‘quv va amaliy vazifalarni hal qilish uchun foydalanish.

Bolaning rivojlanish sohalari kompetensiyalari.

Bolaning kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish;
- muloqot, o‘qish va yozish malakalari;
- bilish jarayonining rivojlanishi;
- ijodiy rivojlanish.

“Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirish” sohasi kompetensiyalari.

“Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakunlanganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

– o‘z imkoniyatlari va yoshi bilan bog‘liq jismoniy rivojlanish me‘yorlariga mos ravishda jismoniy faollik ko‘rsatadi;

– turli harakatchanlik faolligini uyg‘un ravishda va maqsadli bajarishni biladi;

– turli hayotiy va o‘quv vaziyatlarida mayda motorika ko‘nikmalaridan foydalanadi;

– o‘z harakatlarini hissiyot va sezgi organlari yordamida boshqaradi;

– shaxsiy gigiyena malakalarini qo‘llaydi;

– sog‘lom turmush tarzi va ovqatlanish asoslarini biladi;

– xavfsiz hayotiy faoliyat asoslari qoidalariga rioya qiladi.

“Ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari.

“Ijtimoiy-emotsional rivojlanish” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

–o‘z “Men”i va boshqa insonlarning hayotiy faoliyat muhitidagi roli to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi;

–o‘z hissiyotlarini boshqaradi va ularni vaziyatga mos ravishda ifodalaydi;

–o‘zgalarning hissiyotlarini farqlaydi va ularga mos ravishda javob beradi;

–kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qiladi;

–murakkab vaziyatlardan konstruktiv chiqish yo‘llarini topadi.

“Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” sohasi kompetensiyalari

“Nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalari” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

–nutqni eshitadi va tushunadi;

–o‘z nutqida to‘g‘ri talaffuz, qulay grammatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi;

–ikkinchi tilni o‘rganishga qiziqish namoyon qiladi;

–ikkinchi tilni egallash bo‘yicha dastlabki bilimlarini ko‘rsatadi;

–badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon qiladi;

–so‘zning lug‘aviy, bo‘g‘inli va fonetik tuzilishi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘ladi;

–turli ma‘no shakllarini mustaqil ravishda tuzish va so‘zlab berishni biladi;

–yozishning dastlabki malakalari va vositalaridan foydalanishni biladi.

“Bilish jarayonining rivojlanishi” sohasi kompetensiyalari.

Bilish jarayonining rivojlanishi sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

- bilim olishga faol qiziqishni namoyon etadi;
- ‘quv va hayotiy faoliyat uchun axborotni mustaqil ravishda topadi va undan foydalanadi;
- predmetlar, voqealar va ko‘rinishlar o‘rtasidagi oddiy aloqalarni tushunadi va ularni yaxlit bir butunlik sifatida idrok qiladi;
- raqamlar, hisob-kitobni biladi va ularni hayotda qo‘llaydi;
- makon, shakl va vaqtga mos ravishda ish tutadi;
- elementar matematik hisoblashlarni amalga oshiradi;
- atrof-muhitdagi voqea-hodisalar va ko‘rinishlarni kuzatadi hamda tadqiq qiladi;
- atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona va g‘amxo‘r munosabatni namoyon etadi.

“Ijodiy rivojlanish” sohasi kompetensiyalari.

“Ijodkorlik” sohasidagi o‘quv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetganidan so‘ng 6-7 yoshli bola:

- san‘at va madaniyatga qiziqish namoyon qiladi;
- milliy an‘analarni qadrlaydi va ularni kundalik hayotning bir qismi sifatida idrok etadi;
- san‘atning muayyan turini afzal ko‘rishini mustaqil ravishda ifodalaydi;
- lingan bilim va ko‘nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o‘z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanadi;
- insonning dunyoni o‘zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunadi.

VI bob. O‘quv-tarbiyaviy faoliyat bobida bo‘zbekiston Respublikasidagi barcha MTTlarda tashkil etiladigan o‘quv va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish masalalarini o‘z ichiga oladi. Bunda MTTlarda o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni rejalashtirish turlari yillik mavzuviy va haftalik ish rejaları va tarbiyachi tomonidan rejalashtirishni amalga oshirish yoritib beriladi. O‘quv-tarbiyaviy faoliyat “O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktab yoshidagi bolalarni rivojlantirishga oid davlat talablari” asosida amalga oshiriladi.

V bob. Bolaning rivojlanish sohalari bo‘yicha yutuqlari MTT pedagoglari tomonidan bolaning rivojlanishini kuzatib borish xaritasi yiliga uch marta to‘ldiriladi (3 dan 7 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga olgan) shuningdek, 6-7 yoshdagi bolaning maktabga tayyorlik xaritasi ham to‘ldiriladi. Bu xarita Davlat dasturiga muvofiq bolar

rivojlanishning beshta sohasi kompetensiyalari bo'yicha kutilayotgan natijalar ifodalanadi.

VI bob. Rivojlantiruvchi muhitni tashkil qilish bobida maktabgacha ta'lim muassasasida quyidagi mazmunda: - ko'rgazmali-rivojlantiruvchi; - madaniy-tarixiy qadriyatlar; - milliy va mintaqaviy an'analar; - tabiat, iqlimdan kelib chiquvchi xususiyatlarga mos bo'lishi yoritiladi.

VII bob. Ilovalarni o'z ichiga olib ushbu dasturni amaliyotda qo'llashning mazmun va mohiyati yoritib beriladi. Dastur - muhim vosita bo'lib, uning yordamida tarbiyachilar (mutaxassislar) O'zbekiston Respublikasida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojiga oid Davlat talablariga muvofiq muayyan yosh guruhidagi bolalar uchun eng maqbul va samarali shakllar, metodlar va ta'lim jarayonini tashkil qilish yo'llarini belgilaydi.

VIII bob. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida davlat o'quv dasturini amalga oshirishning resurs ta'minoti O'zbekiston Respublikasining amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Minimal resurslar bilan ta'minlanganlik kun tartibi va yillik rejada ko'zda tutilgan o'yin, qiziqishlarga ko'ra mashg'ulot va loyihaviy faoliyatlarni amalga oshirishni ta'minlashi kerak. Shu bilan birga, ilovada keltirilgan resurslar bilan bir qatorda ushbu markazlar va rivojlantiruvchi muhitni bolalar, ota-onalar va pedagoglarning birgalikdagi faoliyati mahsulotlari bilan jihozlash tavsiya etiladi; shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari zarur o'quv va rivojlantiruvchi didaktik materiallarni yaratishda mahalliy hamjamiyat resurslari va o'zlarining ijodiy qobiliyatlariga tayanishlari mumkin.

Dastur uchta asosiy bo'limni qamrab oladi:

1. Maqsadli – bu tushuntirish xati hamda dastur o'zlashtirilishining rejalashtirilayotgan natijalarini o'z ichiga oladigan bo'lim;
2. Mazmunli – bu Dasturning umumiy mazmunini ifodalovchi va bolalar shaxsining to'laqonli rivojlanishini ta'minlovchi bo'lim;
3. Tashkiliy – bu Dasturning moddiy-texnik ta'minoti ta'rifini, ta'lim va tarbiyaning metodik materiallar va vositalar bilan ta'minlanganligini, kun tartibini, shuningdek, tadbirlar, bayramlar, rivojlantiruvchi muhitni o'z ichiga oluvchi bo'lim.

“Ilk qadam” dastur nomining falsafiy mazmuni – bilimlar dunyosiga birinchi qadam, birinchi muvaffaqiyat, go'zallik, yaxshilik,

samimiylik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashning ilk asoslari.

Dasturning mazmuni ijtimoiy hodisalar, inson va uning faoliyati, xulq-atvor me'yorlari, san'atning janr va turlari, jonli va jonsiz tabiat, kattalar va tengdoshlar bilan vaziyatga mos ravishda muloqot qilish kabilardan tashkil topgan.

IV. 2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat markazlarida ta'lim jarayonlarini tashkil qilish

"Ilk qadam" dasturiga binoan maktabgacha ta'lim muassasasining turli yosh guruhlaridagi "Til va nutq", "Ilm-fan va tabiat", "Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika", "San'at" "Syujet-rolli o'yinlar va sahnalashtirish" faollik markazlari bolalarni dialogik va monologik nutqini rivojlantirishga, jamoa bo'lib birgalikda hamda mustaqil ishlashga, raqamlar, shakl va vaqtni, elementar matematik hisoblashlarni bilishga, san'at va madaniyatga qiziqish, ijodiy yondoshish kabilarga qaratilgan. Bu boradagi kuzatishlar va ularning tahlili, katta yutuqlar bilan bir qatorda mavjud qiyinchiliklarni aniqlashga va asosli ba'zi takliflar kiritishga bizga imkon berdi.

MTTda rivojlanish markazlarini tashkil etish Davlat talablari va “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturini amalga oshirishni nazarda tutadi. Markazlarda ishlash har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etiladi.

Maqsad: bolaning har tomonlama rivojlanishi, tarbiyalanishi, o‘qishi va uning maktabga samarali tayyorgarligini ta’minlash uchun sharoit yaratish.

Vazifalar:

- Bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish;
- individual manfaatlarni qo‘llab-quvvatlash;
- fikrlash jarayonlarini va kognitiv qiziqishni faollashtirish;
- rivojlanish faoliyati;
- nostandart holatlarda samarali harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish;
- tashabbuskorlikni rivojlantirish, o‘z fikrlarini ijodiy ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish;
- bolalarni texnik va badiiy ixtiro bilan tanishtirish;
- vizual - majoziy idrokni rivojlantirish;
- xotirani, nozik vosita ko‘nikmalarini, fikrlash, tasavvurni rivojlantirish;
- kommunikativ ko‘nikmalarni, muloqot qobiliyatini va jamoaviy ijodkorlikni rivojlantirish;
- bolalarda izlanish va kognitiv faoliyatni rivojlantirish istiqbollari kengaytirish;
- barkamol shaxsni rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir.

– Rivojlanish markazlari ta'lim, rivojlantiruvchi, o'qitish, rag'batlantiruvchi, uyushgan, kommunikativ funksiyalarni bajarishi kerak.

– Eng muhimi, ular mustaqillikni rivojlantirish ustida ishlashlari kerak, bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shaxsga yo'naltirilgan ta'limga asoslangan bolaning tashabbusini rag'batlantirishi kerak.

– Guruh xonasidan moslashuvchan va o'zgaruvchan tarzda foydalanish talab etiladi. Rivojlanish markazlaridagi tematik, didaktik materiallar bolaning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga xizmat qilishi kerak.

– Markazlarning dizayni estetik, bolalar uchun jozibali bo'lishi kerak, va mustaqil faoliyatga bo'lgan istakni keltirib chiqarishi kerak.

– Guruh xonasida rivojlanish markazlarini yaratishda o'yin faoliyatining yetakchi rolini hisobga olish kerak.

– Rivojlanish markazlaridagi jihozlar xavfsiz va didaktik materiallar bolaga tegishli bo'lishi va bolalarning yoshiga mos bo'lishi kerak.

– Rivojlanish markazlaridagi didaktik materiallar tematik vazifalarni hisobga olgan holda o'zgarishi kerak.

– Markazlarni uskunalari bilan ortiqcha jihozlamaslik zarur.

– Rivojlanish markazlari bolalar va kattalar bilan aloqa qilish va birgalikdagi faoliyatni, shuningdek o'z o'zi bilan shug'ullanish imkoniyatini ta'minlashi kerak.

Tematik rejalashtirishga ko'ra, pedagog rivojlanish markazlarini didaktik materiallar va o'yin uskunalari bilan ta'minlash ustida o'ylashi va to'ldirishi kerak. Markazlarni bolalar va pedagoglarning birgalikdagi faoliyati va hunarmandchilik mahsulotlari bilan to'ldirish mumkin. Har bir markazning maqsadiga muvofiq haftaning boshida pedagogning tematik rejasiga binoan, materiallar tayyorlanadi va jihozlanadi.

Qurilish, konstruktorlik va matematika markazi: har xil qurilish to‘plamlari – kublar, legolar, bloklar, konstruktorlar, o‘ynash uchun didaktik o‘yinlar va boshlang‘ich matematik tasavvurlarni rivojlantirish uchun o‘quv materiallari.

Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirish markazi: teatrning barcha turlari uchun atributlar va o‘yin materiallari, rolli, rejissyorlik va dramatisatsiya o‘yinlari, shlyapalar – maskalar, o‘yin to‘plamlari va burchaklarda o‘ynash uchun o‘yinchoqlar – masalan “Sartarosh”, “Kasalxona” va “Do‘kon” o‘yinlari atributlari.

Til va nutq markazi: didaktik o‘yinlar, tematik mavzuli, kichik formatdagi rasmlar, tasviriy materiallar, voqealar ketma-ketligini belgilash uchun rasm seriyalari, turli mezonlarga ko‘ra guruhlash va boshqalar, bolalar kitoblari kutubxonasi, tematik albomlar, topishmoqlar albomlari, magnit harflar to‘plami, “Rasmi alifbo” kubik-lari.

Ilm, fan va tabiat markazi: atrof-muhit madaniyati bo‘yicha didaktik materiallar, “Tabiat va odam” rasmlari va illyustratsiyalari, valeologiya bo‘yicha maketlar, tabiiy materiallarning xususiyatlarini o‘rganish uchun materiallar, to‘plamlar, tadqiqotlar va tajribalar uchun, bilim to‘plamlari, o‘ynash uchun o‘yin mavzular to‘plamlari – uy va yovvoyi hayvonlar, dengiz hayoti, hasharotlar, qushlar.

San‘at markazi: tasviriy faoliyat zarur chn jihozlar, xalq hunardmanchilik mahsulotlari tasvir etilgan albomlar va illyustratsiyalar, dekorativ-amaliy san‘at, turli xil xalqlarning hayoti, madaniyati, urf-odat aks ettirilgan rasmlar, bolalar yozuvchisi va O‘zbekiston shoirlari portretlari, tematik rang-barang kitoblar, erkin ijod uchun rasm chizish albomlari.

Markazlardagi bolalar faoliyati: o‘yin, mustaqil nutq, kognitiv, kommunikativ, kognitiv-tadqiqot, eksperimental, ijodiy, kommunikativ, mehnat, samarali, musiqiy va badiiy.

Pedagogning faoliyati:

- bolalarni tabiat, musiqa va ijod dunyosiga jalb qilish va bolani o‘rgatish;
- mustaqil ravishda bilimlarni egallash, bilimga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirishga, yangi bilimlarni olishga bo‘lgan ehtiyoj, o‘rganish va rag‘batlantirish, shu bilan birga subyekt bo‘lish;
- bolalar bilan birga uyushgan tadbirlar tashkil etish;

- qiyinchiliklar yuzaga kelganda, bolaga beg‘araz va o‘z vaqtida og‘zaki va amaliy yordam ko‘rsatish;
- bolaning shaxsiy qiziqishini rag‘batlantirish;
- rivojlanish markazlarida o‘quv va bilim jarayonini tashkil qilish uchun turli xil usullar, uslublar va o‘yin shakllaridan foydalanish: suhbat, hikoya, shou, badiiy adabiyot o‘qish ensiklopedik adabiyotlarni o‘qish, ko‘rib chiqish va muhokama, tushuntirish, munozara, video namoyishlarni tomosha qilish, kompyuter taqdimotlarini tomosha qilish, ijodiy faoliyat, tadqiqotlar, tajribalar, tajriba jonli va jonsiz tabiatning sirlari va boshqalardan foydalanish.

Bolaning rivojlanishi faqat o‘quv faoliyatida emas, balki o‘yin tarzida ham amalga oshiriladi. Markazlardagi bolalarning o‘yin va kognitiv faoliyati davomida tarbiyachi bolalarning ishini kuzatib boradi, tavsiya etilgan materiallar bolalar uchun qanchalik qiziq, qulay va xavfsiz ekanligiga e‘tibor qaratadi. Agar kerak bo‘lsa, tarbiyachi didaktik materiallarni to‘ldiradi yoki o‘zgartiradi.

Tarbiyachi guruhdagi barcha bolalar besh kun davomida har bir markazga tashrif buyurishini ta‘minlaydi. Kuzatish va tahlil asosida kutilayotgan natija, muammolar, yechimlar tarbiyachi har hafta oxirida bolalarning o‘z maqsadlariga erishgan yutuqlarini qayd etadi, agar shunday bo‘lsa, muammolar pedagogning va bolalarning va uning ota-onalarining shaxsiy ishi bilan belgilanadi.

Shunday qilib, rivojlanish markazlarida to‘g‘ri tashkil etilgan ishlar har bir bolaga o‘ziga yoqadigan narsani topishga, uning kuchli va qobiliyatiga ishonishga, kattalar va tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlarni o‘rganishga, tushunishga imkon beradi va ularning his-tuyg‘ularini va xatti-harakatlarini baholashga imkon beradi va aynan shu rivojlanayotgan ta‘lim asosida yotadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablarining asosiy yo‘nalishlari nechta katta sohadan iborat?
2. “Ilk qadam” dasturi qaysi hujjat asosida ishlab chiqilgan?
3. Ilk qadam dasturining maqsadi....
4. Bolaning bilim, ko‘nikma, malaka va qadriyatlar yig‘indisi – bu.....

V. MODUL. HOZIRGI JAMIYATDA TARBIYACHI SHAXSIGA QO‘YILADIGAN TALAB VA VAZIFALAR

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: tarbiyachi, ilk qadam, Davlat talablari, davlat maktabgacha ta‘lim muassasalari, kompetensiya, nutq madaniyati, pedagogik mahorat, kreativlik, interfaol metodlar, axborot texnologiyalari.

V. 1. Tarbiyachi va uning jamiyatda tutgan o‘rni

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshiriladigan ulkan islohotlarning muvaffaqiyati, eng avvalo, odamlarning o‘z ishlariga mas‘uliyat bilan qarashlariga, kundalik mehnat faoliyatida mamlakat taraqqiyotiga hissa bo‘lib qo‘shiladigan savobli ishlarni qila olishlariga bog‘liq. Jamiyatda pedagog (o‘qituvchi, tarbiyachi) birinchidan, o‘z kelayotgan avlodni tarbiyalash, ikkinchidan mehnatkash xalqimizga har tomonlama bilim berishdek savobli va mas‘uliyatli vazifalarni bajaradi.

Maktabgacha ta‘lim-tarbiyani tashkil etish fani – bu kelajak, istiqbol uchun meros qilib qoldiriladigan boylikdir. Bu boylikning qadr-qimmati shu qadar buyukki, u odamni ma‘naviy jihatdan boy qilib, qalbini baxtga, ilohiy nurga to‘ldiradi. Dunyoda biror kimsa yo‘qki, uning ustozini bo‘lmasa. U hukumat rahbarimi, buyuk allomami, shifokormi, xalq mehrini qozongan yozuvchimi yoki qo‘li gul kosibmi, qo‘yingki, barcha-barchaning o‘z ustozini va hayot yo‘lini charog‘on etib turuvchi yo‘lboshchisi bo‘ladi.

Ustozning eng buyuk burchi xalqqa nafi tegadigan, aql-idrokli, qobiliyatli, uquvli shogirdlar tayyorlashdir. Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va faxrli shu bilan birga mas‘uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq va jamiyat oldidagi o‘z mas‘uliyatini anglashga ta‘lim-tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondashishga o‘z mahoratini doimo faollashtirib borish va hamkasblarning ishdagi o‘z sishiga ko‘maklashuviga yordam beradi. Tarbiyachi o‘zi yashab turgan o‘lka hayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi uchun ijtimoiy faol bo‘lishi kerak.

Tarbiyachi kasbining tarixiy taraqqiyoti va uning jamiyatda tutgan o‘rni.

Tarbiyachilik – inson jamiyati tarixi boshlangandan e’tiboran davom etib, shu bilan birga hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e’tiborga loyiq e’zozlab kelingan kasbdir.

Dehqon nopob urug’ sepsa, achchiq “hosili”ni bir o‘zi “o‘rib oladi”. O’sha yili. Tarbiyachi bolaning qalbiga nobop urug’ sepsa, achchiq “hosili”ni butun jamiyat o‘rib oladi. Yigirma yildan keyin... Muallim moddiy boylik yaratmaydi, deydiganlar jamitni ichidan portlatuvchi bombadir!

O‘.Hoshimov

Respublikamiz rahbariyati pedagoglar faoliyatini yuqori baholamoqda. Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov (1996-yil 9-yanvardagi) Farmoniga binoan “1-oktabr Maktabgacha ta’lim xodimlari – o‘qituvchi murabbiylar kuni” deb e’lon qilindi. Bu voqea davlatimizni o‘qituvchilarni jamiyatda tutgan o‘rni naqadar yuksakligidan dalolat beradi. Yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalashda erishgan yutuqlari uchun, pedagog ishidagi ijodiy mehnatlari uchun, ilg‘or tajribalarni umumlashtirishda erishgan yutuqlari uchun o‘qituvchi, tarbiyachilar “Metodist o‘qituvchi”, “Katta o‘qituvchi”, “Metodist-tarbiyachi”, “Xalq maorifi a’lochisi” va shu kabi sharafli unvonlar bilan taqdirlanadilar. Maktabgacha ta’lim xodimlari orasidan respublika bo‘yicha deputatlar saylanishi ham ularga bo‘lgan chuqur hurmat-ehtiromni bildiradi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan jumhuriyatimizda pedagog xodimlarning oylik maoshlari yildan yilga oshirilib, turmush sharoitlari yaxshilanib kelinmoqda. Pedagog xodimlar malakasini oshirish ilmiy-metodik markazlari kengaytirilmoqda, ularning siyosiy tayyorgarligiga talab

kuchaytirilmoqda, har 4-5 yilda qayta tayyorlashdan o‘tishlari uchun shart-sharoitlar yaratilmoqda.

V. 2. Pedagog-tarbiyachi shaxsiga qo‘yilgan talablar

Har qanday jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazish va uni ma’lum bir kasbga yo‘naltirish og‘ir va mashaqqatli mehnat evaziga amalga oshiriladi. Bu mashaqqatli mehnat uzluksiz ta’lim va tarbiyaviy faoliyatning mahsulidir.

Mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga shunday ta’rif beradi: “Barchamizga ayonki, inson qalbiga yo‘l, avvalo, ta’lim-tarbiyadan boshlanadi. Shuning uchun qachonki bu haqda gap ketsa, ajdodlarimiz qoldirgan bebaho merosni eslash bilan birga, ota-onalarimiz qatori biz uchun eng yaqin bo‘lgan yana bir buyuk zot – o‘qituvchi va murabbiylarning oliyjanob mehnatini hurmat bilan tilga olamiz... Muxtasar qilib aytganda, maktab degan ulug‘ dargohning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hissasi va ta’sirini, nafaqat yoshlarimiz, balki butun xalqimiz kelajagini hal qiladigan o‘qituvchi va murabbiylar mehnatini hech narsa bilan o‘lchab, qiyoslab bo‘lmaydi”,– degan edi.

Mamlakatimizning kelajagi, mustaqil O‘zbekistonning istiqboli, ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan tarbiyachi-o‘qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligiga, fidoyiligiga, yosh avlodga ta’lim berish va barkamol inson darajasida tarbiyalab, voyaga yetkazishga nisbatan shijoatiga bog‘liq.

Ma’lumki, ta’lim muassasalarida tarbiyaviy jarayon bevosita o‘qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta’lim-tarbiyadan ko‘zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, o‘quvchilarning dars va darsdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e’tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o‘stirish va kasbga yo‘naltirish o‘qituvchilar zimmasiga yuklatilgan.

Tarbiya – o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo‘lib, tarbiyalanuvchini ma’lum bir maqsadga muvofiq takomil-lashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta’sir etish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama shakllantirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini, ijtimoiy ongini tarkib toptirishda

xalqning boy mafkuralariga yo‘naltirilgan qizg‘in faoliyat jarayonidir. Tarbiya asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma‘naviy boyligi va his-tuyg‘ulari rivojlanadi, o‘zida ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini topish uchun zarur bo‘lgan, kishilar bilan o‘zaro munosabatni to‘g‘ri tashkil etishga xizmat qiladigan axloqiy odatlar hosil bo‘ladi. Tarbiya xususida taniqli o‘zbek adibi Abdulla Avloniyning “Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo falokat, yo saodat, yo razolat masalasidir”,– deb aytgan fikrlari barcha millat vakillarining tarbiyasiga mos keluvchi haqiqatdir. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xususiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy va davlat ishidir.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o‘qituvchidagi tarbiyachilik qobiliyatining asosiy mohiyatini shunday ta‘riflaydi: “Tarbiyachi - ustoz bo‘lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o‘stirish, ma‘rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o‘zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo‘lishi kerak”.

Demak, o‘z faoliyatini endigina boshlayotgan o‘qituvchilar va doimiy izlanishda bo‘lgan tajribali o‘qituvchilar ham tarbiyachilik mahoratiga zamin yaratuvchi quyidagi jarayonlarni bilishi kerak:

- har qanday pedagogik vaziyatlarda o‘quvchining ichki va tashqi dunyosini to‘g‘ri tushunish malakasi;
- pedagogik vaziyatlarni to‘g‘ri idrok qilish uchun diqqatni jamlash;
- tarbiyalanuvchilarga ishonch va talabchanlik;
- tarbiyaviy vaziyatni har tomonlama puxta baholay olish qobiliyati;
- xilma-xil pedagogik taktlardan o‘zi uchun eng muhimini ajrata olish qobiliyati;
- ziddiyatli tasodifiy holatlarda ikkilanmasdan to‘g‘ri qaror qabul qilish;
- tarbiyada ta‘sir etishning turli usullaridan foydalana olish qobiliyati;
- fikr va mulohazalarini so‘z bilan, mimika va pantomimik harakatlar bilan o‘quvchi ongiga aniq yetkaza olish;
- dars va darsdan tashqari faoliyatda o‘quvchilar bilan kommunikativ aloqa o‘rnata olish qobiliyati;
- o‘quvchilar ongida erkinlik va tashabbuskorlikni, o‘z fikr mulohazalarini qo‘rqmasdan bayon qilish ko‘nikmalarini tarbiyalash;
- qiyin holatlarda o‘quvchilarga yordam bera olish;

- tarbiyaviy tadbirlarni o‘tkazishda o‘quvchilar jamoasi bilan doimo maslahatlashish;
- o‘tkazilayotgan tarbiyaviy tadbirlar yuzasidan o‘quvchilarning fikrlarini o‘rganish;
- o‘z-o‘zini boshqarishning turli shakllaridan unumli foydalanish;
- har bir o‘quvchining yashirin ijobiy fazilatlarini ko‘ra olish va takomillashtirish;
- o‘quvchilarning ijtimoiy kelib chiqishiga qarab toifalarga ajratmaslik, bir xil munosabatda bo‘lish.

“Tegishli ma’lumotli, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan shaxslar pedagoglik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqiga ega”,- deyiladi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning 5-moddasida.

Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o‘yinlarda, mashg‘ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo‘ladigan muomalada ta’sir ko‘rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o‘rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o‘z vaqtida yordam ko‘rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur.

Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o‘z kasbiga sadoqatliligi, g‘oyaviy e’tiqodliligi o‘z kasbini sevishi va bu kasbga bo‘lgan cheksiz sadoqati o‘qituvchi-tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Pedagog-tarbiyachi shaxsiga qo‘yiladigan muhim talablaridan biri shuki, u o‘z predmetini, uning metodikasini chuqur o‘zlashtirgan bo‘lishi zarur. Bu pedagog-tarbiyachining obro‘sini ko‘taradi. Tarbiyachi kasbiga xos bo‘lgan muhim fazilatlaridan, talablaridan biri bolalarni sevish ularning hayoti bilan qiziqish har bir shaxsni hurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi-pedagog bo‘la oladi. Bolalarni sevish - pedagogning murakkab mehnatini jozibali va yengil qiladi. Tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga hurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uyg‘otadi, o‘qituvchiga bolalarni chinakam ma’naviy murabbiysi bo‘lishga imkon beradi.

Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bog'liqdir. Pedagogik qobiliyat - pedagogik mahoratga erishishning zaminidir. Pedagogik qobiliyat tarkibiga pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobiliyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faoliyati jarayonida, shuningdek, uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shakllanadi. Pedagogik mahorat - bu yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishni yuksak darajada va doimiy ravishda takomillashtirib borish san'atidir.

V. 3. Pedagog - tarbiyachi shaxsini shakllantirish

Tarbiyachi maktabgacha yoshidagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang'ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy axloq, o'z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo'lish odatlarini singdiradi, yaxshilik, haqiqatgo'ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalar mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi axloqiy sifatlar tarbiyalaydi.

Xalq san'ati, musiqa, ashula, adabiyot, tasviriy san'atni bilish, san'atga muhabbat tarbiyachini madaniyatli qiladi, bolalar bilan olib boradigan ishida yordam beradi. Pedagog kerakli bilim, malaka va ko'nikmalarni ma'lum bir izchillik bilan egallab borsagina bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish ishida yaxshi natijalarga erishadi.

Tarbiyachi o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rishi kerak. U quyidagi shartlarga amal qilishi kerak:

1. Pedagog yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori ma'lumotli, kerakli bilimlarni egallab, kerakli adabiyotlarni tanlay oladigan, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilg'or tajribali pedagoglarning tajribasini o'rganib, o'z ishiga tatbiq eta oladigan bo'lishi;

2. Pedagog bolalarni kuzata oladigan, ularning xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ijobiy ta'sir etuvchi vositalarni topa olishi;

3. Yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun pedagogning nutqi ravon, aniq, mantiqiy, ixcham bo'lishi lozim. Ta'lim berishda texnikaviy vositalardan samarali foydalana olishi kerak. Bolalar bilim, malaka, ko'nikmalarni yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun ularni faollashtirib savollardan foydalanishi;

4. Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi;

5. Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi;

6. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish;

7. Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi;

8. Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi;

9. Pedagog bolalarga nisbatan xayrixohlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, xafa bo'lsa ovuntira olishi;

10. Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.

Eng muhimi, tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat qilishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak. Buni bolalar yuqori baholaydilar.

V. 4. Pedagog - tarbiyachining nutq madaniyati

Nutq madaniyati — ijtimoiy madaniyatni, kishilik jamiyati madaniyatini aks ettiruvchi bir ko'zgudir. Nutq madaniyati adabiy tilning har ikki shakli — yozma va og'zaki shakli uchun zarurdir. Nutq madaniyatiga e'tibor yolg'iz o'qituvchilardan emas, balki har bir fuqarodan ongli ravishda o'zlashtirish talab qilinadigan insoniy fazilatlardan biridir. Uni egallash har bir o'qituvchining va shaxsning madaniy saviyasi va bilimiga bog'liq. O'qituvchi pedagogik mahoratida nutq madaniyati, uning nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan boyligini, balki bilimini, tafakkurini, ilmiy dunyoqarashini, fikr va mushohada yuritishini belgilovchi me'yordir.

O'qituvchining nutq madaniyati birdaniga shakllanib maromiga yetadigan jarayon emas, u pedagogik mahorat bilan, kasb faoliyati davomida, tajribali ustozlar o'giti natijasida yillar davomida takomillashib, sayqallanib boraveradi. O'qituvchining nutqiy qobiliyati madaniy, kasbiy, pedagogik talablar asosida shakllanib boradi. Uni rivojlantirish faqat o'qituvchining shijoatiga bog'liq, Shu

qobiliyat tufayli o'qituvchining nutq madaniyati ham shakllanib boradi.

Quyidagi o'qituvchining nutq madaniyatiga xos bo'lgan vositalarni pedagog-tarbiyachi unutmasligi kerak:

1. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy-axloqiy kamoloti tarkibiy qismidir. Zero nutq, millatimiz erishgan madaniyat darajasini ko'rsatuvchi, o'z ona tilimizga e'tiqodni namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.

2. Nutq madaniyati o'qituvchilarni ma'naviy va madaniy saviyasi bilan hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan ma'lum ma'noda ajratib turadi.

3. Nutq madaniyatining pirovard maqsadi erkin fikr egasi bo'lgan barkamol avlodni qanday kasb egasi bo'lib yetishishidan qat'iy nazar ma'naviy jihatdan tarbiyalash.

4. Nutq madaniyati — bu, avvalo, o'qituvchilarda nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

5. Nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun o'qituvchi adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va uni ifodali o'qiy olishi, radio va televideniye eshittirishlarini kuzatib borishi lozim.

6. Nutq madaniyatini egallashning yana bir ko'rinishi nutqiy taqlid bo'lib, yosh o'qituvchilar o'zidan yaxshiroq, chiroyliroq, ma'noli va ta'sirchan nutq so'zlaydigan ustoz-murabbiylarning nutqiy san'atiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida o'rganishi mumkin.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini mukammal egallash muhim ahamiyatga ega. Zero, nutq vositasida o'qituvchi bolaning his-tuyg'ularini uyg'otadi, o'quvchilar bilan ongli muloqotni ta'minlaydi, ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni tahliliy idrok etadi. Buning uchun bo'lajak o'qituvchi, avvalo, nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak.

V. 5. Tarbiyachining pedagogik mahorati

Pedagogika fanida “pedagogik mahorat” tushunchasining turli ta’riflari mavjud: “O‘qituvchining ilmiy bilimlari, ko‘nikmalari, metodik san’ati va shaxsiy fazilatlarini sintezi” (A. I. Sherbakov); Pedagogik mahorat pedagogik faoliyatning yuqori darajasi bo‘lib, u pedagogning belgilangan vaqt ichida optimal natijalarga erisha olishida namoyon bo‘ladi. (N. V. Kuzmina. , N. V. Kuxarev);

“pedagogik mahorat – pedagogik jarayonni bilish, uni tashkil etish, harakatga keltirish olish, pedagogik jarayonning yuqori samaradorligini belgilovchi shaxsning ish sifati va xususiyatlari sintezi” (N. N. Azizxo‘jayeva); “kasbiy faoliyatning yuqori darajada tashkillanishini ta’minlovchi shaxs xususiyatlari kompleksi (o‘qituvchi faoliyatining gumanistik yo‘naltirilgani, kasbiy bilimlari, kasbiy qobiliyatlari va pedagogik texnikasi” (I. A. Zyazyun). Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, “pedagogik mahorat” tushunchasiga quyidagi tarzda umumlashgan ta’rifni berish mumkin:

Pedagogik mahorat – bu o‘quv jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo‘naltirish, talabalarda (o‘quvchilarda) dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish, ularda jamiyat uchun zarur bo‘lgan faoliyatga moyillik uyg‘otishdir.

Pedagogik mahoratga erishish pedagogning muayyan shaxsiy sifatlari bilan amalga oshadi. Pedagogik mahorat yuksak darajada pedagogik faoliyatining taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashni, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fuqorolik va kasbiy mavqeyini ifodalaydi. So‘nggi yillardagi ilmiy yondashuvlar bu holatga nisbatan quyidagicha xulosa qilishga imkon berdi: pedagogik mahorat kasbiy faoliyatdagi individuallikning yorqin ko‘rinishi sifatida tushuniladi. Bizningcha, boshqalarga nisbatan bu ta’rif pedagogik mahorat mazmun – mohiyatini ancha to‘g‘ri yoritadi.

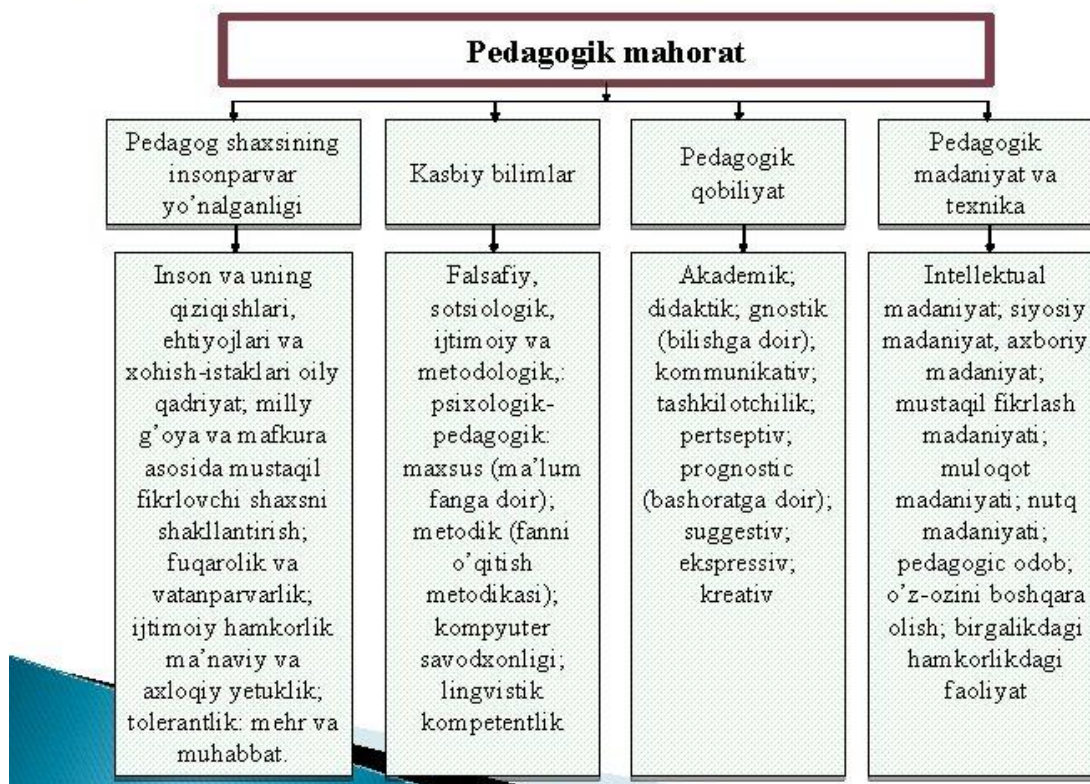
“Tarbiya va o‘qitishda yuqori darajaga erishish va uni doimo takomillashtirib borish imkonini ta’minlovchi san’at bo‘lib, talabaga mehr qo‘ygan va o‘z kasbini sevgan, har bir pedagogning qiladigan ishi. O‘z ishining mohir ustasi bo‘lgan pedagog bu yuksak daraja madaniyatli, o‘z fanini chuqur biladigan, fanning yoki san’atning tegishli sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o‘qitish uslubiyotini mukammal egallagan mutaxassisdir”.

Hozirgi zamon pedagogining shaxsi uchun eng muhim asos – bu insonparvarlik. Pedagog juda yuksak darajadagi madaniyatga ega bo‘lgan shaxs. U juda ko‘p narsani bilishi kerak. Hozirgi zamonda o‘zi o‘qiyotgan fan sohasidagi yutuqlardan, yangiliklardan xabardor bo‘lishi kerak. Tarbiyalanuvchilarni har kuni mashg‘ulotlarni o‘rgatib borish uchun o‘zi muntazam o‘qib, o‘rganib, o‘z bilimini to‘ldirib, chuqurlashtirib borishi kerak. Pedagogik mahorat – tug‘ma yoki nasldan-naslga o‘tuvchi xususiyat emas, balki izlanish, ijodiy mehnat mahsuli. Bu ko‘p qirrali pedagogik faoliyat zamirida ijodiy mehnat yotadi. Agar pedagogning kasbiy mahorat dasturiga amaliy qarasa, u holda birinchi o‘ringa uning integral sifati – mahoratidan iborat. Pedagogik mahoratga berilgan ta’riflar shuncha ko‘p bo‘lishiga qaramay, ularda mahoratning qaysidir jihatlari, albatta, ifodalanadi.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

- pedagog shaxsini insonparvarlik yo‘nalishiga ega bo‘lishi, uning qiziqishlari, qadriyat yo‘nalishlari va ideallarining oliy maqsad-barkamol avlod tarbiyalashga yo‘naltirilganligi;
- mutaxassislik fanlari, o‘qitish metodikasi, pedagogika-psixologiyadan mukammal bilimga ega bo‘lish;
- pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish (muloqotga moyillik, ishchanlik, kelajakni tasavvur qila olish, kasbiy mustaqillik, sensor axborotlarni tezlik bilan anglash (yuzidan uqib olish));
- pedagogik madaniyat va texnikani egallash, ya’ni o‘z-o‘zini boshqara olish, o‘zaro ta’sir etish va hamkorlikda ishlashni uddalash.

Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari

Tarbiyachining kasbiy mahorati – bu ma'lum shaxsiy (bolalarni sevishi, mehribonligi, hayrixohligi va h.k) va kasbiy (bilimdonligi, javobgarlikni his qilishi, ijodkorligi eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarining yig'indisi hisoblanib, u pedagogik-psixologik, usuliy tayyorgarligida, bolalarni tarbiyalashning optimal yo'llarini izlab topishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachining kasbiy mahorat, bilimdonligi, zukkoligi, ijodkorligi bilan birga shaxsiy sifatlarni ham takomillashtirishni ham taqozo qiladi. Mohir, avvalo mafkuraviy tayyorgarlikka ega bo'lishi lozim. Bu deganimiz milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'analarni bo'lishi va ularni yoshlar ongiga yetkazib tarbiyalanuvchilarni ota-bobolarimiz yaratgan boy merosga hurmatni tarbiyalay olishi kerak.

Buning uchun, avvalo, murabbiyning o'zi milliy qadriyatlarning mohiyat mazmunini chuqur anglashi, ularga hurmat e'tiqodi bo'la olishi darkor, Ijtimoiy hayot qonunlarini aniq tushunish, milliy-axloqiy qadriyat, mafkura mazmunini anglash tarbiyalanuvchilarda bobolar, avlodlar ruhiga hurmatni, ilmiy dunyoqarash asoslarini tarbiyalash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik sohaga bolalarni sevish va ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishni sevish, ruhiy pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlik, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, haqqoniylik, dilkashlik, talabchanlik qat'iylik va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish kasbiy layoqatlilik kiradi.

Bilim sohasi keng ilmiy saviya, ma'naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish hamda faoliyatlar kishini o'ziga duch kelgan hodisalarni tahlil qilish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi.

Pedagogik malaka egallagan bilim va ko'nikmalarni faoliyatning ma'lum turini egallab olish, yaxshi bajara olish qobiliyatidir. Bu fahm-farosat va bilimlarning chinakam ilmiyligi tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan nufuzli rahbarlik bolalar qalbining qandayligini his qilish mahorati, ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan bola shaxsiga mohirlik bilan avaylab yondashish, donolik va ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziyaga bo'lgan qobiliyatda mujassamdir. Shuni alohida qayd qilib o'tmoq zarurki, pedagoglik kasbi murakkab va ma'suliyatli kasbdir. Ushbu kasbning sharafiligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo ongning yagona sohibi bo'lgan inson bilan muloqotda bo'ladi. Ongli va tirik jonzot esa aqliy, ruhiy, hamda jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. Shuning uchun, bilan doimo muloqotda bo'lganda, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya, tarbiya nazariyasi kabi fanlarni mukammal o'rganib, o'z kasbiy mahorati ustida muttasil ish olib borishi kerak. Bu tarbiyachilarda pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Pedagogik mahorat pedagogik jarayonda tarkib topadi. Pedagogik jarayon esa kasbiy va shaxsiy tayyorgarlikni yo'lga qo'yib, bo'lajak mutaxassisni mehnatga, hayotga tayyorlash uchun davlat, jamiyat, millat va kelajak avlod oldida javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning uchun, pedagog shaxsiy va kasbiy fazilatlar egasi bo'lishi lozim. Yuqorida qayd etib o'tilgan va pedagogik mahoratga berilgan ta'rif, hamda tarbiyachining professiogrammasi xususiyatlari va pedagoglarga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy talablardan kelib chiqib pedagogika nazariyasi pedagogik mahoratni quyidagi asosiy komponent (tarkibiy qism)lardan iborat bo'lishi lozimligini ifodalaydi.

Pedagogik madaniyat tarbiyachilik burchi, mas'uliyati, qadr-qimmatini, vijdoni, axloqiy e'tiqodini nazarda tutib, pedagogning talabchanligi, adolati, komilligi, rostgo'yligi, to'g'riligini anglatadi. Pedagogik mahorat tizimida pedagogik nazokat (takt) pedagogning pedagogik maqsadga muvofiq, foydali, qimmatli harakatlarining o'lchovi, me'yori va ta'sir vositasining chegarasi sifatida xarakterlanadi.

Pedagogik mahoratning qayd qilingan tarkibiy qismlari pedagogning kasbiy xususiyatlarini boyitadi va uni mohirlik sari yetaklaydi va tarbiyachida pedagogik mahorat malakalarining tarkib topishiga yordam beradi. Ammo, o'z kasbining mohir ustoz bo'lish uchun faqatgina ularga tayanib, ish tutish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Buning uchun muntazam ravishda pedagogik fikrlash, pedagogik o'ylash, pedagogik ish tutish lozim bo'ladi. Bu deganimiz, o'z faoliyatini pedagogik hodisalarni, vaziyatlarni tahlil qilish, ularning har bir bog'lanish joylarini anglashga intilish, kunlik natijalarni mustaqil ravishda tahlil qilishi va yangi ta'lim-tarbiyaga doir g'oyalarni avvalgilari bilan taqqoslay olishga odatlanishi ham lozim bo'ladi. Asosiy pedagogik-psixologik muammolarni topa olish ularni hal etishning eng qulay yo'llarini topish ustida o'ylash ham kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Tarbiyachi-pedagoglik kasbi qanday kasb va bunga sizning munosabatingiz?
2. Tarbiyachining shaxsiy sifatleri va pedagogning odobi qanday bo'lishi kerak?
3. Hozirgi davr o'qituvchisiga qo'yilgan pedagogik talab nimalardan iborat?
4. Kasbiy layoqat deganda nimani tushunasiz?
5. Pedagogik mahorat tushunchasiga izoh bering.
6. Pedagogik qobiliyat nima?
7. Pedagogik madaniyat deganda nimani tushunasiz?
8. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsating.

VI MODUL. TARBIYA TURLARI VA ULARNING SHAXS KAMOLOTLIGA TA'SIRI. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING JISMONIY TARBIYASI

Tayanch tushunchalar: tarbiya jismoniy tarbiya, axloqiy tarbiya, aqliy tarbiya, ekologik tarbiya, sensor tarbiya, ilk qadam, mehnat tarbiyasi, estetik tarbiya, iqtisodiy tarbiya, gigiyena, gimnastika, badantarbiya, jismoniy tarbiya yo'riqchisi.

VI. 1. Tarbiya tamoyillari va turlari

Tarbiya – o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo'lib, tarbiyalanuvchini ma'lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta'sir etish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama shakllantirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini, ijtimoiy ongini tarkib toptirishda xalqning boy mafkuralariga yo'naltirilgan qizg'in faoliyat jarayonidir. Tarbiya asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma'naviy boyligi va histuyg'ulari rivojlanadi, o'zida ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topish uchun zarur bo'lgan, kishilar bilan o'zaro munosabatni to'g'ri tashkil etishga xizmat qiladigan axloqiy odatlar hosil bo'ladi. Tarbiya xususida taniqli o'zbek adibi Abdulla Avloniyning "Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo falokat, yo saodat, yo razolat masalasidir" – deb aytgan fikrlari barcha millat vakillarining tarbiyasiga mos keluvchi haqiqatdir. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xususiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy va davlat ishidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llanadigan tarbiya turlari:

Tarbiya tamoyillari:

Tarbiya tamoyillari deb, yosh avlodni tarbiyalash maqsadidan kelib chiqadigan va komil insonni tarbiyalashning mazmuni va yoʻnalishiga qoʻyiladigan eng muhim talablarni belgilab beruvchi asosiy gʻoya va qoidalar yigʻindisiga aytiladi. Tarbiya tamoyillari oʻqituvchi va tarbiyalanuvchilarga yoʻl-yoʻriq koʻrsatuvchi qoidalar boʻlib, ular yosh avlodni tarbiyalash, barkamol insonni shakllantirish vazifalariga muvofiq belgilanadi, shuningdek, ular shaxs tarbiyasi borasidagi ilgʻor taʼlimotlar gʻoyalariga hamda pedagogika fanida erishilgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiya tamoyillari tarbiya jarayoni qonuniyatlarini aks ettiradi. Tarbiyaviy jarayonda ilgʻor tamoyillarga amal qilinishi tarbiya samarasini taʼminlaydi. Tarbiya tamoyillari quyidagilardan iborat:

- tarbiyaning maqsadga yoʻnaltirilganligi va gʻoyaviyligi;
- tarbiyada demokratik va insonparvarlik gʻoyalarining ustunligi;
- tarbiya milliy, umumbashariy qadriyatlarning ustunligi;
- tarbiyada izchillik va tizimlilik;
- tarbiyani ijtimoiy hayot bilan qoʻshib olib borish;
- tarbiyani mehnat bilan bogʻlash;
- tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilish;
- tarbiyada oʻquvchining yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish;
- jamoa va jamoa yordamida tarbiyalash;
- tarbiyada oʻquvchi xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib, salbiy tomonlarni yoʻqotish;

Tarbiyaning maqsadga yoʻnaltirilganligi va gʻoyaviyligi – oʻqituvchi ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifasini aniq tasavvur etishi va puxta anglab olishi zarur.

Yosh avlodni yuksak gʻoyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfaataridan yuqoriroq manfaat boʻlishi mumkin emasligini singdirishi, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir.

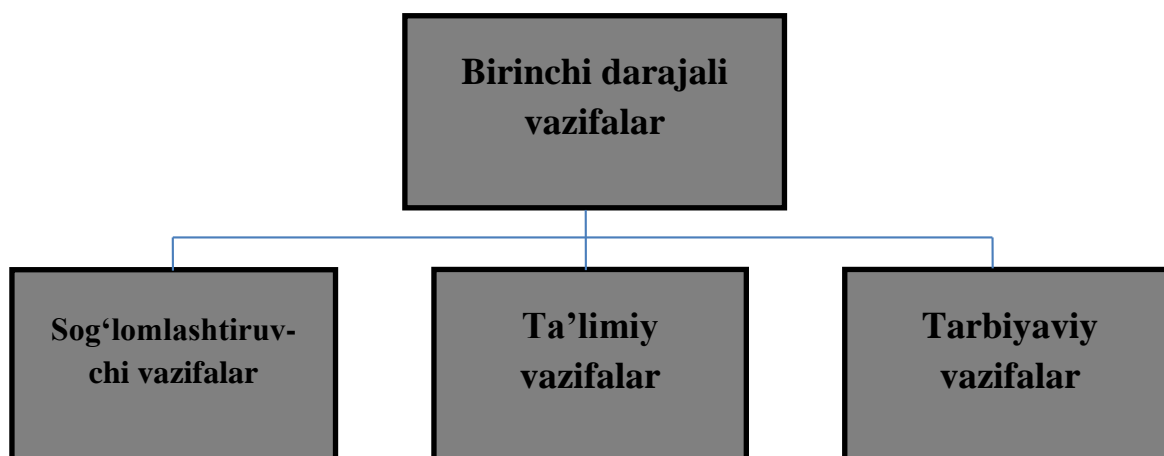
Bu sohada mustaqil respublikamiz Xalq taʼlimi xodimlarining asosiy vazifasi erkin, ijodkor, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, yetuk mutaxassis, komil shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Maktabda va maktabdan tashqarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning barchasi ijtimoiy tarbiyaning maqsadini roʻyobga chiqarishga yoʻnaltirilishi zarur. Oʻqituvchi (tarbiyachi)lar jamoasi va har bir oʻqituvchi-

tarbiyachining maqsadi – har tomonlama kamol topgan mukammal inson shaxsini tarbiyalashdan iborat bo‘lishi lozim. Ana shunda mazkur tamoyil o‘z vazifasini bajargan bo‘ladi.

Tarbiyada demokratik va insonparvarlik g‘oyalarning ustunligi – tarbiyada inson shaxsini ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o‘smir va o‘spirinning betakror va o‘ziga xosligini hurmat qilish, uning ijtimoiy xulqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash bu – tarbiyani ma‘muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo‘yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o‘zgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni jalb qilish, uning rivojlanishiga jamoat omilini kiritish demakdir. O‘qituvchi o‘quvchiga avvalgidek, tarbiya obyektini emas, balki o‘zi kabi subyekt deb qarashi darkor. Ya‘ni o‘quvchini teng huquqli hamkor, hamfikir deb qarash lozim. Umuman, ta‘lim va tarbiyani inson parvarlashtirishning pedagogik diqqat hamda e‘tibor markazida insonning muhim masalasi va muddaosi, ya‘ni bolalarda inson shaxsiga dunyodagi eng yuqori, bebaho boylik sifatidagi munosabatini shakllantirishdek faoliyat yotadi. Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustunligi xalqning ko‘p asrlik qadriyatlarini, ulkan va boy merosini chuqur bilmasdan milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘urur tuyg‘usini qaror toptirish mumkin emas. Shu bois, xalq an‘analari, urf-odatlar, marosimlari, xalq og‘zaki ijodi, milliy o‘yinlar va ularda ifodalangan g‘oyalarni o‘quvchilar ongiga singdirish, ularda ushbu g‘oyaga nisbatan hurmatni qaror toptirish lozim. Umumbashariyat uchun qadrlil, ardoqli bo‘lgan, insoniyat o‘tmishi, buguni hamda kelajagi uchun daxldor, qadr-qimmatga ega bo‘lgan an‘analari, urf-odatlar haqida ma‘lumotlar berish, ularda mehr-muhabbat tuyg‘usini uyg‘otish, ularni qo‘llab-quvvatlash, ezgu g‘oyalar uchun kurashish hissini qaror toptirish tarbiya jarayonida amalga oshirilishi lozim. Tarbiyada izchillik va tizimlilik – tarbiyaga yaxlit tizimli yondashish pedagogik harakatning pirovard natijasiga yo‘naltirilganlik darajasini belgilab beradi. Bunday pedagogik maqsad va vazifalar, ularning mazmuni tarbiyaviy jarayonning barcha qatnashuvchilari tomonidan tan olinishi shart. Tarbiyada izchillik juda muhimdir, O‘quvchilarga birdaniga ko‘p talab va qoidalarni taqdim qilish mumkin emas. O‘qituvchilar o‘quvchilarga bo‘lgan munosabat jarayonida o‘zaro bir-biriga zid harakatda bo‘lmashliklari, yagona talab qo‘yishlari lozim.

VI. 2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalashning mazmuni va vazifalari

Bolaning biologik rivojlanishi jarayonini tabiiy fanlar majmui o'rganadi. Ularning asosini I.M. Sechenov, I.P. Pavlov va ularning izdoshlari organizm va muhitning birligi, organizmning yaxlitligi va uning hayotiy faoliyatida markaziy asab sistemasini tartibga soluvchilik roli haqidagi ta'limoti tashkil etadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar organizmining o'ziga xos tomoni shundaki, u juda tez o'sadi va rivojlanadi. Shu bilan birga organizm funksiyalari va sistemalarining shakllanishi hali tugallanmagan bo'ladi, shunga ko'ra u tez jarohatlanadi. Shuning uchun bolalarga jismoniy tarbiyada quyidagilar birinchi darajali vazifalar hisoblanadi:

Sog'lomlashtiruvchi vazifalar. Bolalar sog'lig'ini mustahkamlash, organizmning shakl va funksiyalarini uyg'un rivojlantirish, ish qobiliyatini oshirish, har xil tashqi ta'sirlarga chidamliligini kuchaytirish, uzoq umr ko'rishini ta'minlash.

Ta'limiy vazifalar. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga xos bo'lgan o'ta qabul qiluvchanlikni, sharoitning o'zgarishiga yengil moslashish qobiliyati bir qator ta'limiy vazifalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi, chunonchi: kerakli ko'nikma va malakalarni shakllantirish, jismoniy sifatlar (chaqqonlik, kuchlilik, chidamlilik, tezkorlik, egiluvchanlik, muvozanat, ko'z bilan chamalash)ni o'stirish, to'g'ri qaddi-qomat, gigiyena ko'nikmalarini tarbiyalash, jismoniy tarbiya haqidagi bilimlarni o'zlashtirish.

Boladagi harakat ko'nikmalari (emaklash, yurish, yugurish, velosipedda uchish va h.k) nisbatan yengil shakllanadi va ular bolaning muhit bilan aloqasini osonlashtiradi. Bola chanada uchayotib

qor, shamolning, suvda suzayotib suvning xossalari bilan tanishadi. Jismoniy mashqlar, gigiyena malakalarini egallash bilan bog'liq bo'lgan dastlabki bilimlar shakllantiriladi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga mashg'ulotlarning foydasi, jismoniy mashqlarning ahamiyati va texnikasi, ularni o'tkazish metodikasi haqidagi, harakatli o'yinlar va hokazolar haqidagi tushuncha va bilimlarni berish muhimdir.

Bolalar gavda qismlarining nomini, harakat yo'nalishini (yuqoriga, pastga, oldinga, orqaga, o'ngga, chapga), to'la aylanish, fizkultura asboblarning nomi va qay maqsadda ishlatilishi, ularni asrash va tutish, kiyim-kechak va poyabzalga qarash qoidasini bilishlari kerak.

Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish jarayonida bolada tabiat hodisalari, ijtimoiy hayot, hayvonlar, qushlar, hasharotlar haqidagi bilimlarni mustahkamlash zarur.

Tarbiyaviy vazifalar. Bolalarda sport mashg'ulotlariga muhabbatni, sportchilarning yutuqlariga qiziqishni tarbiyalash lozim.

Jismoniy mashqlarni bajarishda xarakterning ijobiy xususiyatlari (uyushqoqlik, intizomlilik, kamtarlik, ko'ngilchanlik va hokazo) va axloqiy fazilatlar (halollik, haqqoniylik, o'rtoqlik hissi, o'zaro yordam), jamoada shug'ullanish malakasi, fizkultura asboblarni ehtiyot qilish, topshiriqni mas'uliyat bilan bajarishlarini tarbiyalash, shuningdek, irodaviy fazilatlar (botirlik, qat'iylik, o'z kuchiga ishonch, qiyinchiliklarni yengishda sabotlilik, chidamlilik va boshqalar)ni namoyish qilish uchun juda qulay sharoit yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi vazifalarini hal etishda ularning yosh xususiyatlari hisobga olinadi. Jadal o'sish va rivojlanish maktabgacha yoshdagi bola organizmining o'ziga xos xususiyatidir. Lekin sistemalar va ular vazifalarining shakllanishi hali tugallanmagan bo'ladi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bola juda nozik bo'ladi. Shu munosabat bilan quyidagi sog'lomlashtirish vazifalari birinchi o'ringa qo'yiladi:

1) hayotni muhofaza qilish, kasallikka qarshi kurash olib borish, organizmning tashqi muhit ta'siriga qarshiligini oshirish;

2) organizmning barcha sistemalarini to'g'ri va o'z vaqtida rivojlantirish, ularning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, to'g'ri qaddi-qomatni uyg'un jismoniy rivojlantirish.

Jismoniy mashqlar bolalarning to‘laqonli aqliy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasiga yordam berib, ularning ma‘naviy-irodaviy sifatlarini (jasurlik, halollik, qat‘iyat va boshqalarni) rivojlantiradi.

VI. 3. Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari hamda bolalarda gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish

Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari: Rejim (kun tartibi). Bolalar hayotining rejimi (tartibi) bu bedor yurish, uxlash, ovqatlanish, faoliyat xilma-xil turlarining har kuni muayyan izchillikda takrorlanib, oqilona almashinib turishidir. Tartib rivojlanish uchun qulay sharoit ta‘minlashi kerak, shuning uchun u bolaning yoshi, uning salomatligi, kattalar mehnatining xususiyatlari, bola tarbiyalanayotgan oila turmushi va muassasaga bog‘liq tarzda o‘zgaradi.

Muayyan vaqt ichida tartibning asosiy tarkibiy qismlari bir maromda va doimiy bo‘lishi uning ajralmas xususiyatlaridir.

Tartibning bir maromdaligi tabiat hodisalarining maromi, organizm faoliyatining maromiga asoslanadi. Bu bedor yurish va uxlashning, tana haroratining o‘zgarishi, nafas olish, yurak urishining qisqarish maromida, ovqat hazm qilish traktining ish maromida namoyon bo‘ladi va hokazo.

Oqilona tartib: 1) bedor yurish va uxlashning eng maqbul nisbati asosida quriladi, bu vaqtda boshmiya qobig‘i uchastkalari o‘rtasidagi vazifalar qayta taqsimlanadi, olingan axborot qayta ishlanadi; 2) aqliy va jismoniy ishlarning nisbati, ovqat hazm qilish maromini hisobga olish asosida quriladi.

Tartibdan chetga chiqish darhol bolaning kayfiyatida, shu bilan birga uning xulq-atvorida namoyon bo‘ladi.

Tartibni tuzishda quyidagilarni hisobga olish zarur:

1. Oliy asab faoliyatining yosh xususiyatlarini.
2. Ovqat hazm qilish sistemasi ishidagi yosh xususiyatlarini.
3. Alohida xususiyatlar: asabiy bolalar va asab tizimi zaif bo‘lgan bolalar ko‘proq uxlashlari kerak.
4. Harakatga bo‘lgan yosh ehtiyojlari: bir kecha kunduzdagi harakat miqdori 3 yoshli bolalarda 10-19 ming qadamni, 7 yoshli bolalarda 14-25 ming qadamni tashkil qiladi.
5. Yil fasli, iqlim sharoitlarini, bolalarni uyqusini tashkil etishni hisobga olish lozim.

Gigiyenik sharoitlar. Bizning jamiyatda jismoniy tarbiya davlatning ona va bola to'g'risidagi g'amxo'rligiga, mehnatkashlar yashash sharoitlarining doimo yaxshilanib borishi, moddiy farovonligining o'sishiga asoslanadi.

Bolalarning jismoniy to'g'ri rivojlanishi uchun gigiyenik sharoit (bino, maydoncha, jihozlar, kiyim - bosh, poyabzal) yaratish, bolalar hayotining ilmiy asoslangan rejimi (bular oqilona ovqatlanish, harakatlarni rivojlantirish va organizmni chiniqtirish tadbirlarini o'z ichiga oladi) albatta, bo'lishi zarur. Shu bilan birga, tibbiyot xodimlarining doimiy nazorati, zaruriy profilaktik va davolash ishlarini olib borishi talab etiladi.

Bog'chada har bir guruh uchun xonalar ajratiladi. Guruh xonalari bolalarning erkin harakat qila olishi va sof havo bilan nafas olish imkonini beradigan darajada katta, yorug', quruq va issiq, derazalari janubiy - sharqqa qaragan bo'lishi kerak.

Guruh xonasining balandligi 3 - 3,5 m bo'lib, har bir bolaga bino sathidan 2,5 kv. m joy, taxminan 8 kub m havo to'g'ri kelishi; xona bezagi gigiyenaga xos, tez toza bo'ladigan, yoqimli, yumshoq rangda bo'lishi kerak. Guruhda tartib bo'lishiga rioya qilish zarur. Xonada yorug'likni to'sadigan og'ir va qalin pardalar, gilamlar, yumshoq mebellar, umuman ortiqcha narsalar bo'lmasligi kerak. Hamma jihozlar ta'lim-tarbiya talabiga, bolalarning bo'yi va gavda tuzilishiga mos bo'lishi va maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan qo'yilgan maxsus normaga javob berishi lozim.

Bolalarning stol-stullari ancha mustahkam va yengil tuzilishi, sodda hamda oson yuviladigan bo'lishi kerak. Stollar yorug'lik chap tomondan tushadigan qilib joylashtirilishi lozim. O'yinchoq va ko'rgazmali qurollar ham gigiyenik talablarga javob beradigan, pishiq, zararsiz rangda, tashqi ko'rinishi silliq bo'lishi kerak.

Tarbiyachi o'z guruhining gigiyenik sharoiti uchun javobgardir. Xonani bolalar sayrga, musiqa ketgandan keyin shamollatish, deraza fortochkalari esa yil fasllaridan qat'iy nazar doimo ochiq bo'lishi kerak.

Bog'cha maydonchasi. Har bir yosh guruhi uchun butalar bilan ajratilgan alohida maydoncha bo'lishi kerak. Maydonchada bolalarning harakatlarini rivojlantirish uchun joy (tekis maydoncha), qum, suv, qurilish materiallari bilan o'ynaladigan o'yinlar uchun joy, ijodiy o'yinlar va turli o'yinchoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlar uchun

joy ajratiladi. Maydonchada harakatlarni rivojlantiruvchi jihozlar: tirmashib chiqish uchun devorchalar (uch, to‘rt va olti burchakli), muvozanat saqlash mashqlari uchun xoda, tepalik, sakrash, uloqtirish mashqlari uchun kerakli jihozlar bo‘lishi kerak. Bularning hammasi bolalarning yoshi va kuchiga mos, pishiq, mustahkam, chiroyli bo‘lishi zarur. Bog‘cha maydonchasida bolalarning velosipedda yurishlari uchun yo‘laklar bo‘lishi kerak.

Yomg‘ir va quyoshdan saqlanish uchun yopiq ayvonlar bo‘ladi. Maydoncha har doim ozoda, tartibli bo‘lishi zarur. Bog‘cha maydonchasi skameykalar, o‘ynash uchun zarur bo‘lgan o‘yinchoqlar, qum yashiklari, har xil kema, samolyot maketlari, narvonchalar bilan jihozlangan bo‘ladi.

Qishki vaqtlarda qor tepalikcha, yaxlatilgan yo‘lchalar, qor inshootlari qurish lozim.

Bolalarning ovqatlanishi (nonushta, tushki ovqat, kech tushki ovqat va kechki ovqat) osoyishta vaziyatda o‘tishi kerak. Bola stol atrofiga yaxshi ishtaha bilan o‘tirsas, uning organizmida ovqatning yaxshi hazm bo‘lishiga yordam beruvchi shartsharoit hosil bo‘ladi. Yaxshi ishtaha bolalarda mustaqillikni, madaniy-gigiyenik malakalarni, stol atrofida o‘zini to‘g‘ri tutib o‘tirish malakalarini tarbiyalashga yordam beradi. Eng muhimi – bolalarning yoshligidan boshlab ularda yaxshi ishtaha bo‘lishini ta‘minlash muhim ahamiyatga egadir. Ba‘zi bolalar keragidan ortiq, ba‘zilari keragidan kam ovqat yeyishlari mumkin. Shuning uchun bolaga ovqat normasini ularning yoshiga qarab berish kerak. Ammo bolani taomni oxirigacha yeyishga majbur etish kerak emas, majbur etish har doim ovqatdan oladigan lazzatlanishni kamaytiradi, uni hazm qilishni qiyinlashtiradi, ba‘zan bola ovqatdan butunlay voz kechishi mumkin. Bolaning to‘g‘ri ovqatlanayotganining asosiy mezonini uning jismoniy jihatdan uyg‘un rivojlanganligidir.

Bolalarni ilk yoshligidan boshlab ovqatni mustaqil yeyishga o‘rgatish ularda ovqatni ishtaha bilan yeyishga, ovqatga ijobiy munosabatni uyg‘otishga yordam beradi. Ikkinchi yoshning boshidan qoshiqdan foydalanishga o‘rgatish, to‘rtinchi yoshdan sanchqidan, beshinchi yoshda pichoqdan foydalanish malakalarini tarbiyalab borish zarur. Bundan tashqari, bolalarda ovqat yeyishdan oldin qo‘lini yuvish, tartibli yeb-ichish, chapillatma, tovushsiz chaynash va ichish, salfetkadan foydalanish, to‘g‘ri o‘tirish, ovqat uchun tashakkur

bildirish, ovqatdan keyin og‘izni chayqash kabi madaniy-gigiyenik malakalar ham tarbiyalab boriladi.

Ovqatlanish vaqtida bolalarga tanbeh berish, ularni koyish yaramaydi. Bu bolalarning asabini buzadi, ishtahasini bo‘g‘adi. Bir bolaga berilgan tanbeh boshqa bolalarning diqqatini tortmasligi lozim. Ovqatni yaxshi yeya olmaydigan bolalarga tarbiyachi yoki enaga yordam beradi.

Bolalarda ovqatlanish bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy-gigiyenik malakalarni tarbiyalash kattalardan ijobiy namuna ko‘rsatishni talab etadi. Madaniy-gigiyenik malakalarni qanday bajarayotganliklarini tarbiyachi nazorat qilib borishi, katta va tayyorlov yoshidagi bolalarda esa uning ahamiyatini, bajarish usulini ongli egallab olishlariga erishishi lozim.

Uyqu. Bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashda uyqu muhim ahamiyatga egadir. Uyqu miya katta yarimsharlarining normal ishlashi uchun zarur bo‘lgan kuch-quvvatni tiklaydi.

Chuqur va yaxshi, uzoq davom etadigan uyqu nerv sistemasining, organizm charchashining oldini oluvchi asosiy vositadir. Agar bola yomon uxlasa, uyquga to‘ymasa nerv sistemasi faoliyatining buzilganidan dalolat beradi. Nerv sistemasi tez qo‘zg‘aluvchi bolalar aksariyat yomon uxlashadi. Bunday bolalarning uyqu tormozlanishi chuqur normal uyquni ta‘minlayolmaydi. Shunda bunday bolalar kichkinagina, arzimagan sharpadan ham uyg‘onib ketaveradi. Bola qanchalik yomon uxlasa, uning axloq normasi, o‘zaro munosabati, muomalasi shuncha yomonlashadi, bunday holni biz injiqlik deb tushunamiz. Yaxshi uyqu bolaning sog‘lomligidan darak beradi.

Bola yaxshi uxlashining asosiy sharti uning yoshiga mos bo‘lgan sutkalik rejimni hayotining birinchi kунidan boshlab to‘g‘ri tashkil etishidir. Bola tez va yaxshi uxlashi uchun kerakli shart-sharoit yaratish, uyg‘oqlik vaqtida faollashtiruvchi har xil harakatlarni tashkil etish kerak. Bola yaxshi uxlashining asosiy shartlaridan biri hayotining birinchi oyidan boshlab uni toza havoda uxlatishdir. Kislorodga to‘ygan qon butun organizmdagi nerv hujayralarining tiklanishiga yordam beradi. Toza havo bolaning nafas olishini yaxshilaydi, shamollashdan saqlaydi. Jismonan nimjon va 1,5 yosh-gacha bo‘lgan bolalarni toza havoda uxlatish, sayr qildirish nihoyatda zarurdir.

Agar bola yaxshi uxlasa, tetik, quvnoq bo‘lib uyg‘onadi va haf-sala bilan kiyina boshlaydi.

Bolalar kiyimi. Yozgi kiyim rangi ochiq, asosan, oq gazlamadan, qishki kiyim to‘q rangli materialdan tikilishi lozim. Bolalarning kiyimi ularning yoshiga yarasha, yengil, qulay, qismaydigan, estetik didiga javob beradigan paxta matosidan tikilishi kerak.

Bolalarning oyoq kiyimi ham qulay, poshnasi 1-1,5 sm bo‘lishi kerak. Vaqti-vaqti bilan bolalarga qishda binoning ichida, yozda maydonchada yalangoyoq, yurishga ruxsat berish kerak. Notekis joyda yalangoyoq yurish tovon yassiligini yo‘qotadi, bola organizmini chiniqtiradi.

Sayr. Bolalarning uzoq vaqt ochiq havoda bo‘lishlari ularning sog‘ligiga va jismoniy taraqqiyotiga har tomonlama ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bolaning ochiq havoda bo‘lishi natijasida qon kislorodga to‘yadi, temperaturaning o‘zgarib turishi, havoning namligi, shamol ta‘siri termoregulyatsion apparatni mashq 145 qildiradi organizmni chiniqtiradi. Bolaning faolligi oshadi, harakatlari, jismoniy sifatlari takomillashadi.

O‘tkaziladigan sayrning tashkiliy jihatlari, mazmuni va metodikasini tarbiyachilar puxta o‘ylashlari lozim. Sayrga yig‘ilish ko‘p vaqtni olmasligi, buning uchun bolalarni bir tartibda kiyinish va yechinishga o‘rgatish kerak. Sayr rejasiga atrof hayotni kuzatish, sport mashg‘ulotlari, mehnat faoliyati, o‘yinlar kiradi. Bolalarning turli faoliyatlarini tashkil etish uchun bolalar maydonchasi pedagogik talabga javob beradigan qilib jihozlangan bo‘lishi kerak. Har bir guruh maydonchasida turli o‘yinlar o‘tkazish uchun qurilish materiallari, qum, suv, turli o‘yinchoqlar, sirpanish uchun tepaliklar, muz maydonchasi, tirmashib chiqish, muvozanat saqlash, sakrash uchun moslamalar o‘rnatilgan bo‘lishi kerak.

Velosiped uchish uchun yo‘l bo‘lishi kerak. Bolalar 3-4 soat ochiq havoda vaqt o‘tkazishlari lozim. Faqat qattiq yomg‘irda, kuchli shamolda, sovuq - 25° dan oshganda sayrga chiqish kerak emas. Harakatli o‘yinlarni o‘tkazish muddati mashg‘ulotning mazmuniga bog‘liq. Hatto 15-20 daqiqalik sayrlar ham yaxshi hissiy, jismoniy madad beradi. Tarbiyachi bolalarning bir vaziyatda turib qolmasliklariga e‘tibor berib turishi lozim.

Harakatli o‘yinlarni tinchroq o‘yinlar bilan almashtirib turish kerak. Kichik guruh bolalari bilan haftasiga bir marta, katta guruh

bolalari bilan haftasiga 2 marta ekskursiya uyushtiriladi. Bunda bolalar kattalarning mehnatini, kishilarning hayotini kuzatadilar.

Chiniqtirish. Chiniqtirish deganda organizmning atrof-muhitdagi turli tabiiy ta'sirlar (harorat, namlik, quyosh nuri darajasining o'zgarishi)ga eng ko'p chidamliligi, moslashishini tarbiyalash tushuniladi.

Bolada faqat harorat, iqlim o'zgarishlariga tez ta'sir bildirishgina tarkib topmasdan shu bilan birga gemogloblin miqdori oshadi, ularning immun tizimi yaxshilanadi. Bolalar turli kasalliklarga kamroq chalinadilar va ularni organizmlari kasalliklarni. Kundalik hayotda chiniqtirish tadbirlarini jismoniy mashqlar, bolaning xilma-xil faoliyati bilan bog'liq holda olib borish chiniqtirish uchun ham, organizmni mustahkamlash uchun ham yaxshi natija beradi.

Madaniy-gigiyenik ko'nikmalar va odatlarni tarbiyalash. Madaniy-gigiyenik ko'nikmalarga badanni ozoda tutishga, to'g'ri ovqatlanishga, atrof-muhitda tartib saqlashga rioya qilish va bolalarning bir-birlari bilan, kattalar bilan, o'zaro madaniy munosabatlariga doir ko'nikmalar kiradi.

Madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirishda quyidagi shartlarga e'tibor qaratish zarur:

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi va oilada harakatlar va topshiriqlarni bajarish uchun qulay vaziyatni (qulay mebel, jihozlar) yaratish.
2. O'zlashtirayotgan madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni qat'iy belgilangan tartibda bir vaqtda bajarishga o'rgatish.
3. Har bir bola bilan yakka tartibda ish olib borish.
4. Bolalarning madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini nazorat qilib borish.
5. Bolalarning kattalarning barcha gigiyenik va madaniy talablarini so'zsiz bajarishga o'rgatish.

Jismoniy mashqlar va massajdan foydalanish. Jismoniy mashqlar – jismoniy tarbiya vazifalarini hal etishga qaratilgan maxsus harakatlar, harakat faoliyatining murakkab turlaridir. Jismoniy mashqlar organizmga ko'p qirrali fiziologik ta'sir ko'rsatadi. U modda almashinuvini, qon aylanish jarayonlarini faollashtiradi, suyaklarning o'sishiga yordam beradi,

Massaj. Kichik bolalarni tarbiyalashda passiv gimnastika turlaridan biri -massaj (uqalash) qo'llaniladi. Uqalash ta'sirida qon

tarkibi, asab tizimi vazifalari, shuningdek ter va muskullarning oziqlanishi yaxshilanadi, issiqlik chikishi ko'payadi, muskullarning charchashi yo'qoladi. Bolalar bog'chasi kun tartibida xilma-xil o'yinlarga alohida o'rin beriladi. Vaqtdan to'laqonli foydalanish uchun tarbiyachi o'yinchoqlar va qo'llanmalarni oldindan tanlab qo'yishi, bolalarni bajarish ko'nikmalarini tarbiyalashi zarur.

Sayr qilish har tomonlama tarbiyaviy ishlar uchun keng imkoniyatlar beradi, Sayr chog'ida, tabiat va ijtimoiy hodisalar kuzatiladi, bolalarning mehnat va o'yin faoliyati, sport mashqlari uyushtiriladi. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning ovqatlanishi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida butun ovqatlanishni tashkil etish bolalarda taomni yeyishga ijobiy munosabatni yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak. Muayyan vaqtda, 3,5 - 4 soat oralig'ida bolalarga mazali tayyorlangan, chiroyli tashqi ko'rinishga ega bo'lgan taomlar beriladi. Ovqatlanish uchun zarur bo'lgan hamma narsa oldindan tayyorlab qo'yiladi, chunki tutish ishtahani pasaytiradi, asab tizimini qo'zg'atadi. Stolni enaganing o'zi bezaydi, o'rta guruhdan boshlab esa bu ishda navbatchi bolalar faol ishtirok etadilar. Navbatchilikning tartibi va harakatlarning xususiyatlari tarbiyachi tomonidan puxta o'ylanadi va bolalar aniq ketma-ketlikda tushuntiriladi. Normal ovqatlanish jarayoni uchun osoyishta vaziyat katta ahamiyatga ega. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarda madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni tarbiyalash. Butun maktabgacha yosh davomida madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni shakllantirish yuzasidan katta ishlar olib boriladi. Harakatlar muvofiqligini rivojlantirishdagi fikrlashdagi ro'y bergan katta siljishlar bolalarning o'ziga-o'zi xizmat qilishi, navbatchilik, jamoadagi muloqot davrida zarur bo'lgan xilma-xil harakatlarni uddalashi uchun imkon beradi.

3 yoshga qadam qo'ygan bolalar qo'llarini to'g'ri yuvishni (qo'llarni bir-biriga ishqab sovun surish, sovunni yuvib tashlash va har bir barmoqni artish)ni, tish yuvishni (dastlab oddiy xo'l cho'tka bilan, 4 yoshdan boshlab poroshok bilan), ovqatdan keyin og'izni chayqashni, dastro'molchadan foydalanishni, stol atrofida o'zini madaniy tutish qoidalariga rioya etishni (qoshiqdan, sanchqidan foydalanishni, ovqatni to'kmaslikni) bilishi kerak. Bolalar o'yinchoqlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni, ozodalik va tartib saqlashni o'rganadilar.

4 yoshga qadam qo‘ygan bolalar ancha mustaqil bo‘lib qoladilar, ular endi sovun bilan yuzlarini, bo‘yinlarini, quloqlarini yuva oladilar, ancha puxtalik bilan kiyina oladilar, har bir harakatni bajarish tartibini biladilar, bir-birlarining tashqi ko‘rinishlaridagi yoki atrofdagi nuqsonlarni seza boshlaydilar. 6-7 yoshli bolalar o‘ziga o‘zi xizmat ko‘rsatishga doir barcha harakatlarni ancha tezroq va aniqroq bajara oladilar. Ular tez, toza, kiyimlarini, polni ho‘l qilmasdan yuvina olishlari, puxta va tez kiyina olishlari, o‘z tashqi ko‘rinishlarini kuzatib borishlari kerak. Ovqatlanish ko‘nikmalariga katta talablar qo‘yiladi: bolalar sanchqi, pichoqdan to‘g‘ri foydalanadilar, tartibli ovqat yeydilar. O‘yin burchaklarini yig‘ishtirish, navbatchilik turlari majburiyatlari va ko‘nikmalari doirasi kengayadi, navbatchilarning vazifalari murakkablashadi.

Madaniy gigiyenik ko‘nikmalarni muntazam mustahkamlab borish kerak. Tarbiyaviy ishlar tizimining o‘zgarishi, malakalarni shakllantirish va ulardan foydalanishga e‘tiborning yo‘qligi ularning tezda yo‘qolishiga olib kelishi mumkin.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun jismoniy mashqlar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ish olib borishda jismoniy mashqlar katta o‘rin tutadi. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan davrda bolalar tarbiyachi rahbarligida va mustaqil ravishda asosiy harakatlarni, sport mashqlarni egallagan, xilma-xil harakatli o‘yinlarni o‘ynashni o‘rgangan bo‘lishlari kerak. Bu keng dastur ishning xilma-xil vositalari va shakllaridan foydalangandagina bajarilishini mumkin. Har kuni bolalar bir necha bor jismoniy mashqlarni bajaradilar: ertalab gigiyenik gimnastika shaklida; haftasiga ikki marta jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari tarzida bajaradilar, ularga turli xildagi saf tortishlar, umumiy rivojlantiruvchi mashqlar, asosiy harakatlar, harakatli o‘yinlar kiradi. O‘rta va katta yoshdagi bolalar bilan o‘tirib bajariladigan mashqlardan jismoniy tarbiya daqiqalari, mashg‘ulotlar orasida jismoniy tarbiya tanaffuslari o‘tkaziladi. Sayr chog‘ida sport mashqlari, harakatli o‘yinlar uyushtiriladi, bolalarning kichik guruhlari bilan ish olib boriladi. Kunduzgi uyqudan keyin saf tortishlar, qayta saf tortishlar, raqs harakatlari, maroqli mashqlar bajarilib, ular chiniqtirish tadbirlari bilan qo‘shib o‘tkaziladi. Sayr chog‘ida va xonada bolalarning turli qo‘llanmalar va motorli o‘yinchoqlar bilan mustaqil o‘yinlari uyushtiriladi.

Maktabgacha ta'lim bolalar muassasalarida jismoniy tarbiyaning quyidagi o'ziga xos vositalaridan foydalaniladi: 1) harakatli o'yinlar o'tkazilib, ularga eng ko'p o'rin beriladi; 2) asosiy gimnastika (asosiy harakatlar, umum rivojlantiruvchi va saf tortish mashqlari); 3) sport mashqlari (konkida uchish, chang'ida yurish, suzish, velosipedda uchish); 4) bolalar turizmi.

Ko'rsatilgan vositalar dan uyg'un birlikda foydalanish har tomonlama jismoniy rivojlanishni ta'minlaydi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Jismoniy tarbiyaning mazmuni.
2. Jismoniy tarbiyadagi asosiy tushunchalarning «jismoniy tarbiya», «jismoniy barkamollik», «badantarbiya», «jismoniy rivojlanish» mazmunini ochib bering.
3. Ilk yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasining vazifalari.
4. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning jismoniy tarbiyalashning mazmunini ochib bering.
5. Rejim (kun tartibini) tashkil etish.
6. Turli yosh guruhlarida bolalarning ovqatlanishini tashkil etish.
7. Ilk yoshdagi bolalarda madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni tarbiyalash.
8. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarda madaniy-gigiyenik ko'nikmalarni tarbiyalash.
9. Jismoniy tarbiya vositalari.
10. Chiniqtirishning mohiyati va uni o'tkazish metodikasi.

VII MODUL. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING AQLIY VA AXLOQIY JIHATDAN TARBIYALASH VAZIFASI VA AMALGA OSHIRISH VOSITALARI

Tayanch tushunchalar: aqliy tarbiya, Aqliy tarbiya nazariyasi, axloqiy tarbiya, aql, sensor tarbiya, metod, tamoyil, idrok, tafakkur, odob

VII.1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi

Aqliy tarbiya haqida tushuncha: Aql keng ma'noda sezish va idrok etishdan boshlanib tafakkur va hayotni o'z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig'indisidir.

Aqliy tarbiya – bu aqlni rivojlantirish maqsadida yoshlarga muntazam va maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir ko'rsatish. U yosh avlodning insoniyat to'plagan bilimlar, malaka va ko'nikmalarda, qoidalarda o'z ifodasini topgan ijtimoiy-tarixiy tajribani egallashning rejali jarayoni sifatida ro'y beradi. Bu ta'sir kattalar tomonidan amalga oshiriladi va bolalarning aqliy rivojlanishini ta'minlovchi xilma-xil vositalar, metodlar, sharoitlar yaratishni o'z ichiga oladi. Odamning aqli, uning aqliy rivojlanishi bilimlar hajmi, xususiyati va mazmunida namoyon bo'ladi. Ular aqliy faoliyatning jo'shqinligida, mustaqil ijodiy bilishga intilishda o'z ifodasini topadi.

Aqliy faoliyat diqqatning har doim ma'lum maqsadga qaratilgan bo'lishini talab etadi. Kishining aqli uning asosiy faoliyatida erishgan muvaffaqiyati xususiyati bilan belgilanadi. Aqliy tarbiyasi yetuk, o'tkir zehnli, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik – bu donolik. Donolik insonning eng buyuk va olijanob fazilatidir. Donolik shunday bir noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq donoligida «Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas», deyiladi. Insoniyat paydo bo'lgandan beri odamlar orasida yetishib chiqqan barcha olim-u fozillar, shoir-u yozuvchilarning barchasi mukammal ilm egallash orqali o'z davrining e'tiborli kishilari darajasiga ko'tarilganlar. Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Koshg'ariy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalar, g'arb olimlaridan Yan Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, J.J.Russo va boshqalar mukammal ilm egallash orqali fanning barcha sohalarida buyuk kashfiyotlar yaratganlar.

Tarixan ta'lim-tarbiya maxsus inson faoliyati sifatida shakllanib borish barobarida, ta'lim-tarbiya yakunida tarbiyalanuvchining sifatlari, yani ta'limiy maqsadlar ham aniqlanib bordi. Xitoyning Samarqanddagi elchisi Vey Sizing hisobotlarida: «Samarqand aholisi mohir savdogarlardir. O'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savod o'rgata boshlaydilar», - deb qayd qilingan.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto»da ham ta'lim-tarbiya masalalariga katta ahamiyat berilgan. Unda «Tarbiya hayotning eng muhim tirgagi, tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash lozimki, u avvalo, yaxshi o'qishni keyin esa yozishni o'rganishi bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin» deyilgan.

Farobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida inson takomilida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usul va uslublari haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt saodatga erishuv to'g'risida», «Aql ma'nolari to'g'risida», «Ilmlarning kelib chikishi» kabi maorifiy asarlarida olimning ijtimoiy tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Farobiy ta'limning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni yetishtirishdan iborat deb biladi.

Beruniyning bilimlarni egallash yo'llari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchilarga bilim berishda ularni zeriktirmaslik; uzviylik, izchillik, yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayon etish va hokazolarga e'tibor berish kerakligini uqtiradi. Olim bilim oluvchilarga qalbni yomon o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, behuda raqobatdan, shon-shuhratdan saqlanish zarurligini aytadi. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu irsiyat, muhit, tarbiyadir.

Ibn Sino insonlarni kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan bilim egallashga da'vat etadi. Bilimsiz kishilar johil bo'ladi, ular haqiqatni bila olmaydilar, ular yetuk bo'lmagan kishilar deydi. Ibn Sino bilim olishda bolalarni maktabda o'qitish zarur deb biladi. U ta'limda quyidagi talablarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilmaslik, ta'limda yengildan og'iriga borish orqali bilim berish, olib boriladigan mashqlar bolaning yoshiga mos bo'lishi, o'qitishda jamoa bo'lib o'qitishga e'tibor berish, ta'lim berishda bola qiziqishini va qobiliyatini hisobga olish,

o'qitishni jismoniy mashqlar bilan birga olib borish. Abu Ali ibn Sino aqlning rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok etishning birinchi bosqichi aqliy kategoriyalarini tushuntirishdir. Ikkinchi bosqich. Ikki xil fikrni idrok etish. Uchinchi bosqich. O'zlashtirilgan bilim, fikrlarni idrok etish bilan erishiladi. Shunda u haqiqiy aql deyiladi. Olim aqlni 3 bosqichga bo'lar ekan, birinchi bosqichda yodlay oladigan, lekin hali harflarni ham, yozishni ham bilmaydigan bolalarni nazarda tutgan. Ikkinchi bosqichda tayoqchalarni chiza boshlagan, qalamdan foydalanishni o'rganayotgan bolalarning aqli tasavvur qilinadi. Uchinchi bosqichda inson aql shakllarini va ularga muvofiq hissiy obrazlarni egallagan bo'ladi. Ibn Sino aql deganda insoning tug'ma iste'dodini, bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushunadi.

Aqlni ikki xil kategoriyaga bo'ladi:

1. Nazariy aql – borliqdagi umumiy narsalarni idrok etishdir.

2. Amaliy aql – buyumlarni tanlashda turtki sifatida ko'rinadigan qobiliyatlardan.

O'z davrining yirik ma'rifatchilaridan hisoblangan Abdulla Avloniy ham yoshlarni ilmi bo'lishga chaqiradi. U aql va ilmni ulug'laydi hamda «Aql insonning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir» deb yozadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi dastlab muomalada bo'lish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida keyin esa o'quv mehnat, samarali faoliyatlar jarayonida (rasm chizish, loy) amalga oshirib boriladi. Hozirgi zamon pedagogika fani bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish, ularni jamg'arish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda yangi bilimlar hosil qilish uchun zarur bo'lgan bilish faoliyati usullarini egallab olish aqliy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika-psixologiya fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda birinchidan bolaning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, ikkinchidan bola organizmining umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha zo'riqish bo'lmasligi yo'llarini topish uchun Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonunlari va imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi.

Keyingi yillarda olib borilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlarning natijalari Maktabgacha ta'lim yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Bularning hammasi Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga beriladigan bilim, malaka va ko'nikmalarini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha ta'lim yoshining oxiriga kelib bolalar tevarak atrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'lib qoladilar, asosiy fikrlash jarayonini egallab oladilar, narsa va buyumlardagi voqealardagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarini ajrata oladigan ba'zi bir sabab natijali bog'lanishlarni bilib oladigan bo'lib qoladilar. Ularda o'quv faoliyatining dastlabki ko'rsatkichlari shakllanadi. Shuning uchun bog'cha yoshidan boshlab rivojlantirib borish katta ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur ta'limi bo'ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar uchun ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so'z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda analitik-sintetik tafakkur faoliyati tarkib toptiriladi bu hodisalarni, voqealarni, chuqur anglab olish, ularni muhim bo'lgan va muhim bo'lmagan tomonlarini ajratishga o'rgatish lozim.

Qiziquvchanlik bolaga xos xususiyatdir. U bolani tevarak-atrofdagi voqea-hodisalarga, narsa va buyumlarga qiziqish bilan qarashga, hamma narsani ushlab his qilib, diqqat bilan tomosha qilishni ktizatishda namoyon bo'ladi. Tarbiyachi kuzatishlar tashkil etib, bolalarda paydo bo'lgan savollarga o'z vaqtida javob berishga harakat qiladi, ularni fikrini mustaqil javob qidirishga yo'llab, Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda qiziquvchanlikning susayishiga yo'l qo'ymaydi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini ular aqlining sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat.

Bolalar bog'chasi oldida bolalarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Insonning aqliy qobiliyati aqlining ziyraklik – fahm-farosatlilik, tanqidiy ko'z bilan qarash,

sermulohazalik kabi sifatleri bilan ajralib turishi mumkin. Aqliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ya'ni eng oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash va hokazolarni tarkib toptirish Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

Bu ko'nikma va malakalar bilish faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, bolaning bilimlarini muvaffaqiyatli egallab olishga yordam beradi. Masalan: o'simliklar va hayvonlar bilan tanishtirish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar ayrim konkret o'simliklar yoki hayvonlar to'g'risida ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. So'ngra bolalardagi aqliy-ko'nikma va malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan quyidagi mashg'ulotlarni o'tkazishni rejalashtirishi mumkin: «Paxta o'simligini, momaqaymoq o'simligi bilan solishtirish», «Qafasdagi ikki xil qushni bir-biriga solishtirish» didaktik o'yini va shunga o'xshash tadbirlar o'tkazish.

Eng muhimi shundaki, bolalarga bilim beribgina qolmasdan, ularni olgan bilimlaridan aqliy va amaliy vazifalarni hal etishda foydalanishga o'rgatish zarur. Ilk va bog'cha yoshi davrida bolalarda tevarak-atrofga bo'lgan qiziqish juda tez o'sadi. Qiziqish bolaning aqliy rivojlanishini harakatga keltiruvchi qudratli kuchdir. Kattalar bolaning qiziquvchanligini, bilishga bo'lgan har qanday xohishini sezishlari va rag'batlantirib borishlari kerak.

Bolani maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning ahamiyati kattadir. Bolani bilimlarini egallab olishlari ularni aqliy faolligini rivojlantirish aqliy malaka va ko'nikmalarini egallab olishlari ularni maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishida manba bo'lib xizmat qiladi.

Odamning aqliy faoliyati bu umumiy ham maxsus aqliy harakatlar xilma-xil sistemalarining katta miqdoridir. Ko'pgina vazifalarni hal etishda qo'llaniladigan keng ko'lamdagi aqliy harakatlarni shakllantirish ayniqsa, muhimdir. Bunday harakatlarga tahlil, qiyoslash, umumlashtirish kiradi. Ham umumiy, ham maxsus aqliy harakatlarni egallash aqliy faollik va mustaqillikning rivojlanishini ta'minlaydi. Aqliy faoliyatning moslashuvchanligi va jo'shqinligini, hodisalarni xilma-xil aloqalar va munosabatlarda ko'ra bilishni shakllantirishga yordam beradi. «Aqliy mehnat madaniyati»

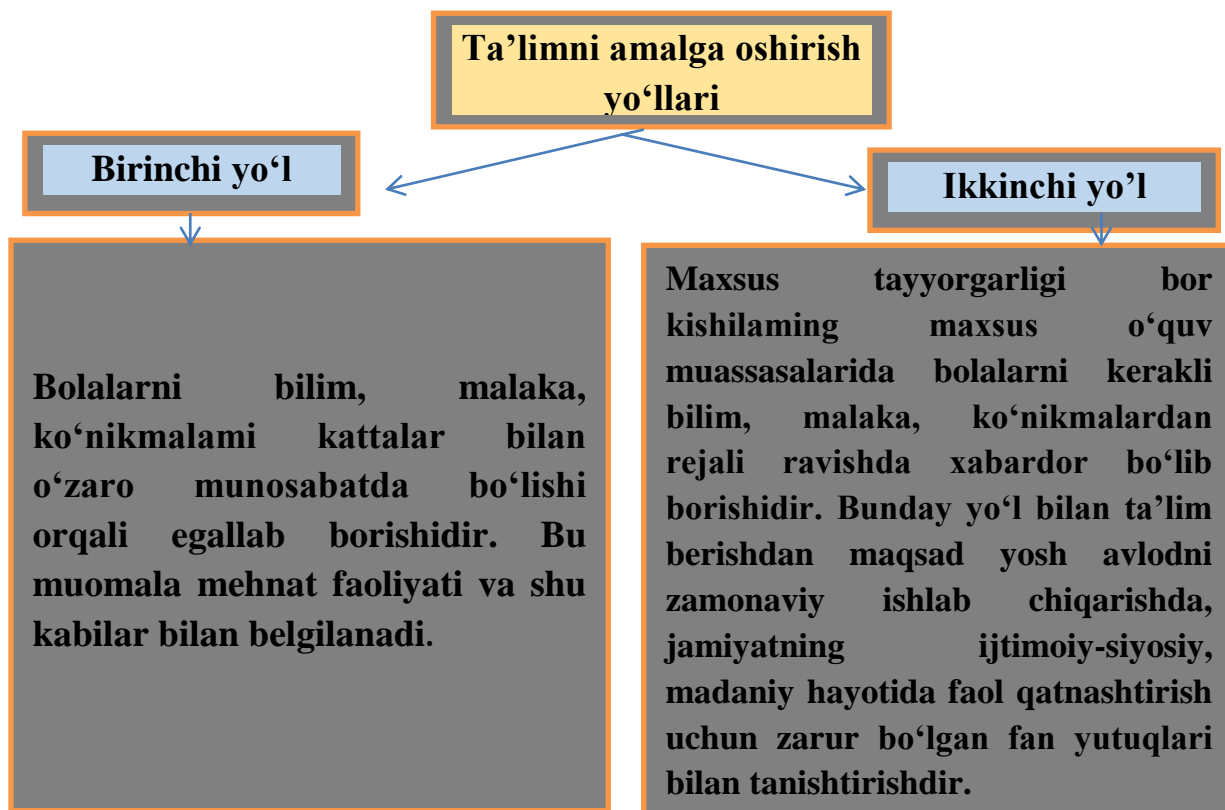
tushunchasiga aqliy faoliyatning umumiy tartiblilik, rejaliligi, vazifani qabul qilish va o'rtaga qo'yish, uni hal etish usullarini tanlash, ishlab chiqilgan harakat rejasini izchil amalga oshirish natijalarini baholash mahorati kiradi.

VII. 2. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishning o'ziga xosligi

Ta'lim – maktabgacha yoshdagi bolaning bilish qobiliyatlarining muntazam rejali ravishda rivojlantirib borish, MTTning ta'lim-tarbiya dasturida belgilangan eng oddiy bilimlar sistemasi bilan qurollantirish, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berishda ta'lim yetakchi rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida aqliy tarbiyaga doir hamma masalalar hal etiladi. Ta'lim – bolalarga izchillik bilan bilim berishni, bu bilimlarni aniqlash va sistemalashtirishni, bilish jarayonlarini, tafakkur faolligini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ta'lim kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va aqlning sinchkovlik, ziyraklik, tanqidiylik kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jismoniy, estetik va mehnat tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ham zarurdir. MTTda bolalarga madaniy – gigiyenik ko'nikmalar, asosiy harakatlar o'rgatiladi, ular madaniy axloqiy qoidalarini o'zlashtirib oladilar. Ta'lim jarayonida bolalarda o'quv faoliyatlari asoslari hosil qilinadi, ularni maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Ta'limni ikki yo'l bilan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga ta'lim berish g'oyasi birinchi bo'lib chet el pedagogikasida chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tomonidan yaratilgan. U ona rahbarligida 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish mumkinligini ko'rsatib berdi. Shu davrda bolani yoshini e'tiborga olgan holda kishi o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsaga o'rganish lozim deydi. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarga, ya'ni biz ta'lim-tarbiya beradigan bolalarga har tomonlama bilim, ko'nikma va malakalarni singdirishimiz mumkin. U 19 bo'limdan iborat maktabgacha ta'lim dasturini tuzdi. Y.A.Komenskiy «Onalar maktabi» kitobida kichik bolalarni ta'lim-tarbiyasiga, o'qish metodikasiga katta e'tibor bergan.

Bolalarga ta'lim berish jarayonida tarbiyachi har xil metodlardan, usullardan foydalanish:

Ko'rgazmali	Og'zaki	Amaliy	O'yin metodlari
Kuzatish	Tushunish	Mashq	Didaktik o'yinlar
Ko'rsatish	Hikoya qilish	Mustaqil ish	Harakatli o'yinlar
TV dan foydalanish	So'zlab berish	Oddiy tajriba	Mashqli o'yinlar
	O'qib berish		Insenirovkalar
	Suhbat		Kundalik axborot

Kuzatish metodi. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish imkonini beradi, Bunda bolalar ko'rish, eshitish, sezish idroklari orqali bilimlarni egallash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, asosan, yangi bilim berishda qo'llaniladi.

Kuzatish – bolalarning narsa, voqealarning ma’lum maqsadi bilan rejali idrok etishidir. Kuzatish metodi ma’lum obyektlarni kuzatishda yetakchi o’rinni egallaydi.

Namoyish etish metodi. Bu metod tarbiyachi bolalarga narsani o’zini yoki tasvirini ko’rsatadi. Bu bevosita ko’rib bo’lmaydigan narsalar (boshqa tabiiy zonadagi hayvonlar, o’simliklar, kishilar hayoti bilan) qo’llaniladi.

Hikoya qilib berish – materialni aniq, obrazli, ta’sirchan bayon qilish. O’rta guruhdan boshlab badiiy asarlarni ifodali o’qib berish.

Suhbat metodi. 3-4 yoshli bolalar bilan o’tkazilmaydi. 4-5 yoshli bolalar bilan ham qisqa suhbat o’tkaziladi. 6 yoshdan boshlab suhbat mustaqil mashg’ulot sifatida o’tkaziladi.

VII. 3. Maktabgacha yoshdagi bolalarning sensor tarbiyasi

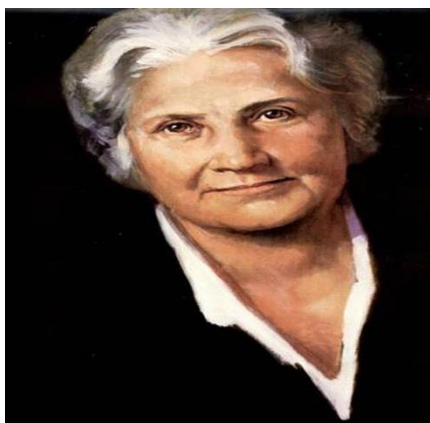
Hissiy bilish maktabgacha yoshidagi bolalikda alohida ahamiyatga ega. Fikrlash va nutq yetakchi o’rin tutadigan mantiqiy bilish hissiy tajribadan kelib chiqadi. Sensor rivojlanish har qanday amaliy faoliyatni muvaffaqiyatli egallashning sharti hisoblanadi.

Tevarak-atrofdagi borliqni bilish sezgi va idrokka asoslanadi. Tasavvurning asosini bevosita sezish orqali idrok qilish tashkil etadi. Bunday tasavvurning aniqligi, to’laligi sensor jarayonlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biror maqsadga qaratilgan holda rivojlantirishdir. “Sensor” so’zi lotincha “sensus” – “tuyg’u”, “sezgi”, “idrok”, “sezish qobiliyati” ma’nolarini anglatadi. Borliqni bilish sezgi, idrok qilishdan boshlanadi.

Inson ko’rish, sezish va hokazolar yordamida tevarak–atrofdagi narsa va hodisalar to’g’risida bilimga ega bo’ladi, faqat shular asosidagina unda xotira, tafakkur, xayol jarayonlari hosil bo’ladi. Bog’cha va kichik maktab yoshidagi bolalar aqliy bilimining 10,9 qismini sezish orqali idrok etilgan taassurotlar tashkil etadi. Sezgi va idrok qanchalik boy bo’lsa, insonning tevarakatrofdagi olam haqidagi tasavvurlari shunchalik keng bo’ladi. Bolalarning sensor madaniyati, unda sezgi va idrokning rivojlanish darajasi bilish faoliyatining muvaffaqiyati uchun muhim shart-sharoit hisoblanadi.

Sensor tarbiya pedagogika fanida bolalarning aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri sensor jarayonlarni rivojlantirish davridir. Shuning uchun bu davrda sensor tarbiya muhim o’rinni

egallaydi. Sensor tarbiya hissiy bilish qobiliyatlarini shakllantirishga, sezgi, idrokni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik ta'sir sistemasidir.

Mariya Montessori texnologiyasi aynan shu fikrni olg'a suruvchi usullar majmuyi bo'lib, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlovchi, intiluvchan shaxsni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Shifokor-pedagog Mariya Montessori yaratgan Maktabgacha ta'lim metodikasi maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash borasidagi barcha tizimlar orasida alohida ajralib turadi.

Agar ota-onalar o'z farzandlariga rahmdillik, mehr-muruvvat tuyg'ularini uyg'ota olmas ekanlar, u holda bolalar nafaqat begona odamlarga, balki o'z ota-onasiga ham hissiz bo'lib qoladilar. Montessori metodikasi bo'yicha maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyalashda quyidagi maqsadlar nazarda tutilishi kerak;

1. Barcha tashqi hissiyotlarni shakllantirish.
2. Tashqi hissiyotlarni tarbiyalash orqali hali to'liq shakllanmagan barcha ruhiy jarayonlarni rivojlantirish kerak. Chunki diqqat, intellekt va iroda to'liq rivojlanmagan bo'ladi.
3. Odatiy bir yoqlama madaniy tasavvurdan xalos bo'lish.
4. Nutq apparatlari orqali tilni rivojlantirish, so'z boyliklarini oshirish.
5. Bolalarning ruhiy va jismoniy imkoniyatlariga muvofiq tarzda, o'z-o'ziga xizmat qilishda ehtiyoj va talablarni rivojlantirish.

Yuqorida ko'rsatilgan pedagogik maqsadlarga erishish uchun Montessori yaxshi sharoitda bolani tarbiyalash usullarini tavsiya etadi. Uning materiallari ayniqsa, aqliy faoliyatnirivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sensor tarbiyaning vazifasi va mazmuni:

Sensor tarbiyaning maqsadi Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning sensor qobiliyatlarini o'stirishdan iborat.

Sensor tarbiya qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bolalar buyumning faqat nimaga ishlatilishini, nomigagina bilishi yetarli bo'lib qoimay, balki ular buyumlarni chuqurroq idrok etishi, ularni ushlab, ular bilan muomalada bo'lganda xilma-xil sezgilar ishtirok etishi ham juda muhimdir, deb biladi. Tarbiyachi sensor tarbiyaning

ana shu tomonlariga alohida e'tibor berishi, bolalarga tegishli topshiriqlar berishi: buyumlarni bir joydan ikkinchi joyga olib qo'yishda ularning og'irligini his qilish, buyumni qo'lga olib, uning sirtini sezishi va sifatini - issiq yoki sovuqligini ana shunga o'xshashlarini aniqlashi kerak.

Bolalarning yoshi ulg'ayib, hayot tajribalari ortishi, sharoitlar ning o'zgarishi bilan idrok etish jarayoni va unga qo'yiladigan talab ham murakkablashadi. Navbatchilar tarelkalarning katta-kichikligi, chuqur yoki yuzaligini, piyola va chinni idishlarning og'irligini, sirtining silliqqligini, ushlaganda sovuqroqligini, plastmassa buyumlarning yengilligini his qiladilar. Stollarni u yoq bu yoqqa siljitish, stullarni joy-joyiga qo'yish boshqa harakat sezgilarini uyg'otadi, fazoviy munosabatlarni, kontur chiziqlar va hokazolarni idrok qilishni talab etadi.

Shunga asoslanib, sensor tarbiyaning quyidagi vazifalari belgilanadi:

- bolalarda perspektiv harakatlarni shakllantirish.
- buyumlarning xususiyati, sifati, munosabati to'g'risidagi umumlashgan tasavvurlar sensor etalonlar sistemasini shakllantirish.

Sensor etalonlar ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida hosil qilingan namunalardir. Asosiy ranglar, geometrik shakllar, notalarda ifodalanagan musiqali tovushlarning turli balandligi ana shunday etalonlar jumlasiga kiradi. Agar bola etalonlar va ularning og'zaki ifodalanishi bilan tanish bo'lsa, uning tevarak-atrofnii bilishi oson bo'ladi, u o'zi uchragan buyumlarni ma'lum bir etalon bilan taqqoslaydi hamda buyumning rangi, shakli, katta-kichikligi, detallarining fazoviy joylashishini aytib beradi.

Perseptiv harakatlardan, etalonlar sistemasidan amaliy faoliyatda va bilish jarayonida mustaqil foydalanish malakasini shakllantirish.

Sensor tarbiyaning mazmuni o'z ichiga tevarak-atrofdagi hamma sensor belgilarni qamrab oladi. Bular bolalarning hamma faoliyatlari orqali amalga oshiriladi va har xil sensor asosga egadir. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola ranglarni farq qilish va ularning nomini aytishga o'rgatiladi, ularda rang turlari haqida, bo'yoqlarni aralashtirish natijasida yangi rang yoki turlar paydo bo'lishi to'g'risida tasavvur hosil bo'ladi, shuningdek ular (nutqning tovush tomonlarini, so'zning tovush tuzilishini tahlil qilish qobiliyatini) va musiqa tinglash o'quvini rivojlantirish ham sensor tarbiya mazmuniga kiradi.

Sensor tarbiya, shuningdek, taktik sezgilarni, buyumlarning sifatini paypaslab, ko'rib farqlash va ularni to'g'ri aytish (silliq, mayin, dag'al, yumshoq, og'ir, yengil, sovuq, issiq va boshqalar) ko'nikmalarni rivojlantirish ham sensor tarbiya vazifalaridan biridir. Bolalar sekin-asta vaqtni tushuna boshlaydilar hamda vaqt tushunchasini o'zlashtiradilar, vaqtning ketma-ketligi va davomligini anglaydilar. Dastlab bolaning "kecha", "bugun", "ertaga" tushunchalarini nisbiyligini, vaqtning davomligini (bir daqiqa, besh daqiqa, bir soat) tushunib olishi qiyin bo'ladi. Bunga tajribaning to'planib borishi va biror maqsadga qaratilgan ta'lim natijasida erishiladi.

Yuqorida aytilganlarga xulosa qilib, sensor tarbiya bolalarning hamma faoliyatlarida amalga oshiriladi deb aytish mumkin.

Sensor tarbiya usuli: sezgi va idrok biror maqsadga qaratilgan mazmunli faoliyat jarayonida muvaffaqiyatli rivojlanadi. Samarali faoliyat (rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar, applikatsiyalar yasash) sezgi va idrokning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratibgina qolmay, balki buyumning shaklini, rangini, joyini bilib olishga ham ehtiyoj paydo qiladi. Biror narsaning rasmini chizishdan oldin bolani buyumlarning rangiga qarab taqqoslashga o'rgatiladi, suratlarni ko'zdan kechirishda esa qanday qilib rang yordamida tasvirning badiiy ifodaliligiga erishilishini ko'rish qobiliyati rivojlanadi.

MTTda bolalar butun yil davomida tabiat bilan tanishtirib boriladi, ularga o'simliklarni, hayvonlarni parvarish qilish topshiriladi. Bu suv, yer, quyosh issiqligining xususiyatlarini sezib, bilib olish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Bolalar tabiat bilan bevosita munosabatda bo'lish tufayli gul, toshlarning nomini osongina va bajonudil bilib oladilar, keyinchalik ularning shakli, rangi, tuzilishi, hidi, nomini silliqligi va mayinligiga qarab topadilar.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar "oldinga", "orqaga", "tepada - pastda" "uzoq-yaqin", "chapda-o'ngda" kabi fazoviy tasavvurlarni o'zlashtirib oladilar va hayotiy vaziyatda ularga amal qiladilar, buyumlarning shakli, ular o'lchamining farqiga yetadilar, ularni o'zaro taqqoslaydilar. Bolalar tabiat bilan tobora ko'proq aloqada bo'lishlari tufayli taassurotlari, eshitib ta'sirlanish xususiyatlari ortib boradi. Bolalarni qushlarning sayrashi, barglarning shitirlashi, shamolning guvillashi, yomg'irning shatir-shuturi va

momaqaldiroqning gumburlashini diqqat bilan tinglashga o'rgatish zarur.

Sensor tarbiyaning asosiy usullaridan biri - tekshirishdir.

Tekshirish buyumlarni maxsus ravishda tashkil etilgan idrok qilishdan iborat bo'lib, uning natijalaridan keyinchalik ma'lum bir mazmunli faoliyatda foydalaniladi. Tekshirish jarayonida bolalar katta-kichiklikni, shaklni, fazoviy munosabatlarni, rangni, nutq tovushlari bilan musiqiy tovushlarning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish va farqlashga o'rganadilar.

Mashg'ulotlarda bolalarning hissiy bilish tajribasini egallab olishlari muhim rol o'ynaydi. Holbuki shu mashg'ulotlarda bolalarning sezgi, idrok va tasavvurlarni tarbiyalashga jonli rahbarlik qilish uchun barcha sharoitlar yaratiladi.

Bolalar biror buyumni nima uchun sinchiklab qarash, ba'zi tovushlarni yaxshilab eshitish kerakligini aniq tushunganlaridagina, ularda sinchiklab qarash, narsa va hodisalarni idrok qilish malakasi hosil bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachi bolalarni narsa va hodisalarni idrok qilishga o'rgatib, ular qiladigan ishlarning ma'nosini aniq tushuntirib berishi lozim. Shundagina ular ancha tushungan holda idrok qiladilar va biror maqsadga qaratilgan bo'ladi: axir, daraxt shoxlari yaxshilab ko'zdan kechirilmasa, uning rasmini chizish ancha qiyin bo'ladi.

Boshqa faoliyat turlariga, masalan, mehnatga tayyorgarlik ko'rishda tegishli tekshirish usullari tanlanadi.

Masalan, qog'oz va gazlamaning xossalarini aniqlash uchun tarbiyachi bolalarga qog'oz va gazlamani g'ijimlagandanima bo'lishini eshitib ko'rishni, qog'oz va bir parcha gazlamani yirtib ko'rishni, qog'oz va gazlamadan qilingan qo'g'irchoq ko'yilagini suvda yuvishni taklif etadi. To'plangan tajribalarni bolalar boshqa buyum va hodisalarga ko'chiradilar, undan kundalik hayotlarida foydalanadilar: "Kel, qumga suv quyamiz, u nam bo'ladi, biz undan tunnel quramiz", "Bu chelakni ko'tarma, unda qum bor, u juda og'ir".

Buyumlarning xususiyatlarini, nomini va ta'rifini aniqlash, ularni ma'lum bir xossalarga ko'ra taqqoslash uchun didaktik o'yin va qo'llanmalardan ham foydalanish mumkin. Ular bolalar bilan olib boriladigan xilma-xil mashg'ulotlar, mehnat, kuzatishlar va bolalarning mustaqil ishlarida yaxshigina qo'shimcha material hisoblanadi.

Turli yosh guruhlarida sensor tarbiyani tashkil etish metodikasi

Italiyalik pedagog Mariya Montessori o'zining pedagogik qarashlaridan kelib chiqib bolalarni aqliy jihatdan rivojlantirish, ularni his qilishga o'rgatish kerakligini ta'kidlaydi. Bolalarda sensorika va motorikani rivojlantirish kichkintoylarda yozish, hisoblash ko'nikmasini shakllantiradi. Montessori metodikasining asosiy mohiyati bolada mustaqil faoliyat orqali shaxsiy imkoniyatlarini namoyon qilishga sharoit yaratish va yordam berishdan iborat. Shuningdek, Montessori materiallari kichkintoylarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi. Bolada ichki kuchni rivojlantirish va uning shaxsiy sifatlarini shakllanishiga turtki beradi. Bundan tashqari bolada atrof-muhit to'g'risidagi tasavvurlar ham tizimga solinadi

Ta'lim jarayonida tarbiyachining diqqat markazida kichkintoyning individual va ijtimoiy-hissiy ehtiyojlarini qondirish nazarda tutilishi lozim. Mashg'ulot va o'yinlar uchun tanlangan didaktik materiallar bolada motorika (harakat) va sensorika (sezgi)ni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bolaning mustaqil harakat qilishi natijasida uning ichki kuchlari erkin bo'ladi va asta-sekin kattalar yordamisiz ham o'zi bajara olish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Montessori materiallari bola uchun dunyoni, atrof-olamni anglash kaliti hisoblanib, dunyo haqidagi tasavvurlarini tizimga solishga, uning xaotik va atrof-olam to'g'risidagi bilimlarini kengayishiga sabab bo'ladi. Bular yordamida bolada dunyoqarash rivojlanadi. U o'zining shaxsiy tajribasi asosida atrof-olam va tabiatda yuz beradigan hodisalarni tushunadi va anglay oladi. Demak, bolalarda sezgi va mayda qo'l harakatini rivojlantirish orqali maktab ta'limiga tayyorlash imkoniyatlari yanada kengayadi degan xulosaga kelish mumkin. Quyida maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda mayda qo'l harakatini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlardan namunalar keltiramiz.

1-mashq. "Savatcha"ni yasatamiz (2-5 yoshli bolalar uchun). Mashq maqsadi: kichkintoyning asosiy barmoqlarida (bosh barmoq, ko'rsatkich va o'rta barmoq) motorikani rivojlantirish. Bolani yozishga o'rgatish.

Kerakli jihozlar: savatcha yoki qalin karton qog'oz (to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'lishi kerak), kir qistirgich. Savatchaning cheti juda qalin bo'lmasligi lozim. Bolaga kir qistirg'ich solingan

savatcha beriladi. Tarbiyachi unga har uch barmoq oraliq'idan keyin kir qistirg'ichni savatcha chetiga terib chiqishni taklif qiladi. Bola topshiriqni mustaqil bajaradi.

Izoh: kichkintoy yozish malakasiga ega bo'lishi uchun avval unda mayda qo'l motorikasi rivojlangan bo'lishi lozim. Ya'ni, u qalam yoki ruchka ushlaganda yengil va oson bo'lishi kerak. Mashqni ko'p marotaba takrorlash bolada barmoqlarni yaxshi harakatlantirish hamda o'ng va chap qo'lni farqlashga o'rgatadi. Kuzatish jarayonida uning o'ng yoki chapaqay ekanligi ham aniqlab olinadi. Tarbiyachi bolaning ikkala qo'lda ishlashini nazorat qilishi kerak.

2-mashq. "Rangli tomchilar" (2-5 yoshli bolalar uchun).

Maqsad: bolalarda mayda qo'l motorikasini rivojlantirish. Barmoqlar harakatini mustahkamlash. Diqqatni jamlashga o'rgatish hamda qo'llarni yozishga tayyorlash.

Kerakli jihozlar: patnosda 12 katakchali suv muzlatgich idishi qo'yiladi. Har to'rt katakchening ustiga qizil, ko'k va sariq rang belgisi qo'yiladi. Patnosda uch xil rangli stakanda suv qo'yiladi. (Suvga qizil, sariq, ko'k rangda iste'mol bo'yog'i solib rang beriladi). Har bir stakanda suv tomizgich (pipetka) turadi. Mashq-ning borishi: bolalar stakandagi rangli suvdan pipetka yordamida suv olib, rangiga mos muzlatkich idishiga tomizadi. Astasekin suv muzlatkich katakchalari rangiga mos suv bilan to'ldiriladi.

Izoh: bu mashq orqali nafaqat bolada barmoqlar harakati rivojlantiriladi, balki ranglarni farqlaydi hamda ko'p va kam miqdor tushunchalarini ham anglaydi. Ularda taqqoslash va solishtirish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, har xil rangli tomchilarni tomizish ularda psixomotorikani rivojlantiradi.

3-mashq. "Munchoqlarni teramiz" (2-5 yosh bolalar uchun).

Mashq maqsadi: bolalarda mayda qo'l motorikasini rivojlantirish va mustahkamlash. Koordinatsiya va qo'llarni yozishga tayyorlash. **Kerakli jihozlar:** patnosda munchoq solish uchun bir necha katakchali quticha (sovun qutisidan ham foydalanish mumkin), pinset va turli rangdagi munchoq solingan stakan. Munchoqlar qutichada to'la bo'lishi uchun bir xil miqdorda bo'lishi kerak.

Mashqning borishi: bola o'ng yoki chap qo'li bilan (agar chapaqay bo'lsa) pinset yordamida stakandagi munchoqlarni qutichaga soladi. Agar qutichalar to'lsa, munchoqlarni olib yana stakanga qaytarib solishni taklif etish mumkin.

Izoh: mashq barmoqlar harakatini shunday rivojlantiradiki, bola keyinchalik qiynalmasdan mayda harflarni yoza oladi. Mashqni bajarish jarayonida bolada diqqat barqaror bo'ladi hamda o'z ichki hissiyotlarini nazorat qila olish ko'nikmasi rivojlanadi. Agar munchoq qo'lidan tushib ketsa, u mustaqil ravishda o'z xatosini o'zi tuzatishi kerak. Mashq boladan aniq va to'g'ri harakat bajarishni talab etadi.

4-mashq. "Qaychi bilan qanday qirqamiz" (2-5 yosh bolalar uchun).

Mashq maqsadi: kichkintoylarda qo'l harakatlarini boshqarish malakalarini rivojlantirish. Qo'l muskullarini mashq qildirish. Diqqatni jamlashga o'rgatish va yozishga tayyorlash.

Kerakli jihozlar: stol ustida bolalar qaychisi, bir nechta qalin rangli karton. Ayrim kartonlarda qirqish chizig'i chizib qo'yiladi.

Mashqning borishi: stol ustiga qaychi va rangli kartonlar qo'yiladi.

Bola o'ng qo'li bilan qaychini ushlaydi va kartondan mayda bo'lakchalar qirqadi. Keyinroq chiziq bo'ylab qirqadi va asta-sekin turli shakllarni ham qirqa boshlaydi.

Izoh: bu mashq orqali unda yozish malakasi emas, balki qaychini ushlab hamda chiziqlar bo'ylab to'g'ri qirqish ko'nikmasi shakllanadi. Shuningdek, bola qaychini ushlab va qog'ozda aniq chiziqlarni qirqishga tayyorlanadi. Mo'ljalni to'g'ri olish malakasi shakllanadi.

5-mashq. "Shakllarni joyiga to'g'ri qo'y" (2-4 yosh bolalar uchun).

Mashq maqsadi: bolalarning so'z boyligini oshirish, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish.

Kerakli jihozlar: kartondan tayyorlangan hayvonlar, o'simliklar, uy-ro'zg'or buyumlari tasvirlangan shakllar.

Mashqning borishi: stollarga hayvonlar, o'simliklar, uy-ro'zg'or buyumlari shakli solingan quticha qo'yiladi. Ular hayvonlarni birinchi qatorga, o'simliklarni ikkinchi qatorga, uchinchi qatorga esa uy-ro'zg'or buyumlarini qo'yib chiqadilar. Bu mashq orqali bolada mantiqiy fikrlash rivojlanadi hamda atrof-olam haqidagi tasavvurlari mustahkamlanadi. Kichkintoylar kartondan hayvon, o'simlik yoki uy-ro'zg'or buyumlari shakllarini qirqishlari ham mumkin.

6-mashq. "Kartada o'ynash" (2-4 yosh bolalar uchun).
Mashqning maqsadi: bolalarning so'z boyligini oshirish. Rasmlarni

taqqoslash. Buyum va narsa nomlarini aytishga o'rgatish. **Kerakli jihozlar:** turli xil qizil, yashil va sariq rangda kartonga chizilgan hayvonlar, o'simliklar, buyum yoki narsalar to'plami. Jonli yoki jonsiz tabiat aks ettirilgan bo'lishi mumkin.

Mashqning borishi: bolalar stol ustiga qizil karton to'plamini terib chiqadilar. Masalan "uy hayvonlari", "yovvoyi hayvonlar". Har bir bola kartonda tasvirlangan rasmning nomini aytib izohlaydi. Agar kichkintoylar rasmdagi hayvonlar nomini bilmasalar tarbiyachi yordam beradi. Mashqning ikkinchi variantida barcha kartonlar aralashtiriladi yoki teskarisi qo'yib chiqiladi. Kichkintoylar tartib bilan bir-biriga mos rasmlarni ajratib joylashtiradilar va taqqoslaydilar.

Izoh: tarbiyachi didaktik materiallarni tayyorlayotganda kartonga chizilgan rasm aniq bo'lishiga, rasm foni oq bo'lsa ham karton cheti qizil, yashil yoki sariq bo'lishiga e'tibor qaratishi lozim. Kartondagi rasmlar turli xil bo'lishi kichkintoyda dunyoqarashni rivojlantiradi shuningdek, so'z boyligini oshiradi. Kartonlarni terish orqali bolada o'z-o'zini boshqarish, fikrlarni umumlashtirish hamda mavhum tafakkur rivojlanadi.

Biz yuqorida bolalarning mayda qo'l harakatini rivojlantirishga qaratilgan ayrim mashqlarni keltirdik. Tarbiyachilar keltirilgan namunalarga ijodiy yondashgan holda mustaqil boshqa mashqlarni ham yaratishlari mumkin.

Kichik guruhlarda sensor tarbiyani rivojlantirish faoliyat ishlanmasi

Ta'limiy maqsad: bolalarni predmetlarni rangi bo'yicha guruhlashni o'rgatish; Ko'p va kam tushunchalarini, ko'p va 1 ta tushunchalarini bir biridan farqlashni o'rgatish.

Rivojlantiruvchi maqsad: bolalarning sezib, idrok qilish qobiliyatini rivojlantirish

Tarbiyaviy maqsad: bolalarda diqqat, xotira va guruh bo'lib ishlashni shakllantirish.

Kerakli jihozlar: Mushukcha o'yinchoq, qopcha ichisa har xil rangdagi va har xil shakl va o'lchamdagi kubiklar, 2 ta har xil rangdagi obruch, katta va kichik savatcha.

Faoliyatning borishi: Bolalar stullarda o'tirishibdi, eshik taqillamoqda. (o'qituvchi mushuk o'yinchog'ini olib keladi).

Tarbiyachi: - Bolalar, qaranglar, kim mehmonga keldi?

Bolalarning javoblari: - Mushukcha.

Tarbiyachi: Topinglarchi mushukcha bizga nima sovg'a olib keldi?

Bolalarning javoblari: sehrli qopcha (bolalar qopchani ichidagi predmetlarni paypaslab, his etib, unga qaramasdan nimaligini idrok etib, nimaligini aytishlari kerak)

Tarbiyachi: Qopchani ichida nima bor ekan?

Bolalarning javoblari: kubiklar

Tarbiyachi: qopchada nechta kubiklar bor?

Bolalarning javoblari: ko'p

Tarbiyachi: (har bir olaning yoniga borib bittadan kubik beradi, bolalar nechta kubik olganligini so'raydi)

Bolalarning javoblari: 1 ta

Tarbiyachi: kubiklarning rangi qanaqa, ularning hajmi qanday

Bolalarning javoblari: (har bir bola kubikning rangi qanaqa va kattami yoki kichik kubik ekanligini aytishi talab etiladi)

Tarbiyachi: endi esa mushukcha uchun katta savatchaga katta kubiklarni va kichik savatchaga kichik kubiklarni yig'amiz.

Tarbiyachi: endi esa mushukcha uchun kubiklarni savatchadan olib rangiga mos gilamchaga joylashtiramiz.

Bolajonlar, qarangchi qopchani ichida nima bor ?

Bolalarning javobi: sharcha

Tarbiyachi: barakalla (kubik va sharni solishtiradi). Kubikning qirralari bo'ladi, sharda esa qirra bo'lmaydi. (Mushukcha bolalar bilan xayrlashib, o'z uyingni top o'yinini o'ynashni taklif etadi)

O'z uyingni top (didaktik o'yin)

Tarbiyachi turli rangdagi uylarni ko'rsatadi. Bu uyda to'plar yashaydi, bu uyda kublar yashaydi. (tarbiyachi bolalarga kubik va sharchalar berib chiqadi). Kimning qo'lida to'p bo'lsa, u to'plar yashaydigan uyga, kub kimda bo'lsa, u kublar yashaydigan uyga yuguradi. Bolalar shu tariqa uychalarini topadilar.

Tarbiyachi: endi esa, mushukvoy bilan xayrlashamiz.

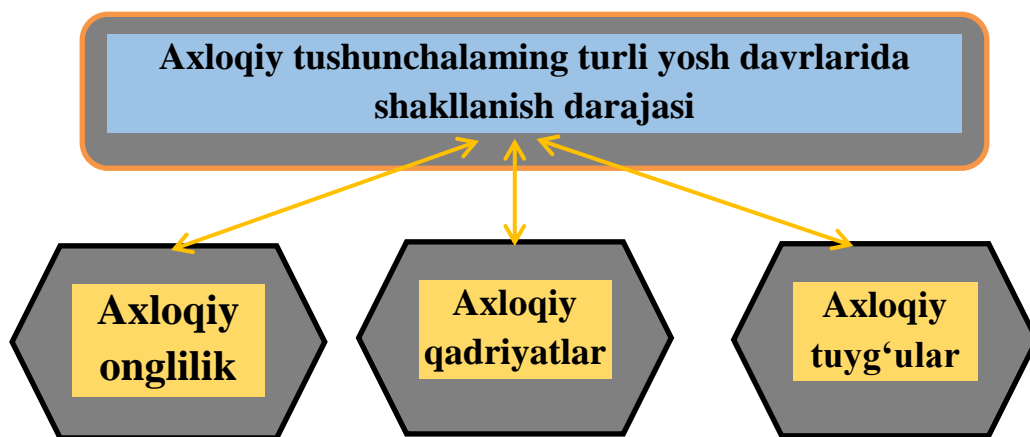
E'tiborga molik jihati: texnika xavfsizligiga rioya qilish, bolalarning mayda motorikasini rivojlantirish, idrok bilan birga nutqni rivojlantirish.

VII. 4. Axloqiy tarbiyaning asosiy prinsiplari (tamoyillari) va metodlari

Axloq soʻzi - lotincha «myeros», yaʼni moral, mantiq soʻzidan kelib chiqib, u hech qayerda qatʼiy yozib qoʻyilmagan ijtimoiy qonundir. Inson kundalik hayotida undan (axloq normalaridan) norma sifatida foydalanadi.

Axloqiy tarbiya normalari har bir jamiyatning huquqiy normalariga asos boʻladi. Axloqiy tarbiyada kishi axloqiy bilimlarni oʻzlashtiribgina qolmay, har qanday vaziyatlarda oʻzini ana shu normalarga munosib tuta oladigan kishilar axloqiy tarbiyalangan hisoblanadi. Axloqiy tarbiyalangan kishida barqaror maʼnaviy motivlar shakllangan boʻladi. Bu motivlar esa oʻsha kishini jamiyatda munosib xulq-atvoriga ragʻbatlantiradi.

Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, oʻziga munosabatni ochib beruvchi maʼnaviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladig;an murakkab jarayondir. Axloqiy bilimlarni ongli ravishda oʻzlashtirib olishgina oʻquvchilarga atrofda kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi.

Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri boʻlib, muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi zarur boʻlgan maʼlum xatti-harakat qoidalarini yigʻindisidir.

Axloq odamlarning bir-biriga, jamiyatga, davlatga, xalq mulkiga, oilaga munosabatini muayyan tartibga soladigan xatti-harakat qoidalarini tizimida namoyon boʻladi.

Axloq kishining ichki olami, eʼtiqodi, fazilatlari sifatida mavjud boʻlsa, *odob* shaxsning koʻzga tashlanadigan mulozamati, xulq-atvori,

muomala-munosabatlarida namoyon bo‘ladi. Qadimgi faylasuflar-u, donishmandlar ijodida odob-axloq malasalari markaziy o‘rinni egallab kelgan. Ular axloq-odobni jamiyatning «poydevori» deganlar. Shuning uchun jamiyatning har bir a‘zosining xulqi-odobiga alohida e‘tibor bilan qaraladi.

Muqaddas Qur‘oni Karimda va payg‘ambarimiz Muhammad Alayhissalomning hadislarida insoniy axloq-odobning barcha qirralari o‘z ifodasini topgan.

Quyidagi hadislarni misol tariqasida keltirishimiz mumkin: «Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangizlar», «Men barcha yaxshi axloqni takomillashtirish uchun yuborilganman», «Mo‘min kishida quyidagi ikki xislat bo‘lmasligi kerak: baxillik va axloqsizlik».

Ma‘lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo‘lmish ilm-u ma‘rifat, ta‘lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti deb bilganlar. Albatta, ta‘lim-tarbiya - ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya‘ni xalq ma‘naviyatini boyitadigan eng muhim omildir».

Husayn Koshifiyning «Axloqi Muhsiniy» asari shaxsiy, oilaviy va fuqarolik axloq asoslarini o‘z ichiga olgan. U 40 bobdan iborat. Muallif asarda adolat, sabr, yoqimlilik, hayo, odob, ishonch, va‘daga vafo qilish masalalari haqida so‘z yuritadi.

Jaloliddin Davoniyning «Axloqi Jaloliy» asarida axloqiy muammolar, ijtimoiy-falsafiy masalalar tahlil qilinadi. Asarni yozishda muallif Arastu, Aflotun, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sinolar ning axloqiy ta‘limotlaridan foydalangan, Risola uch qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismida xulqiy tarbiya va axloqiy xislatlarni egallash haqida so‘z yuritib, axloqning asosiy tushunchalari: donolik, adolat, iffatga mufassal to‘xtalgan, axloq ilmining maqsad va vazifalari belgilab berilgan. Ikkinchi qism oila va oilaviy hayot masalalariga bag‘ishlangan. Unda bolalarni tarbiyalash va kamolga yetkazish, kasb-hunarni egallash yoritiladi. Uchinchi qism ijtimoiy-siyosiy masalalarga bag‘ishlangan.

Ahmad Yugnakiyning «Hibbat-ul-haqqoyiq» asari ta‘limiyaxloqiy yo‘nalishda yozilgan bo‘lib, bilimlilik, adolat, saxovat kabi xislatlar ulug‘lanadi, yetuk insonni tarbiyalash g‘oyasi ilgari suriladi.

Amir Temur «Axloqiy Husniya» – yaxshi xulqlar egasi bo‘lgan. U oqil va tadbirli sarkarda sifatida odamlarni ishga tayinlashda ham, vazifasidan ozod etishda ham shoshmashosharlik va adolatsizlikka yo‘l qo‘ymagan. Amir Temur singari jahon ma’naviyati saltanatida o‘z o‘rinlariga ega bo‘lgan buyuk bobokalonlarimizning axloq, go‘zal xulq haqidagi fikrlari bugungi kun talabi bilan yozilgandek tuyuladi. Amir Temurning vasiyatlaridan xalqiga cheksiz sodiqligini, millatini ulug‘laganini, ozodlik uchun kurashuvchan, axloqiy madaniyati yuksakligini ko‘rish mumkin: «Millatning dardiga darmon bo‘ling. Zaiflarni qo‘riqlang, yo‘qsinlarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik dasturingiz, rahbaringiz bo‘lsin».

Ota-bobolarimizning asrlar davomida to‘plagan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarini ifoda etgan yodgorliklar orasida Xorazm vohasi hududida yaratilgan bebaho ma’naviy obida «Avesto» kitobi alohida o‘rin tutadi. Ana shunday o‘lmas asoriatiqalar bu ko‘hna o‘lkada, bugun biz yashab turgan tuproqda qadimdan buyuk madaniyat mavjud bo‘lganidan guvohlik beradi. «Avesto»ning tub ma’no-mohiyatini belgilab beradigan «Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal» degan tamoyilni oladigan bo‘lsak, unda hozirgi zamon uchun ibrat bo‘ladigan axloqiy saboqlar borligini ko‘rish mumkin.

Ma’lumki har bir xalqning o‘z afsonaviy qahramonlari, pahlavonlari bo‘ladi. Shu ma’noda xalq og‘zaki ijodining noyob durdonasi bo‘lmish «Alpomish» dostoni millatimizning o‘zligini namoyon etadigan, avlodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan qahramonlik qo‘shig‘idir. Bu mumtoz asarda tarix to‘fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o‘zligini saqlagan, el-yurtimizning bag‘rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi axloqiy fazilatlarini o‘z ifodasini topgan. Shu bois «Alpomish» dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlaridan saboq beradi.

Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobining «Haqqoniyat» deb atalgan bobida rostlik va to‘g‘riso‘zlikni insonning eng insoniy sifatlaridan biri deb hisoblaydi. U bola tarbiyasida o‘sayotgan shart-sharoit va tarbiyaning roliga alohida e’tibor beriladi. A.Navoiy ijodida ham axloq-odob masalalariga katta ahamiyat berilgan. «Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha odamlar uchun yoqimlirog‘idir» - deydi mutafakkir A.Navoiy. A.Navoiyning «Mahbub-ul qulub» asarida odob, axloqqa oid g‘oyalar

ilgari surilgan. Insonparvarlik g'oyalari ulug'langan. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fani yosh avlodni axloqiy rivojlanishida tarbiya va ta'limni muhim omil deb hisoblaydi. Pedagogika va ruhiyatga oid tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, Maktabgacha ta'lim davri bolaning ma'naviy shakllanishida eng muhim bosqichidir. Shu davrda ma'lum maqsadga qaratilgan ta'limtarbiya ta'sirida shaxsning axloqiy sifatlari shakllana boshlaydi. 6-7 yoshda ijobiy xulq normalarining ancha barqaror shakli yuzaga keladi. Bola atrofdagilar bilan bo'ladigan munosabatlarida egallab olgan axloq normalariga asoslangan holda ish tutadigan bo'lib qoladi. Shuning uchun bolalarga ilk yoshdan boshlab axloqiy tarbiya berib borish muhimdir.

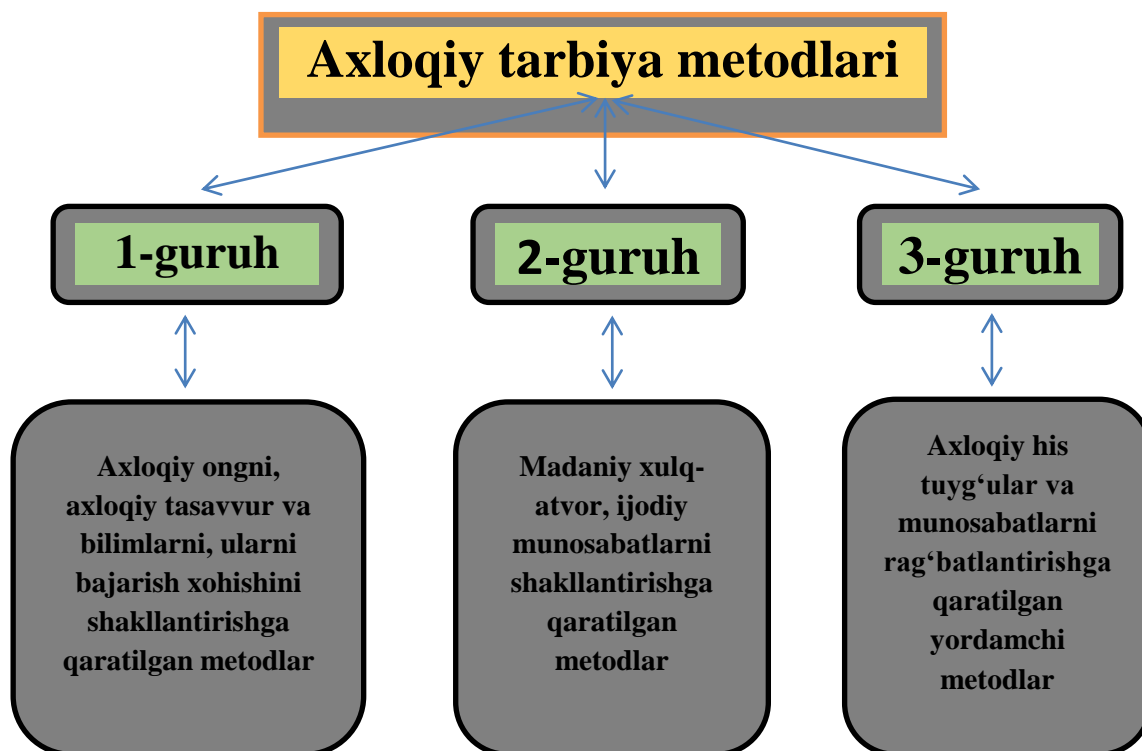
Axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ◆ g'oyaviy va tarbiya ishining ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- ◆ ta'lim-tarbiya ishiga bola shaxsini hurmat qilgan holda yondashish;
- ◆ axloqiy tarbiya ishini hayot va zamon bilan birga olib borish;
- ◆ bolalarning faolligi;
- ◆ oila va MTTlarining tarbiyaviy ta'sirining birligi;
- ◆ bola shaxsidagi ijobiy sifatlarga suyanish;
- ◆ bola shaxsini har tomonlama rivojlanishini ko'zda tutish.

Axloqiy tarbiya prinsiplarini pedagogik shart-sharoit bilan qo'shib amaga oshirish bolaning axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir etadi.

Axloqiy tarbiya metodlari. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga axloqiy tarbiya berishda har xil metod va usullarni qo'llash muhim ahamiyatga egadir. Axloqiy tarbiya metodlari – bolalarning axloqiy tasavvur va bilimlarni egallab olishga qaratilgan faoliyat usulidi.

Quyida keltirilgan hamma metodlar orqali bolalarga axloqiy norma va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi. Ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi. Bu guruh metodlariga qo'yiladigan asosiy talablar: Bolalarning yaxshilik, yomonlik to'g'risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish; axloqiy xulq-atvor normalarini muhokama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o'zlarini faol qatnashtirish; har bir bolaning his-tuyg'usiga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish.

Yuqorida keltirilgan hamma metodlar orqali bolalarga axloqiy norma va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi. Ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi.

Bu guruh metodlariga qo'yiladigan asosiy talablar: Bolalarning yaxshilik, yomonlik to'g'risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish; axloqiy xulq-atvor normalarini muhokama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o'zlarini faol qatnashtirish; har bir bolaning his-tuyg'usiga ehtiyotlik bilan munosabatda bo'lish. Bolani noo'rin tanqid qilish, uning ustidan kulish, unga nisbatan e'tiborsizlik qilish qat'iyan man qilinadi. Hamma metodlardan izchillik bilan kompleks ravishda foydalaniladi.

Turli yosh guruhlarida bolalarga axloqiy tarbiya berish metodikasi

Hafta mavzusi: "Xushmuomalalik alifbosi".

Guruh: Katta, Tayyorlov.

Faoliyat turi: Nutqni rivojlantirish, Atrofi olam, San'at

Mavzu: "Kattalar va tengdoshlari bilan muloqat". (axloqiy tarbiya berish)

Maqsad: Bolada o'zining harakatlarini va o'rtog'larining harakatlarini baholash qobiliyatlarini shakllantirish. Atrof-muhitga o'z

munosabatini bildirish istagini rivojlantirish, buning uchun mustaqil vositalarni mustaqil ravishda izlash.

Bolalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish: kichik jamoa bo'lib o'ynash, mehnat bilan shug'ullanish, atrofi-olamga hurmat munosabatida bo'lish.

Ta'limiy maqsad: Bolalarning nutqini assalomu alaykum, xayr, kechirasiz, marhamat, xush kelibsiz kabi so'zlar bilan boyitish. Nutqda folklor vositalaridan foydalanish. (maqol, hikmatli so'zlar)

Tarbiyaviy maqsad: Bolalar o'rtasida do'stona munosabatlarni rivojlantirish: kichik jamoa bo'lib o'ynash, mehnat bilan shug'ullanish, atrofi-olamga hurmat munosabatida bo'lish.

Rivojlantiruvchi maqsad: Xotirani, tezkor ongni, diqqat, fikrlashni rivojlantirish. Atrof-muhitga o'z munosabatini bildirish istagini rivojlantirish, buning uchun mustaqil vositalarni mustaqil ravishda izlash.

Davlat talabi: Tayyorlov guruhda lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni bolalarga singdirish. Bola nutqni tinglaydi va anglaydi, so'zlashadi va muloqat qiladi, qiziquvchan, intiluvchan, faol, bilishga qiziqish bildiradi va unga ehtiyoji mavjud, tengdoshlari va kattalar bilan muloqat malakalarini rivojlantirishga qodir. Atrofdagi borliqni ijodiy o'zgartirish malakasiga ega. Dunyoni his etish va tushunishni namoyish etadi.

Faoliyat uchun keraklik jihozlar: mavzuga oid ko'rgazmali qurollar, qalamcha kleylar, qaychi, salfetka, vatman.

Faoliyatning borishi: Tashkiliy daqiqa.

Tarbiyachi: (Bolalar yarim doira bo'lib turib oladilar.) Bolalar, qaranglar, bizning guruhimizga mehmonlar kelishibdi. Ular sizlarni qanaqa bola bo'lib o'sganliklaringni va nimalarni bilib olganlaringni ko'rishmoqchi. Kelinglar ular bilan salomlashib olamiz.

Bolalar javobi: Assalomu alaykum!

Bolalar bilan suhbat.

Tarbiyachi: Bolalar agar sizlar bilan biror g'ayrioddiy narsalar yuz bersa misol, do'stingizni onasini bog'chaning kiraberish eshigi oldida ko'rib qoldingiz birinchi bo'lib do'stingizning onasiga yo'l bergan bo'larmidingiz yoki o'zingiz o'tib ketaberarmidingiz? (Bolalar javoblari) Hozir bo'lmasa biz sizlar bilan "Harakatni baholash" nomli bir ajoyib o'yin o'ynaymiz. Sizlar mana bu doskada ilingan rasmlarni ko'rib qanday qilsangiz shu vaziyatlardan chiqib ketish kerakligini

tushuntirib berasizlar. (Bolalar rasmlarga qarab vaziyatlarni to'g'ri aytib berishga harakat qilishlari kerak).

1-rasm-Qariya hassasini ko'lmak suvga tushurib yubordi.

2-rasm-Avtobusda qariya tik turibdi.

3-rasm-Sog'lom bolalar o'ynashyapti, nogiron bola esa nogironlik aravachasida o'tiribdi.

4-rasm-Kattalar gplashyapti bir bola esa ularning gaplariga halaqit beryapti.

5-rasm-Yig'layotgan bola.

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar vazifani uddaladingiz. Ko‘rib turibmanki, sizlar yaxshi, mehribon, muloyim va tarbiyali bolalar ekanligingizni guvohi bo‘ldim. Nima deb o‘ylaysizlar shunday bolalarning do‘stlari bo‘ladimi? Kelinglar hozir bo‘lmasam sizlar bilan maqollar va hikmatli so‘zlar aytamiz. Ularni sizlar bilan birgalikda tushuntirishga harakat qilamiz. (Bolalar aytib ularni ma’nosini tushuntirib beradilar.)

Maqollar.

Bola: Aql ko‘pni dov olmas, do‘sti ko‘pni yov olmas.

Bola: Baliq suvsiz yashamas, inson-do‘stsiz.

Bola: Daraxt ildizi bilan odam do‘stlari bilan.

Bola: Dushman siringni o‘g‘irlar, do‘st xatoingni to‘g‘rilar.

Bola: Dushmanga choh qaziguncha, do‘stinga uy solib ber.

Bola: Qadr don do‘st 2 ta yangi do‘stdan yaxshi.

Bola: Do‘sting bo‘lmasa, hayotda qiyin.

Hikmatli so‘‘lar.

Bola: Mehr – olijanoblik.

Bola: Mehr – odamiylik.

Bola: Mehr – insonparvarlik.

Bola: Mehr – mardlik.

Ajoyib daqiqa.

Musiqqa ostida yaxshilik Parisi kirib keladi. (Tarbiyachi)

Pari: Salom bolalar! (Salom) Men yaxshilik Parisiman men sizlarning xuzuringizga bog‘chaga qanaqa bolalar kelishligini bilgani keldim: yomonmi-yaxshimi, mehribonmi-qo‘polmi, bir-birlari bilan o‘ynashni bilishadimi? Menda “sehrli” ko‘zoynak bor uni taqsangiz faqat insonning yaxshi fazilatlarini ko‘rish mumkin, hattoki inson o‘zi ko‘rolmagan, topolmagan narsalarini ham ko‘rsa bo‘ladi. Kim

o‘zining do‘sti haqida aytib bemoqchi? (Pari bolalarga ko‘zoynakni taqib do‘stining yaxshi sifatlarini aytib berishni taklif qiladi va bolalardan navbatma-navbat o‘z do‘stlarining biror-bir yaxshi hislatlarini aytib berishlari kerak bo‘ladi).

Pari: Barakalla bolalar, yana men sehrli tayochamda qanaqa sehrli so‘zlarni bilishlaringni bilib olaman. Sizlar sehrli so‘zlarni bilasizlarmi? Bo‘lmasam men mana bu sehrli tayochamni qaysi bolaga tekizsam sizlar darrov sehrli so‘z aytishlaring kerak bo‘ladi. Kelishdikmi? (Ha)

Pari:

1. Ovqatlanib bo‘lganingizdan so‘ng nima deyish kerak?

Bolalar javobi: Rahmat!

Pari:

2. Kimlarni sizlaymiz?

Bolalar javobi: Keksalarni!

3. **Pari:** Biror narsani so‘raganimizda nima deymiz?

Bolalar javobi: Rahmat!

4. **Pari:** Biror narsani berayotgandachi?

Bolalar javobi: Marhamat!

5. **Pari:** Agar biror insonni behos xafa qilib qo‘ysangizchi?

Bolalar javobi: Kechirasiz, bilmay hafa qilib qo‘ydim!

6. **Pari:** Ertalab turganda qanaqa so‘zlar aytish kerak?

Bolalar javobi: Xayrli tong, assalomu alaykum, yashi dam olib turdingizmi!

7. **Pari:** Kechqurun dam olgani yotganimizdachi?

Bolalar javobi: Xayrli tun, yaxshi dam oling!

8. **Pari:** Uyga mehmon chaqirsak nima deymiz?

Bolalar javobi: Biznikiga mehmonga kelsangiz behad shod bo‘lgan bo‘lur edik! va h.k.

Tarbiyachi: Hurmatli yaxshilik Parisi bizning bolalarimiz yana sehrli so‘zlar haqida ko‘pgina she‘rlar biladilar.

Pari: Qan, qani bir eshitib ko‘rar ekanmizda unda.

Bola:

Salom bersang insonga
Salom der hursand bo‘lib.
Hursand bo‘lib u inson,
Baraka top deydilar!

Bola:

Idishlarni sindirib
Kattalar so‘zin bo‘lib.
Va‘dalar esdan chiqsa
Budir eng yomon bola!

Bola:

“Xayrlik kun” deyishdi senga,
“Xayrli kun” javobin qaytar.
Ikki iplar bog‘lanar shunda,
Biri mehr, biri iliqlik!

Bola:

Bizlar qadrdon do‘stlar
Doim ochiq ko‘ngilimiz.
Urushmasdan yuramiz,
Doim ahil inoqmiz.
Shuning uchun quvnoqmiz.

Bola:

–Yaxshi bo‘l, –deb, erkalab
Oyim meni suyarlar
Sho‘xlik qilsam og‘rinib,
Ichlari g‘am bo‘larlar.
Bolasan – da, – deydilar.
O‘zim o‘ylab qolaman.
Aytganlarin qilay deb,
Yo‘lda o‘ynab qolaman.

Pari: Rahmat bolajonlar, qarasam sizlar tarbiyali va aqllik bolalar ekansizlar. Men sizlarning bilimingzdan mazza qildim. Endi, nachora hayrlashish daqiqalari ham keldi. Men sizlar bilan yangi uchra-

shuvlarda uchrashub qolguncha “Ko‘rishguncha hayr” deyman. Xayr bolajonlar!

(Bolalar Pari bilan xayrlashadilar, Pari musiqa ostida chiqib ketadi).

Tarbiyachi: Bolalar kelinglar, yana bir bor biz qanaqa do‘st mehribon, hamjihat, muloyim, tarbiyali ekanligimizni ko‘rsatamiz. Hozir biz sizlar bilan “Do‘stlik archasi daraxti” nomli hamjihatlikda jamoaviy ish bajaramiz. (Bolalar qog‘oz kaftlaridan aplikatsiya bajaradilar: Ular oq qog‘oz listdan kaftlarini qirqib o‘lchab qirqib oladilar. Va tarbiyachi doskaga oldindan tayyorlab qo‘ygan archa daraxti tanasini tagi osmon ko‘k rangli vatman qog‘ozga bolalar qirqilgan kaftlari aks etgan qo‘lchalarni o‘zlari tarbiyachi yordamida doskaga yopishtiradilar).

Tarbiyachi: Qaranglar bolajonlar, bitta bo‘lib o‘zidan bir butun “Do‘stlik archa daraxtini” hosil qildi. Men bundan bildimki, bizning guruh bolalari judayam do‘st, birdam, yaxshi tarbiyaliklarining shohidi bo‘ldim. Qani bo‘lmasam hammamiz mehmonlarimiz bilan hayrlashamiz.

(Bolalar guruhdan sho‘x do‘stlik musiqalari ostida chiqib ketadilar.)

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Sensor tarbiyaning asosiy vazifasi qaysilar?
2. Sensor tarbiyaning asosiy usuli nima?
3. Sensor tarbiyaning maqsadi nimalardan iborat?
4. Maktab yoshidagi bolalar aqliy bilimlarining necha foizi sezish orqali idrok etiladi?
5. Ta’limni amalga oshirish yo‘llarini izohlang?
6. Mashg‘ulot jarayonini amalga oshirish tamoyillarini yoriting?
7. Axloqiy tarbiya tushunchasining mazmunini ochib bering,
8. Maktabgacha yoshdagi bolalikning turli bosqichlarida jamoa turmush tarzini tashkil etishning va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirishning xususiyatlari qanday?
9. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni axloqiy tarbiyalash vazifalarini ko‘rsating.
10. Sharq mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi fikrlaridan misollar keltiring?

VIII. MODUL. YOSH AVLOD TARBIYASIDA MEHNAT TARBIYASINING O‘RNI. BOLALARNING ESTETIK DIDI RIVOJLANISHIDAGI O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLAR

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: estetik tarbiya, estetik g‘oya manbalari, estetik his, mehnat tarbiyasi, kattalar mehnati bilan tanishtirish, navbatchilik, o‘z-o‘ziga mehnat, tabiatdagi mehnat, xo‘jalik –maishiy mehnat, qo‘l mehnati

VIII. 1. Mehnat tarbiyasining nazariy asoslari

Mehnat inson hayoti uchun, uning farovon turmush kechirishi uchun hamisha asos bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi. Mehnat farovon, baxtli hayot kechirishning eng asosiy sharti bo‘lganligi sababli ham fuqarolar uchun majburiydir. Mehnat odamlarning biror bir maqsad uchun sarflagan vaqti, aqliy va jismoniy kuchi yoki zarur faoliyatidir. Mehnatsiz yashamoq mumkin emas. Barcha tirik mavjudot nimanidir iste‘mol qilish hisobiga yashaydi, umrini davom ettiradi.

Yerda yashovchi mayda qurt-qumursqadan tortib, parrandalargacha, suv ostida yashovchi jonivorlardan tortib, ulkan hayvonlargacha ovqatsiz yashay olmaydilar. Xuddi shuningdek, odamlar ham uzluksiz ovqatlanadi, hayot kechiradi. Boshqa tirik mavjudotlardan farqli odamlar kiyinishadi, uy-joy qurishadi, savdosotiq qilishadi, ijod qilishadi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun tirikchilik manbayi bo‘lgan pul kerak. Pul topish uchun, o‘zlariga kerakli narsalarni yaratish uchun odamlar mehnat qilishlari zarur. Mehnat jarayonida oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa zarur narsalar yaratiladi. Mehnat inson hayotini mazmunli qiladi. Odamlar mehnat qilish jarayonida sog‘liqlarini mustahkamlaydilar, obro‘ orttiradilar va o‘z kelajaklarini yaratadilar.

Ota-bobolarimiz asrlar davomida mehnatni ulug‘lab kelganlar. Bizga ulardan meros bo‘lib qolgan barcha xazinalar - ilmiy, badiiy kitoblar, san‘at asarlari, me‘morchilik obidalari mehnat mahsulidir. Jahon fanining rivojiga bebaho hissa qo‘shgan al-Xorazmiy, Ibn Sino, Ismoil al-Buxoriy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi bobokalonlarimiz mehnatsevarliklari tufayli ulkan yutuqlarni qo‘lga kiritishgan, yoshlarni ham mehnat qilishga chaqirishgan. Shu boisdan jahonning barcha xalqlari aqollarida bo‘lgani kabi o‘zbek aqollarida ham mehnat tarbiyasi markaziy o‘rinlarni egallagan.

Mehnat jarayonida insoniy xislatlarning faol namoyon bo'lishi uchun eng qulay sharoitlar yaratiladi va har bir kishida ma'naviy qoniqish hosil qiladi. Har bir bola maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab mehnatda ishtirok etishi zarur. Bolalar bog'chasida, oilada bajariladigan uncha murakkab bo'lmagan har bir topshiriq uning kundalik vazifasiga aylanishi kerak. Bola mehnatning ahamiyati va mohiyatini tushunib yetishi uchun pedagog kattalarning mehnati, bolalarning o'zlari ajaradigan mehnat turlarini kuzatish yuzasidan ekskursiyalar uyushtiradi. Bolalar quruvchilarning mehnatini kuzatishyapti deylik.

Qurilish maydonchasiga katta-katta bloklar keltirilib, ular ko'tarma kran bilan tushiriladi. Keyin bolalar g'isht teruvchilar, duradgorlar, suvoqchilar, tom yopuvchilar, bo'yoqchilar mehnatini kuzatadilar. Bolalarni qurilish bilan tanishtirish davomida bilib olgan archa tasavvur va tushunchalari, ularning ko'zi oldida ajoiib bino bunyod etgan kishilar mehnatining go'zalligi namoyon bo'ladi. Tarbiyachi bolalar diqqatini chinni buyumlarga gul soluvchi kishilar mehnatiga jalb etadi. Bolalar tarbiyachi bilan birgalikda ularning mohirona chizgan rasmlari natijasida idishlarning har xil jilo berib turgan ishidan zavqlanib, ularning qo'llari gul ekan", – deydilar. Bularning barchasi bolalarda kishilar mehnatiga muhabbat uyg'otadi.

Pedagog bolalarni mehnatning moddiy boylik keltiruvchi tomonini ham, estetik tomonini ham ko'ra bilisha o'rgatadi. B ahor kunlarining birida tarbiyachi bolalarni daraxtlar gullab turgan boqqa olib kiradi. Gulsafsar va piyongul bilan o'ralgan yo'lkalarga qum sepilgan, daraxtlarning tanasi bog'bonlar tomonidan ohak bilan oqlangan. Tepada esa gullab turgan o'rik, gilos, olma, olcha, shaftoli, gullarning atrofida asalarilar guvillashib uchib yuribdi. Bularning hammasi bolalarda ajoyib zavqli kechinmalar uyg'otadi. Mehnat bolalarning jismoniy rivojlanishida zarur shartlardan biri hisoblanadi. Mehnatda bola o'zining ishlash, harakat qilish ehtiyojini qondiradi, harakatlarning aniq, uyg'un bo'lishini ta'minlaydi. Mehnat jarayonida bola organizmining umumiy hayotiy faoliyati, uning chidamliligi ortadi.

Mehnat bolalardan diqqat, o'tkir zehnlilik, topqirlik, bilib olgan malaka va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llay bilish, ijodkorlik qobiliyatlarini egallashni talab etadi. Mehnat jarayonida bolalar ayrim ish turlarini (bir varaq qog'ozni buklash, kerakli uzunlikni o'lchash,

andozaga qarab shaklni qirqib olish kabi harakatlarni) anglatuvchi bir qancha tushuncha va atamalardan foydalanishga, bajarilgan ishdagi izchillikni soʻzlab berishga toʻgʻri keladi. Bular bola nutqini yangi soʻzlar bilan boyitadi, uning mantiqiy bogʻliq ravishda grammatik jihatdan toʻgʻri shakllanishiga imkon beradi.

Bolalarni eng oddiy mehnat qurollari, materiallarga ishlov berish usullari bilan tanishtirish kerak. MTTdagi mehnat ularni maktabdagi politexnik taʼlimga tayyorlaydi. Mehnatning axloqiy qimmatini uning jamiyat uchun qanchalik ahamiyatga ega ekanligi bilan belgilanadi. Mehnat har bir bolani oʻz mehnatining ijtimoiy ahamiyatini tushunib yetishga, uning jamiyat hayotiga kirib borishiga, oʻzini shu jamiyatning aʼzosi deb his etishiga imkon yaratadi. Har bir bola oilada, bolalar mehnatida oʻz ulushi borligini his eta bilishi lozim. Ishning shu tarzda tashkil etilishi bolalarda jamoachilik va intizomlilikni, burch hissini tarbiyalaydi. Shuning uchun bolalarni jamoa mehnatida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnatning bolalarni aqliy tomondan rivojlantirishdagi ahamiyati shundaki, mehnat jarayonida ular borliqni faol anglay boshlaydilar, dunyoni materialistik idrok etish imkoniyati yaratiladi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolalarga mehnat tarbiyasi berish ularni estetik va jismoniy jihatdan ham rivojlantiradi.

VIII. 2. Maktabgacha taʼlim muassasasida mehnat tarbiyasining mazmuni

Yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Mehnat har bir kishi kamo lotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Bogʻcha yoshidagi bolalarni jismoniy, aqliy axloqiy va estetik tomondan tarbiyalashda mehnat tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir. Mehnat har bir yosh guruhidagi bolalarning oʻziga xos xususiyatlarini eʼtiborga olib tashkil etiladi, unga toʻgʻri rahbarlik qilingandagina yetarli natijaga erishish mumkin. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar mehnatining oʻziga xos tomonlari koʻpgina olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda keng oʻrganib chiqilgan.

Bolalar mehnatining muhim belgisi uning maʼlum maqsadga qaratilganligidir. Kichik bogʻcha yoshidagi bolalarning mehnati biror jarayonga oid harakat boʻlib, u faqat kattalarning rahbarligi natijasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Bola kubiklarni bir joydan ikkinchi joyga, mashinadan- stolga, stoldan - mashinaga ko‘chiradi va hokazo. Tarbiyachi boshqa stol ustidagi kubiklarni ko‘rsatib, uni mashinada ortib olib borish kerakligini aytadi. Bola kubiklarni mashinasida shkafga tashiy boshlaydi va joyiga tartibli qilib joylab qo‘ya boshlaydi. «Qatnov» bir necha marta takrorlanib, barcha kubiklar joyiga yig‘ishtirib qo‘yiladi. Bolalar faoliyatida maqsad paydo bo‘ladi. Keyingi galda bolaning o‘zi o‘ynayotgan o‘rtoqlariga o‘ynab bo‘lgandan keyin o‘yinchoqlarni mashinada joyiga olib borib qo‘yishni aytadi.

Katta guruh bolalarida mustaqil maqsad qo‘yish qobiliyati moddiy samara beradigan mehnat turlarida muvaffaqiyatli rivojlanadi: gulzorda, ekinzorda ishlash, o‘yinchoqlar yasash va boshqalar.

Faoliyatni rejalashtirish mehnat tarbiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalarni kuzatish ular faoliyatining tartibsiz, rejasiz ekanligini ko‘rsatadi. Bolalar bunday harakatlar orqali biror natijaga erishish uchun juda ko‘p vaqt va kuch sarflaydilar, shu bilan bir vaqtda o‘z ishlaridan o‘zlari qoniqmaydilar. erishish yo‘lidagi mehnat harakatlari, o‘yin o‘zining rivojlanishidagi har qanday bosqichda to‘xtatilishi mumkin, mehnatda esa, albatta, ko‘zlangan natijaga erishiladi. Bolalarning mehnat faoliyati qachon va qanday qilib o‘yindan ajratiladi? Kichik bog‘cha yoshidagi bolalar mehnatining asosiy turi o‘z-o‘ziga xizmatdir. Bu kichik bolalar uchun ancha mashaqqatli ish. Shuning uchun bu yoshdagi bolalarni mehnatning bu turiga o‘rgatishda ko‘pincha o‘yin vaziyatlaridan foydalaniladi («Qo‘g‘irchoqni sayrga otlantiramiz», «Qo‘g‘irchoqni uxlatamiz» va shularga o‘xshashlar). Avvaliga bolalar o‘yin obrazi orqali mehnatga o‘rgatiladi. Shu orqali bolalar ishonch bilan harakat qilishni o‘rganadilar. Sekin-asta o‘zo‘ziga xizmat qilish malaka va ko‘nikmalari shakllana boradi.

Mehnat tarbiyasining asosiy maqsadi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, axloqli qilib tarbiyalash, kelajakdagi mehnat faoliyatiga ruhiy jihatdan tayyorlash, mehnat qilish xohishini singdirib borishdir. Mehnat tarbiyasining vazifalari xilma-xildir, shuning uchun ularni guruhlar bo‘yicha quyidagicha turkumlarga ajratiladi (V.I.Loginova): Birinchi guruh vazifalari bolalarning mustaqil mehnat faoliyatiga pedagogik ta’sir ko‘rsatish bilan belgilanadi:

1. Bolalarni maqsad qo'yishga, mehnat malakalari, ko'nikmalari, mehnat madaniyati bo'yicha kerakli materiallar va mehnat qurollarini tanlab olishga o'rgatish.

2. Bolalarda bo'lajak mehnat faoliyatini shakllantirish, mehnat jaryonlarini mehnatda qatnashuvchilar o'rtasida taqsimlash, mehnatda yaxshi natijalarga erishish malakalarini shakllantirish.

3. Mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sabablarini shakllantirish, buyumlar va harakatlarga qiziqish uyg'otish orqali mehnat natijalariga erishish, katta guruhlarda esa mehnatning ijtimoiy ahamiyatli ekanligini tushinib yetish. Ikkinchi guruh vazifalari kattalar mehnatiga ijobiy munosabatni tarbiyalashga qaratilgan:

1) Bolalarga kattalarni qanday natijalarga erishish uchun mehnat qilayotganini tushuntirish.

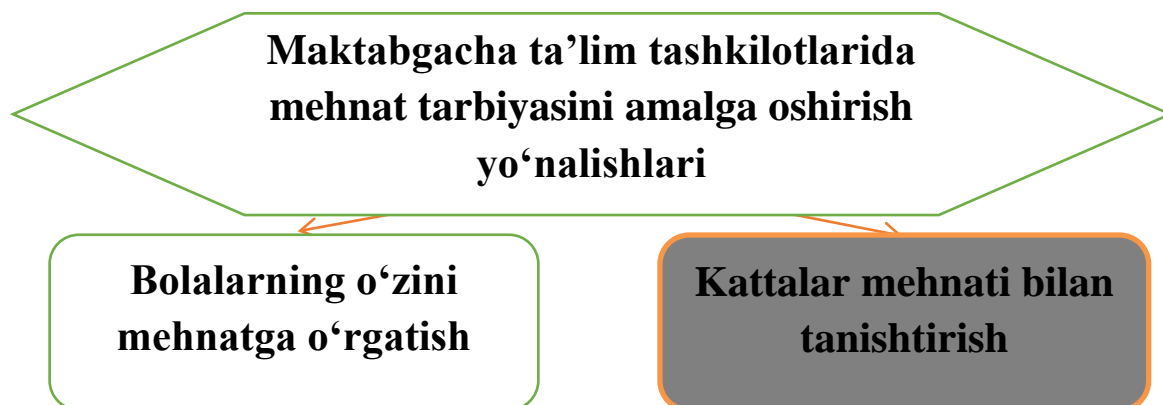
2) Bolalarda mehnat ahliga hurmatni, ularga qo'lidan kelganicha yordam berish xohishlarini tarbiyalash.

3) Kattalarning mehnat natijalarini asrabravaylashga o'rgatish. Uchinchi guruh vazifalari mehnat faoliyatida bola shaxsini shakllantirishga qaratilgan:

– Bolalarda mehnatsevarlik, har qanday mehnatda qatnashish, boshlagan ishini oxiriga yetkazish uchun bor kuchini ayamalik, o'z shaxsiy mehnatiga nisbatan to'g'ri munosabatni tarbiyalash.

– Javobgarlik, mustaqillik, maqsadga qaratilganlik, qat'iylik, tashabbuskorlik va faollik, sabr-matnatlilik, chidamlilik kabi bola shaxsining axloqiy sifatlarini tarbiyalash.

– Madaniy xulq va o'z tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalash, o'zaro kelishgan holda birga ishlay olish, jamoa ishida natijaga erishguncha o'z mehnati bilan qatnashish, o'zi va o'rtoqlarining mehnatini xolisona baholash, yordam berish va hokazo.

VIII. 3. Kattalar mehnati bilan tanishtirish

Ta'lim-tarbiyaviy ishning mazmuni Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali ularga kattalarning mehnati ijtimoiy-foydali mehnat bo'lib, narsa va buyumlarni yaratishga qaratilganligi, ular har bir kishi va butun xalq uchun zarur ekanligi to'g'risida tushuncha berib boriladi. Masalan, o'simliklarni, hayvonlarni parvarish qilish orqali ulardan olinadigan mahsulot kimlar uchun va nima maqsadda ishlatilishi to'g'risida bilim va tushunchalar berib boriladi. Kattalarning mehnati bilan tanishtirish yana quyidagi maqsadni ko'zlab ham amalga oshiriladi: kattalar mehnati to'g'risida aniq bilim va tasavvurlar berish, mehnatni va mehnat natijalarini qadrlashga o'rgatish, mehnatga qiziqish va muhabbat uyg'otish, mehnat qilish xohishini tarbiyalash va ishni sifatli bajarishga o'rgatish.

Kattalar mehnati bilan tanishtirishning asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:

– har bir kishi mehnatining ijtimoiy mohiyati;

V.I.Loginovaning olib borgan ilmiy-tadqiqot ishlarida Ta'kidlanishicha, bolalarga mehnat tarbiyasi berish uchun ular lehnat va mehnat malakalari to'g'risidagi bilimlar sistemasini o'zlashtirib olishlari kerak ekan:

1. Mehnat maqsad qo'yish va uning natijasini belgilab olishni boshlanadi: maqsad - mehnat tasviri.

2. Mehnat qilishdan ko'zlangan maqsad bo'yicha kerakli materiallarni tahlalab (ajratib) olish.

3. Materialni ishlash uchun kerakli asboblarni tanlab (ajrab) olish.

4. Natijaga erishish uchun mehnat harakatlarini bajarish.

Bu sistemani quyidagi sxemada keltirish mumkin: maqsad, ehnatni tanlash, materialni tanlash, mehnat faoliyati - ehnat quroli, mehnat natijasi.

Shunday qilib, maktabgacha yosh davrida mehnat faoliiti shakllantiriladi. Pedagog rahbarligida mehnatning ijtimoiy sabablarini hamma muhim tomonlari shakllanadi. Kattalar mehnati va uning ijtimoiy ahamiyati to'g'risidagi bilimlar zlashtirilib olinadi.

Maktabgacha ta'lim yoshi davrining o'ziga xos tomonlarini yana biri bolalar mehnatining o'yin bilan bog'liqligidir.

O'yin jarayonidagi biror harakat doimo biror mehnat jarayonini aks ettirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Ikkinchi tomondan, ehnat jara-

yonini bajarishda uni o‘yin shakliga aylantirishadi, asalan, barglarni zambillarda tashishadi, mashinalarda yurishadi.

Shu bilan birga o‘zining xususiyati, mazmuni, yuzaga kelish sababiga ko‘ra mehnat va o‘yin bir-biridan farq qiladi. Mehnatda maqsad qo‘yiladi, uni amalga oshirish, natijasiga erishish uchun shart-sharoit yaratiladi, vositalar izlab topiladi. O‘yinda esa bolalar kattalarning mehnat faoliyatiga taqlid qiladi. O‘yinda mehnat singari biror aniq natijaga erishilmaydi, ammo u mehnat kabi bolalarga quvonch bag‘ishlaydi, ular o‘zlarida qoniqish hissini sezadilar. O‘yinda bola o‘z o‘ylaganini ivojlantirishi yetakchi rol o‘ynaydi, mehnatda esa natijaga.

Tarbiyachi bolalarni o‘z faoliyatlarini taxminiy rejalashtirib olishlariga o‘rgatish va ular faoliyatiga rahbarlik qilishi lozim. Shunday qilib, butun bog‘cha yoshi davrida mehnat va o‘yin o‘zaro bog‘liq holda kechadi, biroq har qanday holda ham bolao‘z mehnatini o‘yinga aylantirish, ularning farqini ishlab chiqarish noto‘g‘ri bo‘lar edi. Tarbiyachilar va ota-onalar ta’sirida asta-sekin bolalar mehnati o‘z vazifasi, mazmuni, metodi va tashkil etilishi bilan mustaqil faoliyat sifatida ajratib boriladi.

Mehnatda uning beradigan samarasi faoliyatning majburiy, arkibiy qismi hisoblanadi. Ammo bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishda mehnat natijasiga bolalarda mehnatga avas hissini tarbiyalash uchun yordam beradigan pedagogik bimil deb qarash kerak.

Mehnatda natijaga erishishda, mehnat malakalarini shakllantirishda pedagogning va bolalar o‘rtoqlarining bahosi va o‘ziga-o‘zi baho berish katta ahamiyatga ega. Bolalar yasagan uyumlari o‘yin va mashg‘ulotlarda qo‘llanilsa, ular o‘zlari yaayotgan buyumlar yanada sifatli bo‘lishiga intiladilar. Maktabgacha ta’lim yoshi davrida bolalarning yoshi lg‘ayishi bilan mehnat sabablari ham o‘zgarib boradi. Mutaxassislarining olib borgan ilmiy izlanishlari natijasi shuni ko‘rsatadiki, bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish rqli ular kattalardan mehnatning ijtimoiy sababini ancha erda o‘zlashtirib olar ekanlar. Lekin ular biron ishni mustaqil bajarganlaridagina o‘z lehnatlari boshqalar uchun foydali ekanligini ongli ravishda bilib oladilar. Masalan, onalar va buvilar uchun 8-martga sovg‘a tayyorlash, kichiq guruh bolalari maydonchasini yig‘ishtirishga yordamlashish, yirtilgan kitoblarni yamab berish, konsert va teatr

qo'yib berish va boshqalar bolalardagi mehnatning muayyan natijasiga intilish uyg'otadi, faoliyatning itimoiy sabablarini anglatib, mehnatga havasini, ishni bajaishda bolalarning o'z oldilariga qo'yadigan talablarini oshiradi.

Mehnat faoliyatining asosiy tarkibiy qismlari bilan tanishtirish:

- mehnatning maqsadi, uning ijtimoiy ahamiyati;
- materiallarni tanlash (mehnat materiallari);
- jihozlash (mehnat faoliyati uchun zarur bo'lgan asboblarni tayyorlab olish);
- mehnat jarayoni (maqsadga erishish uchun bajariladigan mehnat harakatlari);

5. natija-mehnat mahsuli.

MTT dasturiga binoan har bir yosh guruhidagi bolalar kattalar mehnati to'g'risida quyidagi bilim va tasavvurlarni egallab olishlari lozim:

Kichik guruh:

1. Ayrim kasb egalarining mehnat jarayoni.
2. Mehnat jarayonidagi mehnat harakatlari.
3. Mehnat jarayonini amalga oshirish uchun kerakli materiallar.
4. Ma'lum bir mehnat jarayonini bajarish uchun jihozlar.
5. Mehnat natijasi.
6. Kishilar mehnatining ijtimoiy ahamiyati.

O'rta guruhda mehnat to'g'risida qo'shimcha tasavvur va bilimlar beriladi:

- Harakat sifati haqida.

Kishilarning mehnatini yengillatuvchi moslamalar.

- Kishilarning mehnatga muhabbati.

Katta va maktabgacha tayyorlov guruhida yana yangi tasavvur va bilimlar beriladi:

1. Kishilar mehnatini yengillatadigan mashina va mexanizmlar to'g'risida.
2. Kishilar mehnati jamoa xarakterida ekanligi to'g'risida.
3. Jamoa mehnati jarayonida kishilarning o'zaro munosabatlari to'g'risida.
4. Mehnat qahramonlari, xalqimizning mehnat an'analari haqida.

Kattalar mehnati bilan tanishtirishning vosita va metodlari MTT da bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish har xil tashkiliy yo'llar va metodlar orqali amalga oshiriladi.

Birinchi yo‘l – ekskursiya, mashg‘ulot, maqsadli sayrlar orqali bolalarni kattalar mehnatiga yaqinlashtirish. Bunda kuzatish, kino va diafilm, diapazitiv, teleeshittirish, badiiy adabiyot, ko‘rgan va eshitgani to‘g‘risida suhbat, tarbiyachi va bolalarning hikoyalari, Tarbiyachining hikoya va tushuntirishi, didaktik o‘yinlar kabi turli-tuman metodlardan foydalaniladi.

Ikkinchi yo‘l – mashg‘ulot va mashg‘ulotdan tashqari vaqtlarda kattalar mehnatini bolalarga yaqinlashtirish. Gigiyenik va pedagogik jihatdan mumkin bo‘lgan ishlarni (binoni tozalash, idish yuvish, yuvilgan kirlarni dazmollash va taxlash, bayram kiyimlarini tikish, bolalar bilan o‘yin, mashg‘ulot uchun kerakli materiallarni tayyorlash va boshqalar) bolalar oldida bajarish. Kuzatish, ko‘rsatib tushuntirish, suhbat, tarbiyachining so‘zlab berishi va shunga o‘xshash materiallardan foydalaniladi. Kuzatishdan keyin bolalar bilan shunga o‘xshash mehnat turlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bolar edi: kutubxonaga borib kelgandan keyin yirtilgan kitoblarni yamash, modalar atelyesiga borib kelgandan keyin qo‘g‘irchoqqa kiyim tikish va hokazolar.

Uchinchi yo‘l – bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatlari. Bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatlari har xil bo‘lishi mumkin (xona o‘simliklarini yuvish, polizda ko‘chat yoki urug‘larni ekish uchun jo‘yaklar tayyorlash, binoning ichini tozalash va h.k.).

Bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatlarini tashkil etish shakllari ham ish mazmuniga qarab har xil bo‘ladi:

1. Asosiy ishni kattalar bajarishadi, bolalar qollaridan kelganicha yordam beradilar.

2. Tarbiyachi ishni boshlab beradi, qolganini bolalar o‘zlari mustaqil davom ettirishadi.

3. Kattalar boshlab beradi, bolalar davom ettiradi, keyin esa bolalar va kattalar birgalikda bajarishadi.

Bolalar kattalar bilan birgalikda mehnat qilishlari orqali mehnat malaka va ko‘nikmalarini tez va oson egallab oladilar, ularning kattalar mehnati to‘g‘risidagi bilimlari boyiydi, bunday mehnat bolalarga quvonch bag‘ishlaydi.

Bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirishda hamma metod va vositalardan keng ravishda foydalaniladi.

Shunday qilib kattalar mehnati bilan tanishtirish bolalar mehnat va axloqiy tarbiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mehnat qilish muntazam tarzda bo‘lib, unda hamma bolalar ishtirok etsa va kattalar mehnati bilan tanishtirib borilsa, u tarbiya vositasiga aylanadi.

O‘z-o‘ziga xizmat qilish. Bu bolalar mehnatining bir turi bo‘lib, unda bolalar ilk yoshidan boshlab mustaqil ovqatlanishga, yuvinishga, kiyinish va yechinishga, o‘yinchoqlarni yig‘ishtirib qo‘yishga o‘rgatiladi. O‘z-o‘ziga xizmat qilish jarayonida bolalarda mustaqillik, ma‘lum maqsad bilan harakat qilish kabi sifatlar shakllanadi, bolalar qo‘llaridan kelgan ishni o‘zlari bajarishga o‘rganadilar. O‘z-o‘ziga xizmat bolalarda oddiy mehnat turlariga nisbatan qiziqish uyg‘otadi, batartiblikka, intizomli bo‘lishga, xulq-odobga o‘rgatadi. Bolalar xo‘jalik-maishiy mehnatga MTTda va oilada jalb etiladi. Uning mazmuni har xil bo‘ladi: xona va MTT maydonchasini yig‘ishtirish, stolni bezatish va stoldagi idish-tovoqlarni yig‘ishtirish, choy idishlarini, qo‘g‘irchoq kiyimlarini, mayda narsalarni yuvish, mashg‘ulotga kerakli materiallarni tayyorlab qo‘yish, mashg‘ulotdan keyin stol ustidagi narsalarni yig‘ishtirib olish va hokazo.

Tabiatdagi mehnat bolaning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, o‘simlik va hayvonlar, yil fasllari, jonsiz tabiat to‘g‘risidagi bilimlar manbayi, bolalarda mehnatsevarlikni, tabiatga ehtiyotkorlik munosabatini tarbiyalash vositasidir, shu bilan birga bolalar mehnatning bu turi orqali tuproqni ekishga tayyorlash va o‘g‘itlash, ko‘chatni o‘tkazish, o‘simlik va hayvonlarni parvarish qilish kabi bir qancha mehnat malaka va ko‘nikmalarini egallab oladilar. Mehnatning asosan ochiq havoda

tashkil etilishi bolalar organizmini chiniqtiradi, ularning sogʻligini mustahkamlaydi.

Qoʻl mehnati – mashgʻulot, oʻyinlarga mehnat faoliyati uchun zarur boʻlgan oʻyinchoq va qurilmalarni tayyorlash boʻyicha bolalar mehnatidir (qogʻoz qiyqimlarini tashlash uchun, oʻsimliklar urugʻi uchun qutichalar, qoʻgʻirchoq kiyimlari, qalpoqchalar, niqoblar va shunga oʻxshash narsalar tayyorlash). Qoʻl mehnatini bajarish orqali bola natijaga erishadi narsa, buyum vujudga keladi. Bolalar yopishtirish, boʻyash, qirqish, arralash, mix qoqishni, tikish va shunga oʻxshash oddiy mehnat malaka va koʻnikmalarini egallab oladilar. Ularda ijodkorlik, topogʻonlik, zehnlilik xislatlari oʻsadi.

Mehnat faoliyati har xil mehnat jarayonlaridan tashkil topgan, har xil mehnat turlarini birlashtiruvchi keng tushunchadir.

Mehnat jarayoni-mehnat faoliyatining oʻziga xos bir boʻlagi boʻlib, uning tarkibida esa mehnat faoliyatining hamma tarkibiy qismlari, mehnatning maqsadi, material va mehnat qurol-aslahalari, biron natijani yuzaga keltirish maqsadiga erishish uchun sarf qilingan barcha mehnat harakatlari, mehnat sabablari va mehnat mahsuli yaqqol koʻzga tashlanadi.

Mehnat faoliyatini egallash - bu birinchi navbatda mehnat jarayonini uning tarkibiy qismlari bilan birgalikda egallab olishdir. Shunga qarab bolalarning mehnat tarbiyasi vazifalari belgilanadi va ular quyidagilardan iboratdir:

1. Bolalarni boʻlajak mehnat faoliyati oldidan maqsad qoʻyishga oʻrgatish.
2. Mehnat jarayonini, mehnat faoliyatini rejalashtirib olishga oʻrgatish.
3. Oʻz ish joyini tayyorlab olishga, mehnat madaniyatiga oʻrgatish.
4. Mehnat malakasi va koʻnikmalarini oʻrgatish.
5. Bajarilgan mehnatning natijasi, sifati va ahamiyati, qancha vaqtda bajarilganligiga qarab oʻzining va boshqalarning ishini toʻgʻri baholashga oʻrgatish.
6. Mehnat faoliyati sabablarini shakllantirish.
7. Jamoa mehnat faoliyati vaqtida bolalarda ijobiy munosabatlarni shakllantirish. Maqsad qoʻyish. Maqsad qoʻyish kattalar taklif etgan maqsadni qabul qilishdan boshlab to oʻzi mustaqil maqsad qoʻyadigan boʻlguncha rivojlanib boradi (oʻsimlikka suv quyishdan to uni

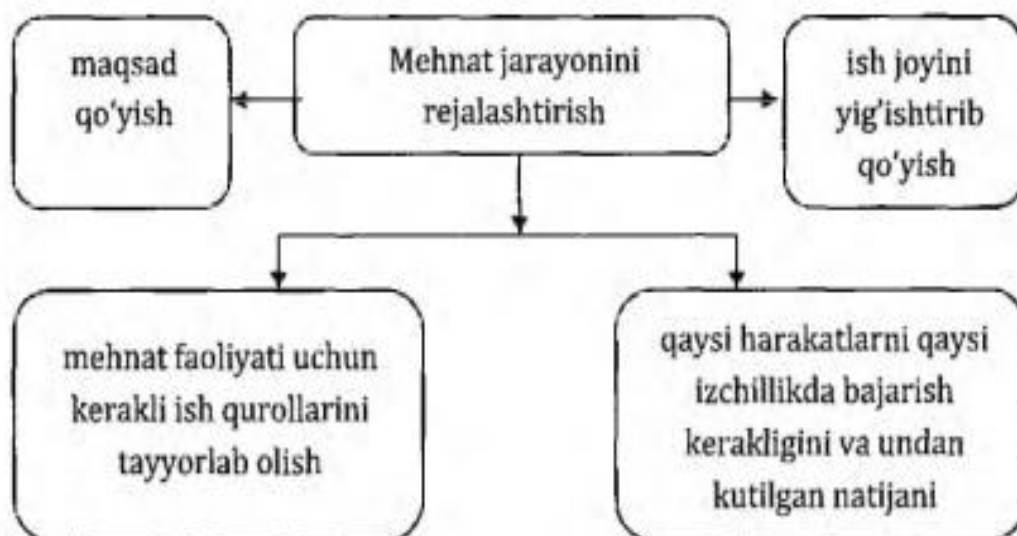
o‘stirguncha). Bolalarning o‘z oldilariga maqsad qo‘yib ish bajarishlarini rivojlantirishlari uchun quyidagilarga rioya qilish zarur:

1. Bolalar mehnat qilishdan ko‘zlangan maqsadni tushunib yetishlari kerak (nima uchun u yoki bu ishni bajarishlari kerak, undan ko‘zlangan natija nima?);
2. Kutilgan natijani rasm, qurilma va shunga o‘xshashlar tarzida ko‘rsatmali tasavvur eta bilish;
3. Ishning mo‘ljallangan vaqtda bajarilishi;
4. Bolalar kuchi yetadigan ishlarni qilishi (masalan, ko‘chat o‘tkazish, o‘simlikni sug‘orish, ularni parvarish qilish va hokazo) kerak.

Bola o‘z mehnatidan ma‘lum bir natijaga ega bo‘lishni anglab yetgan taqdirdagina u mehnat faoliyatining maqsadini mustaqil belgilaydi va ishtiyoq bilan mehnat qiladi.

Mehnat malakalari va ko‘nikmalarini egallab olish – maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar mehnati jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Agar bola mehnat harakatlarini bilmasa, u hech qachon mehnat natijasiga erisha olmaydi. Bolalar mehnat malakalari va ko‘nikmalarini egallab olganlaridagina mehnat jarayonini bajonidil bajaradilar. Masalan, tikishda ipni o‘lchab kesib olish, ninaga ovtkazish, uchini tugish, tikish; o‘yinchoq yasash uchun egish, bukish, taxlash, burchaklarini bukish, qirqish, tikish kabi mehnat harakatlarini egallab olishlari kerak bo‘ladi. Bu ish harakatlarini ma‘lum tartib bilan bajarish uchun har bir bola o‘z mehnat faoliyatini rejalashtirib olib bilishi kerak.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida mehnat faoliyatini rejalashtirish

Avvaliga mehnat faoliyatini rejalashtirib olishni bolalarga : tarbiyachi o'rgatadi: mehnat maqsadini tushuntiradi, kerakli materiallarni, mehnat qurollarini tanlaydi va uni har bir bola oldiga tayyorlab beradi va bolalarga mehnat faoliyati jarayonini qanday tartibda bajarish kerakligini tushuntiradi. O'rta va katta guruhlarga borganda bu harakatlarni mustaqil bajarishga o'rgatadi. Buning uchun bolalarga quyidagi savollar bilan murojaat qilib boradi:

1. Biz nima qilamiz?
2. Buning uchun nima qilishimiz kerak?
3. Ishimiz uchun nimalar, qanday materiallar, qanday ish qurollari kerak?
4. Bu material va ish qurollaridan foydalanish qulay bo'lishi uchun ularni ish o'rnimizda qanday joylashtirishimiz kerak?
5. Ishni nimadan boshlab, qanday davom ettirishimiz kerak? (savol mehnat oddiy va murakkabligi, mazmuniga qarab bir necha marta takrorlanishi mumkin).
6. Ishni qanday tugatamiz? Mehnat faoliyatini rejalashtirib olishga o'rgatish mehnatni sifatli bajarishga va mehnat madaniyatiga o'rgatadi. Natija - mehnat faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni bolalar ongli ravishda anglab yetishlari kerak. Natijaga erishish bolalarda mehnat qilish odatini, mehnatsevarlikni tarbiyalaydi, mehnat harakatlarini sifatli bajarishga o'rgatadi. Mehnatning sababi, ya'ni bola nima uchun mehnat qilishini bilishi kerak.

Bu quyidagi shart-sharoit ta'sirida rivojlanadi:

1. Bolalar mehnatidan keladigan natijani va uning ijtimoiy mohiyatini bilishlari kerak.
2. Bolalar yasagan buyumlardan MTTda, oilada foydalanish kerak.
3. Bolalarning ijtimoiy-foydali mehnatini amaliy jihatdan tashkil etish.
4. Bolalar mehnatining natijasini, uning boshqa kishilar uchun foydasini baholash.

Shunday qilib, mehnat jarayonining undagi tarkibiy qismlar bilan egallab olinishi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar mehnat faoliyatining boshlanishi hisoblanadi.

VIII. 4. Estetik tarbiyaning vazifalari, mazmuni va metodlari

Insoniyat go'zallikni butun rivojlanish tarixi jarayonida egallaydi va yaratadi. Go'zallik madaniy tarixiy tajribaning bir qismi hisoblanadi. Uning obyektiv mavjudligi estetik tarbiya nazariyasini, estetik tajribani yosh avlodga maqsadga muvofiq va muntazam

ravishda berish va shu orqali uni estetik rivojlantirishni ta'minlashning faol usullarini ishlab chiqishga yo'naltiradi. Bunda estetik tarbiya madaniyatni egallashning asosiy vositasi tarbiya va ta'limdir. Estetik tarbiya juda keng tushuncha bo'lib, unga tabiat, mehnat, ijtimoiy hayot, turmush va san'atga estetik munosabatni tarbiyalash kiradi.

Estetik tarbiya (nafosat tarbiyasi) bu bolalarga voqelikdagi, san'atdagi, tabiatdagi, kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi, turmushdagi go'zallikni idrok qilish hamda to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning badiiy didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish va hayotga go'zallik olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir. Nozik didli bo'lish, go'zallikni fahmlay va qadrlay olish, badiiy madaniyatni tushunish, o'z hayotini go'zallik qonunlari asosida qura olish komil insonning eng zarur fazilatidir.

Estetik tarbiya, eng avvalo, har bir kishida badiiy hissiyot tuyg'ularini, badiiy didni tarbiyalashdir. Ilmiy dunyoqarashga asoslangan nafosat, did, his-tuyg'ular va ko'nikmalarning o'sib borishi jarayonida insonning o'zi ham ma'naviy boyib, hayoti yanada sermazmun bo'ladi. Yashayotgan zamoniga nisbatan mehr-muhabbati ortib boradi. Bularning hammasi har bir insonda go'zallikni xunukdan, jirkanchlikdan farq qila bilish qobiliyatini shakllantiradi, uni yanada rivojlantiradi. Estetik tarbiya bugungi kunda shunisi bilan muhimki, did-farosatlilik mehnatda, ishlab chiqarishda, kundalik amaliy faoliyatda - har bir inson uchun hayotiy ehtiyojga aylanib qolgan. Donolardan biri go'zallik axloq-odobning tug'ishgan singlisidir, degan edi. Darhaqiqat, odob va nafosat tarbiyasi o'zaro chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Chunki nafosat tarbiyasining natijasi axloq-odobda, chiroyli xatti-harakat, go'zal munosabatda va hayotga, kelajakka, insonlarga, tabiatga muhabbatda ko'rinadi. Xalqimiz «Kamtarlik ham husn» deydi. Mana shu birgina iborada chuqur ma'no bor.

Estetik tarbiya orqali yoshlarda kamtarlik xislati tarkib topadi. Bu xislat kishilarning eng go'zal belgisidir. Salbiy xatti-harakatlardan nafratlana bilish tuyg'usini ham estetik tarbiyani paydo qiladi. Bunda badiiy asarlarning roli muhimdir. Masalan: «Zumrad va Qimmat» ertagida Qimmatning xulq-atvori bolalar qalbida nafratni uyg'otadi. Zumradning tevarak-atrofga munosabati, mehnatsevarligi, kamtarligi qalblarda quvonchni paydo qiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayrim yoshlar go'zallikni tor ma'noda tushunadilar. Ya'ni chiroyni

ko'pincha husn jamolda deb bilishadi. Bu bir tomonlama tushunchadir. Har tomonlama ma'noda esa chiroy husn-jamol, qalb go'zalligida, ma'noli so'zdir. Xalqimiz bejizga «Chiroy husn-u jamolda emas, fazl-u kamolda» deb aytmagan. San'at va hayot go'zalligi bilan tanishtirib borish bolaning aqlini, hissini tarbiyalab qolmay, shu bilan bir qatorda uning xayol va tasavvurni ham rivojlantiradi. Bolalarni go'zallikka oshno qilish, ularda hayotiy voqealarni to'g'ri tushunish, olijanob his-tuyg'ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi. Bolalarda go'zallikni idrok qilishni tarbiyalash orqali ularda boshqa kishilarning kechinmalarini his eta bilish, kishilarning xursandchiliklariga sherik bo'lish, qayg'usini birga baham ko'rish kabi xususiyatlar tarkib toptiriladi.

Estetik taraqqiyot shaxsning estetik ongi, munosabati va estetik faoliyatining shakllanishi va takomillashuvida uzoq vaqtni talab etadigan jarayondir. Shaxsning estetik taraqqiyoti ijtimoiy-tarixiy va estetik tajribani ijodiy o'zlashtirishi natijasida yuzaga keladi, Bu har xil yo'llar va shakllar orqali amalga oshiriladi. Shaxsning estetik jihatdan rivojlanishida ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya hal etuvchi rol o'ynaydi.

Estetik ehtiyoj kishi borliqni, badiiy faoliyatni, uning har xil ko'rinishlarida estetik idrok etishga undovchi subyektiv omildir. Estetik ehtiyoj go'zallik to'g'risidagi fanning rivojlanish qonuniyatlarini yanada chuqurroq o'rganishga undaydi.

Estetik qiziqish shaxsni san'at asarlarini, tevarak-atrofdagi borliqni estetik idrok etishga va estetik faoliyatga o'yantiradi. Estetik qiziqish estetik ehtiyojni yuzaga keltiradi. «Estetik tarbiya» tushunchasi bilan bir qatorda «badiiy tarbiya» tushunchasi ham mavjuddir.

Badiiy tarbiya san'at asarlari orqali tarbiyalashdir. U shaxsda san'at asarlarining shakl va mazmunini estetik idrok etishni rivojlantirish, badiiy didni shakllantirish va san'atning ma'lum turlari bo'yicha ijodiy faoliyatni, ijrochilik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgandir. Uning natijasi fikrning paydo bo'lishida, uni amaliy faoliyatda qo'llashda, o'z bilim va taassurotlarini ko'ra bilishda, his-tuyg'ulari va fikrlarini samimiyat bilan ifodalashda namoyon bo'ladi.

Estetika tabiatdagi, jamiyatdagi moddiy va ma'naviy madaniyat buyumlarida aks etgan, shuningdek, estetik ongning paydo bo'lishi, rivojlanishi va vazifasi to'g'risidagi qonuniyatlarni, obyektiv borliqni

estetik bilishning muhim usullaridan biri bo'lgan san'atning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi. Pedagogika estetikaning «go'zallik hayot demakdir» degan qoidasidan kelib chiqib, o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotdagi, mehnatdagi, turmushdagi kishilar munosabatidagi go'zallikda qatnashtirish, uning hayotni, san'atni idrok eta bilish qobiliyatini shakllantirishni o'zining bosh vazifasi deb hisoblaydi. Go'zallik kishini olijanob qiladi, uning yuksak didli, yaxshi inson bo'lishiga xizmat qiladi.

Go'zallik bilan uchrashish kishida estetik his, ruhiy hayajon, beg'araz quvonch uyg'otadi. Estetik hisda idrok etilayotgan voqelikka nisbatan xudbinlik ohangi, shaxsiy manfaat nuqtayi nazaridan g'arazli qarashlar bo'lmaydi.

Ajdodlarimiz bu to'g'rida shunday yozadi: «Kishidagi go'zallik hosil qilgan sezgi, odam eng yaqin kishisi bilan uchrashganda paydo bo'ladigan porloq quvonchga o'xshaydi. Biz go'zallikni beqiyos sevamiz, undan eng yaqin kishimizni uchratganda quvongandek zavqlanib quvonamiz». Go'zallik insoniyatning butun tarixiy taraqqiyoti davomida yaratiladi va madaniy-tarixiy tajribaning bir qismini tashkil etadi. Uning mavjudligi, obyektivligi yosh avlodga estetik tajribani sistemali ravishda singdirish va shu orqali ularning estetik tomondan taraqqiy etishini ta'minlaydigan estetik tarbiya nazariyasining faol usullarini ishlab chiqishga yo'naltiradi. Bunda tarbiya va ta'lim jamiyatning estetik madaniyatini o'zlashtirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Estetika borliqning birlamchi va ongning ikkilamchi ekanligiga asoslanib, san'at borliqni badiiy obrazlarda anglash, estetik aks ettirishning oliy shakli deb tushunadi. San'at o'zining hissiy ta'sir kuchi bilan kishining faqat hissini emas, fikr va irodasini ham maftun etadi, tarbiyalovchi roli ham mana shunda namoyon bo'ladi, shuning uchun u estetik tarbiyaning mazmuni va vositasi hisoblanadi.

Estetik tarbiya axloqiy, aqliy, mehnat va jismoniy tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Estetik va axloqiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligi shundaki, kishining go'zallikni idrok etishdan quvonishi uning boshqa kishilarga yaxshilik qilganidan xursand bo'lishiga o'xshab ketadi. Aksincha, go'zallikni ko'ra bilmaslik undan zavqlanmaslik yomon ishlarni qilishga olib keladi. San'atning tarbiyaviy kuchi shundaki, u odamni hayotdagi voqealarni, hodisalarni chuqur his-hayajon bilan idrok etishga majbur etadi. Estetik tarbiya

mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mehnat faoliyati bolalarni quvontiradi, ular bironta foydali ishni bajarayotib, biron kerakli narsani yasayotib o‘zlarining kuch va imkoniyatlari o‘sib borayotganini sezadilar.

«Go‘zallik quvonchisiz mehnat quvonchi bo‘lmaydi, – deb yozgan edi V.A.Suxomlinskiy, – ammo bularda go‘zallik bola ega bo‘layotgan narsa emas, balki birinchi navbatda u yaratayotgan narsadir. Mehnat quvonchi – bu turmush quvonchidir». Agar inson estetik jihatdan tarbiyalangan bo‘lsa, u har qanday qiyin ishda ham go‘zallikni ko‘ra oladi va uni yaxshi, zo‘r shavq-zavq bilan bajaradi. Estetik va jismoniy tarbiya o‘rtasida mustahkam bog‘lanish bor.

Kishining mustahkam sog‘ligi, jismoniy kamolotisiz uning go‘zalligini tasavvur etib bo‘lmaydi. Uning chiroyli gavda tuzilishi, harakatlarni chiroyli bajarishi, musiqa ostida chiroyli harakatlar qilishi va hokazolar shular jumlasiga kiradi. Ko‘pchilik pedagog va psixologlarning tadqiqot ishlari bolalarning ijodiy faoliyatlari, hissiyotlari, estetik tasavvurlarining o‘ziga xos xususiyatini va ulardagi estetik tasavvur va hissiyotlarning qanday rivojlanishini ochib bergan. Bu tekshirishlar bolalardagi estetik tasavvur va hissiyotlarni rivojlantirishni ulardagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bilan birga qo‘shib olib borish kerak degan xulosaga olib keldi.

Estetik tasavvurning o‘ziga xosligi shundaki, idrokning boshqa turlariga qaraganda narsalarni his qilish shakli – «ko‘rinadigan» va «eshitiladigan» narsalar butunlay boshqa mazmun kasb etadi. Oddiy idrok qilishda narsalarning ko‘rinishi, ohangdorligi unchalik muhim bo‘lmay, balki uning ahamiyati muhimdir.

Estetik idrok qilishda esa eng muhimi idrok qilayotgan narsaning obrazi, uning ifodali tomonlarini, nozik ranglarini ko‘ra bilish talab qilinadi, Shuning uchun estetik tarbiya yuqori darajadagi sensor madaniyatni, kuzatuvchanlikning rivojlangan bo‘lishini talab etadi. Kishi narsa va hodisalarga go‘zallik mezoniga asoslangan holda, alohida qadr-qimmat bilan yondoshgandagina estetik kechinmalar paydo bo‘ladi. Estetik hislar fikrlash bilan bevosita bog‘liqdir.

Estetik kechinmalarda har doim xayol ishtirok etadi, busiz go‘zallikni idrok etish ham, ijodiy faoliyatni rivojlantirish ham mumkin emas. Xayol faoliyat jarayonida shakllanadi. O‘yin, rasm chizish, ertaklarni eshitish xayolning ishlashini taiab etadi. Dastlabki vaqtlarda xayol faoliyat jarayonida narsalar bilan ta’sir etish natijasida

yuzaga keladi. Keyingi bosqichlarda esa ijodiy faollikning tashqi shakllaridan sekin-asta fikrlashga o'tadi. Bola rasm chizganda yoki o'ynaganda obrazni tasvirlashdan yoki ifodalashdan oldin shu obrazni idealida yaratadi.

Badiiy asarlarni idrok qilganda ham xuddi shunga o'xshash voqea yuz beradiki, bolalar asardagi qahramonlarga xayolan qo'shilib, ularning xatti-harakatlarida o'z xayollari bilan qatnasha boshlaydilar. Demak, estetik kechinmalar murakkab hodisa bo'lib, hissiyotlar, xayol va fikrning faol ishlashini, o'z fikr va hissiyotlarini ifodalashga, faoliyatga ehtiyoj tug'ilishi kabi xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

Estetik tarbiyaning vazifalari tarbiyaning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, bolalarning yosh imkoniyatlariga qarab belgilanadi. Estetik tarbiya vazifalarini hal etish bolalarda tashabbuskorlik, ma'lum natijalarni oldindan bilish, ularga intilish, orzu qila bilish kabi sifatlarni shakllantirish bilan uzviy bog'langandir.

Yuqorida ko'rsatilgan vazifalar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning har bir yosh guruhlarida estetik tarbiya berishning mazmuni va metodlari ishlab chiqiladi.

Estetik tarbiyaning mazmuni bolaning estetik faoliyati orqali amalga oshiriladigan bilim, malaka va ko'mkmalarni estetik hissiyot, qiziqish, estetik ehtiyoj, estetik did va mulohazalarni tarbiyalashni o'z ichiga oladi.

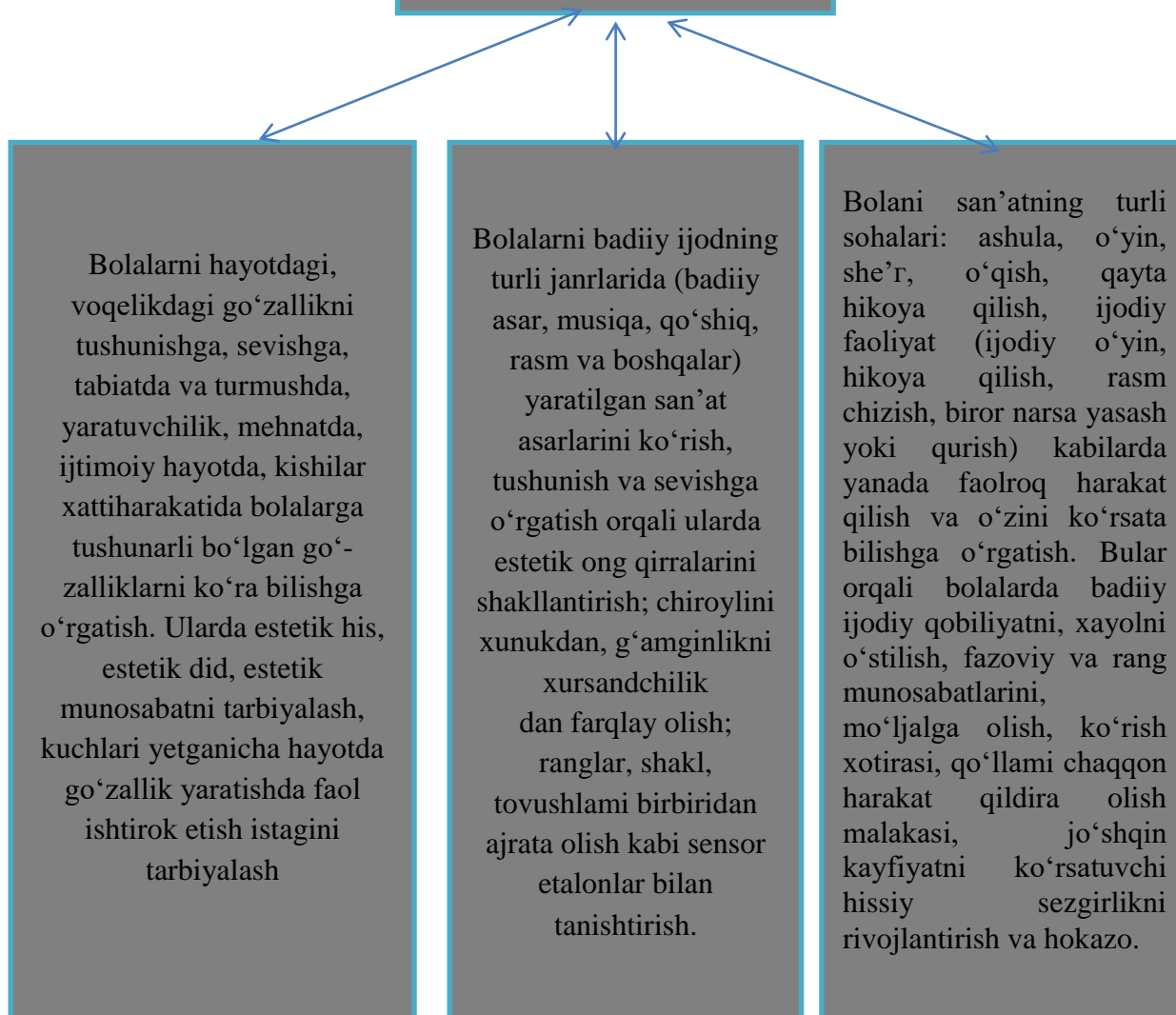
Bular quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

–o'yin, mehnat jarayonida, maishiy faoliyatda ijtimoiy va tabiat voqealari bilan tanishtirish. orqali tevarak-atrofdagi borliqqa nisbatan estetik munosabatni tarbiyalash;

– san'at asarlari (badiiy tarbiya) vositasida estetik tarbiya berish.

Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanida bolalarni chizishga, loy va plastilindan narsalar yasashga, ashula aytishga va shunga o'xshashlarga o'rgatish metodikasi mukammal ishlab chiqilgan.

Estetik tarbiyaning vazifalari

Bola ijodining mazmuniga ta‘sir etadigan asosiy vosita, bolani hayajonlantiradigan, uning xayol va hislariga ta‘sir etuvchi narsa tevarak-atrofdagi yorqin, jonli taassurotlardir. Badiiy faoliyatning hamma turlarida ham ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish estetik idrok va hislarni rivojlantirish bilan bog‘liq holda olib boriladi. Agar bola qishki tabiatning go‘zalligini his eta olsa, u, albatta, shu go‘zallikni rasmda, hikoyasida aks ettiradi. Agar bola badiiy adabiyotlardagi obrazlarni idrok eta olsa, undagi qahramonlar bola tushunchasiga yaqin bo‘lsa, bunday kitoblar bolalar o‘yini uchun rasm chizish va loydan narsalar yasash uchun bitmas-tuganmas manba bo‘lib xizmat qiladi.

Agar bolalar tilning go‘zalligini, she‘rning ritmini, ohangdorligini his eta olsalar, o‘zlari ham kichkina she‘rlar to‘qib,

qofiyalar tanlashga urinadilar. Bolalardagi fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun badiiy qobiliyatning hamma turlarida ham xayolning ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi ta'minlanadi. Bolalarni ijodiy maqsad qo'yishga o'rgatiladi.

Bolalarning mustaqil ijodiy faoliyatlari bayramlarda, ko'ngil ochish kechalarida, ekskursiya va sayrlarda, har xil o'yinlarda amalga oshiriladi. Bolalar o'zlarining badiiy ijodiy mahoratlarini, qobiliyatlarini bemalol, erkin namoyish qilishlari uchun tarbiyachi kerakli shart-sharoitni yaratib berishi zarur. Bolalarning bu xildagi mustaqil faoliyatlariga rahbarlik qilishda tarbiyachi yakka tartibda yondoshishi lozim. Shu orqali u bolalarning o'ziga xos qobiliyat va imkoniyatlarini o'rganadi. Bolalar orasida ashula aytishga, rasm chizishga, musiqaga havas juda erta uyg'onadi. Ammo bu hali bolaning kelajakda qanday mutaxassis bo'lishini aniqlash huquqini bermaydi. Lekin tarbiyachilar va ota-onalar bolalarning qiziqishlariga diqqat-e'tibor bilan qarashlari lozim. Ular bolani diqqat bilan kuzatayotib, unda musiqa, rasm, qurish-yasash va boshqa sohalardagi iste'dodning ilk kurtaklarini ko'rishlari mumkin. Boladagi qobiliyatlarining shakllanishi kattalarning mana shu kurtaklarni avaylab o'stirishlariga, ularga to'g'ri rahbarlik qilishlariga bog'liq.

VIII. 5. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning estetik didini rivojlanishning o'ziga zos xususiyatlari

Shaxsning estetik xususiyatlari tug'ma emas, ammo ular ijtimoiy muhit va faol pedagogik rahbarlik sharoitida ilk yoshdan boshlab rivojlanib boradi. Estetik rivojlanish jarayonida bolalarni estetik idrok, tasavvur, tushunchalar, mulohazalar, qiziqishlar, his-tuyg'ular, badiiy va ijodiy qobiliyatlarni tarkib toptirish amalga oshiriladi.

Bolalarning estetik rivojlanishi ularning kundalik jo'shqin hayoti bilan chambarchas bog'liqdir. Ilk yoshdagi bolalarni nazarda tutganda, hali ularning estetik tarbiyasi to'g'risida emas, balki ularning hissiy va sensor rivojlanishi to'g'risida o'ylash kerak. Bola yaltiroq bo'yoqdan xursand bo'ladi, bir maromdagi tovush va harakatlardan huzur qiladi. Bola hayotining birinchi yilida ularning sensor-hissiy qabul qiluvchanligi takomillashib boradi. Bu yoshdagi bolada hissiy kechinmalarning shakllanishida kattalar muhim rol o'ynaydi. Kattalarning ochiq yuz bilan jo'shqin ohangda gapirishlari bolaga buyumlarning u yoki bu xususiyatlariga ijobiy munosabatda bo'lishlariga yordam beradi. va, aksincha, kattalarning ogohlantiruvchi

ovozi, ular yuzidagi tundlik alomati yoki xo‘mrayib qarashlari, jerkib, siltab tashlashlari va hokazolar bolalarda shu buyumga yoki uning sifatiga salbiy munosabatni shakllantiradi.

Bola hayotining ikkinchi yilida uning idroki sekin-asta takomillasha boradi. Bolalar endi faqat borliq xususiyatlarini emas, shu bilan birga san‘at asarlaridagi ayrim estetik ifoda vositalarini ham idrok eta boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalarda musiqaning quvnoq va g‘amgin kuylariga, ularning qattiq va sokin ohangiga, ohista va tezligiga javob ta‘siri paydo bo‘ladi va hokazo.

O‘rta guruhga kelganda bolalar estetik idrokinng rivojlanishida muhim o‘zgarishlar yuz beradi. Ularning estetik idroki ancha aniq va tabaqalashgan bo‘lib qoladi. Ammo shunga qaramay, u qisqa-qisqa bo‘lib, bolaning shaxsiy tajribasi va qiziqishiga bog‘liq bo‘ladi.

Bu yoshdagi bolalar badiiy obrazni eng oddiy estetik baholay oladilar, ba‘zi bir estetik vositalarni to‘g‘ri angelaydigan, tasvir mohiyatini tushunadigan bo‘lib qoladilar.

Bolalarda go‘zallikni idrok qilish jarayoni aniq ifodalangan, ta‘sirli, faol tusda bo‘ladi. Bu ayniqsa, ular qo‘g‘irchoq teatri, kino, multfilm, telespektakllarni tomosha qilganlarida aniq namoyon bo‘ladi. Bolalar asar qahramonlari harakatiga bemalol qo‘shilib harakat qiladilar, ularda muayyan vaziyatda o‘zini qanday tutishni aytib turadilar, o‘zlarini ular bilan birga o‘ynayotgandek his etadilar. Bu yoshdagi bolalar tanish bo‘lgan san‘at asarlarini yangi asarlar bilan solishtiradilar va ba‘zi bir xulosalar chiqaradilar. Bolalar she‘rni nasrdan, badiiy asarning ba‘zi bir janrlarini, tasviriy faoliyat va musiqaning bir xil turlarini (ertakni hikoyadan, marshni raqsdan, allani o‘yindan va hokazo) bir-biridan ajrata boshlaydilar.

Tasvirda badiiy, musiqa, teatrlashtirish kabi hamma faoliyatlarda qo‘yilgan vazifani bajarishda mustaqillik, ijodkorlikka intilish namoyon bo‘la boshlaydi. Bolalar o‘yinga tushganda, ashula aytganda, sahnalashtirish o‘yinlarida obrazlarning ifodali bo‘lishiga ongli ravishda intila boshlaydilar.

Katta guruhning oxirlariga kelganda ular musiqani, badiiy asarlarni diqqat bilan tinglaydilar, tasviriy san‘at asarlarini sinchiklab kuzatadilar, ulardagi ijobiy qahramonlarning xatti-harakatlaridan quvonadilar, yomonlikni qoralaydilar. Bolada musiqaviy va shoirona tinglash qobiliyati rivojlanadi. Ularda ayrim musiqa janrlariga, adabiy va tasviriy san‘at asarlariga nisbatan barqaror qiziqish paydo bo‘ladi.

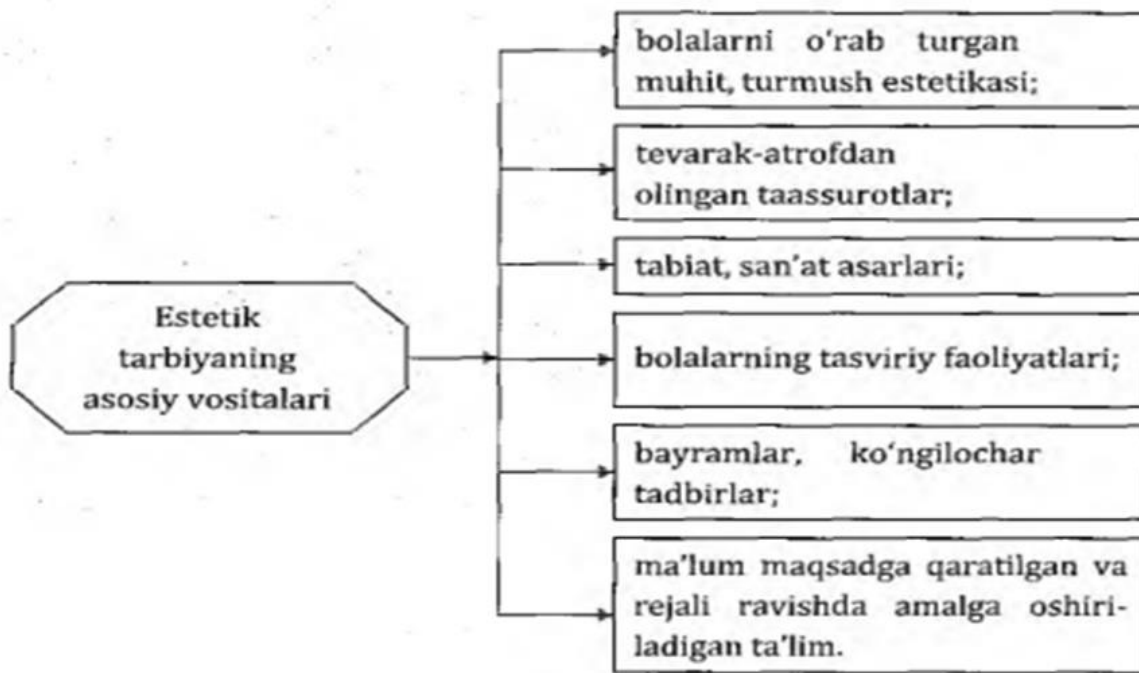
Bolalarda badiiy-ijodiy qobiliyat rivojlana boshlaydi, ular mustaqil ravishda topishmoqlar, ashulalar, ertaklar, she'rlar to'qiydilar, applikatsiya va rasmlar ishlaydilar. Endi ular o'zlarining va o'rtoqlarining ishlarini baholaydigan bo'lib qoladilar.

Kuzatayotgan san'at asari, eshitayotgan musiqa asarlari, o'qilayotgan she'rlarning eng nozik tomonlarini ko'ra biladilar, seza boshlaydilar. Badiiy asarlardagi ba'zi she'riy obrazlarni eslab qoladilar va o'z nutqlarida ishlatadilar. Tevarak-atrofdagi go'zallikka, san'atga, badiiy va o'yin faoliyatining har xil turlariga nisbatan ularda qiziqish shakllana boshlaydi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim yoshi davri tarbiyaviy ta'sir orqali bolalarni estetik ruhda tarbiyalash maqsadlaridan va uning bola shaxsini shakllantirishda tutgan o'rnidan kelib chiqib, estetik rivojlanishlarini takomillashtirishdir.

VIII. 6. Estetik tarbiya vositalari

Bolalarda go'zallik haqidagi bilimlar atrof voqelikni uning butun xilma-xilligida, shuningdek go'zallik eng ko'p jamlangan holda aks etadigan san'atni estetik o'zlashtirish jarayonida tarkib toptiriladi. Hayot xilma-xilligi san'at turlari va janrlarning xilma-xilligiga sabab bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning har biri o'z janriga ega bo'lgan grafika, rang-tasvir, haykaltaroshlik, manzarali amaliy san'at, adabiyot va musiqa bilan tanishadi. Bolalar shuningdek, bizni o'rab turgan dunyoning eng muhim estetik tomonlari va xususiyatlarini ham egallaydilar. Maktabgacha yoshdagi davrida musiqa, vokal va cholg'u, undagi mavzuni xilma-xilligi, ayrim asarlarning janri, tuzilishi, musiqali ifoda vositalari, musiqa asboblari haqida ham bilim beriladi. Bolalar xalq qo'shiqlari va raqslari, doira bo'lib qo'shiq aytish, klassik va zamonaviy musiqa asarlari bilan tanishadilar. MTTni o'rab turgan go'zallik muhiti bolalarning har tomonlama kamol topishiga, estetik didlarining tarbiyalanishiga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tizimiga xos bo'lgan estetika va etikaning birligini oilada MTTlarda kichkintoylarni tarbiyalashda bemalol qo'llash mumkin. Lekin haqiqiy turmush estetikasini yaratish uchun tarbiyachi va ota-onalarning yuqori madaniyatli, yaxshi xulqli, xushmuomala, badiiy didli bo'lishlari talab etiladi.

Ta'lim-tarbiya ishlarida o'zbek xalq amaliy san'ati namunalariidan foydalanish katta ahamiyatga egadir. O'zbek naqshlari tushirilgan chiroyli guldor matolar qo'g'irchoqlar uchun ko'ylak, oyna pardalari, dasturxon kabilar uchun ishlatilishi mumkin. Musiqa bolalarning kayfiyatini ko'tarib ertalabki badantarbiyada yangray boshlaydi.

Yilning quruq va issiq vaqtlarida ekskursiya, sayr va o'yin vaqtlarida ashulalar ijro etilishi kerak, bu bolalarni yanada bir-biriga yaqinlashtiradi, ruhini ko'taradi. Maydonchada mehnat qilish jarayonida ijro etilgan ashula harakat ritmini uyg'unlashtiradi, bolalarga mehnat quvonchini bag'ishlaydi. Bolalarda estetik idrokning rivojlanishi uchun ularni haqiqiy san'at asarlari bilan tanishtirish zarur. Radio, oynayi jahonda san'at ustalari va tengdoshlari ijro etgan asarlar bolalarning estetik rivojlanishida katta yordam beradi. Ashula aytib o'yinga tushishda asosan xalq ijodi asarlaridan foydalaniladi, bu bolalarni axloqiy-estetik tarbiyalash uchun g'oyat qimmatli vositadir.

Bolalar xalq kuylari va obrazlarini ijro etayotib, xalq tili va ko'yining hamohangligini, ravonligini bilib oladilar. Bu bolalarda

vatanparvarlik hislarini tarbiyalaydi, musiqaviy didini shakllantiradi, bolalarni zamonaviy va klassik kuylarni idrok eta olishga tayyorlaydi. Ashula va raqsga tushishga o'rgatishda faqat to'g'ri aytish va to'g'ri harakat qilishni emas, balki ifodali aytish va yengil, chiroyli va latofat bilan raqsga tushishga o'rgatiladi.

MTTda o'tkaziladigan bayramlar bolalarga chuqur ta'sir etadi. Bayramning tarbiyaviy kuchi va o'ziga xosligi uning g'oyaviy va estetik mazmuni san'atning turli ko'rinishlari bilan bog'liq bo'lishidadir. Har qaysi bayram o'z g'oyasiga ega bo'lib, u bolalarga yorqin obrazlar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Estetik tarbiyaning vositalaridan biri qo'g'irchoq teatridir. Uning nihoyatda kuchli ta'sir etishi uning soddaligi, odatdan tashqari jo'shqinligi va qo'g'irchoqligi (o'yinchoqligi, shuningdek, badiiy so'z, musiqa, ashula, raqs, tasviriy san'at kabi tarkibiy qismlarning uzviy jiplashib ketganligi kishi ko'zi o'ngida yaqqol namoyon bovlisidadir. Qo'g'irchoq teatrini bolalar faqat tomosha qilibgina qoimay, balki unda o'zlari ham qatnashadilar. Bu bolaning dramatik qobiliyati, tashabbusi, nutqini o'stiradi, hayotiga quvonch bag'ishlaydi. Diafilm ko'rsatish bolalarning estetik didlarini o'stirishda muhim vositalardan biridir. Diafilmlar ko'rsatishni adabiy matn o'qib berish bilan qo'shib olib borish bolaga filmning mazmunini yanada to'g'riroq va ta'sirchanroq tushunishga yordam beradi.

Bundan tashqari, qo'g'irchoq teatri, soya teatri ko'rsatish ham bolalarni estetik tomondan tarbiyalashda alohida o'rin egallaydi. Bu o'yinchoq, qo'g'irchoqlar bolalarga tanish bo'lsada, ularni tarbiyachi qo'li yordamida harakatga keltirib, badiiy so'zlar bilan qo'shib olib borishi natijasida ular bolaning ko'z o'ngida jonlanadi, boshqacha tus oladi va bolalar ertak mazmunini chuqur idrok eta boshlaydilar.

Badiiy didning shakllanishida kitoblar muhim rol o'ynaydi. Kitoblar faqat bolalarning yoshiga mos, mavzu va mazmuni bilangina emas, balki shu bilan birga bayon qilish usuli hamda bezatilishi bilan ham ajralib turishi juda muhimdir. Kichkintoylar, ayniqsa 2-3 yoshli bolalar uchun chiqarilgan kitoblarda so'zlardan ko'ra rasmlarning ta'siri ayniqsa, katta bo'ladi. Bola kitobdagi rasmlarni qayta-qayta o'z o'rtoqlariga, kattalarga, qo'g'irchog'iga «o'qib» berish bilan uning mazmunini o'z xotirasida mustahkamlaydi. Kitobdagi chiroyli, yopqin rasmlar bolalarning badiiy didini tarbiyalaydi. Kattalar mehnati,

qahramonlik shuningdek, ona Vatanga bo'lgan muhabbat, do'stlik, birodarlik, bolalarning ota-onalariga nisbatan mehribon bo'lishlari kabi mavzularda yozilgan hikoyalar bolalarga tushunarlidir.

Bolalarning sevimli yozuvchilari Qudrat Hikmat, Mirmuxsin, Shukur Sa'dulla, Quddus Muhammadiyning bolalar uchun yozgan she'rlari ularda ijobiy his-tuyg'ularni tarbiyalaydi, ularni yashashga o'rgatadi, dunyoqarashini shakllantiradi, ona tilining boyligini, so'zlarning ta'sirchanligini his qilishga yordam beradi. Kichkintoylar hammadan ham ertaklarni sevadilar. Ertakning yaxshi tomoni shuki, unda uzoq fikr yuritilmaydi. Ertak qahramonlari bolaga yaqin va tanish. Ertak tili hayotiy hamda jonli bo'ladi. Eng muhimi, tarbiyachining o'zi badiiy adabiyotni sevishi va tushunishi, nasriy asar va she'rlarni ifodali o'qiy bilishi kerak.

MTTda kattalar rahbarligida bolalar tomonidan konsertlar, bayramlar, kichkintoylarning tug'ilgan kunlarini nishonlash bolalarda quvonchli hislarni uyg'otadigan, mazmunli va ularning xotiralarida uzoq vaqt saqlanib qoladigan qilib tashkil etilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, estetik tarbiya bolalarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashning muhim qismi bo'lib, aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya bilan chambarchas bog'langan holda amalga oshiriladi

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Asosiy estetik kategoriya bu ...
2. Estetik ong asosini nima tashkil etadi?
3. Estetik ong bu ...
4. «Badiiy tarbiya» – bu ...
5. Maktabgacha yoshidagi bolalarni estetik jihatdan tarbiyalashning vositalari bu...
6. Bolalar muassasalarida navbatchilik qaysi guruhdan boshlanadi?
 - a) Ilk yosh guruhidan
7. Maktabgacha yoshdagi bolalar qanday mehnat turlariga jalb qilinadi?
8. MTTlarda mehnatni tashkil etish shakllari qaysilar?
9. Mehnat jarayonini rejalashtirish nimalarni o'z ichiga oladi?
10. Mashg'ulotga tayyorgarlik bo'yicha qaysi guruhdan navbatchilik o'tiladi?

IX. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA IQTISODIY TARBIYANI TASHKIL ETISH. BOLALARNI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI BILAN TANISHTIRISH

Tayanch tushunchalar: iqtisodiy tarbiya, huquqiy tarbiya, iqtisod, bank, daromad, xarajat, valyuta, tannarx, pul, tanga, ayirboshlash, huquqiy tarbiya, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonun, modda, huquq, majburiyat

IX. 1. Iqtisodiy tarbiya haqida tushuncha

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishi natijasida mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlar ro'y berdi. Milliy iqtisodiyotni mustahkamlash va rivojlantirish yo'lida o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 1992-yil 21-yanvardagi "Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 1994-yil 15-martdagi O'zbekiston Respublikasida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayonini yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida, "Kichik va xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirish" to'g'risidagi, shuningdek, 2001-yil 22-avgust, 2007-yil 27-aprelda qabul qilingan qarorlar bunga yaqqol misoldir.

Mamlakatda ro'y berayotgan iqtisodiy o'zgarishlarni anglash, ularni tushunib yetish, yoshlarimiz ongida iqtisodiy ong, iqtisodiy bilim, iqtisodiy madaniyat tushunchalarini shakllantirishda maktabgacha ta'lim tizimi pedagog-tarbiyachilar oldiga ulkan vazifalar

qo'yiladi. Bulardan eng muhimi bu maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilim berishdir. Xo'sh, iqtisodiyot iborasi nimani anglatadi? Uning muhim belgilari qanday, degan savolning ma'nosini tushunib yetish lozim.

Iqtisodiyot bu – kishilarning o'z hayotiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyatdir.

Iqtisodiyot – boshqa siyosiy ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy faoliyat turlarining rivojlanishi uchun moddiy shart-sharoit yaratib bera olishi bilan asosiy faoliyat hisoblanadi. Iqtisodiyot – kishilarning yashashi uchun zarur bo'lgan moddiy ashyolarni yaratish va iste'molchiga yetkazib, hayot kechirishni kafolatlaydi. Demak, iqtisodiyot yashash ehtiyojini qondiruvchi vosita. Shu o'rinda ehtiyojning o'zi nima ekanligini anglab olish zarur.

Ehtiyojlar – insonlarning hayot kechirishi va kamol topishi hamda jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lish uchun zarur bo'lgan turli-tuman noz-ne'matlar, ya'ni barcha mahsulot va xizmatlarning majmuasidir.

Ehtiyojlar tarkiban ikki yirik guruhga ajratiladi:

1. Moddiy-mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojlar: bunga oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar joy, uy asbob-anjomlari, transport, aloqa, kommunikatsiya va boshqalar.

2. Turli xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj. Ya'ni, ta'lim, tibbiy xizmat, jismoniy tarbiya va sport, dam olish va sayohat, madaniy-ma'rifiy xizmatlarni o'z ichiga qamrab olgan ijtimoiy ehtiyojdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ehtiyojlari ularning talab va istaklari asosida namoyon bo'ladi.

Bola ehtiyoji:

- to'laqonli xohishi bo'yicha ovqatlanishga bo'lgan ehtiyoj
- ota-onalar tomonidan berilgan pullarni o'z xohishi bilan sarflash
- dam olish, sayohatga chiqish
- shaxsiy o'yinchoqlar, kompyuter
- shaxsiy o'rin-joy

Bunda talab va istak iboralarini bir-biridan farqlay olishga o'rgatiladi.

Bolalarga har qanday talab – bu huquqiy mas'uliyat deb qaralishini tushuntirish zarur. Bu yoshdagi bolalarga inson yashar ekan uning ehtiyoji to'xtovsiz o'sib borishi haqida ma'lumot beriladi. Masalan, ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyoj, turli yo'nalishdagi o'quv

markazlari, chet tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyojini, shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalar ehtiyojlarining o'rin almashinuvi, muloqot yangi ehtiyojlarning paydo bo'lishi, ehtiyojlarning miqdoran ko'payishi kuzatiladi. Iqtisodiyot hech narsa yo'q yerda bo'lishi mumkin emas. Bu albatta, iqtisodiy resurslar, kattalar mehnati orqali amalga oshiriladi.

Iqtisodiy resurslar:

- 1) moddiy resurslar;
- 2) mehnat resurslari;
- 3) informatsion axborot resurslar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni moddiy resurslar bilan tanishtirganda tabiiy resurslar – yer, suv, yer osti va usti boyliklari bularning barchasi tabiat ne'matlari ekanligi, ulardan oqilona foydalanish, suvning inson hayoti uchun zaruriy jihatlari, ichimlik suvi uni isrof qilmaslik, o'lkamizdagi barcha boyliklarni asrab-avaylash kerakligi, tevarak-olam, tabiat, matematika, nutq o'stirish va boshqa pedagogik jarayonlarda o'rgatib boriladi.

Inson mehnati bilan yaratilgan bino inshootlar, mashina va mexanizmlar va barcha mahsulotlar bu moddiy mahsulotlar ekanligi tushuntiriladi. Bu yoshdagi bolalarni mehnat resurslari, ular kim tomonidan tashkil etilganligi, kimlarning mehnat qilib mahsulot ishlab chiqarishi, dala, fermer xo'jaligidagi kattalarning ishbilarmonlik bilan boshqara olish qobiliyatlari bilan tanishtiriladi. Endilikda har bir ishni tashkil etishda, albatta, oldin kerakli mahsulotlar yig'ilar, shularga tayanib, kelgusidagi ishlab chiqarish rejalashtiriladi. Bu axborot-informatsion resurs jarayoniga kiradi.

Yuqorida biz iqtisodiyot va iqtisodiy resurs va ehtiyojlar haqida fikr yuritib, maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berish dolzarb muammo ekanligi va mamlakat iqtisodiyotini ko'tarishda jamiyatning hamma fuqarolari faol qatnashishi zarurligini ta'kidlagan holda maktabgacha ta'lim pedagogikasi o'z oldiga quyidagi maqsad va vazifalarni qo'ydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishning maqsadi bolalarni iqtisodiyotga oid bilim va ma'lumotlar berish orqali iqtisodiy hodisalar mohiyatini tushunib yetish va ularni iqtisodiy faoliyatga yo'naltirishdir. Shuningdek, milliy iqtisodiyotimizning barqaror o'sishida kelajak avlodni tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi.

Ushbu maqsadni amalga oshirishda quyidagi vazifalar ustuvor hisoblanadi:

1. Maktabgacha bolalarning jamiyatning iqtisodiy rivojlantirish tamoyillari va qonuniyatlari bilan tanishtirish orqali ularni iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish;

2. Iqtisodiy tushunchalar mazmunini anglash, o‘z kundalik faoliyatlarida ongli ravishda qo‘llay olish malakalarini shakllantirish;

3. Bolalarda iqtisodiy tafakkur elementlarini shakllantira borib, iqtisodiy muammolarni tahlil qilish, farqlay olish, isbotlay olish va umumlashtirish ko‘nikmalarini tarkib toptirish;

4. O‘qitishning zamonaviy metodlari, tashkiliy shakllaridan foydalanish. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XII bobi “Jamiyatning iqtisodiy negizlari”ga bag‘ishlangan bo‘lib, unda: bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O‘zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi.

Davlat iste‘molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini barcha mulk shakllarining teng huquqligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi. Xususiyl mulk boshqa mulk shakllari kabi daxlsiz va davlat himoyasidadir. Mulkdor faqat qonun nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin. Yer, yer osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va davlat muhofazasidadir” deyiladi.

IX. 2. Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy tarbiya haqidagi qarashlari

O‘rta asrlarda yashab ijod etgan olim va mutafakkirlar o‘z ilmiyl asarlari orqali mamlakat rivojida iqtisodiyotning ahamiyati, rolini falsafiy jihatdan yoritib berdilar. Eramizdan oldingi mingginchi yillarning o‘rtalarida eng qadimgi ajdodlarimiz tomonidan qahramonlik mavzusidagi juda ko‘p afsonalar, rivoyatlar aytilgan bo‘lib, ular zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto”da kiritilgan. “Avesto”da insonning barkamol bo‘lib yetishishida uning so‘zi, fikri, ishi birligiga katta e‘tibor qaratiladi. “Avesto”da mamlakatni iqtisodiy jihatdan ta‘minlashda asosan:

- shahar va qishloqlarni obod qilish;
- bog‘larni ko‘paytirish;
- chorva va yaylovlarga e‘tibor berish;

– kishilarni madaniy turmush tarziga undash g‘oyalari o‘rin egallaydi. Shuningdek:

– yer, suv, zamin;

– kiyim-kechak;

– oziq-ovqatlarni toza tutish va saqlashga e‘tibor berish lozimligi ta’kidlanadi.

Zardushtiylik ta’limotida inson shaxsining takomili, tabiatni muhofaza qilish, o‘z ehtiyojlarini qondirish me’yorlarini tarbiyalash masalalari o‘rin egallaydi. Zero, unda insonning inson sifatida ma’naviy va moddiy kamol topishi uchun zarur bo‘lgan muayyan talablar o‘z ifodasini topib, hayot kodeksi sifatida faqat sharq xalqlarining emas, balki g‘arb mamlakatlarining muqaddas merosi bo‘lib qoldi.

Bu davrda G‘arb bilan Sharqni, Uzoq Sharq mamlakatlari bilan O‘rta yer dengizini bog‘lovchi buyuk savdo yo‘li – “Buyuk Ipak yo‘li” rivojlanib, madaniy boyliklarni almashuv madaniy taraqqiyot yuzaga keldi. Sharq uyg‘onish davrida qishloq, hunarmandchilik va savdosotiqning rivojlanishi yo‘l berdi. Natijada Yaqin va O‘rta Sharq davlatlari bilan savdo ishlari olib borildi. Buning natijasida ko‘plab sug‘oriladigan yerlar ochildi, sug‘orish inshootlari yaratildi.

Paxta, zig‘ir, kanop ekilib, ularning Movarounnahrda, asosan, Xorazm, Urganch, Farg‘ona, Samarqad va Buxoroda to‘qimachilik mahsulotlari ayniqsa, Samarqand va Buxoro shoyisi dunyoga mashhur bo‘ldi. Bu davrlarda pul muammosi rivojlandi. Jamiyat siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy hayotida o‘zgarishlar mamlakat iqtisodiyotiga o‘z ta’sirini ko‘rsatdi.

Sharq mutafakkir va olimlardan Al-Xorazmiy Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, A.Navoiy, A.Temur kabi qomusiy olimlar Inson va uning kamoloti ta’lim-tarbiya iqtisodiyot va tabiat masalalari haqida fikr yuritadilar. Al-Xorazmiy ilmiy bilim, ta’lim metodlari insonni aqliy kamolotga yetaklash kabi falsafiy qarashlari bilan bir qatorda mamlakat mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim belgilari va omillarini o‘z ilmiy asarlarida yoritib berdi. Abu Rayhon Beruniy inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyas haqida fikr yuritib, har bir hunar egasining mehnatiga qarab turlarga bo‘ladi, Og‘ir mehnat sifatida binokor, ko‘mir qazuvchi, hunarmand mehnatini keltiradi.

Beruniy “Minerologiya” asarida qimmatbaho metallar, toshlar haqida emas, hunarmandchilikka oid qarashlari mamlakat iqtisodiyotini kengaytirish masalalarini ilgari suradi.

Ibn Sino materiyaning eng sodda bo‘laklarga bo‘linmaydigan shakli to‘rt unsur: havo, olov, suv, tuproqdan iborat, ularning o‘simlik, hayvonot olamiga ta’siri bebaho boyliklarni asrab-avaylash kerakligi to‘g‘risida o‘zining “Aqsom ul-ulum ul-aqliya” (aqliy bilimlar tasnifi) asarida fikr yuritadi.

Amir Temur mamlakatning iqtisodiy ahvolini ko‘tarishgda savdning ahamiyatini tushunib bozorlar, rastalar, turli-tuman ustaxonalar barpo ettirib xalq hunarmandchilik san’atini taraqqiy ettirdi. Shuningdek, xalq farovonligi, mamlakat obodonchiligi yo‘lida suv omborlari, to‘g‘onlar qurishga, yangi yerlarni o‘zlashtirishga e’tibor berdi. Amir Temurning soliqlar haqidagi qoidasi muhim ahamiyatga egadir.

Ma’naviyatimizning buyuk siymosi Alisher Navoiy shahar va mamlakat obodonchiligiga katta hissa qo‘shib, shifoxonalar, madrasa qurdirib, ularni kerakli jihozlar, mudarrislar, tabiblar va boshqa xodimlarga oylik maosh, ozuqa, kiyim-bosh bilan ta’minladi. Binolar qurilishi, dehqonchilik ishlarini yo‘lga qo‘ygan, mamlakat iqtisodiyotiga o‘z hissasini qo‘shgan. Navoiy turli soha olimlariga homiylik qilib, o‘ylab ilmiy risolalar bitirishga bevosita rahbarlik qilganligi shu asrda davlatchilikni boshqarishda bosh vazifa bu iqtisodiyotni rivojlantirish muhim masalalardan biri ekanligini ta’kidlanadi. Talabalar uchun "Ixlosiya" madrasasi, darveshlar uchun “Xalosiya” xonaqoni, bemorlar uchun “Shifoiya” shifoxonasi, masjidi Jome yoniga Qorixona (Dor-ul hufroz) qurilib, ular uchun nafaqa ajratib, ularni kitoblar va zaruriy ashyolar bilan doimiy ravishda ta’minlab borilgan. Alloma tomonidan amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlari ham farovonligini, turmush darajasini o‘stirish bilan bir qatorda mamlakat iqtisodiyotini ko‘tarishga olib keldi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, diyorimizda yashab o‘tgan har bir olim-u fuzalolar mamlakat taqdiriga befarq bo‘lmay, o‘z asarlari va hayot faoliyatlari bilan mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirishga o‘z hissalarini qo‘shganlar.

O‘zbekiston diyorimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng Davlatimiz rahbari tomonidan buyuk bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi.

Mamlakatimizda yangidan qad rostlagan ta'lim muassasalari, maskanlari (maktab, litsey-kollej, maktabgacha ta'lim muassasalari, oliy ta'lim};

- Shifoxonalar, sanatoriya, dam olish maskanlari.
- Madaniy va ma'rifiy inshootlar.
- Turli xildagi banklar.
- Mashinasozlikka mo'ljallangan korxonalar va zavodlar.
- Yo'l, ko'priklar, mamlakat temir yo'li, yangi Qamchiq dovoni.
- Respublika havo yo'llari kompaniyasi; O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik ishlarining eng sarmahsul zamonaviy tizimini joriy etishning o'zi ham davlatimizning ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga e'tibori nihoyatda katta ekanligidan dalolat beradi.

IX. 3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy tarbiya berishning nazariy asoslari

Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy bilimlarni berishda dastavval tarbiyachi-pedagog iqtisodiyotga oid ma'lum bilim va ma'tumotlar bilan qurollangan bo'lmog'i zarur.

Tarbiyachi-pedagog quyidagi nazariy bilimlarni bilishlari zarur:

- Iqtisodiyotning inson hayotida tutgan o'rni va uning rivojlanish tamoyillari va nazariy asoslarini;
- zaruriy hayotiy ehtiyojlar va bolalar faoliyatida oqilona qo'llay olish;

– bolalarga iqtisodiy bilim berish orqali iqtisodiy ong, iqtisodiy madaniyatni tarbiyalash zarur. Iqtisodiy tushunchalardan bo'lgan bozor tushunchasi bilan tanishtirishda tarbiyachi bolalarga "bozor" haqida ma'lumot beradi.

Bozor – bu xaridor bilan sotuvchilar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar, ularni bir-biri bilan bog'laydigan mexanizmdir. Bozorga tovar egasi sotish uchun, xaridor narsa sotib olish uchun chiqadi. Bozordagi sotuvchi va xaridorlar kimlar?

Sotuvchilar bu tovar ishlab chiqaruvchi korxonalar, fermalar, fermer xo'jaliklari, yakka tartibda ishlab chiqaruvchi kishilardir.

Xaridor esa barcha aholi, davlat idoralari va iste'molchilardir.

Bozorda tovarlarni pul vositasida ayirboshlash ya'ni oldi-sotdi munosabatlari paydo bo'ladi. Bir tovar pulga ayirboshlansa, shu pulga boshqa narsa sotib olinadi. Ya'ni, bog'bon o'z yetishtirgan ho'l meva mahsulotlarini sotib, o'rniga o'ziga kerakli mahsulot sotib oladi.

Bunda: tovar pulga sotiladi, yana boshqa tovar sotib olinadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga bozor turlari va asosiy vazifalari haqida ma'lumot beriladi.

Bozorlar mazmuni va ishlatilishiga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

– iste'molchilar bozori - bunda iste'mol uchun zarur bo'lgan barcha tovarlar sotiladi;

– xizmat ko'rsatish bozori bunda asosan zarur bo'lgan xizmatlar ko'rsatiladi. Bu bozorning rivojlanishi aholining iqtisodiy shart-sharoitlarini yaxshilab berish bilan bog'liqdir;

– uy-joy bozori bu bozor iqtisodiyoti sharoitida vujudga kelgan bo'lib, asosan uy-joylarni xususiylashtirish va ularni sotib olish bilan bog'liq bo'lgan hujjatlardan tashkil topadi;

– innovatsion bozor-ilmiy yangiliklarni texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarini, turli ixtirolarni o'zida jalb etadi;

Shuningdek, mahalliy, milliy, asosiy, qo'shimcha chakana, ulgurchi, mayda-ulgurchi davlatlararo, jahon bozor turlari mavjud.

Xaridor bozordan o'ziga kerakli ehtiyoj narsalarni pulga sotib oladi. Xo'sh, pulning o'zi nima? Pul bozor aloqalarining hammabop va universal iqtisodiy vositasidir.

Pul – bozor munosabatlarining asosiy vositasi, uning yordamida barcha iqtisodiy aloqalar amalga oshiriladi.

Ma'lumki, hamma kishilar puldan foydalanadilar.

– Pulga xonadonlar'bozordan davlatga iste'mol tovarlarini sotib oladilar.

– Pul - soliqlar, badal, qarz, stipendiya, pensiya kabi majburiyatlarni to'lash uchun kerak

Pul 3 ta asosiy funksiyani boshqaradi:

1 – hisob-kitob va iqtisodiy o'lchov funksiyasi;

2 – muomala vositasi;

3 – jamg'arish vositasi. 1994-yil 2-iyundan boshlab "O'zbekistonda milliy pul so'm joriy etildi, Milliy pul – bu muayyan mamlakatda muomalada yuruvchi va tanho to'lov vositasi deb qabul qilingan puldir. Bunda nechta mamlakat bo'lsa, shuncha milliy pullar bor, Ularning nomida o'xshashlik bo'lsada, ular farqlanadi. AQSh, Kanada, Avstraliya, Gonkong pullari dollar bilan yuritiladi, lekin ular hamma jihatdan farqlanadi. Milliy pullar turlicha bo'ladi. Ulardan biri tovar shaklidagi puldir, ya'ni bu oltindir.

Qog‘oz pullar davlat tomonidan muayyan mamlakatdagi yagona to‘lov vositasi sifatida kiritiladi va bu tanga pulning o‘ziga yozib qo‘yiladi. Qog‘oz pullar kupyura shakliga ega. Ular har xil qiymatli bo‘lib chiqariladi. Masalan, O‘zbekiston milliy puli – so‘mni olsak, 10, 25, 50,100,200,500,1000,5000,10000 va 50000 so‘mlik pullar shaklida chiqariladi.

Ular yirik va mayda pullarga ajraladi. Yirik pullar qog‘oz shaklida, mayda pullar tanga va chaqa shaklida chiqariladi.

Milliy pul quyidagi xususiyatlarga ega bo‘ladi:

- u mamlakatdagi yagona to‘lov vositasi hisoblanadi.
- u himoya belgilariga ega (bu belgi 12 tagacha bo‘ladi), uni qalbakilashtirish qiyin bo‘ladi.
- milliy pulning o‘z ko‘rinishi bor, uni boshqa puldan farqlantirib topib olish mumkin. Milliy pul chidamli bo‘lib, uzoq davrga qadar xizmat qila oladi. Pul o‘z shakli jihatidan qog‘oz, tanga va chaqa pullardan tashkil topsa, muomala jihatidan naqd va naqd bo‘lmagan pullarga ajraladi.

Naqd pullar – bu aholi qo‘lida aniq moddiy shaklidagi qog‘oz va tanga pullar bo‘lib, u qo‘ldan-qo‘lga o‘tib yuradi.

Bank – bu pul bozorda faoliyat yurituvchi moliyaviy institutdir.

Biroq oldi-sotdi aloqalariga naqd bo‘lmagan pullar ham xizmat qiladi. Bu bankdagi ayrim kishilar, fermerlar yoki davlat tashkilotlari nomiga yozilgan puldir. Aholi naqd pul va bankdagi puldan tashqari plastik kartochkalardan ham foydalanadi. Biroq, ularning o‘zini pul deb bo‘lmaydi.

Plastik kartochka pul borligini tasdiqlovchi vositadir. Asl pul kartochkaning o‘zi emas, balki bankdagi pul egasi hisob varag‘i yozilgan puldir. Pul qanday shaklda bo‘lishidan qat‘i nazar kishilar va jamiyatga xizmat qiladi.

Narx – bozor aloqalarining asosiy iqtisodiy vositasi bo‘lib, tovar va xizmat birligini sotib olish uchun to‘lanadigan pul miqdorini bildiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga narx bozordagi oldi-sotdi aloqalarini ta‘minlashi, pul bo‘lgandagina bozordan narsa yoki tovar sotib olish mumkinligi, xaridor va sotuvchi o‘rtasidagi kelishuv, sotuvchi bozorda o‘z narxini taklif qilishi mumkinligi, savdolashuv asosida har ikki tomonga ma‘qul narx paydo bo‘lishi to‘g‘risida tushuncha beriladi. Buning uchun “Bozorda” o‘yini hamkorlikda o‘ynaladi.

Bolalarga xonadon byudjeti oilada jamg'ariladigan va tejab qolingan pul, ya'ni oila daromadi va oila xarajati kabi tushunchalar berib boriladi.

Xarajat bu har qanday narxning umumiy asosi bo'ladi, chunki xarajatsiz hech qanday tovar yoki xizmat yaratib bo'lmaydi. Xarajat narx tarkibiga kiradi, chunki tovarlar sotilgach ular qoplanishi kerak. Narx hech bo'lmaganda xarajatni qoplashga yetarli bo'lishi kerak. Masalan, yosh tadbirkor milliy qo'g'irchoqni yasab uni bozorga olib chiqadi, har bir qo'g'irchoqning tannarxi ya'ni tadbirkor sarflagan xarajat taxminan 10.000 so'm, unga bozor narxi 12.000 so'm qilib belgilanadi. Tadbirkorning har bir qo'g'irchoqdan oladigan sof foydasi 2 000 so'm. Talabga qarab, narx-navoni oshirish yoki tushurish mumkin. Bu bolalar bilan o'ynaladigan "Biz bozorga boramiz" o'yinida aks ettiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tadbirkorlik to'g'risidagi tushuncha berishda, tadbirkorlik mehnat faoliyatining bir turi ekanligi, bu g'oyat mas'uliyatii mehnat turi ekanligi tushuntiriladi.

Tadbirkorlik bu bozor qonun-qoidalariga asoslangan faoliyat hisoblanadi. Tadbirkorlik bu intilish, qandaydir yangilikni boshqarishda qaror qilish, yaratishga intilishdir. Tadbirkorlik amaldagi qoidalarga muvofiq daromad olishga qaratilgan yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish yo'li bilan tavakkal qilib o'z mulkiy javobgarligi ostida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati hisoblanadi.

O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikning taraqqiyoti tarixan 5 davrni bosib o'tdi. Birinchi davr – XIX asr uchinchi choragidan 1917-yilgacha davom etdi. Bunda kosiblar, dehqonlar, kichik va o'rta korxonalar bo'lgan. Ikkinchi davr – 1918-1985 (turg'unlik davri yakka tartibdagi hunarmardchilik -kosibchilik 1 % ga yetgan. Uchinchi davr – 1985-1991-yillar jonlashish davri. To'rtinchi davr shakllanishi – 1991-2005-yillar. Beshinchi davr – barkamollik davri, 2005-yildan keyingi yillar.

Mamlakatimizda yaratilgan qonunlar, me'yoriy hujjatlar asosida iqtisodiyotning an'anaviy tadbirkorlikka moyil bo'lgan tarmoqlar, xizmatlar tarmog'i kengayadi. Milliy iqtisodiyotning rivojlanishida tadbirkorlik faoliyati ijtimoiy va iqtisodiy amaliyotga ega. Bozor iqtisodiyotga asoslangan ishlab chiqarish jarayonida tadbirkorlikning roli kattadir.

Tadbirkor bu shunday insonki, u o'zida bo'lgan pul mablag'laridan, ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan ishlab 263 chiqarish qurollari, mahsulotlar bilan aholi uchun turli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni tashkil qiluvchi shaxsdir. Tadbirkor – bu tartib bilan puxta o'ylab ish qiladigan, ya'ni ishbilarmon shaxs. Hamma ham tadbirkor bo'lavermaydi. Tadbirkor doimo o'zining fikr-mulohazalari bilan yangilik yaratishga, ya'ni ishlab chiqarish tashkil etishga, yangi iste'mol mahsulotlarini yaratishga yangi texnika va texnologiyalarini yaratish orqali o'z qo'lida ishlayotgan xodimlarning mehnatlarini yengillashtirish, ishlab chiqarish harakatlarini kamaytirishga intiluvchi shaxs hisoblanadi.

Firma – bu tovar ishlab chiqaruvchi korxonalar. U nafaqat moddiy tovarlarini, shuningdek xizmatlarni ham yaratadi va qiymat bozorga chiqaradi.

Firma iqtisodiyotimizning muhim boshlang'ich bo'g'ini bo'ib, unda ishlab chiqarish yuz beradi, ishlab chiqarish omillari harakatga keladi. Rivojlanayotgan tezkor davrda respublikamizda yashayotgan har bir fuqaro keksa-yu yosh “biznes” degan terminga duch kelmoqda. Xo'sh, biznes so'zini qanday tarzda tashkil etish mumkin?

Biznes so'zi inglizchadan “tadbirkorlik harakati” deb tarjima qilinib, mulkka ega fuqarolarning daromad keltiruvchi faoliyatidir. Biznes bu harakat, ish demakdir. Bu oddiy va tekin ish bo'lmasdan, balki kishilar o'rtasidagi ishbilarmonlik munosabatlari orqali yuzaga keladigan harakatdir.

Biznes - o'z ehtiyojini qondirishga qaratilgan faoliyatdir. Biznes uzoq davrni qamrab oluvchi taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. XX asrning o'rtalarida tizim tasnifiga ega bo'ldi. nBiznes bu ishlab chiqarishni tashki etish, iqtisodiy faoliyat va munosabatlar, pul ishlab topishdir.

Biznes bu tijorat, savdo, ferma, ishbilarmonlik, epchillik demakdir. Biznes tizimi iqtisodiy tizimning tarkibiy qismi hisoblanib, davlat tomonidan tartibga solinadi. Biznes ishi bilan shug'ullanuvchilar biznesmenlar deb ataladi. Yaqin davrlargacha biznesmen degan ishbilarmon kapitalist, har qanday ishdan o'zi uchun daromad qiluvchi, o'zini boyitish uchun hech qanday yo'ldan qaytmaydigan kishilar sanalardi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish natijasida bu kungacha boshqacha tus oldi va biznes deganda bozor iqtisodiyoti sharoitida foyda olish

maqsadida mahsulot ishlab chiqarish va sotishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanuvchilar tushunila boshlandi. XVII asr oxirida “biznesmen” so‘zi birinchi marotaba Angliya iqtisodiyotida paydo bo‘lib, u “mulk egasi” ma’nosini bildiradi.

Biznesmen bu dadil, muhim va murakkab maqsadlarni ro‘yobga chiqarishga jazm etib, yangi g‘oyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan mas’uliyatni o‘z zimmasiga olgan, tavakkal ish yurituvchi shaxsdir.

Biznesmen bu doimo o‘z ishining fidoyisi, bilimdon kishidir. U, avvalo, biznes ishini qanday amalga oshirishni, qanday sharoitda amaliy harakat qilishni, tadbirkor oldida uchraydigan to‘siqlarni hal qilish yo‘llari va qanday yutuqlarga erisha olishni bilishi kerak. U ishlab chiqarishni tashkil etish, mahsulotni sota bilish, bozor munosabatlari sharoitida vujudga keladigan sharoitlarni to‘g‘ri baholay bilishi, to‘g‘ri yo‘l tanlay olishi lozim. Har bir biznesmen faqat o‘z kuchiga, bilimiga ishonishi va suyanishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O‘zbekiston Respublikasi “Tadbirkorlik to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq “balog‘at yoshiga yetgan har bir fuqaro o‘z mulkiga yoki mulk egasining vakolati asosida qonunga zid bo‘lmagan faoliyat turi bilan shug‘ullanishi mumkin”. Biznes faoliyatini tanlash, uni tashkil etish va rivojlantirish mohiyati jihatidan davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo‘lgan ish bo‘lib, u erkin tanlangan faoliyatdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni vaqt tushunchasi bilan tanishtirish asosan matematika mashg‘ulotlarida amalga oshiriladi. Kattalar tomonidan ishlab chiqarishda mehnat unumdorligi yuqori bo‘lsa, vaqtning qadri oshadi, chunki vaqt birligida shunchalik ko‘p mahsulot va xizmat yarataish shu tufayli ko‘proq pul topish imkoniyati yaratiladi. Vaqt bu pul demakdir, degan shiorning ham ma’nosi mana shunda.

IX. 4. Huquqiy tarbiya haqida tushuncha

Bugungi kunda ijtimoiy adolatni o'rnatish, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash davlatimizning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Har bir davlat o'z fuqarosining har tomonlama o'qimishli, ongli, tarbiyali bo'lishini istaydi. Bunda yosh avlodda huquqiy tarbiya, huquqiy ong, huquqiy madaniyatni shakllantirish masalalariga katta e'tibor qaratadi.

Huquqiy tarbiya umum tarbiyaning ajralmas qismi bo'lib, barcha fuqarolarda huquqiy bilimlar asosida, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish borasida tashkil etiladigan tarbiyaviy jarayondir. Shu zaylda qonunchilikni mustahkamlash, huquqiy me'yorlarni hurmat qilishga erishiladi. Huquqiy tarbiya muntazam olib boriladigan, aniq maqsadni ko'zlagan va shaxs (guruhda huquqiy ong, huquqiy bilim va qoidalarga rioya etish jihatlarini namoyon etishga undaydigan pedagogik yo'ldir. Huquqiy tarbiya haqida fikr yuritilar ekan, avvalambor, huquq so'zining ma'nosi nima va u nimani anglatishini bilishimiz lozim. Huquq jamiyat a'zolari rivojlanishini, jamiyatda tartib o'rnatishni tashkil etish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasidir.

Huquq – ijtimoiy va yuridik mazmunga ega shaxsning xulq-atvori, axloq, urf-odatlar, an'analar nuqtayi nazaridan asoslangan hollarda umum ijtimoiy ma'nodagi tushunchadir. Bunga millatlarning o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi ham kiradi. Huquq to'g'risida yuridik hodisa sifatida fikr yuritilganda davlat hokimiyatining qonunlari, hujjatlari, shaxsning erkinligi, xulq-atvor majburiyatlari majmuasini nazarda tutamiz.

Huquqning vujudga kelishi to'g'risida turli xil nazariy va qarashlar mavjud. Insoniyat vujudga kelishi bilan jamiyatda o'zini tutish qoidalari vujudga kela boshlagan. Davlatgacha bo'lgan davrda bu urf-odat, diniy me'yorlar shaklida bo'lib, jamiyat a'zolari bularga rioya qilgan. Jamiyatdagi o'zaro munosabatlarning shakllanishining amalga oshirish yo'lini ko'rsatib beruvchi qoidalar, me'yorlar huquq deb atala boshlandi.

Huquqiy tarbiya tarbiyalanuvchilarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi, ularga ma'lum qoidalar doirasida ish tutish uchun asos bo'ladigan bilim berishdir. Pedagog-tarbiyachi huquqiy bilimlar beribgina qolmasdan, tarbiyalanuvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsata olishi lozim.

Demak, huquqiy tarbiyaning asosiy maqsadi shaxsda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish, huquqiy me'yorlarga nisbatan hurmat, ularga ongli va mustaqil ravishda rioya qilishni tarbiyalashdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning huquqiy tarbiyasini o'stirish maqsadida biz bu tarbiyaning ta'limiy va tarbiyaviy jihatlarini ko'rib chiqamiz. Huquqiy ta'lim berish vazifalari:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rgatish jarayonida ularda huquqiy ongni shakllantirish;
2. Huquq me'yorlarga hurmat ruhida tarbiyalash orqali bolalarda mustaqil, erkin fikrlash, ijodiy ishlarga intilish histuyg'usini uyg'otish;
3. Tevarak-atrofdagi bo'ladigan ijobiy va salbiy holatlarga nisbatan huquq normalari asosida o'z fikr-mulohazalarini bildirishga o'rgatish.

Huquqiy tarbiya berish vazifalari:

1. Ona Vatanni sevisht, uni e'zozlash tuyg'usini singdirish;
2. Konstitutsiya va qonunlarga yuksak hurmat darajasini o'stirish.
3. Huquqiy me'yorlarga rioya qilishga odatlantirish.
4. Davlat, ota-onalar oldidagi burch va majburiyatlarini bajarish yo'larini ko'rsatish.

Huquqiy tarbiyaning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya, O'zbekiston davlati va Prezidenti tomonidan yaratilgan asarlar, qabul qilingan va ilgari surilgan, ilmiy jihatdan asoslangan g'oyalar egallaydi.

Jamiyatda insonlarning huquqiy bilimi, huquqiy ongi, madaniyati qanchalik yuqori shakllanganligi ularning huquqiy munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Huquqiy madaniyat – davlat tomonidan belgilangan qonun-qoidalarga rioya etishdagi shaxsning xulqi, munosabati tushuniladi. Bir so'z bilan aytganda, huquqiy madaniyat ongli ravishda huquqiy me'yorlarga rioya qilish va bo'ysunishdir.

Huquqiy ong huquqiy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib hisoblanadi. Har bir shaxsning huquqiy ongi uning qonun me'yorlariga munosabatidan, ularni qabul qilish xususiyatlaridan, o'rnatilgan qonunni qo'llash, unga rioya qilish tushunchalaridan kelib chiqadi. Jamiyat hayotini huquqiy tartib asosida tuzish to'g'risidagi tushunchalar tizimi, ijtimoiy ong shakli – huquqiy ong deyiladi. Ijtimoiy ong o'z navbatida quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- ◆ Siyosiy;
- ◆ Axloqiy;
- ◆ Diniy;
- ◆ Huquqiy.

Huquqiy ong – O‘zbekiston davlati va uning organlari tomonidan qabul qilingan qonun hujjatlarini anglash, ularga rioya etish, ulardan ongli ravishda foydalana olish qobiliyatidir.

Xo‘sh, qonunning o‘zi nima?

Qonun deganda davlat hokimiyatining oliy organi tomonidan qabul qilingan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi oliy yuridik kuchga ega normativ huquqiy akt tushuniladi. Qonunning asosiy jihatlari quyidagilar:

1. Qonun davlat hokimiyati yuqori vakillik organi tomonidan chiqariladi.
2. Qonun yuqori yuridik kuchga ega.
3. Me‘yoriy-huquqiy xarakterga ega.
4. Unda turli ijtimoiy munosabatlar tartibga solinadi.
5. Qonunlar davr talablarining bajarilishiga qaratiladi.
6. Qonun xalqning irodasini mujassamlashtiradi. Jamiyat va davlatning yetakchi kuchi uning qonunlaridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga huquqiy tarbiya berish nafaqat oila va maktabgacha ta‘lim muassasalarida beribgina qolmasdan, balki bunda mahalla, ko‘cha-ko‘y, qo‘ni-qo‘shnilar, kattalar, qolaversa, butun jamiyat a‘zolari qatnashishi lozimdir. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, huquqiy tarbiya berish shakllarini quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Huquqiy bilim.
2. Huquqiy ma‘naviyat.
3. Jamoatchilik bilan olib boriladigan ishlar.
4. Huquqni himoya qiladigan davlat organlari bilan tanishtirish.

Demak, huquqiy tarbiya davlat tomonidan belgilangan maxsus tarbiya tizimlaridan tashkil topadi va aniq maqsadni ko‘zda tutadi.

Oilada huquqiy munosabatlarning maqsad va vazifalari. Ma‘lumki, inson oilada rivojlanadi va kamol topadi. Oila bu ota-ona, er-xotin, farzandlarva qarindosh-urug‘lardan tuzilgan jamoa bo‘lib, oila a‘zolari o‘rtasida mulkiy va shaxsiy huquq, majburiyatlarini vujudga keltiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV – “Oila” bobida: “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda

jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega”, – deyilgan. Oila qonunlarining asosiy vazifalari oilani mustahkamlash, oilaviy munosabatlarni ishonch, hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish, oila oldidagi burch va majburiyatlarini his qilish va o‘z huquqlarini himoya qilishdan iboratdir.

Oilada ota-ona, bolalarning huquq va majburiyatlari:

1. Oilada yashash va tarbiyalanish.
2. O‘z ota-onasini bilish, ularning g‘amxo‘rligidan foydalanish va ular bilan birga yashash.
3. Bola otasi, onasi, yaqinlari va boshqa qarindoshlari bilan ko‘rishishi.
4. O‘z huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish.
5. O‘z fikrini ifoda etish.
6. Bola ism, ota ismi va familiyasini olishga.
7. Ism va familiyasini o‘zgartirishga.
8. Oilada umumiy mulk va o‘z huquqiy mulkiga ega bo‘lish va boshqa huquqlarga ega.

Bolaning huquqiy va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan amalga oshiriladi. Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq to‘la muomala layoqatiga ega deb e‘tirof etilsa, u o‘z huquq va majburiyatlarini, himoya huquqini mustaqil amalga oshirishga haqlidir. Oilada bolaga taalluqli har qanday masala hal etilayotganida bola o‘z fikrini bildirishga, so‘zlashga haqlidir. Bolaning familiyasi ota-onaning familiyasiga qarab belgilanadi.

Ota-ona turli familiyada bo‘lganda ota-onaning kelishuviga binoan bolaga ota yoki onaning familiyasi beriladi. Milliy an‘analarga muvofiq boboning ismi bo‘yicha familiya berilishi mumkin. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish bo‘limi ota-onaning birgalikdagi arizalariga binoan bola 16 yoshga to‘lguncha uning manfaatlarini e‘tiborga olib, uning ismini o‘zgartirishga (ota yoki onaning) haqlidir. Ota-onalar o‘z farzandlariga teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Nikohda bo‘lmagan, voyaga yetmagan bolalari bo‘lgan ota-onalarning bolalari 16 yoshga to‘lishlari bilan ota-onalik huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidir. Ota-ona o‘z bolalarining sog‘lig‘i, jismoniy, ruhiy, ma‘naviy va axloqiy kamoliga g‘amxo‘rlik qiladi va buning uchun javobgar hisoblanadi.

Ota-onalik huquqlarini amalga oshirishda bolaga nisbatan shafqatsizlik, qo‘pollik, mensimaslik, jismoniy qadr-qimmatni kamsitish, haqoratlash yoki ekspluatatsiya qilish qonunga ziddir. Farzandlar oldidagi burchlarni bajarmasalar ota-onalikdan sud qarori orqali mahrum qilinadi.

Oila munosabatlari O‘zbekiston Respublikasi “Oila Kodeksi” da ham o‘z ifodasini topgan. Quyidagi hollarda ota-onalar ota-onalikdan mahrum etiladi:

- Ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortish, aliment to‘lashdan bo‘yin tovlash.

- O‘z bolasini uzrsiz sabablarga ko‘ra tug‘ruqxona va boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa.

- Bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo‘lsa, jumladan, jismoniy, iqtisodiy, ruhiy ta’sir ko‘rsatilganda.

- Surunkali ravishda ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muhtalo bo‘lgan taqdirda.

- O‘z bolalarining hayoti, sog‘lig‘i yoki er-xotinning hayoti, sog‘lig‘iga qarshi qasddan jinoyat sodir etilganda ota-onalik huquqidan mahrum qilinadi.

Farzandlar voyaga yetgandan keyin o‘z ota-onalariga g‘amxo‘rlik qilishlari lozim. Maktabgacha ta’lim bo‘yicha qabul qilingan qonunlar va me’yoriy hujjatlar bilan ishlash jarayonida biz vasiylik va homiylik kabi iborani uchramiz. Vasiylik va homiylik tuman yoki shahar hokimiyatining qarori bilan belgilanadi.

Vasiylik 14 yoshga to‘lmagan va sud tomonidan ruhiy kasalligi yoki zaifligi tufayli muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarga belgilanadi.

Homiylik 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan o‘smirlarga hamda kasalligi tufayli mustaqil ravishda o‘z huquqlarini amalga oshira olmaydigan voyaga yetgan shaxslarga, shuningdek sud tomonidan layoqati cheklangan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish fanini talabalarga o‘qitish jarayonida ularda O‘zbekiston davlati tomonidan qabul qilingan qonunlarga nisbatan yuksak hurmat tuyg‘usini uyg‘otish va o‘z hayotida ulardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifadir.

IX. 5. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tanishtirish.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan yaqindan tanishtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Dastlab Konstitutsiya o'zi nima, nima uchun u Respublikamizning bosh qomusi hisoblanadi, uning mazmuni, mohiyati, inson va fuqarolarning asosiy holati to'g'risida tushuncha berilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yuqorida ko'rsatib o'tilgan masalalar o'z ifodasini topgan. Hamma huquqiy me'yorlar undan kelib chiqadi va unga bo'ysunadi.

“Konstitutsiya” so'zi lotin tilida “Constitutio” so'zidan kelib chiqib, “tuzish”, “o'rnatish”, “belgilash” degan ma'nolarni anglatadi. Dastlab qadimgi Rimda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar qonun asosida belgilangan bo'lib, u o'zining uzoq tarixiga ega. Jahonda birinchi Konstitutsiya 1787-yilda AQShda, 1831-yilda Belgiyada, 1874-yilda Shvetsariyada qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikga erishganligining dastlabki yillarida o'zining Konstitutsiyasi qabul qilinishi o'zbek davlatchiligining rivojlanishiga asos bo'ldi. Mustaqillikdan avval O'zbekiston garchand suveren davlat deb atalgani bilan barcha masalalarni mustaqil hal eta olmagan. Konstitutsiyaning yaratilishi 1990-yilning iyun oyidan boshlangan bo'lib, bunda Respublikamiz olimlari, oliy kengash deputatlari, butun o'zbek xalqi ishtirok etdi va xalq muhokamasidan o'tib 1992-yil 8-dekabrda qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kun umumxalq bayrami deb e'lon qilindi. Qabul qilingan Konstitutsiya mustaqil respublikamizning birinchi asosiy qonuni hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi xalqning maqsadini, istagini, davlat suverenitetini, ijtimoiy va davlat tuzilishini, xalqaro munosabatlarni, inson va fuqarolarning huquqiy holatini, davlat organlarining vakolatlarini, saylov tizimi va boshqa muhim masalalarni o'z ichiga olgan.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tanishtirishdan maqsad o'zi istiqomat qilayotgan davlati, xalq irodasi va uning manfaatlari, milliy davlat, uning ma'muriy-hududiy tuzilishi, milliy davlat ramzlari, fuqarolarning burch va majburiyatlari, unda istiqomat qiluvchi barcha millat va

elatlarning tillari, urf-odatları va an'analarini hurmat qilish, xalqimizning tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrash, onalik va bolalikni davlat tomonidan muhofaza qilinishi, har kimning bilim olish va huquqlardan foydalanishi, jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari saylov, referendum, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, inson erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatı va boshqa daxlsız huquqları to'g'risida tushuncha berish orqali bolalarga huquqiy ta'lim va tarbiya berishdan iborat.

Ma'lumki, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga ta'lim-tarbiya berish "Ilk qadam" dasturi asosida olib boriladi. Bolalarga huquqiy tarbiya berish jarayoni asosan o'rta guruhdan (3-4 yosh) boshlanib, unda bolalarga Konstitutsiya saboqları asosida ilk huquqiy tushuncha berish, bolalarda ularning umumiy Vatani – O'zbekiston haqida tasavvur uyg'otish, o'zi tug'ilib o'sgan joyiga muhabbat tuyg'usini uyg'otish, o'z shahar, qishloq, mahalla va ko'chasi haqidagi bilimlarini kengaytirish, o'zi yashash joyidagi me'morchilik yodgorliklari, chiroyli qurılıslarga qiziqish uyg'otish, ularning nomlarini to'liq aytishga o'rgatish vazifalari qo'yiladi.

Katta guruhda (4-5 yosh) bolalarda mustaqil O'zbekiston davlati haqidagi tushunchalarini kengaytirish, Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlari, "Buyuk Ipak yo'li" haqida qisqacha ma'lumot berish, O'zbekistonning mustaqilligi, gerbi, bayrog'i, madhiyasi haqidagi bilimlari shakllantiriladi. O'zbekiston madhiyasini ijro eta olishga o'rgatiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezident tomonidan boshqarilishi, O'zbekistonning poytaxti Toshkent shahri ekanligi haqida tushuncha beriladi. Bolalarning o'z tug'ilgan yurtiga mehr-muhabbat hissini shakllantirish, milliy g'ururni tarbiyalash, "Konstitutsiya saboqları" asosida ilk tushunchalar beriladi.

Maktabga tayyorlov guruhi (6-7 yosh). Bolalarning mustaqil O'zbekiston haqidagi tasavvurlarini boyitish, O'zbekistonning qadimiy shaharlari va Buyuk Ipak yo'li haqida "Konstitutsiya saboqları" asosida tushunchalar beriladi. O'zbekiston Respublikasini himoya qilish har bir fuqaroning burchi ekanligi, tabiatga va atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majbur ekanliklari, o'z sha'ni, qadr-qimmatı va erkinliklari to'g'risidagi huquqiy bilimlarga ega bo'ladilar. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni Konstitutsiya bilan tanishtirishda eng asosiy g'oya mustaqillik g'oyalari aks ettirilishi hisoblanadi. Bunda "O'zbekiston – mening

Vatanim”, “Konstitutsiya asosiy qomusimiz”, “Qonun muqaddas”, “Mustaqillik bayrami” mavzularida suhbatlar o‘tkazib, bolalarda dastlabki tasavvur va tushunchalar hosil qilinadi.

O‘zbekistonda davlat tili – o‘zbek tilidir degan modda bilan tanishtirish, tushunchalar berishda – “Til – millatning ulkan va bebaho boyligi” mavzusida suhbat o‘tkazish orqali davlat tili va uning qabul qilinishi bilan bog‘liq bo‘lgan ma’lumotlar beriladi. Ulug‘ bobomiz A.Navoiy o‘zbek tilining “asoschisi” haqida bilimlar, davlatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qilishi, ularning yashashi va o‘sib-ulg‘ayishi uchun hamma bilan teng sharoitlar yaratilganligi, bu millatlarning tillari, urf-odatları va an‘analarining o‘zbek xalqi tomonidan hurmat qilinishi, bu millatlarning xohishi bo‘yicha o‘zi istagan tilda ta’lim olishlari mumkinligi to‘g‘risida tushuncha beriladi.

O‘zbekiston Respublikasi davlat ramzlari Vatanimizning milliy g‘ururi, o‘zligimizni namoyon etuvchi, millatimiz sha’ni va obro‘sini butun jahonga namoyon etishdagi faxrimiz iftiorimizdir. Davlat ramzlaridan davlat bayrog‘i (1991-yil 18- noyabr), davlat gerbi (1992-yil 2-dekabr), madhiya (1992- yil 10-dekabr) qabul qilinganligi, ularning tuzilishi, unda aks etgan ranglar va tas virlar, belgi va ishoralar bilan tanishtiriladi. Mujassam mashg‘ulotlar (nutq o‘stirish, tasviriy faoliyat, atrof olam) orqali tushunchalari kengaytiriladi, davlat madhiyasini baralla kuylab olishga o‘rgatib boriladi.

O‘zbekiston Respublikasining poytaxti –Toshkent shahri.

8-modda shaharning tarixiy, diqqatga sazovor joylari, ta’lim maskanlari va bolalar uchun yaratilgan sharoitlar bilan, shuningdek, o‘zi tug‘ilib o‘sgan shahar, qishloq, mahalla va ko‘chalar, yashash joyidagi tarixiy, madaniy-ma’naviy yodgorlik, ularning nomlarini to‘liq aytishga o‘rgatib boriladi. Bunda “Ona shahrim – Toshkentim”, “Samarqand – qadimiy shahar”, “Buxoro shahri”, " O‘zbek xalqining milliy san’ati”, “Xiva shahri”, “Buyuk Ipak yo‘li" "Mening mahallam” haqida suhbatlar o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni – O‘zbekiston xalqining millatidan qat’iy nazar, O‘zbekistonning fuqarolari tashkil etadi deb nomlangan 8-modda bilan tanishtirishda etnik, diniy yoki til jihatdan boshqa millatga mansub kishilar O‘zbekistonda istiqomat qilayotgan bo‘lsalar, ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari hisoblanishi, ularning o‘z diniga e’tiqod qilish va uning rasm-rusumlarini bajarish

va o'z ona tilidan foydalanish huquqi rad etilmaganligi haqida ma'lumot beriladi.

– O'zbekiston Respublikasi demokratik davlat bo'lib, u umuminsoniy prinsiplar asosida unda yashayotgan har bir inson, uning hayoti, erkinligi, qadr-qimmati, sha'ni va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat bo'lib hisoblanishi to'g'risida fikr yuritilganda, inson shaxsining sha'ni va qadr-qimmati huquq va erkinliklariga nisbatan davlatimiz tomonidan qilinayotgan g'amxo'rlik, adolat va tinchlikni ta'kidlash, do'stlik va birdamlik ruhida tarbiyalashni ta'minlash masalalari, ijtimoiy va huquqiy tamoyillar to'g'risida tushuncha beriladi.

– Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlangan, har bir inson xohlagan diniga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega (31- modda),– degan moddani tushuntirishda davlatimiz har bir bolaning fikrlash, vijdon va din erkinligi huquqini hurmat qilinishini ta'minlanishini, bolalar ota- onalar istaklariga muvofiq holda din tanlash, vijdon erkinligiga, hamda erkin fikrlash huquqlariga ega ekanliklari to'g'risida ma'lumot beriladi. O'z dini yoki e'tiqodlarini targ'ib qilish erkinligi faqat qonunda belgilangan hamda davlat xavfsizligi, jamoat tartibini, aholining ma'naviyati yoki sog'lig'ini saqlash yoki boshqa shaxslarning asosiy huquq va erkinliklarini himoya qilish uchun zarur hisoblangandagina cheklanishi mumkin.

– Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniş huquqiga egadir, – deyilgan 37-moddasini tushuntirishda bolalarda kattalar mehnatiga hurmat va qiziqish hissini uyg'otish va tarbiyalash va umumlashtirish, ishlab chiqarish korxonalari, qurilish, dalalar va boshqa sohalarda qilinayotgan mehnat haqida bilimlarini takomillashtirish, o'zbek xalqining milliy hunarmandchilik, duradgorlik mehnati bilan tanishtirish, tarbiyachi, enaga, oshpaz, bog'bon va kasb egalari mehnatlariga nisbatan minnatdorchilik tuyg'ularini tarbiyalash, mashinasoz, tikuvchi, novvoy, oshpaz, o'ymakor, haydovchi, o'qituvchi, shifokor va boshqa kasblar bilan tanishtirish jarayonida kelajakda qanday kasb egasi bo'lishi arigam zamin tayyorlanadi. O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligida mehnat qilish huquqi 16 yoshdan deb belgilangan.

Har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega (40-modda). Davlatimiz tomonidan sog'liqni saqlash tizimini takomillashgan xizmatlar turlari tashkil etganligi, bolalar eng yuqori darajadagi andozadagi tibbiy yordam olish huquqiga, sog'liqni himoya qilish xizmatlaridan foydalanish huquqiga ega ekanliklari haqida ma'lumot beriladi, Shuningdek, bola tug'ilmasdan avvalgi ona va bolaga ko'rsatilayotgan g'amxo'rliklar, sharoitlar, va bolalar o'limini oldini olish chora-tadbirlari, tibbiy-sanitariya yordamini rivojlantirish omillari, bolalar to'yimli ovqat va toza ichimlik suvi bilan ta'minlanishi, atrof- muhitni tozalash, tug'ruq yoshidagi ayollarga ko'rsatiladigan g'amxo'rlik, yordam ishlari, maktabgacha ta'lim muassasasidagi bolalarga ko'rsatilayotgan tibbiy yordam, shifokor, hamshira ishlari to'g'risida batafsil ma'lumot va tushunchalar berilishi lozim.

– Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat tomonidan nazoratidadir, – deb nomlangan 41-modda bilan tanishtirishda har bir bola ilm olish huquqiga egaligi hamma uchun teng imkoniyatlar yaratilganligi, bu jarayon maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlanganligi va quyidagi bosqichlarda davom ettirilishi:

- bepul va majburiy umumiy ta'lim;
- bepul o'rta maxsus ta'lim.

Shuningdek, bola o'z qobiliyatiga ko'ra oliy ma'lumotli bo'lish huquqiga ega. Davlat tomonidan barcha zarur vositalar, shart-sharoitlar yaratilganligi, o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llash, axborot texnologiyalarini ta'lim jarayonidagi natijasini ommalashtirish, bolalarning maktabga muntazam borishlari, maktab intizomi, bolaning insoniylik qadr-qimmatini hurmat qilish kabi huquqlari haqida tushuncha beriladi. “1-sentabr – Bilimlar kuni” deb bayram qilinishi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 1-sinfga qadam qo'ygan bolalar bepul o'quv-qurollari bilan ta'minlanishi, kutubxonalar barcha manbalar bilan ta'minlanganligi to'g'risida fikr yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XI bobida fuqarolarning burchlari va majburiyatlari yoritilgan bo'lib, bunda; – barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarini bajaradilar – deb nomlangan 47-moddada – maktabgacha yoshdagi bolalarga “burch” iborasining mazmuni bilan tanishtirishda o'z Vatani, uning milliy an'analari va odatlariga hurmat

bilan qarash, odob bilan muloqotga kirisha olish (salomlashish, xayrlashish, minnatdorchilik bildirish), ota-onalari va Vatan oldidagi burchlarini his etish, ularga g'amxo'rlik va parvarish qilish kabi fazilatlarini o'rgatishda tarbiyachi bolalarda muloyimlik, e'tiborlilik, qat'iyat, sabrtoqat va o'zaro mehrni tarbiyalashi, yuzaga chiqarishi lozim. Buning uchun "Ota-onaga hurmat", "Burch", "Yaxshilik", "Mening majburiyatlarim" kabi mavzularda suhbatlar uyushtiriladi.

– Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab-asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasidadir (49-modda.) Bunda O'zbekiston hududidagi tarixiy obidalar, qadimiy yodgorliklar haqida tushuncha beriladi. Bolalar qalbida o'z xalqiga, uning boy merosiga hurmat va muhabbat tuyg'ulari tarkib toptiriladi.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda: "Vatanimiz ziyoratgohlari", "Shahidlar xotirasi maydoni"ga sayohat uyushtirilishi maqsadga muvofiqdir. Ma'naviy yodgorliklar o'zbek xalqining og'zaki ijodi namunalari asosida bolalar ongida bularni asrab avaylash tushunchalari tarbiyalanadi. Bola o'zi yashayotgan shahar va qishlog'i, ko'chasidagi madaniy yodgorliklar haqida tasavvur hosil qilinishi, bolalar tariximiz va buyuk Sharq allomalarining hayoti va ijodi bilan tanishtiriladi. – Fuqarolar atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar (50-modda). Yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish, zarur va ular davlat muhofazasidadir (55-modda).

Bolalarda tabiatdagi go'zallikdan zavq olishni tarbiyalash orqali ular ongida tabiatga zarar yetkazmaslik, ekologiyani zararlamaslik, tevarak-atrofni iflos qilmaslik, o't-o'lanlarni bosmaslik, daraxt shoxlarini sindirmaslik, hayvon va qushlarga ozor bermaslik, uylarini buzmaslik va boshqalarni bolalar ongiga singdirish kerak. Bolalarda ekologik madaniyatni tarbiyalash, davlatimiz tomonida ekologiya va tabiatni muhofaza etish, "Suv va suvdan foydalanish", "Yer osti boyliklari hayvonot dunyosini muhofaza etish va undan oqilona foydalanish", "O'simlik dunyosini muhofaza etish" borasidagi chora-tadbirlar haqida tushuncha beriladi. Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda: "Park" va "Bog'cha"ga sayr, "Dunyodagi eng asosiy narsa suvning xususiyatlari bilan tanishtirish", o'simlik va hayvonlar haqidagi videoroliklar namoyish etish, "Qizil kitob" muhofaza ramzi

ekanligi haqida suhbat tashkil etish orqali tabiatga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish ko'nikmalari shakllantirib boriladi.

– O'zbekiston Respublikasini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosining burchidir.

– Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy va muqobil xizmatni o'tashga majburdirlar, – deyilgan 52-moddada bolalarda harbiy qo'shin, milliy armiya to'g'risida tasavvur hosil qilish, ularga nisbatan qiziqish uyg'otish orqali Vatan muhabbati va uni ko'z qorachig'idek saqlash hissi tarbiyalab boriladi.

Bolalarning millat tarixiga qiziqishini shakllantirish maqsadida Amir Temur – yirik davlat arbobi, mashhur sarkarda bo'lganligi haqida ma'lumot berish. shuningdek, “14-yanvar – Vatan himoyachilari kuni”, “Jaloliddin Manguberdi”, “Ona yurt himoyachilari – milliy qahramonlarimiz” mavzularida suhbatlar tashkil etiladi. Bosh qomusimizda jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan “Oilaga” maxsus bob ajratilgan bo'lib, unda davlatimiz tomonidan oilaga, farzandlarga ko'rsatilayotgan yordam, yetim bolalar va vasiylikka olingan bolalarga ularni boqish, tarbiyalash, o'qitish jarayonlaridagi ota-ona va farzandlarning huquq va burchlari, voyaga yetgan va mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilish majburiyatlari haqida tushuncha beriladi. Ya'ni, har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga egadir.

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shartligi, bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish ularning ota-onasi zimmasiga yuklatiladi. Bu modda bilan tanishtirishda bevosita “Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya” va “Oila Kodeksi” dan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasi – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti – davlat boshlig'i hisoblanadi va ayni vaqtda ijro etuvchi hokimiyatga va nafaqat uning markaziy bo'g'iniga, balki respublikaning barcha ijro etuvchi tizimiga rahbarlik qiladi. Davlat boshlig'i sifatida u hokimiyatning barcha tarmoqlariga boshchilik qilib, ularning faoliyatini muvofiqlashtiradi. Prezidentimiz davlatimiz tinchligi, obro'si, shon-shavkatini butun jahonga tanitishdek ulkan mas'uliyatni amalga oshirayotgan, xalqimiz turmush

farovonligi, ulg‘ayayotgan yosh avlod kelajagini ta‘minlashdek ulkan vazifalarni amalga oshirayotganligi to‘g‘risida to‘liq ma‘lumotlar berilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga huquqiy tarbiya berish jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab berilgan qonun ustuvorligini ta‘minlash, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining ustuvorligini, huquqiy demokratik davlat barpo etishda yoshlarni qonunga bo‘ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash, ularning huquqiy bilimi, madaniyati va ongi shakllantirib boriladi.

Ma‘lumki, yer yuzidagi barcha rivojlangan davlatlar yoshlarni jamiyat va mamlakat hayotida faol ishtirok etishini istaydi. Bolalar ulg‘ayib borish jarayonida jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun barcha imkoniyatlarning hammasiga ega bo‘lib borishlari, hamda hayotning muhim yechimlari mas‘uliyatini his qilgan holda ularni o‘z zimmalariga olishga tayyor bo‘lishlari lozim.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Iqtisod tushunchasiga ta‘rif bering va yoriting.
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ehtiyojlarini me‘yorlashtirishda tarbiyachi tomonidan amalga oshiriladigan ishlarni izohlang.
3. Iqtisodiy tushunchalarga ta‘rif bering va misollar keltiring.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tarbiya berishning maqsad va vazifalarini yoriting.
5. Sharq mutaffakirlarining iqtisodiy tarbiyaga oid falsafiy qarashlarining mohiyatini nimada deb bilamiz?
6. Iqtisodiy tarbiya qaysi mashg‘ulotlar tarkibida o‘z aksini topgan? Misollar bilan tushuntirib bering.
7. Iqtisodiy tarbiyaga oid o‘yinlardan misol keltiring va izohlab bering.
8. Maktabgacha ta‘lim tizimida iqtisodiy tarbiya berish jarayonlarini tashkil etishda tarbiyachining vazifasini nimalarda deb bilasiz?
9. Maktabgacha ta‘limga qo‘yiladigan Davlat talablaridan maktabgacha yoshdagi bolalarga iqtisodiy tushunchalar berish bo‘limini o‘rganib kelish.
10. “Ilk qadam” tayanch dasturining iqtisodiy tarbiyaga oid bo‘limlaridan konspekt va guruhlar bo‘yicha jadval tuzing.
11. Maktabgacha yoshdagi bolalarga huquqiy tarbiya berishning asosiy tamoyillarini sharhlab bering.

12. Farobiyning huquqiy tarbiya masalalariga oid falsafiy qarashlarining ahamiyati nimada?
13. Bolalarga huquqiy tarbiya berishning mazmuni va mohiyati nimalardan iborat?
14. Huquq va qonun iboralariga ta'rif bering va ular orasidagi tafovutni yoriting.
15. Oilada huquqiy tarbiyani amalga oshirishda ota-onaning roli va maj-buriyatlarini tushuntirib bering.
16. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tanishtirish ishlarini tashkil etish jarayonini izohlang.
17. Huquqiy tarbiyaga oid moddalardan misollar keltiring va tushuntirib bering.
18. Huquqiy me'yorlar va axloqiy me'yorlar bo'yicha alohida jadval tuzing va uni yoritib bering.

X. MODUL. MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISH YO‘LLARI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: ekologik tarbiya, estetik g‘oya manbalari, estetik his, mehnat tarbiyasi, kattalar mehnati bilan tanishtirish, navbatchilik, o‘z-o‘ziga mehnat tabiatdagi mehnat, xo‘jalik-maishiy mehnat, qo‘l mehnati

X. 1. Ekologik tarbiya berishning nazariy asoslari

Bugungi kunda insoniyatni xavf ostida qoldirayotgan hodisalardan biri ekologik vaziyat hisoblanadi. Jamiyatning atrof-muhit bilan o‘zaro buzilgan aloqasi keng jamoatchilik o‘rtasida katta tashvish uyg‘otmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bolishga majburlar”, 55-moddasida esa “Yer osti boyliklari, suv, o‘simlik, va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zahiralari umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir”, – deyilgan.

Insonning tabiiy boyliklardan haddan tashqari oshiqcha foydalanishi oqibatida sayyoramizning qiyofasi o‘zgarib bormoqda. Yashil o‘rmonlar siyraklashib, o‘simlik va hayvonot turlari kamaymoqda, foydali qazilma boyliklari tugab bormoqda. Suv havzalari va atmosfera havosining ifloslanishi, chiqindi moddalarning ortib borishi natijasida aholini oziq-ovqat bilan ta‘minlash, energiya va chuchuk suv muammolari borgan sari murakkablashmoqda. Oqibatda, million-million yillar davomida turg‘un bo‘lgan tabiiy holatga putur yetmoqda.

Ekologik bilim – bu tirik tabiatning tuzilishi, rivojlanishi, o‘zgarishi, yer yuzidagi tirik jonzotlarning holati, ularning bir-birlariva atrof-muhit o‘rtasida bo‘lib turadigan munosabatlarni, tabiiy boyliklarning son va sifatini, hajmini, xillarini hamda ularni saqlash va tejamkorlik bilan foydalanish yo‘llarini o‘zlashtirishdan iboratdir. Inson tabiatga, o‘zini o‘rab olgan muhitga nisbatan o‘z munosabatini o‘zgartirishi, tabiat qonunlarini bilishi, o‘rganishi va ular asosida o‘z hayotini rivojlantirish shart. Tabiat qonunlariga mos keladigan hayot yo‘llarini ishlab chiqish kerak. Aks holda inson va jamiyat katta tabiiy ofatlarning kelib chiqishiga sababchi bo‘ladi va shu ofatlardan halok bo‘ladi.

Ekologik ta'lim va tarbiyaning tub ma'nosi tabiat va jamiyat o'rtasidagi doimiy birlik va ularni bir-birlariga bog'lovchi tabiiy hamda ijtimoiy qonunlarni o'rganish, hayotga tatbiq qilishdan iboratdir.

Ekologik ta'lim va tarbiya bu insonni tabiatga qadam qo'ygan vaqtdan boshlab, butun hayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq-odob yuzasidan xalqimizning tabiatga hurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf-odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarni ko'paytirish, bog'-u rog'lar, gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir.

Insonni o'rab turgan tabiiy muhit va uning boyliklarini biladigan, undan tejamkorlik bilan foydalanadigan, saqlaydigan, tabiat boyligiga, go'zalligiga go'zallik qo'shadigan, ijtimoiy va tabiiy qonunlarni biladigan bilimdon shaxsni yetishtirish – bu ekologik tarbiya maqsadi.

Ekologik madaniyat – kasbiy faoliyatda qaror qabul qilish uchun ekologik javobgarlikni his qilish, tabiat muhofazasi sohasidagi bilimlarga ega bo'lish.

O'rta asrlarda yashab ijod etgan Sharq allomalaridan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino va boshqalar tabiat fanlarining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simliklar va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Muhammad Muso al-Xorazmiy (782-847) risolalaridan birida bunday deb yozadi: “Bilingki, dunyoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar”. Dunyoning yoshli ko'zlari deganda Muhammad Muso al-Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan?

Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? U, eng avvalo, daryo bilan odamlarning bir-birini tushinishlari va til topishishlari, o'zaro mehr-muhabbat qo'yishlarini nazarda tutgan.

847-yilda Muhammad Muso al-Xorazmiy “Kitob surat al-arz” degan asarini yozdi. Unda dunyo okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, gullar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar va ulardagi o'simliklar, hayvonot dunyosi, shuningdek boshqa tabiiy resruslar – yerning asosiy boyliklari haqida ma'lumotlar

keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiy-huquqiy bilimlari umumlashtirilgan.

Abu Nasr Farobiy (870-950) tabiatshunoslikning turli tarmoqlari bilan shug'ullangan bo'lib, "Kitob qolhaji va al-Miqdor", "Kitob al-mabodi al-insonya", "Kalam fia'zo al hayvon" nomli asarlari bunga dalil bo'la oladi. Farobiy o'zining "Ixsoa al-ulum va al-ta'rif" asarida zamonasidagi ilmlarni har tomonlama o'rganib, ularni ma'lum tizimga solib, turkumlarga ajratdi, har bir ilm tarmog'iga ta'rif berishga harakat qildi, tabiatshunoslik ilmiga katta e'tibor berdi.

Tabiatshunoslikka oid "Kitob al-mabodi al-insonya", "Kalam fia'zo al hayvon" kabi asarlarida odam va hayvonlar ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida, ularning o'xshashligi va farqlari keltirilishi bilan birga, asosiy anatomik-fiziologik tushunchalar berilgan. Ularning ruhiy holatlaridagi xususiyatlari haqida ham to'xtalib o'tilgan. Kasalliklarning oldini olish, sog'lomlashtirish va boshqa chora-tadbirlarni qo'llash lozim ekanligi haqida ma'lumotlar keltiriladi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari bilan narsa va hodisalarining o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi. U tabiatshunos sifatida tabiat haqida quyidagicha fikr yuritadi: "Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi". Beruniy "Saydana" asarida 1116 turdagi dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Har bir 302 o'simlik, hayvon va minerallarning xossalari, tarqalishi va boshqa xususiyatlari keltirilgan.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga buyuk hissa qo'shgan olimlardan biridir. Yirik qomusiy olim sifatida u o'z davri ilm-fanining deyarli barcha sohalari bilan shug'ullangan. Turli yozma manbalarda uning 450 dan ortiq asar yozganligi eslatiladi, Bizgacha esa 24 tasi yetib kelgan. Ibn Sino asarlari orasida uning mashhur "Tib qonunlari" nomli shoh asari tibbiyot ilmining qomusi hisoblanadi. "Agar dunyoda chang va g'ubor bo'lmasa insoniyat ming yil umr ko'rardi", – deb aytgan edi. Olimning juda ko'p qimmatli fikrlari, jumladan, uning inson sog'lig'ini saqlash haqidagi, parhez, gigiyena to'g'risidagi xulosa va maslahatlari hanuzgacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U barcha

yoshdagi kishilar uchun jismoniy mashgʻulotlar bilan shugʻullanishni tavsiya etgan.

2. Tabiatga munosabat odobini tarbiyalash

Inson onadan tugʻilib, olamga kelgan chogʻidanoq tabiat ehsonidan bahramand boʻladi. Ilk bor havodan toʻyib nafas oladi. Odamzot oʻsib-unish uchun oziq-ovqat, suv, quyosh, harorati juda zarur boʻlib, u bularning hammasini tabiatdan oladi. Tabiat musaffo boʻlsa, odam ham sogʻlom, baquvvat oʻsadi.

Odam har nafas olganda uning oʻpkasiga yarim litrgacha havo kiradi. Odam bir minutda 16-18 marta nafas oladi yoki tanaga 8-9 litr havo kiradi. Bu miqdor bir kecha-kunduzda 11 ming litrdan ortadi. Demak, havo inson tanasi uchun eng muhim va zarur tabiat inʼomidir. Havoga muntazam ravishda aralashib turadigan iflos chang oʻpkada gaz almashuviga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Bu insonning sogʻligʻini bora-bora izdan chiqarib, turli xastaliklarni vujudga keltiradi.

Tabiat shunday odil moʻjizaki, atrof-muhitni muvozanatga keltiradi. Chunonchi, chiqarilgan karbonat angidridni oʻsimliklar yutib, uni kislorodga aylantiradi, demak oʻsimliklar dunyosi, ramziy maʼnoda aytganda, havoni chang va karbonat angidriddan tozalab beruvchi bebaho vositadir. Bunday inson oʻz atrofini oʻrab turgan tabiatni, uning oʻsimliklar dunyosini koʻz qorachigʻiday asrabgina qolmay, uni boyitishi, qoʻlidan kelganicha koʻproq daraxt ekishi, koʻkalamzorlashtirishga intilishi zarur degan xulosa chiqadi. Shuning uchun ota-bobolarimiz daraxt ekish, bogʻ-rogʻ yaratishni savobli ish deb bilishgan. Bir tup mevali daraxt ekan kishining ikki dunyosi obod boʻladi, deb bejiz aytishmagan.

Muhammad alayhissalom hadislarida bu ishning savobi xususida quyidagilar aytilgan: “Ekmoq niyatida qoʻlingizda koʻchat turgan paytda, behosdan qiyomat qoim boʻlib qolishi aniq boʻlganda ham, ulgursangiz, uni ekib qoʻying”.

Inson ehtiyoji uchun zarur boʻlgan suv, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak ham tabiatdan olinadi, hattoki insonning xastalikdan qutulishi, salomatligini tiklashi uchun tabiatga munosabat odobini tarbiyalash zarur boʻlgan

dori-darmonlar ham ona tabiatda yetishgan mevalar, turli gilyohlar va

ziravorlardan tayyorlanadi. Inson tanasida birorta ortiqcha a'zo bo'lmaganday, tabiatda ham ortiqcha yaratilgan birorta narsa yo'q. Ularning hammasi hayot uchun zarur.

Yer yuzi ekologiyasi keskin buzilmoqda. Daraxtlarning kesib yuborilishi, qush va hayvonlarning shafqatsizlik bilan ovlab yo'q qilinishi tabiat muvozanati qonunlarining buzilishiga sabab bo'ldi va bo'lmoqda.

Dengiz va daryolarga, okeanlarga neft qoldiqlari quyilib, yer yuzidagi suv ekologiyasi tubdan izdan chiqarilmoqda. Inson uchun quyosh nuri, toza havo, toza suv naqadar zarur bo'lsa, ona zamin ham shunday zarur, uni asrab-avaylash insonning o'z qo'lidir.

Atrof-muhitning tozaligini ta'minlash o'zimizga bog'liq, biz katta-yu yosh toza havodan bahramand bo'lish uchun shahrimizga ko'chat ekib, ko'kalamzorlashtirsak, uning ozodaligini saqlasak, o'zimizning sog'lig'imizni saqlagan bo'lamiz.

Bahor faslida ko'chat ekish oyligi o'tkaziladi. Shunday ekan, nihollarni yaxshi niyat bilan ekish, parvarishlash, gullar ekib o'stirish har bir o'quvchi va kattalarning insoniy burchidir.

O'zbek xalqi qadriyatlari orasida tabiatni saqlash, qadriga yetish, chiroyiga chiroy, ko'rkiga-ko'rk qo'shishi odatlari bor. Inson tabiatdagi har bir giyoh, o't-alaf, dov-daraxt, parranda-darrandalarni, olamda nimayiki kerakli bor narsani zarur deb biladi.

Ota-bobolarimiz zilol suvni, buloqlarni, so'lim daraxtzorlarni, qoya-g'orlarni, xosiyatli o't-o'lanlarni, gul-giyohlarni muqaddas bilib asrashga, niyati nopok kishilardan saqlashga, toptamaslikka, oyoqosti qilmaslikka alohida e'tibor berib kelganlar. Avvalo, har bir inson yer yuzidagi o'simliklarni ko'paytirishga hissa qo'shishi, kamaytirishdan o'zini tiyishi lozim. O'simliklarni ko'paytirishning birdan bir yo'li mevali va manzarali daraxtlarni iloji boricha ko'proq ekishdir. Ularni parvarish qilish, bog'-rog'lar yaratish har bir inson uchun xayrli ish bo'lishi bilan birga, savobli ish hamdir. Xalqimiz bog' yaratgan odamlarni hech qachon esidan chiqarmaydi. Go'zal bog'lar yaratish, yurtni gullar bilan burkash qadimdan eng yaxshi odatlarimizdan biri bo'lib kelgan.

Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining qimmatli va nodir yozma yodgorliklaridan biri Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida Amir Temurning davlat faoliyati va harbiy yurishlari bayon qilinishi

bilan bir qatorda, XIV asr oxiri va XV asr boshlarida O'rta Osiyodagi madaniy hayotga doir bir qancha noyob ma'lumotlar ham keltirilgan.

Ajdodlarimizning yuksak did va nafosat nigohi bilan yaratilgan bog'lar, ulkan qurilishlari hozirgi kunda ham Samarqand-u Buxoroni, ko'hna Urganch, Xivani bezab, yer yuziga zeb berib turibdi. Bu nodir obidalar bobokalonlarimiz el-yurt obodonchiligiga alohida e'tibor qilganliklaridan dalolat beradi.

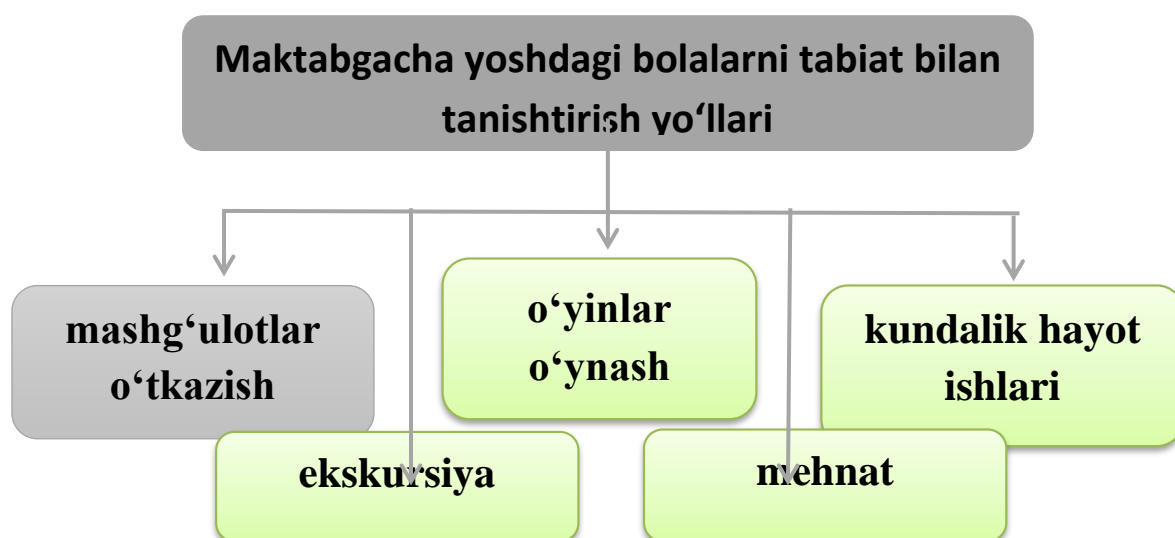
"Zafarnoma"da Sohibqiron Amir Temur tomonidan barpo etilgan "Bog'i shamol", "Bog'i dilkusho", "Shahrisabz qo'rg'oni" va Oqsaroy kabi obidalar haqida batafsil hikoya qilinadi.

Bunday misollarni keltirishimizdan maqsad o'tmish ajdodlarimizdan bizgacha urf-odat bo'lib yetib kelgan obodonchilik ishlaridan hozirgi yoshlarni xabardor etish, ularni ana shu ishlar misolida tarbiyalashdir. Ular ham Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi el farvonligi, yurt obodligi uchun kurashuvchi zabardast o'g'il-qizlar, oliyhimmat inson, tabiatga mehr-muruvvatli kishilar bo'lib yetishsinlar.

X. 3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo'llari

Mashg'ulotlar bolalarga ta'lim va tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Dasturda belgilangan bilim va malakalarni tarbiyachi ta'lim tamoyillari asosida bolalar o'zlashtira oladigan qilib tashkil etadi.

Kundalik hayotda kuzatish, o'yin, mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari yig'ilib boradi. Mashg'ulotlar ularni aniqlash va sistemalashtirish imkonini beradi. Bolalarni tabiat bilan tanish-tirishning xilma-xil yo'llari mavjud.

Mashg'ulotlarning ayrimlarida boshlang'ich bilimlar shakllantiriladi. Buning uchun tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko'rish, badiiy asarlarni, hikoyalarni o'qish, diafilm va shunga o'xshashlarni ko'rsatishdan foydalanadi. Boshqa mashg'ulotlarda esa bilimlar aniqlanadi, kengaytiriladi va chuqurlashtiriladi. Mashg'ulotlarda bu xildagi suhbatlar, didaktik o'yinlar, umumlashtiruvchi so'zlardan, bolalarning tabiatdagi mehnatidan foydalaniladi. Barcha guruhlarda mashg'ulotlarga qo'shimcha sifatida maqsadli sayrlar o'tkaziladi.

Ekskursiya. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ta'lim berishning tashkiliy formalaridan biri ekskursiyadir. Ekskursiya jarayonida bolalar ona tabiat to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'ladilar. Bu tasavvur tabiatni ko'rish, eshitish, sezish orqali idrok etiladi.

Ekskursiya jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat, undagi bog'liqlik va uning qonuniyatlari to'g'risida realistik tasavvurlar hosil bo'ladi. Bu tushunchalar keyinchalik bolalar egallaydigan ilmiy bilimlarning asosini tashkil etadi, maktabda o'rganiladigan tabiiy fanlarni o'zlashtirib olishni osonlashtiradi. Tabiat to'g'risidagi bilimlardan bexabar bo'lish ko'pincha o'simlik va hayvonlarga nisbatan noto'g'ri, ba'zi hollarda esa berahm va shafqatsiz munosabatda bo'lishga olib keladi.

Ekskursiya bolalarni tabiatni o'ziga xos hodisa va voqealari bilan tanishtiribgina qolmay, balki shu bilan qatorda insonlarni tevarakatdagi o'zgartiruvchi faoliyatining natijalari bilan ham tanishtirib boradi. Bu esa kishilarning yaratuvchanlik faoliyatiga hurmatini tarbiyalaydi va unda qatnashish xohishini uyg'otadi, o'z o'lka tabiatidan, unda yashovchi mehnat ahlidan g'ururlanish hissini mustahkamlaydi.

Yuqorida tilga olingan barcha metodlar va usullar bolalarda tabiatga nisbatan qiziqish uyg'otadi, ularni yanada sinchkovlik bilan kuzatishga, kuzatayotgan narsa ustida chuqurroq o'ylashga, fikr, bilim doirasini kengaytirishga, har xil tabiiy voqea, hodisalarni so'z bilan chiroyli qilib to'g'ri ifodalab berishga o'rgatadi.

4. Tabiat burchagidagi ishlar

Tabiatga muhabbat, unga ehtiyotkorlik munosabatini, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlikni tarbiyalash va shular orqali tabiatga qiziqish, vatanparavarlik, mehnatsevarlik, tabiatni saqlovchi va uning boyliklarini ko'paytiruvchi, kattalarning mehnatiga hurmatni

tarbiyalash kabi vazifalarni amalga oshirishda tabiat burchagining ahamiyati kattadir.

Tabiat burchagining muhim tomoni yana shundaki, uni bolalar har kuni ko'radilar. Tarbiyachi rahbarligida bolalar tabiat burchagidagi o'simlik va hayvonlarni sistemali ravishda kuzatib va parvarish qilib boradilar, Natijada o'simlik va hayvonot dunyosining rang-barangligi, ularning o'sishi va rivojlanishi, ular uchun qanday shart-sharoitlar kerakligi to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarni egallab boradilar. Tarbiyachi bolalarni solishtirma analizga o'rgatadi, ular o'rtasidagi umumiylik va farqlarni, ularga xos belgilarni bilib oladilar.

Tarbiyachi bolalar diqqatini o'simliklarning chiroyli gullashiga, barglarining shakli va tusiga, akvariumdagi baliqlarning chiroyli ko'rinishiga va chaqqon harakatiga jalb etadi. Natijada bolalar bu go'zallikdan quvonishga o'rganadilar hamda ularning estetik didi o'sadi.

Bolalar tabiat burchagidagi o'simlik va hayvonlarni tarbiyachi rahbarligida sistemali ravishda kuzatib, parvarish qilib borishlari natijasida ma'lum malaka va ko'nikmalarni ham egallab boradilar, ularga nisbatan barqaror qiziqish va g'amxo'rlik hissi uyg'onadi.

Bolalarning tabiatga mehr-muhabbatini o'simliklar va hayvonlarni parvarish qilish, ularni asrab-avaylash bo'yicha mehnat faoliyatlarini tashkil etish bilan birga qo'shib olib borish kerak. Tarbiyachi bolalarni tabiat bilan tanishtirish ishini ularning yosh xususiyatlari, pedagogik, fiziologik imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda tashkil etadi.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani rivojlantirish orqali ularning tabiatga bo'lgan mehrini, shakllantirish va kelajakda tabiiy fanlarni o'zlashtirishi uchun poydevor yaratiladi. Bolalarga ekologik tarbiya berishda va zamonaviy usullardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ekologik bilim, ekologik madaniyat deganda nimani tushunasiz, ular o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalang.
2. "Dunyoda chang va tutun bo'lmaganida insoniyat ming yil umr ko'rardi" - bu hikmatli so'zning mazmunini yoritib, maktabgacha yoshdagi bolalarga qo'llashni ifodalang.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo‘llari qaysilar?
4. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarga ekologik tarbiya berishda qanday usullardan foydalaniladi?
5. Ekologik madaniyat tushunchasiga izoh bering.
6. Ekskursiya jarayonida bolalarda qanday tasavvurlar shakllanadi?
7. Abu Nasr Forobiyning tabiatshunoslikka oid qanday asarlarini bilasiz?
8. Ekologik tarbiyaning bola hayotiga ta’siri qandayligini izohlang.
9. MTTda mashg‘ulotlar davomida bolalarni tabiat bilan tanishtirish qay tarzda kechadi?
10. Ilm-fan va tabiat markazi haqida qanday ma’lumotlarga ega bo‘ldingiz?

XI. MODUL. O‘YINNING MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOGIK JARAYONIDAGI O‘RNI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: o‘yin bolalar faoliyatining asosiy turi. O‘yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasi sifatida. Pedagogik jarayonda o‘yining tutgan o‘rni.

XI. 1. O‘yinning bola faoliyatidagi mohiyati va o‘ziga xosligi

O‘yin inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. O‘yin kattalar hayotida muayyan o‘rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamrohi” deb atash qabul qilingan. U maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etadi. Mehnat va ta’lim bilan uzviy aloqada bo‘lgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bola shug‘ullanadigan ko‘pchilik jiddiy ishlar o‘yin shaklida bo‘ladi. O‘yinda shaxsdagi barcha mavjud jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yin qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, san’atshunos olimlar diqqatini o‘ziga tortib kelgan bo‘lib, jamiyat hayotida mehnatdan keyin turadi va uning mazmunini belgilaydi. Ibtidoiy jamoa qabilalari o‘z o‘yinlarida ovchilik, urush, dehqonchilik ishlarini aks ettirganlar. Masalan, o‘sha davrdagi ba’zi qabilalarning sholi sepish jarayoni o‘yinlar bilan juda katta tantana qilib amalga oshirilar edi.

Y.A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, P.F.Lestgaflarning g'oyalari hozirgi zamon bolalar o'yinlari nazariyasi uchun ham ahamiyatlidir. "Bolalar o'yini ko'p asrlik tarixga ega, – deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, –u insonning o'zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan". Yan Amos Komenskiy o'yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to'g'ri keladigan zarur shakli deb hisoblaydi. Uning fikricha, o'yin – bolaning barcha qobiliyat ko'rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o'yinda borliq, dunyo haqidagi tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Bola o'yin davomida tengqurlari bilan do'stlashadi. Y.A.Komenskiy o'yinga quvnoq bolalik va bolani uyg'un rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o'yinlariga e'tiborli munosabatda bo'lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi.

P.F.Lestgaft bolalar o'z o'yinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi. Bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Shunday qilib o'yinning ijtimoiy voqea ekanligini, o'yinda tevarak-atrofdagi borliq aks ettirilishini ilg'or olim va pedagoglar o'zlarining kuzatish va ilmiy tadqiqotlari orqali isbotlab berdilar.

Tarbiyachilar bolalar o'yiniga rahbarlik qilishda quyidagilarga rioya qilishi lozim:

–o'yin bilan mehnat o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish;

–o'yinda bolalarning bo'lajak mehnat ahliga xos bo'lgan jismoniy va ruhiy sifatlarini tarbiyalash.

Shu tariqa o'yin tarixiy taraqqiyot jarayonida mehnat faoliyati natijasida paydo bo'lgan ijtimoiy faoliyatdir; o'yin doimo haqiqiy hayotni aks ettiradi. Demak, ijtimoiy hayot o'zgarishi bilan uning mazmuni ham o'zgaradi; o'yin ma'lum maqsadga yo'naltirilgan ongli faoliyat bo'lib, uning mehnat bilan ko'p umumiyliigi bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qiladi. O'yin faoliyati asosida boladagi o'quv faoliyati rivojlanadi, bola qanchalik yaxshi o'ynasa, u maktabda shunchalik yaxshi o'qiydi.

Ilk yoshli bolalar o'yin faoliyatining birinchi bosqichi tanishtiruvchi o'yin bo'lib, u narsa-buyum-o'yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo'l ishidagi murakkab va nozik harakatlardir. Keyingi bosqich aks ettirish o'yini hisoblanadi. Bu ilk yoshli bolalar o'yini

psixologik mazmunining rivojlanishida eng yuqori nuqta hisoblanadi. Kattalar ta'lim-tarbiyaviy ishlarini ma'lum izchillik bilan olib borsalar, bu yoshdagi bolalar narsa va buyumlar nomini, nimaga ishlatilishini bilib oladilar va bu yangi bilimlarni o'z o'yinlarida qo'llay boshlaydilar.

Bu yoshdagi bolalar o'yini mazmun jihatidan predmetli faoliyatni aks ettiradi.

Birinchi yoshning oxiri va ikkinchi yoshdagi bolalar o'yinida syujetni aks ettirish yuzaga keladi. Bola qo'lidagi buyum bilan undan qanday foydalanish kerakligini aks ettiradi.

Navbatdagi bosqich rolli o'yin bo'lib, unda bolalar o'zlariga tanish bo'lgan kattalar mehnati va kishilarning ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradilar.

Bolalar o'yin faoliyatining bosqichma-bosqich rivojlanishi to'g'risidagi ilmiy tasavvurlar har xil yosh guruhlarida bolalarning o'yin faoliyatiga rahbarlikning aniq sistemali tavsiyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi.

Shunday qilib MTMning pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'rni juda katta bo'lib, o'yindan maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda keng foydalaniladi. Zero:

- ◆ o'yin bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, unda bolaning ruhiyati namoyon bo'ladi;
- ◆ o'yin Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir;
- ◆ o'yin bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;
- ◆ o'yin bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir;
- ◆ o'yin bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Taniqli pedagog-olimlarning olib borgan tadqiqotlari o'yinga kompleks rahbarlik qilish orqali bolalarga o'yinning mazmuni, tashkil etilishi, tuzilishi, bolalarning axloqiy munosabatlari, bolalar o'yinining rivojlanish darajasiga ta'sir etish mumkinligini ko'rsatdi.

Bolalar o'yini uning mazmuni, xususiyati, tashkil etilishiga ko'ra xilma-xildir.

Ijodiy o'yinlarni bolalar o'zlari o'ylab topishadi. Unda oldindan belgilangan qoidalar bo'lmaydi. O'yin qoidasini bolalar o'zlari o'yin jarayonida belgilashadi. Qoidali o'yinlarning mazmuni va qoidasi kattalar tomonidan belgilanadi. Qoidali o'yinlarga quyidagilar kiradi: didaktik o'yinlar, harakatli o'yinlar, musiqaviy o'yinlar, ermak

o‘yinlar. Bolalarga ta’lim-tarbiya berish maqsadida kattalarning o‘yinni tanlay bilishi, unga to‘g‘ri rahbarlik qilish “MTM ta’lim va tarbiya dasturi“da belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ta’minlaydi.

O‘yin bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash vositasidir. Psixologlar o‘yinni maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat deb hisoblaydilar. O‘yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o‘tishini ta’minlovchi sifatlar shakllanadi, ruhiyatida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. O‘yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o‘zaro ta’sir etgan holda shakllanadi. O‘ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to‘g‘risidagi tasavvurini, kattalarga va o‘rtoqlariga bo‘lgan munosabatini bilib olish mumkin.

Shaxsdagi biror sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o‘yiniga qiziqishini, tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o‘yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o‘yinlarini rivojlantirish uchun esa o‘z navbatida yaxshi tashkil etilgan bolalar jamoasi zarur bo‘ladi. O‘yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTMning ta’lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlarni tarbiyalashda katta o‘rin tutadi. O‘yinda bola organizmiga xos bo‘lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, quvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o‘yin munosib o‘rin egallaydi.

O‘yin ta’lim va mashg‘ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuza-tishlar bilan uzviy bog‘liq ho‘lib juda katta ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijodiy o‘yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi, bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, xayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o‘rganadi, o‘ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o‘ylab topadi, o‘z bilimlaridan foydalanish va uni so‘z bilan ifodalashga o‘rganadi. O‘yinda aks ettirilayotgan narsani bilib olishga qiziqish uyg‘onadi. Ko‘pincha o‘yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini, bilim doirasini kengaytirish uchun xizmat qiladi. Ijodiy o‘yinni tor didaktik maqsadlarga bo‘ysundirib bo‘lmaydi, bu o‘yin yordamida juda katta tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi.

Qoidali o'yin bolaning sensor rivojlanishini, tafakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqati va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o'yin ma'lum didaktik maqsadga ega bo'lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'lib bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi hamda bolaning yosh xususiyatlariga mos keladi. Qiziqarli o'yin bolaning aqliy faolligini oshiradi, o'yinda bola mashg'ulotdagiga nisbatan murakkabroq masalani hal qilishi mumkin. Bu ta'lim butunlay o'yin shaklida bo'lishi kerak degan gap emas. Ta'lim turli usullar va metodlarni qo'llashni talab etadi. O'yin ta'lim shakllaridan biri bo'lib, boshqa bir metod bilan qo'shib olib borilgandagina yaxshi natija beradi, bular kuzatish, suhbat, so'zlab berish va hokazolar. Bola o'ynayotib o'z bilimidan foydalanishni, uni har xil sharoitda ishlata bilishni o'rganadi. Ijodiy o'yinlarda bolalarning fantaziyasi, buyum yasashi, tajriba qilishiga keng yo'l ochiladi.

O'yinda aqliy rivojlanish bilan birga axloqiy sifatlar ham shakllanadi. O'yin jarayonida ytiz bergan kechinmalar bola ongida chuqur iz qoldiradi, shuning uchun o'yin bolada yaxshi hislarni, ulug'vor orzular va intilishlarni, sog'lom qiziqishlarni tarbiyalashga yordam beradi O'yin mustaqil faoliyat bo'lib, bu jarayonda bolalar o'z tengdoshlari bilan aloqa qilishga kirishadilar. Ularni umumiy maqsad, unga erishishdagi umumiy kechinmalar birlashtiradi. Shuning uchun o'yin do'stona munosabatlarni tarbiyalashda, jamoa hayoti malakalarini, tashkilotchilik qobiliyatlarini shakllantirishda muhimdir. Birgalikdagi o'yin bilan birlashgan kichik bolalar jamoasida murakkab munosabatlar vujudga keladi. Tarbiyachining vazifasi har bir bolani faol o'yinga jalb qilish, bolalar o'rtasida do'stlikka, haqqoniylikka, o'rtoqlarini javobgarligini sezishga asoslangan munosabatlar o'rnatishdan iborat.

O'yin mehnat tarbiyasi vazifasini bajarishga ham yordam beradi. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi kishilarni aks ettiradilar. Bu bilan ular kattalarning harakatlariga taqlid qilib qolmay, shu bilan bir qatorda ularning ishiga, mehnatiga bo'lgan munosabatlarini ham aks ettiradilar. O'yin bolada ko'pincha mehnat qilish xohishini uyg'otadi, o'yin uchun kerakli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. O'yinda hozirgi zamon bolalariga xos bo'lgan texnikaga qiziqish

paydo bo‘ladi va rivojlanadi, bolalar har xil mashinalar yasaydilar va texnik o‘yinchoqlar bilan o‘ynaydilar. O‘yin estetik tarbiyaning muhim vositasidir. O‘yinda ijodiy xayol, fikrlash qobiliyati yuzaga keladi va rivojlanadi. Yaxshi tanlangan o‘yinchoq badiiy didni tarbiyalashga yordam beradi. Harakatli o‘yinlarda harakatning go‘zalligi va maromi bolalarni o‘ziga maftun qiladi. O‘yinning katta tarbiyalovchi ahamiyati o‘z-o‘zidan amalga oshmaydi. O‘yin befoyda, hatto zararli bo‘lishi, ba‘zan yomon hislarni qo‘zgratishi mumkin. Tarbiyachi o‘yin yordamida bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifasini amalga oshirish uchun unga mulitazam ravishda ta’sir etib borishi zarur. Bu vazifani hal etishda o‘yin bolalar bog‘chasidagi ta’lim- tarbiyaviy ishning hamma tomonlari bilan bog‘langan bo‘lishi kerak. O‘yinda bolalarning mashg‘ulotlarda olgan bilim va malakalari aks etadi va rivojlantiriladi, ular orqali esa bola hayotga o‘rgatiladi. Ikkinchi tomondan, o‘yinda tarbiyalangan sifatlar faoliyatning boshqa turlariga ko‘chiriladi.

XI. 2. O‘yinning maktabgacha ta’lim muassasasi pedagogik jarayonidagi o‘rni

O‘yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar muassasasi hayotini u bilan boyitishni talab etadi. Shuning uchun ham o‘yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O‘yinlar uchun nonushtagacha va undan keyin, mashg‘ulotlardan so‘ng, sayrlardan so‘ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o‘ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o‘yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko‘proq didaktik o‘yinchoqlar, stol ustida o‘ynaladigan stol-bosma o‘yinlari, syujetli-rolli o‘yinlarni o‘ynagan ma’qul. Sayr davomida harakatli o‘yinlarni, qurish-yasash o‘yinlarini tashkil etish foydalidir. Kun tartibida o‘yin uchun maxsus vaqt belgilash o‘yinning mustaqil faoliyat sifatida mavjud bo‘lishining va uni bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida, tarbiya vositasi sifatida qo‘llanilishining eng muhim pedagogik shartidir.

Bolalar o‘yinning o‘ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni, kishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o‘zaro munosabatlarini aks ettiradi. O‘yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o‘rmon, metro, temir yo‘l vagoni bo‘lishi mumkin. Bola hech qachon jim o‘ynamaydi, bitta o‘zi o‘ynasa ham u o‘yinchoq bilan gaplashadi, o‘zi tasvirlayotgan qahramon bilan

muloqot o‘rnatadi, onasi, bemor, shifokor xullas hamma- hammaning o‘rniga o‘zi gapiraveradi. So‘z obrazning yaxshiroq ochilishiga yordam beradi.

Nutq o‘yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o‘z his-tuyg‘u, kechinmalarini o‘rtoqlashadi. So‘z bolalar o‘rtasida do‘stona munosabatlar o‘rnatilishiga, tevarak-atrofdagi hayot voqealariga bir xilda munosabatda bo‘lishga yordam beradi. Bolalarning o‘zi yaratgan o‘yindan kelib chiqadigan yoki kattalar tomonidan taklif etilgan o‘yinning g‘oyasi, mazmuni, o‘yin harakatlari, rollar, o‘yin qoidalari uning tuzilishini tashkil etuvchi qirralardir.

O‘yin g‘oyasi - bu nima o‘ynashni belgilab olish: “do‘kon, “shifoxona”, “uchuvchilar”, “bolalar muassasasi” va shunga o‘xshashlar. Bolalar o‘yiniga tarbiyachining rahbarlik qilishi. O‘yin bolalarning qiziqarli ermagigina bo‘lib qolmay, shu bilan bir qatorda u bolalarni rivojlantirish va tarbiyalashning muhim vositasi hamdir. Ammo o‘yin kattalar tomonidan tashkil etilib, unga rahbarlik qilingandagina ijobiy natija beradi.

Pedagog bolalar o‘yiniga rahbarlik qilar ekan, quyidagi talablarga e‘tibor berishi zarur: o‘yin mazmunining ta‘lim-tarbiya beruvchi ahamiyatga ega bo‘lishi, aks ettirilayotgan narsalar haqidagi tasavvurlar to‘g‘ri va to‘la bo‘lishi, o‘yin harakatlariga faol, ma‘lum maqsadga qaratilgan, ijodiy xususiyatga ega bo‘lishi kerak. Hamma va ayrim bolalarning qiziqishlarini e‘tiborga olgan holda o‘yinga rahbarlik qilish, o‘yinchoqlarni va boshqa kerakli materiallardan maqsadga muvofiq foydalanish, bolalarning o‘yinda xayrixoh va xursand bo‘lishlarini ta‘minlash lozim.

Pedagog bolalar o‘yiniga rahbarlik qilar ekan, bola shaxsining hamma tomonlariga: ongiga, his-tuyg‘ulariga, irodasiga, xulqiga ta‘sir etishi va bundan bolalarni aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy tomondan tarbiyalashda foydalanishi lozim.

O‘yin jarayonida bolalarning bilimlari va tasavvurlari boyib, chuqurlashib boradi. O‘yinda u yoki bu rolni bajarayotib, bola o‘zining butun diqqatini o‘yinga qaratishi lozim. Bola o‘ynayotganda kishilar mehnati, ularning aniq harakatlari, munosabatlari to‘g‘risidagi tasavvuri yetarli emasligini sezib qoladi, buning natijasida kattalarga savol bera boshlaydi. Tarbiyachi bolalarning bunday savollariga javob berib, ularning bilimlariga aniqlik kiritadi, boyitadi.

Tarbiyachi o‘yin orqali bolalarda ona-vatanga, o‘z xalqiga boshqa millat kishilariga ijobiy munosabatni shakllantiradi, mustahkamlaydi. O‘yin orqali tarbiyachi bolalarda jasurlik, to‘g‘rilik, o‘zini tuta bilishlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi.

O‘yin bolalarda ijtimoiy axloqni, ularning hayotga, bir-biriga bo‘lgan munosabatini shakllantiruvchi o‘ziga xos maktabdir. O‘yinda bola kishilarning axloq-odob normalarini, mehnatga munosabatlarini bilib oladi. Tarbiyachi bolalar o‘yiniga rahbarlik qilayotib, ularni jamoa orqali ham tarbiyalab boradi. O‘yin jarayonida bolalar o‘z xohishlarini jamoa xohishi bilan kelishib olishga, o‘yinda o‘rnatilgan qoidalarga rioya qilishga o‘rganadilar.

Ammo o‘yinga to‘g‘ri rahbarlik qilinmasa, u noxush oqibatlariga ham olib kelishi mumkin. Tarbiyachi bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashda o‘yindan keng foydalanadi. Juda ko‘pchilik o‘yinlar bolalardan faol harakat qilishni talab etadi, bu esa o‘z navbatida organizmda modda almashinishini yaxshilaydi, qon aylanishini tezlashtiradi. Bundan tashqari faol harakat qilish bola gavdasining to‘g‘ri o‘sishini, harakatlari chiroyli bo‘lishini ham ta‘minlaydi. O‘yin orqali tarbiyachi bolalarda quvnoq kayfiyat yaratadi, ijobiy ruhiyat hosil qiladi, bu esa bolaning asab-ruhiy, jismoniy tarbiyasini yaxshilaydi.

O‘yin bolalarga estetik tarbiya berish vositasi sifatida ham keng qo‘llaniladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayotni, voqelikni obrazlar, rollar orqali ham aks ettiradilar. O‘yinda bolalarning avval olgan taassurotlari orqali obraz yaratishlari - xayol juda ham katta ahamiyatga ega. Bolalar juda ko‘p o‘yinlarda avval o‘rgangan ashula, she‘r, raqs, topishmoqlardan keng foydalanadilar. Bundan tarbiyachi bolalarda estetik did, zavqni tarbiyalashda foydalanadi.

O‘yin vaqtini tanlay bilish ham muhim ahamiyatga ega. Nonushta bilan mashg‘ulot o‘rtasida bolalar o‘yiniga 8-10 daqiqa vaqt beriladi. Bunda bolalar ko‘pincha avval boshlagan o‘yinlarini davom ettiradilar. Sayrda bolalarning o‘ynashlari uchun 1 soat -1 soat 20 minut vaqt ajratiladi. Kunduzgi uyqu va kechki nonushtadan keyin ham bolalar o‘yiniga vaqt beriladi. Bunda bolalar ko‘proq syujetli-rolli o‘yinlarni, qurilish materiallari, qo‘g‘irchoqlar bilan, stol usti o‘yinchoqlari o‘ynashlari mumkin. Shu bilan birga ermak o‘yinlardan ham foydalaniladi.

Ammo o‘yin bilan ta’lim o‘rtasidagi bog‘liqlik bola ulg‘aygan sari o‘zgarib boracli. Kichik guruhda o‘yin ta’lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg‘ulotlarda ta’limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o‘zlarida maktabdagi o‘qishga ishtiyoq uyg‘onib qoladi.

Ammo bolalar uchun o‘yinning qadri yo‘qolmaydi, balki mazmuni o‘zgaradi. Endi bolalarni ko‘proq fikriy faollikni talab etuvchi o‘yinlar, sport tarzidagi o‘yinlar qiziqтира boshlaydi.

Shunday qilib, pedagogika fani o‘yinga bola shaxsini har tomonlama shakllantirish vositasi va ular hayotini tashkil etish shakli, bolalar jamoasini shakllantirish vositasi deb qaraydi.

XI. 3. Bolalar o‘yinlarida tasvirlash vositalari

Bolalarning o‘ynashlari uchun ma’lum vositalar kerak. Rolli o‘yinlarda bolalar har xil vositalardan foydalanadilar, ulardan asosiylari quyidagilar: bolalarning o‘z harakatlari; o‘yinchoq va boshqa materiallar; so‘z. Bolalarning asosiy tasvirlovchi vositalari o‘zlarining harakatidir. Masalan, bola ikki oyog‘ida sakrab quyunchaga taqlid qiladi. Ikki qo‘lini qimirlatib, pishillab parovoz bo‘ladi va h.k.

Bolalarning ko‘p harakatlari qurish, yasash bilan bog‘liq bo‘ladi, ular soatlab parovoz, paroxod, elektrovoz quradilar, ularni o‘ziga o‘xshatishga urinadilar. Ko‘pincha qurish o‘yinning boshlanishi bo‘lib xizmat qiladi. Taqlid vositasiga o‘yinchoq ham kiradi. O‘yinchoq bola harakatini to‘ldiradi, o‘ylagan obrazi va fikrini amalga oshirishga yordam beradi. Kiyimlar va ularning qismlari ham bolaning olgan rolini yaxshiroq bajarishga va uni yanada aniqroq ijro etishga imkon tug‘diradi. Bolalar o‘yin jarayonida ba’zi bir narsalarni xohlagan narsalari nomi bilan atab ham xuddi o‘sha xohlagan narsalarini faraz qilib juda yaxshi o‘ynaydilar, masalan, taomni “konfet”, qumni “shakar”, stulni “mashina” deb atashlari mumkin.

So‘z yordamida bolalar qanday o‘yin o‘ynashlarini kelishib oladilar. So‘z yordamida bir-biri bilan muomalada bo‘lib, o‘z fikrlarini izhor etishadi. So‘z har xil taassurotlarni ifodalash imkonini beradi. Bolalar hamma vositalardan ko‘pincha bir vaqtda foydalanadilar. Aks ettiruvchi vosita qanchalik ko‘p bo‘lsa, o‘yin mazmuni shunchalik boyroq bo‘ladi hamda tevarak-atrofdagi voqealardan taassurot shunchalik to‘laroq aks ettiriladi. O‘yin mazmunining rivojlanib borishi bilan murakkab jarayon bo‘lgan

bolalar jamoasi ham shakllana boshlaydi. O‘yin bolalarning mustaqil faoliyati bo‘lgani uchun uning syujetini bolalar o‘zlari o‘ylab topishadi va o‘zlari tashkil etishadi. O‘yinda bolalar o‘zlarining kichkina jamiyatning a‘zosi deb hisoblashadi, o‘zaro kelishib harakat qilishga o‘rganishadi.

Ijtimoiy tarbiya olayotgan sharoitda har bir bola o‘ynayotgan bolalar jamoasiga kira olishi, u yerda o‘z o‘rnini topa olishi va shu jamoada o‘rnashib olishi lozim. Tarbiyachilik yoshli bolalarda ularning narsalar bilan o‘ynay olishi, diqqatini shunga to‘play olish qobiliyatini tarkib toptiradi. Bu boshqa bolalar bilan yonma-yon tinch o‘ynay olish malakasining shakllanishiga yordam beradi. Bolalar birgalikda o‘ynashga o‘tganlarida bir-birlari bilan ma‘lum munosabat o‘rnatishlari lozim bo‘ladi. Xudda mana shu munosabat jamoatchilikni shakllantiradi. Bunga tarbiyachi bolalarni kelishib o‘ynashga o‘rgatish orqali erishadi.

XI. 4. Ijodiy o‘yinlar turlari

Ijodiy o‘yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan taassurotlari aks ettiriladi. Ijodiy o‘yin bolalarning mustaqil o‘yini bo‘lib, o‘yinning mazmunini ular o‘zlari o‘ylab topadilar. Bu o‘yinda bolalarning erkinligi, mustaqilligi, tashkilotchilik va ijodkorlik qobiliyatlari to‘laligicha namoyon bo‘ladi. Ammo o‘yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab chiqiladi. Bu bolalarning o‘yin g‘oyasini yaratishlarida, uning mazmunini tuzib, tasvirlovchi vositalarni tanlashlarida va shunga o‘xshashlarda namoyon bo‘ladi.

Ijodiy o‘yin turlari: Syujetli-rolli o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy o‘yin turlaridir. Syujetli-rolli o‘yin o‘z xususiyatiga ko‘ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Tevarak-atrofdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyati bu o‘yin mazmuniga manba bo‘lib xizmat qiladi. Bolalarning tevarak-atrofdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o‘yinda qayta ishlanadi, to‘ldiriladi, sifat jihatidan o‘zgartiriladi. Bolalarning bunday o‘yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir.

Bolalar o‘yining o‘ziga xos tomoni unda tasvirlovchi vaziyatlarning mavjudligidir. Tasvirlovchi vaziyat bolalarga o‘yin jarayonida yuklangan rol va o‘yin syujetidan tashkil topadi va har xil buyumlardan foydalanishni ham o‘z ichiga oladi. O‘yinning syujeti bir-biriga hayotiy aloqador bo‘lgan qator voqea- hodisalar

yig'indisidir. Rol syujetli-rolli o'yinnirig asosiy zanjiri hisoblanadi. O'yin bolada qanoatlanish, xursandchilik hissini paydo qiladi, shuning uchun bolani qiziqtirib, unda yaxshi kayfiyat uyg'otadi, bola organizmidagi hayotiy faoliyatni yaxshilaydi. Bola o'ynayotganda har xil harakatlar qiladi: yuguradi, sakraydi, tor joydan, ingichka taxta ustidan o'tadi, engashadi, yuqoriga tirmashib chiqadi va hokazo.

Bolaning aqliy tomondan rivojlanishi uchun ham o'yin hatta ahamiyatga ega. O'yin natijasida bolaning bilimi kengayib boradi. Rolli o'yinlar bola kuzatuvchanligini, qiziquvchanligini, oilish doirasini rivojlantiradi, boyiiadi.

O'yinda bola o'z oldiga maqsad qo'yadi, bu boladan aql, idrok ishlatishni talab qiladi, topag'onlikka o'rgatadi. O'yin jarayonida juda ko'p g'aplashishga, tortishishga, bahslashishga, aytib berishga to'g'ri keladi. Bolalar o'zi yasayotgan narsalarini yaxshiroq yasash, qurish uchun juda ko'p o'ylab, fikrlashishlariga to'g'ri keladi. Bular hammasi bola tafakkuri va xayolining rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir.

Bola o'z o'yinida borliqni aks ettirib, olgan rolining mazmuni bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi. Masalan, Dilnoza ona-bola o'yinida ona rolini o'ynayotib, bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, ular bilan yaxshi munosabatda bo'lib erkalaydi, ular bilan g'aplashadi, kitoblar o'qib beradi. Bu o'yin bolada muloyimlilik, g'amxo'rlik, e'tiborlilik kabi yaxshi hislarni uyg'otadi.

Rolli-syujetli o'yinlarning o'ziga xos xususiyati. Rolli o'yinlarning boshqa o'yinlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatga egaligi ularda syujet, rol va xayol qilingan vaziyatning mavjud bo'lishidir.

Bolalar biror narsa yoki voqea to'g'risida yetarlicha tasavvurga ega bo'lgandagina syujet, fikr, yuzaga keladi. Masalan, bolalar "paroxod" o'yinini o'ynamoqchi bo'lishdi. Bunga o'yinning qanday borishi to'g'risida syujet kerak. Syujet bolalarning bilimiga bog'liq bo'ladi. Bolalarda avval g'oya paydo bo'ladi, keyin mazmun rivojlanadi. Ba'zan bolalar o'yinning qanday borishini oldindan belgilab oladilar. Masalan, Afrikaga "bormoqchi" bo'lsalar, sayohat vaqtida qilinadigan ishlarni oldindan belgilab oladilar. Bundan ko'rinib turibdiki, rolli o'yin jamoatchilik xususiyatiga ega, chunki bolalar bir-birlari bilan o'zaro munosabatda bo'ladilar.

Rolli o'yinda har bir bola o'ziga olgan rolni bajaradi masalan, ona, haydovchi, tarbiyachi, enaga, san'atkor va hokazo. Rolli

o'yinlarda didaktik, qoidali – harakatli o'yinlardagi singari qat'iy o'rnatilgan qoida bo'lmaydi. Bunda ko'pincha bolalar o'z xayol qilgan narsalari bo'yicha harakat qiladilar. Masalan, “raketa tushib oyga uchadilar”, “paroxodda suzadilar”, “kasalni davolaydilar”. Ammo bolalarning xayollari bilan o'ynashlari ularni real voqealikdan uzoqlashtirib yubormaydimi degan savol tug'iladi, yo'q, bolalar o'zlari buning o'yinligini yaxshi biladilar. Shu bilan birga bolalarning kechinmalari, hayajonlari, qilgan harakatlari hammasi rostakam, sidqidildan bo'ladi. Masalan, “doktor” rolidaga bola kasal to'g'risida qayg'uradi. O'yin mavzusi bolalar olgan taassurotning kuchli, bolalarning qiziqishlari bilan belgilanadi. O'yinda bolalar aks ettiradigan ijtimoiy-siyosiy voqealar bolalarning bilim doirasi va hayotiy tajribasining kengayib borishiga bog'liq bo'ladi.

Rolli o'yinlarining mazmuni va mavzusi o'zgarishi bilan bir qatorda uning tuzilishi va o'yin shartlari o'zgaradi, bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligi ham o'sib boradi. Avvalgi bolalar o'z-o'zicha alohida-alohida o'ynaydilar. Sekin-asta rolli o'yinlarning paydo bo'lishi, o'yinda kishilar o'rtasidagi munosabatni aks ettirish birgalikda bajariladigan o'yinni keltirib chiqaradi. Avvaliga katta bo'lmagan guruhchalar 2-3 kishidan iborat bo'lib o'ynashadi, katta va tayyorlov guruhlariga kelib kattaroq jamoaga birlashadilar. O'yinda har xil rollar orqali o'zaro munosabatda bo'lish bolalarda o'rtoqlik munosabatlarini shakllantirishga yordam beradi.

O'yinning tuzilishi va mazmuni o'zgarishi bilan o'yinchoqning roli va bolalarning unga nisbatan talabi ham orzgarib boradi va h.k.

Bog'cha yoshidagi bolalarda ijodiy o'yinning rivojlanib borishi. Uch yoshdagi bolalarning o'yinlari yangi tus oladi: bola qo'g'irchoqni va o'zini kishilarning nomi bilan atay boshlaydi: masalan, bola mashina yasab uni boshqara boshlaydi. Kattalar undan sen kimsan, deb so'rasa, “Haydovchiman” deb javob beradi. Yoki qizcha qo'g'irchog'iga ovqat pishirayapti. “Sen kimsan?”– degan savolga “Men oshpazman” deb javob beradi.

Bolalar o'z o'yinlarida sekin-asta murakkab bo'lmagan syujetli o'yinlarni o'ynay boshlaydilar. Bunda asosan kundalik turmushda takrorlanib turadigan voqealar aks etadi. Bolaga ovqat berishadi, uxlashga yotqizishadi, mashinada tortishadi. Yana ovqat berishadi va uxlatishadi. Yoki qo'g'irchoq kasal bo'lib qolsa, darrov uning qo'li, oyog'i bog'lanadi, yolg'ondakam dori beriladi.

Uchinchi yoshning oxiriga kelib bola rol tanlay boshlaydi. “Men oyisiman”, “Men – vrachman” deb bular birdaniga enaga, tarbiyachi, doktor bo‘lib qolishi mumkin.

Bola to‘rt yoshga o‘tganda syujetli-rolli o‘yinlar ancha rivojlana boshlaydi. O‘yinlar mavzui har xil bo‘lib, boyib boradi. Bu yoshdagi bolalar o‘z o‘yinlarida oila, MTMni, avtobusda, tramvayda kelayotgan kishini aks ettiradilar.

Tevarak-atrofnı kuzatish natijasida tasavvurlari kengayadi, bu ularning o‘yin mazmuniga ta’sir etadi: bayramlar, do‘kon, transportning har xil turlarini aks ettira boshlaydilar. Ammo bu yoshda ular hayotdagi voqealar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni hali tushunib yetolmaydilar. Bola besh yoshga qadam qo‘yganda undagi kuzatuvchanlik tafakkuri rivojlanganligi, bilim doirasi kengayganligi sababli o‘yin mazmuni ham murakkablashib boradi. Xayolning rivojlanib borishi orqasida ertak va hikoyalar mazmuni bo‘yicha murakkab bo‘lmagan o‘yinlarni o‘ynashadi.

O‘yin mazmuni bilan bir qatorda bolalarda hislar ham rivojlanib boradi. Kundalik hayotga nisbatan bolalarda hissiyot yuqori bo‘ladi. O‘yin birinchidan, xursandchilik bilan hamohang kechadi. Ikkinchidan, bolalar kattalarning hislarini o‘z o‘yinlarida aks ettiradilar. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy o‘yin juda liam yaxshi rivojlanadi. Bu o‘yinlarda bolalar o‘zlari eshitgan, ko‘rgan voqealar, hikoyalar, kitoblar va boshqa manbalardan olgan bilim, malakalarini, his-hayajonlarini to‘la qo‘llay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar o‘yinlarida berilgan ta’lim- tarbiyaning natijasi yaqqol ko‘i inib, sezilib turadi.

Bolalar kim bilan o‘ynashi to‘g‘risida va o‘yinning qanday borishi to‘g‘risida o‘zaro kelishib oladilar. O‘yinlar uzoqroq davom etadigan bo‘lib boradi. Bitta o‘yinni uzoq vaqt, hatto bir necha kun o‘ynash mumkin, bunda har gal o‘yinga yangilik kiritib boriladi. Uzoq davom etadigan o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinlarining yuqori bosqichi hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinlariga to‘g‘ri rahbarlik qilib borilsa, ularning mustahkam jamoasi yuzaga kelib, u o‘z an’anasiga, o‘z qoidasiga ega bo‘ladi. Bolalarda birgalikda ijod qilish qobiliyati rivojlanadi, ular o‘rtoqlarining fikri bilan kelishadigan, fikriga quloq soladigan bo‘lib boradi. Bolalar jamoasining shakllanishi uzoq vaqtni talab etadigan murakkab ishBolalar o‘rtasida murakkab munosabatlar yuzaga kela boshlaydi.

Har bir bolaning o'ziga xos xususiyati yaqqol namoyon bo'lib boradi. Bunda bolalar faol tashkilotchi, o'ziga ishonadigan va aksincha, tortinchoq, indamaslarga bo'linadi. Faol bolalar har doim o'yinni o'z xohishiga qarab tanlaydi, qiziqarliroq rolni talab etadi. Ular ba'zan o'yinni buzishadi, o'rtoqlarini xafa qilishadi, ammo tarbiyachining ta'siriga tez berilishadi. Ularning ijobiy xususiyatlari, sog'lom qiziqishlari bo'ladi, tarbiyachi mana shular asosida ularning ongi va hissiga ta'sir etadi.

O'yin mavzusi o'zgarishi bilan o'yinda qatnashuvchilarning ham o'zaro munosabatlari o'zgarib boradi. Kichkina bolalarning har biri o'z holicha o'ynasa, keyinchalik 2-3 kishi bo'lib o'ynay boshlaydi, o'rta maktabgacha yoshga kelganda o'ynovchilar soni ko'payib, o'rtoqlik munosabatlari tarkib topa boshlaydi, bunday munosabatlar o'yinga mavzu tanlashda, rollar va o'yinchoqlarni taqsimlashda yuzaga keladi. O'yinning tuzilishi va mazmuni rivojlanib borishi bilan o'yinchoqning roli va unga talab ham o'zgarib boradi. Kichkina bolalar o'yinini ko'pincha o'yinchoq belgilaydi. Bitta o'yinchoq bir nechta vazifani bajarishi mumkin. O'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin to'g'risidagi fikr avval tug'iladi. Keyin o'ynay boshlaydi. O'yinchoq o'yin mazmuniga qarab tanlanadi.

XI. 5. Sahnalashtirilgan o'yinlar

Sahnalashtirilgan o'yinlar ijodiy o'yinlar sirasiga kiradi.

Unga ijodiy o'yinning quyidagi asosiy: niyatning mavjudligi, roli va mavjud harakatlar, xayol qilingan vaziyatning va boshqa elementlarning uyg'unligi, bolalarning mustaqillik va o'z-o'zini uyushtira olish jihati xos. Sahnalashtirilgan o'yin badiiy asar asosida quriladi: o'yin syujeti, rollar, qahramonlarning hatti-harakatlari, ularning nutqi asar matniga ko'ra belgilanadi.

Sahnalashtirilgan o'yin bolalarning eshitgan asar yoki ertakdan olgan tasavvurlarini mustaqil ifodalash hamda mashq qilish imkonini beradi. Bu o'yinlar bolalarda iroda, intizom, o'z harakatlarini boshqalarning harakatiga muvofiq amalga oshirish kabi sifatlarni tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Sahnalashtirish bolalarni qayta so'zlashga o'rgatish usullaridan biridir. Ba'zi bir bolalarda badiiy asardan olingan parchani qayta so'zlab berishga xohish ham, qiziqish ham bo'lmaydi, ammo unga o'yin usuli kiritilishi bilan bola asardagi rolga kirib, o'sha asar mazmunini juda yaxshi aytib berishga harakat qiladi.

Bunday o‘yinda bola o‘zini o‘sha asardagi qahramon o‘rnida his etib, uning sezgi, kechinmalari dunyosiga chuqurroq kirib boradi. Badiiy asarlarni qahramonlar tilida so‘zlab berish boladagi xayolni rivojlantirishga yordam beradi va asar qahramonida mavjud bo‘lgan ijodiy sifatlarni egallashga intiladi. Sahnalashtirilgan o‘yinda badiiy asarning g‘oyaviy mazmuni bolalar tomonidan chuqurroq anglab olinadi.

Ertak yoki hikoyadagi mazmun bolalarga yaqin, ularning yoshi va qiziqishiga mos, tushunarli bo‘lib, bola unga kirishib ketgan taqdirdagina asardagi obraz va harakatlar to‘g‘ri aks ettiriladi. Shuning uchun u yoki bu badiiy asar bo‘yicha sahnalashtirilgan o‘yin o‘tkazishdan oldin tarbiyachi asarning mazmunini aks ettirishga yordam beradigan tayyorgarlik ishini o‘tkazishi kerak.

Bu ish oldindan bir qator mashg‘ulot va oryinlar o‘tkazish orqali amalga oshiriladi. Sahnalashtirilgan o‘yinga tayyorlanish uchun ma’lum bir vaqt ajratiladi va har bir mashg‘ulotda aniq masalalar hal etib boriladi. Masalan, tarbiyachi hazil she’r o‘qiyotib jonli nutqqa yaqinlashadi, bolalarga so‘zlarni, tovuslilarni qanday talaffuz etish kerakligini tushuntiradi. Qaytarishda esa tarbiyachi bolalardan so‘zlarni aniq, balandroq yoki past, sekinroq yoki tez talaffuz etishni talab etadi. Bu mashqlarda matnni eslab qolish uchun o‘tkaziladigan har bir mashg‘ulotda 5-6 daqiqadan vaqt ajratiladi. Bolalar

“Sholg‘om”, “Bo‘g‘irsoq”, “Tulki, xo‘roz va quyon” kabi ertakni sahnalashtirishni juda sevadilar.

Ertak va hikoyalarni bolalar ko‘pincha o‘zlarining ijodiy rolli o‘yinlarida sahnalashtiradilar, bu o‘yinlarda tulki, sichqon, xo‘roz, quyon kabi personajlarni o‘yinlarda aks ettiradilar. Yozuvchilarning badiiy asarlarini ham bolalar sevib sahnalashtiradilar. Bolalar bilan suhbatlasha turib, tarbiyachi hikoya yoki ertak qahramonlarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qiladi. Har xil she’r, ertak qahramonlarining o‘ziga xos xususiyatlari manashunday o‘rganiladi. Sahnalashtirish ishini quyidagi bosqichlar bo‘yicha o‘tkazish mumkin:

1-bosqich. Adabiyotlarni tanlash. Sahnalashtirish uchun adabiyot tanlaganda quyidagi talabga rioya qilish kerak:

Ertak, hikoya yoki she’rda qatnashuvchilar ko‘p bo‘lishi kerak. Asarda mazmun yaxshi bo‘lib qolmasdan, harakatlarning xili ham ko‘p bo‘lishi kerak. Asar ifodali o‘qisligi inos kelishi shart.

Mazmuni qiziqarli bo'lishi kerak. Asar bolalarning yoshiga mos kelishi kerak.

2-bosqich. Sahnalashtirish uchun tanlangan hikoya, she'r yoki ertakning mazmunini o'qib berish yoki qo'g'irchoq, soya teatrda ko'rsatish orqali tanishtiriladi.

3-bosqich. Eslab qolish. Asarni bolalar eslab qolishlari uchun uni qayta o'qib berish, postanovka ko'rsatish, rasmlar namoyish etish, didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

4-bosqich. O'yin qiziqarli o'tishi va uzoq davom etishi uchun o'yinga kerakli materiallar, kiyimlar tayyorlab berish va shu bilan birga to'g'ri rahbarlik qilish kerak. Bu ishni tarbiyachi bajaradi, katta guruhda esa tarbiyachi yordamida u bilan birgalikda bolalar bajarishadi. Tarbiyachi bir qancha ertakka doir rasmlar ko'rsatadi.

Guruhda shu yoshli bolalarga xos bo'lgan ertaklar, hikoyalar ularga tanish bo'lib qolgandan keyingina sahnalashtirish boshlanadi. "Sholg'om", "Bo'g'irsoq" kabi ertaklar sahnalashtiriladi. Tayyorlov guruhida bu ish davom ettiriladi. Sahnalashtirish uchun ertaklargina olinmasdan, badiiy asarlar, xususan, she'rlar ham olinadi. Sahnalashtirish o'yinlariga guruhlariga qarab har xil rahbarlik qilinadi. Masalan, tarbiyachi o'rta guruh uchun asosan harakatni aks ettiruvchi asarlar tanlaydi, katta guruh bolalari uchun esa asar qahramonlarining ancha murakkab munosabatlari, ularning kechinmalari, qayg'ulari aks ettirilgan asarlar tanlanadi.

Tarbiyachi bajarilgan ishning hisobini olib boradi. Bolalarga qaysi asar yoqqanini, ular ko'proq qaysi asarni sahnalashtirishni yoqtirishlarini, qaysi bola topshirilgan rolni yaxshi ijro eta olganini, rollarni ijro etishda bolalarda qanday qiyinchiliklar vujudga kelganini yozib boradi. Mana shu asosda bo'lg'usi sahnalashtiriladigan o'yinlar jonlantiriladi.

XI 6. Qurilish o'yinlari

Qurilish o'yinlari ham ijodiy o'yinlar sirasiga kiradi. Ularda bolalar atrof-muhitdagi buyumli dunyo haqidagi taassurotlarini aks ettiradilar, mustaqil tarzda turli narsalar yasaydilar, bunyod etadilar.

Qurish-yasash o'yinlarida bir xil buyumlarning boshqalari bilan almashinishi yuz beradi. Kichik va o'rta guruh yoshidagi bolalarda qurilish o'yinlari rolli o'yinlar bilan bog'lanib ketadi. Qurilish o'yinlari samarali faoliyat hisoblanib, bolalarda bunyod etilgan inshootni mavjud buyum va narsalar, inshootning qurilishiga asos

bo‘lib xizmat qilgan tasavvur bilan qiyoslash, taqqoslash ko‘nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. U bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi. Qurilish materiallari turli xildagi geometrik shakllardan iborat. Bolalar har bir shaklning o‘ziga xos xususiyatlarini yaxshi bilib olishlari lozim, aks holda hech qanday qurilishni amalga oshirib bo‘lmaydi.

Bolalar qurgan narsalar amaliy jihatdan yaroqli bo‘lishi va ulardan o‘yinda foydalanish uchun konstruktorlik malakasiga ega bo‘lish kerak. Bundan bolalarga qurishning asosiy usullarini o‘rgatish zarurligi kelib chiqadi. Qurilish materiallari bilan o‘ynaladigan o‘yinlarda bolalarning texnikaga qiziqishi ortadi, kuzatuvchanligi rivojlanadi, ular geometrik jismlarning eng oddiy xususiyatlari bilan tanishadilar.

Qurilish o‘yinlari bolalarning mehnat faoliyatiga yaqin bo‘lib, ularni mehnatga tayyorlaydi. Qurilish materiallari bilan o‘ynaladigan o‘yinlar bolalar tafakkurini rivojlantiradi: kuzatilayotgan inshootlarning o‘ziga xos xususiyatlarini ajratib ko‘rsatish, tahlil va sintez qilishga, solishtirishga, o‘xshash va farq qiladigan tomonlarini aniqlashga majbur etadi, vazifalarni to‘g‘ri hal qilishga o‘rgatadi. Qurilish materiallari bilan o‘ynaladigan o‘yinlar geometrik jismlarning xususiyatlarini, ular bilan ishlashni, fazoviy nisbatlarni (uzoq-yaqin, baland-past, o‘ng-chap, uzun-qisqa, keng-tor) amalda olib borishga yordam beradi. Bunday o‘yin orqali bolalarni maktabdagi politexnika ta’limiga tayyorlash vazifasi ham amalga oshiriladi.

Bolalar qurish-yasash jarayonida bir jamoaga birlashadilar, natijada ularning nutqlari rivojlanadi. Qurilish materiallari bilan o‘ynash bolalarning ma’naviy dunyosiga ham ta’sir etadi: bolalar bilan biron inshootni kuzata turib, davlatimizning xalq farovonligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik ko‘rsatayotganligini tushuntiradi. Qurilish materiallari bilan o‘ynash bolalarda mehnatsevarlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, ishga javobgarlikni his etgan holda munosabatda bo‘lishi hamda irodaviy sifatlarni tarbiyalaydi. O‘yinning qizig‘i shundaki, u bolalarga zo‘r zavq-shavq bag‘ishlaydi.

Bolalarni ba’zi bir qurilish inshootlari bilan tanishtirish orqali estetik tarbiya vazifalari ham amalga oshiriladi. Bolalarda estetik hissiyotni tarbiyalash uchun faqat bitgan qurilish inshootini kuzatish yetarli emas, balki qurilishning borishi, ishning tashkil etilishini

kuzatish, bunda bolalarning o‘zlarini qatnashtirish muhim ahamiyatga ega.

O‘yin uchun sharoit yaratish. Qurilish materiallari bilan o‘ynashni rivojlantirish uchun unga muvofiq shart-sharoit yaratish zarur.

Qurilish materiallari butun guruh bolalarining bir vaqtda o‘ynashi uchun yetarli bo‘lishi kerak.

Guruh xonasida qurilish materiallarini saqlaydilar, uni quradigan va bir necha kungacha saqlab qolishning iloji bo‘lgan joy bo‘lishi kerak.

Qurilish materiallari uchun har bir detalga alohida xonachalari bo‘lgan g‘ildirakli shkaf bo‘lgani yaxshi. Uni bolalar xohlagan tomonlariga surib olib boradilar. Shkaf ichini tartibli saqlash zarur.

Qurilish materiallari saqlanadigan burchakda mayda o‘yinchoqlar, o‘yinchoqli odamlar, qushchalar, hayvonlar, transport bo‘lishi mumkin.

Bolalar ning o‘zlari o‘yinchoq yasashlari uchun har doim kerakli material bo‘lishi zarur.

Ona o‘lkamizni, uning poytaxti Toshkentni, transportning har xil turlarini tasvirlovchi albomlar, fotosuratlar bo‘lishi kerak.

Qurilish materiallaridan barpo etilgan inshootlar namunalari tasvirlangan albom. Qurilish jarayonini, binolarning bezatilishini bolalar bilan kuzatish kerak.

Qurilish usullarini o‘rgatish lozim.

Qurilish materiallaridan ishlangan buyumlarni bir necha kungacha hatto undan ko‘proq muddat saqlash kerak.

Qurish-yasashga o‘rgatishning asosiy usullari. Bolalarni qurish-yasashga o‘rgatish uchun tarbiyachi turli xil usullarni qo‘llaydi:

Tarbiyachi har bir harakatni tushuntirgan holda qurib ko‘rsatadi.

Tarbiyachi biron narsani o‘zi qurib ko‘rsatadi va bunga kirgan har bir qismni tahlil qilib beradi.

Tayyor qurilish namuna sifatida ko‘rsatiladi.

Qurish-yasashning ayrim qismlarini ko‘rsatadi (tomini yasashni, qanday yopish kerakligini, biror detalni qaysinisi bilan almashtirish mumkinligini tushuntiradi).

Tarbiyachi ataylab chala qiirib qo‘yilgan qurilishni bolalarga qurib bitkazishni taklif qiladi.

Nima uchun qurish lozimligini, tining mavzisini aytadi.

Har kim xohlagan mavzuda qurishni taklif qiladi.

Tayyor qurilishni: u qanday qismlardan iborat ekanligini, nimalar, qanday detallar ishlatilganini tahlil qilib beradi.

Qurish-yasash usullari bolalarga mashg'ulotlarda o'rgatilad. Bolalarning qurish materiallari bilan o'ynaydigan o'yinlariga rahbarlik usullari ularning yoshiga bog'liq. Kichik guruhda bolalar uncha murakkab bo'lmagan qurilishlarni bajaradilar. Ular uchun stol ustiga qo'yib o'ynaladigan mayda qurilish materiallari zarur. Bitta stol atrofida birdaniga 6-8 bola ishlashi mumkin. Stol ustini qurilish materiallari egallab olmasliklari uchun stolningu boshi bilan bu boshiga pastgina skameyka yoki taburetka qo'yiladi. Bolalar o'zlarining qurilish materiallarini yashigi bilan qo'yib qo'yadilar. Bu birinchidan, stol ustida bolalarning bemalol ishlashlari uchun yaxshi, ikkinchidan, bolalarga yashiklardan kerakli qurilish materiallarini olish qulay. Bog'cha maydonchasida o'ynash uchun kub, gula, silindrga o'xshash alohida qurilish materiallaridan foydalanish zarur.

Xuddi shunday materiallar guruh xonasida ham bo'lishi kerak. Yilning ikkinchi yarmida bu materiallarni mashinalar qurish uchun kvadrat, to'g'ri burchak, har xil o'rtasi teshik dumaloq shakldagi faner parchalari bilan to'ldirish lozim. Bolalarning qurilish materiallari bilan o'ynashlari uchun tik turdagi daraxtlar, hayvonlar, mashinalar, qo'g'irchoqlar ham kerak bo'ladi. Tarbiyachi bu materiallardan nima qurish mumkinligini bolalarga ko'rsatadi: qo'g'irchoqqa stol, stul, karovat yasash, ular uchun bog' va bog'ning ichiga o'rindiqlar qo'yish, mashinaga garaj yasash va hokazo.

Bolalarni qurilish materiallari bilan o'ynashga qiziqtirish uchun tarbiyachi ular bilan birgalikda o'ynaydi va bu materiallardan hamma bolalar foydalanishlarini kuzatib turadi. Yirik qurilish materiallari bilan guruh xonasidagi gilam ustida, yozda esa bog'cha hovlisida qurish mumkin. MTM maydonchasida yozda qum va suv bilan, qishda qor bilan o'ynash katta o'rin egallaydi.

Qum bilan o'ynash. Qum bolalarning yozda o'ynashlari uchun yaxshi material. Har bir guruh uchun ikkitadan qum yashigi bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Shunda hamma bolalar o'ynash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Qumda o'ynash uchun turli xil o'yinchoqlar kerak bo'ladi: qumdan har xil shakl yasaydigan mayda tunuka mashinalar, rezina yoki sellyuloiddan yasalgan odamchalar, hayvonlar shakli, plastilindanyasalgan qo'g'irchoq mebeli, qurish-yasash materiallari, uni bezaydigan narsalar: har xil faner taxtachalar (8\8, 10\10, 5\10,

4\10 sm) va yog'och kaltakchilar (10, 15, 20 sm) hammasi har xil rangdagi moyli bo'yoqqa bo'yalgan bo'lishi kerak. Shu materiallarni bolalar qumga o'rnatib yo'llar, hayvonlar uchun saroy va devorlar qurishadi. Qurgan narsalarini bezash uchun kichkina bayroqchalar kerak bo'ladi. Qumni tovlash uchun bolalarga kichkina yog'och kurakcha beriladi.

Bahorda va kuzda (yer namligida) bolalarning qum o'yinlari maxsus qirg'og'i ko'tarilgan stollarda tashkil etiladi. Qum bilan o'ynashda gigiyenik qoidaga rioya qilish kerak. Qum har doim toza va nam bo'lishi, bolalar jazirama quyosh tagida o'ynamasliklari lozim. Kichik bolalar qum bilan o'ynaganda oldiga ma'lum maqsad qo'ymaydi. Tarbiyachi bolalarni qiziqtirish uchun o'zi «quradi» va bolalarga qurishni taklif qiladi. Masalan qumni to'plab atrofni tekislashadi, bir yonini teshib eshik ochishadi. Keyin bu uychani har xil rangdagi mayda bayroqchalar bilan bezashadi, keyin shu uy oldiga devorlar, bog'lar qurishadi, uyga qo'g'irchoqlar ko'chib keladi. O'yinni o'zgartirish uchun o'yinchoqlarni vaqti-vaqti bilan o'zgartirib turish kerak: mashinalar uchun garaj, hayvonlar uchun hayvonot bog'i va boshqalar. Tarbiyachi o'yinga kichik bolalarning hammasini jalb etishi kerak.

O'rta guruhda qum kichik guruhga nisbatan ko'p to'kiladi. Yashik oldiga buferda ham o'yinchoqlar uchun javoncha bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar o'yinning mazmuni murakkablashib borishi uchun tarbiyachi yordam beradi: qumdan nimalar qurish mumkinligini ko'rsatib, bolalarga ko'maklashadi, ularning o'yinlarida qatnashadi.

Katta guruh bolalari qumdan katta inshootlar quradilar. Shuning uchun bu guruh bolalarining qumi yashikda emas, balki bog'cha maydonchasining biron joyiga ancha ko'p miqdorda to'kiladi. Bu bolalar uchun qumdan tashqari loy ham bo'lishi keyak. O'yinga qo'shimcha materiallar tabiat materiallari, ip, yog'och, faner va boshqalar ham zarur. O'ynab bo'lgandan keyin bularning hammasini maxsus ajratilgan joyga olib borib qo'yish kerak. Bolalar shahar ko'chalarini, xo'jalik dalasi, hayvonot bog'i, baland binolarni quradilar. Buning uchun qumdan, loydan va tabiat materiallaridan foydalanadilar. Tarbiyachi bu materiallardan qanday qurishni ko'rsatib beradi.

Suv bilan o'ynash. Bolalar suvni juda yaxshi ko'rishadi. Ularning suv bilan o'ynashlari uchun bog'cha hovlisida maxsus suv havzasi

tashkil qilinadi, guruh xonasida esa oyoqli qurilma ustiga vanna oʻrnatiladi. Suv bilan oʻynash uchun sellyuloiddan, rezinadan yasalgan oʻyinchoqlar: baliqchalar, oʻrdakcha, gʻozcha, vannasi bor qoʻgʻirchoqcha, qayiqchalar (yasalgan va sotib olingan), suvda suzib yuradigan narsalar kerak. Kichik bolalarning suv bilan oʻynaydigan oʻyinchoqlari oddiy boʻlib, unda oʻyinchoqlarning suzishini tomosha qiladilar. Bolalar suv bilan oʻynab kichkina-kichkina syujetni aks ettiradilar: baliq va oʻrdakchalarni ovqatlantirib, qoʻgʻirchoqni vannada choʻmltirishadi, qayiqda yoʻlovchilarni uchirishadi.

Oʻrta va katta guruh bolalarining suv bilan oʻyini ancha murakkablashadi. Ular daryoda paraxodlarni yurgizishadi, paraxod toʻxtaydigan bandargohlar qurishadi. Suzadigan oʻyinchoqlarni harakatga keltirishadi. Suv bilan oʻynash natijasida bolalar suvning xususiyatini, nimalar choʻkib, nimalar suzishini bilib olishadi. Suv bilan oʻynash juda foydali, shuning uchun bolalarning guruh-guruh boʻlib suv bilan oʻynashlari uchun imkoniyat yaratib berish kerak.

Qor oʻyinlari. Qishda bogʻcha maydonchasida qor bilan oʻynash bolalar uchun eng qiziqarli faoliyat turi hisoblanadi. Har bir bolada yogʻoch belkurakcha va qorni tashish uchun yashikcha bilan chana boʻlishi kerak. Kichkina bolalar kattalar yigʻib qoʻygan qor uyunini yogʻoch belkurakchalari bilan kovlashadi. Qorni tepaga sohib, uning toʻkilishini kuzatishadi, yashiklarga qor solib, boshqa joyga tashishadi va hokazo.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Oʻyin qanday turlarga boʻlinadi?
2. Ijodiy va qoidali oʻyin turlari haqida fikr bildiring
3. Syujetli-rolli, sahnalashtirilgan, qurish-yasash, didaktik oʻyinlarga misol keltiring.
4. Oʻyin MTMlarda qaysi paytlarda oʻtkaziladi?
5. Oʻyinchoqlarga qanday talablar qoʻyiladi?
6. Harakatli oʻyinlar qachon rejalashtiriladi?
7. Hozirgi pedagogik adabiyotlarda oʻyinchoqlar qanday turlarga boʻlinadi?

XII. MODUL. QOIDALI O‘YINLAR BOLAGA TA’LIM BERISH SHAKLI SIFATIDA

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: qoidali o‘yinlar, asrlar davomida, didaktik o‘yinlar, ta’lim-tarbiya vositasi, amaliy faoliyat, sofdillik, rostgo‘ylik, tevarak-atrof, hayotiy tajriba, o‘yin texnologiyasi

XII. 1. Qoidali o‘yinlar. Didaktik o‘yin turlari

Har bir xalqda asrlar davomida kattalarning bolalar uchun yaratgan o‘yinlari va bolalarning o‘zlari yaratgan ba’zi o‘yinlari mavjud. Har qaysisi ham avloddan avlodga o‘tib kelgan va xalq og‘zaki ijodining o‘ziga xos shakliga aylangan. Qoidali o‘yinlar MTMda ta’lim-tarbiya vositasi sifatida keng qo‘llaniladi.

Qoidali o‘yin ta’lim bilan bevosita bog‘liqdir. Ularning har biri bola shaxsiga ta’sir ko‘rsatadi, biroq o‘yinning u yoki bu turiga mansub deyish uning asosiy tarbiyaviy ta’siriga ko‘ra aniqlanadi. Masalan: “Oq terakmi ko‘k terak, bizdan sizga kim kerak” harakatli o‘yinida bolalardagi chaqqonlik, zehnilik, chidamlilik malakalari rivojlanadi.

Didaktik o‘yinlar. Didaktik o‘yinlarning muhim elementi qoidalar hisoblanadi. Qoidalarni bajarish o‘yin mazmunini amalga oshirishni ta’minlaydi. Didaktik o‘yin ta’lim bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, unga yordam beradi.

Didaktik o‘yin-bu maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va imkoniyatlariga mos keladigan ta’lim berish metodidir. Tajribali tarbiyachi bu o‘yindan passiv bolalarni jamoaga aralashtirish, ular xil rejalar, vazifalarni qo‘rqmasdan bajarishlari uchun foydalanadi. Didaktik o‘yinni amalga oshirishda har doim g‘oyaviylik prinsipiga asoslanish kerak. Didaktik o‘yin tarbiyachining vazifa hamda maqsadlariga muvofiq kelishi lozim.

Didaktik o‘yinlar bolalarning birgalikda o‘ynab, o‘z manfaatlarini jamoa manfaatlari bilan uyg‘unlashtira olishi, bir-biriga ko‘maklashish va o‘rtog‘ining muvaffaqiyatidan xursand bo‘lishi kabi yaxshi munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. O‘yinlar shaxsning sofdillik, rostgo‘ylik kabi ijobiy xislatlari shakllanishiga imkon beradi.

Didaktik o‘yin bolalarning amaliy faoliyati hisoblanadi, chunki unda bolalar mashg‘ulotlarda olgan bilimlaridan foydalanadilar. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, olgan bilimlaridan har xil usulda foydalanishlari uchun hayotiy sharoit yaratib beradi. Bunday

o‘yinlarga kichik bolalar uchun “Rangiga qarab top”, “Shakliga qarab top” kabi o‘yinlarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Katta guruh bolalari uchun “Ishchilar nimalar va qanday ishlarni bilishadi?”, “Dehqonlar nimalarni yetishtiradi?”, “Kim ko‘proq narsalarning nomini ayta oladi?” va boshqa o‘yinlarni ko‘rsatish mumkin.

Didaktik o‘yinlar bolalarning tevarak-atrof haqidagi bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi, o‘z shaxsiy tajribalari va mashg‘ulotlarda olgan bilimlarni amalda qo‘llay olishga o‘rganadi, ulardagi fikrlash qobiliyatlarini, ijodiy kuchlarni, sensor jarayonni rivojlantiradi, olgan bilimlarini tartibga soladi.

Didaktik o‘yinlar ta‘lim jarayonini yengilroq va qiziqarliroq qiladi. Bolalar yoshlariga mos, qiziqarli faoliyat orqali o‘yinda amalga oshiriladigan aqliy tarbiya vazifasini juda oson va yaxshi o‘zlashtiradilar. Didaktik o‘yin kattalar tomonidan bolalarni aqliy rivojlantirish maqsadida yaratiladi. Unda o‘yin elementlari qancha ko‘p bo‘lsa, bolalarga u shuncha quvonch bag‘ishlaydi.

Didaktik o‘yinning muhim tomoni – uni o‘tkazishdan ko‘zda tutiladigan g‘oyadir. O‘yin g‘oyasi bolalarda o‘yinga qiziqish uyg‘otadi, ko‘pincha bu g‘oya didaktik o‘yinni boshlashga sababchi bo‘ladi. Masalan, “Xaltachada nima bor?”, yoki “Kim qanday qichqiradi” va shunga o‘xshashlar.

Har bir didaktik o‘yinda o‘yin mazmuni, g‘oyasidan kelib chiqqan qoidalar bo‘ladi. Unda qoidaning mavjudligi harakat o‘ynalishini yoki o‘yinning borishini belgilab beradi, bolalarning xulqini, o‘zaro bir-biriga bo‘lgan munosabatini boshqarib, kerak tomonga o‘ylantirib turadi. Qoida bolalar harakatini baholovchi o‘lchovdir.

Didaktik o‘yinda amal qilinadigan qoidalar o‘yin harakatlarining to‘g‘ri-noto‘g‘riligini aniqlovchi va ularga baho beruvchi mezon hisoblanadi. Bolalarning biror bolaga nisbatan “U o‘yin qoidasini buzib o‘ynayapti”, – deyishlarining o‘zi ularning o‘yin qoidalariga qandaydir o‘zgartirib bo‘lmaydigan qonundek munosabatda bo‘lishlarini ko‘rsatadi.

Bolalarning o‘yin qoidalarini o‘rganib olishlari va ularga rioya qilishlari, ularda mustaqillikni, o‘yin jarayonida o‘zini-o‘zi, o‘zaro bir-birini nazorat qila bilish qobiliyatini tarbiyalashga yordam beradi.

O'yinning natijasini ikki nuqtayi nazardan: bolalar va tarbiyachi nuqtayi nazaridan baholash lozim.

Agar o'yin natijasini bolalar nuqtayi nazaridan baholaganda, unda bu o'yindan bolalar qanday ma'naviy va axloqiy oзуqa olganlarini hisobga olish lozim. Didaktik vazifalarni bajarish bolalardan ma'lum darajada zo'r berishni, ya'ni ularning aqliy faoliyatiga talabni kuchaytiradi.

Bolalar fahm-farosatlari, topag'onliklari, diqqat va xotiralarini namoyish qiladilar. Bularning hammasi bolalarning o'z kuchiga ishonchini oshiradi. Qalbini xursandchilik hissi bilan to'ldiradi, ular bundan ma'naviy qoniqish hosil qiladilar. Didaktik o'yinning natijasini muhokama qiladigan tarbiyachi quyidagilarga e'tibor berishi lozim: qo'yilgan maqsadga erishildimi, belgilangan harakat bajarildimi, shu ko'zlangan nuqtayi nazardan ma'lum natijalarga erishildimi yoki yo'qmi.

Yuqorida keltirilgan ikki vazifa ham yaxshi bajarilsa, ya'ni bir tomondan, bolalarda qiziqish uyg'ota olsa va ular faoliyatini amalga oshirishga intilsalar, ikkinchi tomondan, qo'yilgan hamma maqsad, vazifaga erishilsa, bunday o'yin yaxshi natija beradi, deb hisoblash mumkin.

O'yin qatnashchilarini rag'batlantirish, maqtash, yaxshi qatnashganlari uchun yetakchi rolni berish, ba'zan esa shu o'yinda foydalanilgan o'yinchoqni o'ynashga berish yoki mevalarni yeyishga berish mumkin, ammo bolalar bunday inukofotlarni olaman deb har qanday yo'l bilan bu ishga intilishlariga yo'l qo'ymaslik kerak.

O'yin harakatli bolalar tomonidan bajariladi. O'yin harakatlari xilma-xil ishlarda: narsalarning joyini almashtirish, yig'ishtirish, ularning rangiga, katta-kichikligiga, shakliga qarab bir-biridan ajratish, tanqidiy harakatlar va liokazolarda namoyon bo'ladi. Katta bolalarning o'yin harakatlari esa murakkabroqdir: bu o'yin harakatlari bir guruh bolalar harakati bilan boshqa guruh bolalari harakati o'rtasida o'zaro bog'lanish bo'lishini, harakatlarning izchillik va navbati bilan amalga oshirilishini talab etadi.

O'yin natijasi didaktik o'yinning muayyan natijasi bo'ladi, natija esa o'yinning finali hisoblanadi. Masalan: topishinoqlarni topish, berilgan o'yin topshiriqlarini bajarish, fahm-farosatni namoyon qilish kabilar o'yin natijasi bo'lib, ularni bolalar erishilgan muvaffaqiyat deb tushunadilar. O'yin mazmuni, g'oyasi, harakatlari va qoidalari o'zaro

bir- biri bilan bog‘langan bo‘lib, hatto ulardan birortasi bo‘lmasa ham o‘yinni o‘tkazib bo‘linaydi.

Didaktik o‘yinning o‘yin faoliyati sifatidagi o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, tarbiyachining bolalar bilan o‘zaro munosabatlari o‘yin tarzida bo‘ladi. Tarbiyachi o‘yin qatnashchisi yoki uning tashkilotchisi bo‘ladi. Bolalar ko‘pincha o‘yin mazmuni bilan belgilanadigan va o‘yin harakatlari talab etadigan biron-bir rolni bajaradilar. Masalan, “Magazin” o‘yinida bilish mazmuni shundan iboratki, xaridor bolalar o‘zlari sotib oladigan narsalarning belgilarini aytishlari, sotuvchi bolalar esa talab qilingan narsaning nimaligini xaridor aytgan belgilar boryicha bilib olishlari kerak. O‘yin kuzatuvchanlikni mashq qilish, nutqni ravon qilish uchun xizmat qiladi. O‘yin harakatlari kuzatishdan, buyumni har tomonlama ko‘rib chiqish, uni tasvirlash va boshqa buyumlar bilan taqqoslashdan iborat. O‘yin qoidalari xaridorning oladigan narsasini tanlab olish, sotuvchiga xushmuomala bo‘lishi, oladigan buyumni tasvirlab berishi, uni har tomonlama ko‘rib chiqish va boshqa buyumlar bilan taqqoslashi, belgisini aytish va pul to‘lashidan: sotuvchilarning vazifasi esa xaridor gapirganda ularni zo‘r e‘tibor bilan tinglash, so‘zlarini bo‘lmaslik, so‘ragan buyumlarni olib, qog‘ozga o‘rab berishdan iborat bo‘ladi.

Ko‘pincha didaktik o‘yinlar bolalarning bilimiga biron-bir yangilik kiritmaydi, ammo ularni o‘z bilimlarini yangi sharoitda ishlata bilishga o‘rgatadi yoki ular kichkintoylardan aqliy faoliyatning turli-tuman shakllarini namoyon qilishga talab etadi. Masalan, “Ajoyib xaltacha” o‘yinida bolalarga o‘zlariga tanish bo‘lgan o‘yinchoqni tasvirlab berish vazifasi yuklatiladi, buning uchun esa bola o‘yinchoqni boshdan – oyoq yaxshilab ko‘zdan kechirishi va uning o‘ziga xos belgilarini eslab qolishi kerak bo‘ladi.

Didaktik o‘yinning mazmuni va turlari. Didaktik o‘yinning mazmuni “MTM ta’lim-tarbiya dasturi”da bayon qilingan va quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- A) buyumlar, ularning nomi, rangi, shakli, hajmi, sifati va ishlatilishi to‘g‘risida bilimlar berish;
- B) mehnatning har xil turi va uning kishilar hayotidagi roli to‘g‘risidagi bilimlar;
- V) tabiat voqealari, narsalar, buyumlar, yil fasllari to‘g‘risidagi bilimlar;

G) dastlabki matematik tushunchalar: son, sanoq, kattalik, shakl vaqt va fazoviy tushunchalar berish.

Didaktik o‘yinlar ularning ta’lim-tarbiyaviy vazifasi, mazmuni, turli bolalar bog‘chasining ta’lim-tarbiya dasturida har bir yosh guruhlar ajratib berilgan. Dasturda har bir yosh guruhning o‘ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarini e’tiborga olgan holda didaktik o‘yinning tutgan o‘rni va vazifasi, mazmuni, o‘tkazish uslublari belgilab berilgan. Masalan, 2 yoshdan 3 yoshgacha bo‘lgan bolalar bilan o‘tkaziladigan didaktik o‘yinlardan asosiy maqsad — bolalarni ranglarni bir- biridan farqlash va nomini aytishga o‘rgatish, har xil o‘lchamlar (katta, kichik), shakllarni (sharcha, kubcha), bilishga, ko‘rib va eshitib idrok etish, diqqatni, mayda harakatlarni o‘stirishga yorda beradi. Masalan, "Juft kartochkalar", "Kattalar va kichkinalar", "Qo‘g‘irchoqni sayrga olib chiqish uchun kiyintiramiz", "Qo‘g‘irchoqni cho‘mlitiramiz", "Bu nimaning ovozi?", "Xaltachada nima bor?" va shunga o‘xshash o‘yinlar.

Bundan tashqari, shu guruhda bolalarni musiqa tovushlarini farq qilishga o‘rgatish uchun musiqaviy didaktik o‘yinlar ham o‘tkaziladi. Ikkinchi kichik guruhda esa didaktik o‘yinlar quyidagi maqsadlarda o‘tkaziladi: bolalarda didaktik o‘yinchoqlar bilan yakkama-yakka o‘ynash ko‘nikmasini rivojlantirish, Jamoa o‘yinlari tashkil etish; narsalarni faqat bir rangga qarab ajrata olish, katta-kichikligiga qarab farqlash; xalqachalarni va kubchalarni muntazam shaklda terib, ulardan minorachalar yasash; tanish buyumlar tasvirlangan ikki, to‘rt burchakli, olti burchakli kesma rasmlardan "Idish tovoqlarimiz", "O‘yinchoqlar" kabilarning tasvirini yig‘ish; narsalarni farqlash va nomini to‘g‘ri aytishga o‘rgatish va hokazo. Musiqaviy – didaktik o‘yinlarda esa musiqa ovozlarning ba’zi bir xususiyatlarini farq qilishga o‘rgatish, qadam va yugurish ritmi ("Kim kelayotir", "Sichqonlar yugurishayotir") ovoz va cholg‘u asboblari tembrlarini ("Musiqaviy o‘yinchoqni o‘ylab top", "Ovozidan bilib ol" ajrata bilishga o‘rgatish vazifalari ham hal etiladi.

O‘rta guruhda didaktik o‘yinlar orqali bolalar eshitish, ko‘rish, sezish a’zolari yordami bilan turli narsalar va ularni yasash uchun ishlatiladigan materialning xossalarini bilib olish, narsalarni tashqi ko‘rinishiga qarab bir-biriga taqqoslash, guruhlarga ajratishni o‘rgatish vazifalari amalga oshiriladi.

Yana didaktik o‘yin davomida bolalar o‘rtaga qo‘yilgan masalani hal etishda sabr-matонатli bo‘lishga, qiziquvchanlikka, diqqat-e‘tiborlilikka odatlantirib boriladi. Musiqaviy-didaktik o‘yinlar orqali tovushlarni diqqat bilan tinglab, baland-pastligiga, ritmiga, tembriga, dinamikasiga qarab bir-biridan farq qila olishga o‘rgatib boriladi.

Katta guruhda didaktik o‘yinlar quyidagi vazifalarni hal etishni maqsad qilib qo‘yadi: kuzatuvchanlik, narsalarni tekshira bilish, bir biriga taqqoslay olish, ularning belgilaridagi kichik farqlarni (rangi, shakli, katta-kichikligi, materiallarni seza bilish, narsalarning joylanishidagi o‘zgarishlarni) aytib bera olish kabi sensor qobiliyatlarni tarbiyalash; biron hayvon, o‘simlik, transport ta’rif-tavsif qilib berilganda, ularning nomini topa bilish malakasini o‘stirish, bolalarning umumiy tasavvurini, buyumlarni umumiy belgilariga qarab guruhlariga bo‘lish qobiliyatini rivojlantirish, so‘z faolligini faollashtirish va to‘ldirish; qismlardan yaxlit narsalar (kubiklar, mozaika va boshqalar) yasash malakasini o‘stirish.

Musiqaviy didaktik o‘yinlar orqali tovushlarni bir-biridan farq qilishni o‘rgatish, ritmik usulni ajrata olish, ashulalar va cholg‘u asboblari ovozining tembrini farq qilish (“Kim kuylayapti?” ajrata olish Shiqildoqli childirma”), ovozning dinamikasini (“tez, sekin kuylaymiz”) uchun foydalanish kabilar amalga oshiriladi.

Maktabga tayyorlov guruhida didaktik o‘yinlar hamma yosh guruhlaridagi kabi alohida o‘rin tutadi va bu guruhda didaktik o‘yinlar orqali quyidagi ta’lim - tarbiyaviy vazifalar amalga oshiriladi: bolalarda didaktik o‘yinlarga qiziqish uyg‘otish, har bir narsani bilishga havas, kuzatuvchanlik, diqqat-e‘tibor, ziyraklik, aqliy vazifalarni mustaqil hal qilish malakasini tarbiyalash. Ularga narsalarni turkumlarga bo‘lishda yordamlashuvchi o‘yinlarni, domino, mozaikaning har xil turlarini, shashka, sakrovchi bir yo‘lkalarni jumboq o‘yinlar, og‘zaki o‘yinlar (“Dengiz to‘lqillanmoqda”, “Qora va oq”), ranglarni va ulardagi nozik ayirmalarni bir-biridan farqlashni o‘rgatadigan o‘yinlar o‘tkaziladi.

Musiqaviy-didaktik o‘yinlar orqali esa bolalarni tovushlarga diqqat bilan quloq solishga (“Tovushlarni takrorla”, “Ikki metalafonni galma-gal chalish” va h.k) ritmik shaklni gavdalantirib berishga (“O‘z ritmingni o‘ylab ol”, “Bolalar va filchalar”), dinamik farqlarni bir-biridan ajratishga (“Ovchilar va quyonlar”) o‘rgatiladi.

Didaktik o‘yin turlari:

- ◆ Narsa va o‘yinchoqlar bilan o‘ynaydigan o‘yinlar
- ◆ Stol ustida qo‘yib o‘ynaydigan o‘yinlar
- ◆ Og‘zaki o‘yinlar

Didaktik o‘yinda bolalar har doim o‘zlarini o‘ynayotgandek his etishlari kerak.

Narsalar bilan o‘tkaziladigan didaktik o‘yinlardan tarbiyachi bolalarni narsalar, ularning xususiyatlari va bir-biridan farq qiladigan xususiyatlari bilan, ularni ishlatish usullari bilan tanishtirish vositasi sifatida foydalanadi.

Bolalarning narsalar, ularning sifati to‘g‘risidagi bilimlarni mustahkamlash uchun har xil o‘yinchoqlar, suratlar, uy-ro‘zg‘or buyumlaridan foydalaniladi. O‘yinchoqlar bilan o‘ynaladigan o‘yinlar. “Xaltachada nima bor?” o‘yinning maqsadi, o‘yinchoqlarning nomlari bilan tanishtirish va bu o‘yinchoqlar to‘g‘risida bilimlarni mustahkamlash, tovushlar talaffuzini mashq qildirishdir. “Bu nima?” o‘yinda bolalar qo‘g‘irchoqqa har xil narsalar va ularning ishlatilishi to‘g‘risida gapirib beradilar. Bunday o‘yin guruhda, bog‘cha maydonchasida, uxlash xonasida o‘tkazilishi mumkin.

Didaktik o‘yinlarda tarbiyachi bolalarni faqat narsalarning nomi va ular nimaga kerakligi bilan tanishtiribgina qolmay, balki shu narsalarning shakli, rangi, katta-kichikligi, fazoda tutgan o‘rni haqida ham tanishtiradi. Har bir buyum va o‘yinchoq o‘zining aniq tashqi ko‘rinishiga ega bo‘lishi kerak, o‘yinda esa qo‘yilgan maqsad narsaning asosiy belgisini ajrata bilishga imkon tug‘dirishi lozim. Bunday talabga xalq o‘yinlari o‘z shaklining aniqligi, rangining tiniqligi bilan ko‘proq javob bera oladi. Bolalarni o‘ylashga, aqliy vazifalarni bajarishga undaydigan o‘yinlar ham katta ahamiyatga ega.

Bolalarning rang haqidagi tushunchalarini mustahkamlash va aniqlash uchun quyidagi o‘yinlar o‘tkaziladi: sharlarni rangiga qarab to‘plash, “Dumaloqni dumalatish”, xalqachalarni ipga o‘tkazish, “Shu rangdagi dumaloqni dumalatish”, “Kimda mana bu rangdagi xalqacha bor”, “Kim mana bu rangdagi haltachani topa oladi” va h.k.

Shakl, rang predmetlarning asosiy belgisidir. Shakl to‘g‘risida tushunchalarni “Xaltachada nima bor”, “Nima o‘zgardi?“, “O‘yinchoqlar do‘koni”, “Qo‘g‘irchoqni kiyintiramiz”, “Bu nima?” va boshqa o‘yinlar orqali aniqlash va mustahkamlash mumkin.

Qo‘g‘irchoq bolalarning eng sevimli o‘yinchoqlaridan biri. Har bir bolalar bog‘chasida didaktik jihozlangan o‘yinchoq bo‘lishi kerak.

Qo'g'irchoq jihozlariga kiyim, ichki kiyim, poyabzal, idish-tovoq, mebel o'yinchoqlar kiradi. Qo'g'irchoq bilan quyidagi o'yinlarni o'tkazish mumkin: "Qo'g'irchoqni kiyintiramiz", "Qo'g'irchoqni sayrga otlantiramiz", "Qo'g'irchoqni mehmon qilamiz", "Qo'g'irchoqlar bayrami", "Qo'g'irchoqning tug'ilgan kuni", "Qo'g'irchoqni uxlatamiz". O'yinlar topishmoqlar bilan qo'shib

Olib borilganda qiziqarli o'tadi. Masalan, "Qo'g'irchoqni uxlatamiz" o'yinida qo'g'irchoqqa karovat tayyorlayotganda tar-biyachi "Uzun, yumshoq, yo'l-yo'l...." (matras), "Oq, toza, to'rt bur-chak..." (yostiq), "Paxtali issiq..." yoki "junli issiq"(adyol) va boshqa topishmoqlarni aytishi mumkin. Qo'g'irchoqning karovati tayyor bo'lgandan keyin qo'g'irchoqni yotqizib, alla aytadi.

Mebellarning nimaga ishlatilishi, o'yinchoqlarning nomini mustahkamlash uchun "Qo'g'irchoqqa xona yasatamiz", "Qo'g'irchoqqa o'yinchoq sovg'a qilamiz" kabi o'yinlarni o'tkazish mumkin. Tarbiyachi bolalarni narsalar, ularning nomlari, belgi sifatleri, nimaga ishlatilishi bilan tanishtiribgina qolmay, muayyan predmetlar orqali ularni oddiy turlarga ajratishni o'rgatib boradi; ayiq, qo'g'irchoq, quyon-o'yinchoqlar; kastyulka, tarelka, choynak-idish-tovoq. o'yinlarni narsa va buyumlarning tasvirli rasmlari orqali ham o'tkazish mumkin. Bularga r'Bu narsa o'zi to'g'risida nima deydi?", "Kim birinchi bo'lib aytib beradi?" (bolalar diqqatini rivojlantirishga qaratilgan qo'g'irchoq, narsava ularning shakli, rangi to'g'risida), "Kim bo'ladi?", "Qaysinisi bir xil qaysinisi har xil?" kabi o'yinlarni ko'rsatsa bo'ladi.

Bolalarning tabiat to'g'risidagi bilimlarini mustahkamlash uchun "Hidiga qarab top", "Mazasiga qarab top", "Ushlab ko'rib top", "Kim nimani eshityapti" kabi o'yinlarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Kichik yoshdagi bolalar bilan so'zli o'yinlar o'tkazilmaydi.

Katta va tayyorlov guruhlarida didaktik o'yinlar o'zining mazmun va g'oyasi jihatidan ancha murakkabdir. Bt yoshdagi bolalar bilan buyum va rasmlar bilangina didaktik o'yinlar o'tkaza qolmay, so'zli didaktik o'yinlar ham o'tkaziladi. Buyumlar va rasmlar bilan o'tkaziladigan didaktik o'yinlarda bolalarning narsalar sifati, xususiyati, nimadan yasalgani, qayerda qilingani, nima uchun kerakligi va hokazolar to'g'risidagi bilimi aniqlanadi hamda mustahkamlanadi. Bunday o'yinlarga quyidagilarni misol qilib

keltirish mumkin: “Nima nimadan yasalgan?”, “Guruh xonasiga sayohat”, “Ovoziga qarab top” va boshqalar.

Umumlashtirishga o‘rgatish bo‘yicha turlarga ajratishni o‘rgatuvchi o‘yinlar katta o‘rin egallaydi. “Qaysi fabrikada nima ishlar bajariladi?”, “Fabrikada nima ish qilinadi, dalada nima yetishtiriladi?”, “Kimga nima kerak?”, “Kim nima bilan ishlaydi?”, “Qayerda o‘sadi?”, “Sayohat” (shahar bo‘ylab, dalaga maktabga va hokazo), “Pochta” va boshqalar.

Bolalarda dastlabki matematik tasavvurlarni rivojlantiruvchi didaktik o‘yinlar ham o‘tkaziladi. Masalan, “Kim sanashni biladi?”, “Yuramiz, yuramiz–to‘xtaymiz”, “Bizning kun”, “Yil fasllari” va boshqalar.

Bolalar nutqini rivojlantirish uchun quyidagi o‘yinlarni o‘tkazish mumkin: “So‘z qo‘sh”, “Orkestr”, “Mana bu tovushga so‘z top”, “So‘zlardan hikoya tuz” va h.k.

Yuqorida sanab o‘tilganlar jamoa o‘yinlaridir. Bular asosida yana bir qancha o‘yinlar topish mumkin.

Didaktik o‘yinlarga rahbarlik. Boshqa o‘yinlar singari, didaktik o‘yinlarga ham tarbiyachi rahbarlik qilishi lozim. Birinchi navbatda didaktik o‘yinni va unga kerakli materialni tanlash kerak. Hamma guruhlar didaktik jihozlarga, bo‘yi 40- 50 sm keladigan qo‘g‘irchoqqa ega bo‘lishi lozim. Uning jihoziga quyidagilar kiradi:

- ◆ ichki kiyim, ko‘ylak, ishton, rezinka, uzun paypoq;
- ◆ pahmoq, satin, shoyi ko‘ylak, fartuk, so‘lakcha;
- ◆ qishlik palto, kuzlik palto;
- ◆ bosh kiyimlar: shapkacha, panasma, qalqopcha, shlyapacha;
- ◆ poyabzal: tufli sandal, yumshoq shippali;
- ◆ yotadigan va oshxonada ishlatiladigan narsalar – ko‘rpa- yostiq, matras, adyol, choyshab, ko‘rpa jildi, yostiq jildi, sochiq, dasturxon, salfetka.

Bu hamma narsalar orziga mos rangda (qizil, pushti, to‘q qizil va h.k.) har xil sifatli gazmoldan tikilgan va nomi har xil bo‘lishi kerak.

Qo‘g‘irchoqdan tashqari har xil hayvonlar, qushlar, idish-tovoqlar; va transportni aks ettiruvchi oryinchoqlar ham bo‘lishi kerak.

MTMda tevarak-atrof bilan tanishtirish dasturiga muvofiq bir qancha rasmlar turkumi bo‘lishi kerak:

- A) kishilarning polizdagi, uy sharoitidagi mehnatini aks ettiruvchi, ularning mehnatini yengillatuvchi mashinalar rasmlari;
- B) kishilarning turar joylarini aks ettiruvchi rasmlar;
- V) kishilarni suvda, quruqlikda, havoda olib yuruvchi vositalarning rasmlari;
- G) uy jihozlari: idish-tovoq, mebel, madaniyat buyumlari, bezakli buyumlar, o'yinchoqlar;
- D) dasturxon, choyshab, sochiq, yostiq jildi, qishki, yozgi, bahorgi, kuzgi ko'ylaklar, bosh kiyim, yil fasllariga qarab kiyiladigan oyoq kiyimlar;
- YE) iste'mol mollari: sabzavotlar, mevalar, uy mahsulotlari, shirinliklar;
- J) uy va yovvoyi hayvonlar; qushlar;
- Z) daraxtlar, butalar, gullar va boshqa o'simliklar;

Bu rasmlar asta-sekin to'planib boriladi. Ular yirik (15- 20sm) va karton qog'ozlarga yopishtirilgan bo'lishi kerak.

Didaktik o'yinlarda tabiat materiallari va oddiy narsalar ham ishlatiladi.

Didaktik o'yinlarga maxsus o'rin ajratilishi va bolalar kun tartibidan ma'lum joy olishi kerak. Didaktik o'yinlarni mashg'ulot bilan bog'lab olib borishni yaxshilab o'ylab amalga oshirish lozim. Bu o'yinlar mashg'ulot va o'yin soatlarida o'tkaziladi. Ularni butun guruh bolalari bilan ham o'tkazish mumkin. O'yinning mazmuni va undan kelib chiqadigan natija oldindan yaxshilab, aniq o'ylab olinadi. O'yinning g'oyasi o'yin harakatlari, qoidasi va o'yinning borishi shunga bog'liqdir. Masalan, "Kim qanday qichqiradi?" o'yinida har xil vazifa qo'yilishi mumkin:

- bolalarning hayvonlar tovushini bilish-bilmasliklarini aniqlab olish;
- hayvonlar haqida tushuncha berish;
- bolalar hayvonlarni tovushidan tanib oladimi-yo'qligini bilish.

Bu o'yindan bolalarga tovushlarni talaffuz qilishni mashq qildirish maqsadida ham foydalanish mumkin.

Didaktik o'yinlarda majburiy qoidalar juda ko'p uchraydi: navbat bilan harakat qilish, faqat so'raganda javob berish, o'rtog'iga

quloq solish, o'ynaganda boshqalarga xalaqit bermaslik, qoidani bajarish, o'z aybiga iqrar bo'lish va hokazo. Didaktik o'yinlarda bolalarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Bir xil bolalarga qiyin topishmoq aytilsa, boshqasiga yengilrog'i, osonrog'i aytiladi;

yomon gapiradigan bolalar ko‘proq gapirishga jalb qilinadi. Buning uchun o‘yinni o‘tkazishdan avval hamma bolalarni yaxshilab eslab, o‘yinning imkoniyatlari, harakatlariga qarab topishmoq beriladi, ba’zi bir faolroq bolalarga boshqalarni qiziqishini bo‘g‘maydigan rol birlashtiriladi.

Didaktik o‘yinga rahbarlik qilishda o‘yinning maqsad va mazmunini belgilash, o‘yin g‘oyasini o‘ylab topish, o‘yin qoidasi va asosiy harakatlarni tushuntirish, bolalar o‘rtasidagi munosabatni yaxshilash, tarbiyaviy ta’sir orqali o‘yinning borishga rahbarlik qilib borish va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Didaktik o‘yinni bolalarning bergan savollari, takliflari va tashabbuslariga qarab, o‘yin jarayonida kutilmaganda kengaytirish, uning mazmunini boyitish mumkin. O‘yinni belgilangan vaqtda boshlash va tugatish katta mahoratdir. Tarbiyachi o‘yin vaqtini o‘zining tushuntirishini kamaytirish hisobiga siqishtiradi.

O‘yinni tarbiyachi bolalarda o‘yinga qiziqish uyg‘otgan holda tugatishi kerak, ya’ni bolalar shu o‘yinni yana davom ettirishni xohlab qolsinlar. Tarbiyachi shunday deydi: “Kelgusiga bundan ham yaxshiroq o‘ynaymiz”, yoki “Yangi o‘yin bundan ham qiziqroq bo‘ladi”. Tarbiyachi o‘yinning yangi variantlarini ishlab chiqadi.

Didaktik o‘yinlar guruh xonasida, zalda, maydonchada, o‘rmonda, dalada va boshqa joylarda o‘tkazilishi mumkin. Bu o‘yinning ta’sirchanligini, taassurotlarning har xilligini, bolalarning faolligini oshiradi. Shunday qilib, didaktik o‘yin maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berish vositasi bo‘lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Bola tarbiyasida o‘yinchoqning ahamiyati

Ko‘pchilik bolalar o‘yinlari xilma-xil o‘yinchoqlardan foydalanish bilan bog‘liq. O‘yinchoq bola hayotining yo‘ldoshi, uning quvonchi manbayidir. U nafaqat o‘yin quroli, balki bolalar o‘yinida sherik, o‘rtoq, kattalar qo‘lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir. O‘yinchoq o‘yin yaratishda ishtirok etadi, bolaning o‘ziga xos sherigi sifatida namoyon bo‘ladi, uning shaxsiga katta ta’sir o‘tkazadi. U bolaga shunchalik yaqinki, bola o‘z o‘yinchoqlarini sevadi, ularga bog‘lanib qoladi, shu tufayli u o‘zini atrofdagi hayotning to‘laqonli a’zosi deb hisoblaydi.

To‘g‘ri tanlangan o‘yinchoqlar bolaning aqliy rivojlanishiga yordam beradi. Xalq pedagogikasida o‘yinchoqlarning butun bir

sistemi ishlab chiqilgan. Ular bilan amalga oshiriladigan o‘yinlar bolaning sensor qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. “Yoshlarning ma’naviy olamini bolalikdan boshlab ezgu g‘oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish haqida gap borganda, muhim bir masala haqida to‘xtalib o‘tish o‘rinli deb o‘ylayman. U ham bo‘lsa, dunyoga hayrat ko‘zi bilan boqib, undan o‘zgacha ma’no topishga intilayotgan murg‘ak farzandlarimizning qiziqishi va hissiyotlariga mos qo‘g‘irchoq va o‘yinchoqlarni ishlab chiqarish masalasidir.

Bir qaraganda bu muammo arzimas narsa bo‘lib tuyulishi mumkin. Lekin har qaysi go‘dak ilk bor olamni o‘z atrofidagi o‘yinchoqlar orqali anglashini inobatga oladigan bo‘lsak, ularning inson tarbiyasidagi o‘rni beqiyos ekanligi ayon bo‘ladi. Farzandlarimiz milliy, hunarmandchiligimiz asosida yaratilgan o‘yinchoqlarni o‘ynashsa, ularning tarbiyasiga ijobiy ta’sir etgan bo‘lar edik”, – degan fikrni mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida ta’kidlaydi (156 bet). Darhaqiqat, go‘dakning ulg‘ayib kelajakda qanday yo‘ldan borishi o‘zining hayot tarzini qanday axloqiy-ma’naviy asoslarga qurishi ham uning bolalikda qanday o‘yinchoqlar o‘ynagani bilan belgilanadi. Har bir xalqning o‘yinchog‘i o‘zining pedagogik badiiy va amaliy an’anasiga egadir. O‘yinchoq hamma millat xalqlariga hurmat hissini tarbiyalashi lozim.

O‘yinchoqqa quyidagi talablar qo‘yiladi:

Pedagogik talab. O‘yinchoq obrazi va mazmunining bola tarbiyasiga muvofiqligi, jamiyatimiz g‘oyasi nuqtayi nazariga mos kelishi, g‘oyaviy jihatdan qimmatli bo‘lishi pedagogik talabning muhim belgisi hisoblanadi. O‘yinchoqbolada olijanob tuyg‘ularni uyg‘otishi, boshqa millat bolalari bilan do‘stona munosabatlarni tarbiyalash, voqelikka nisbatan olijanob tuyg‘ular uyg‘otishi, ijobiy axloqiy tajriba to‘plashga yordam berishi lozim. Bolaning faollikka bo‘lgan intilishini qoniqtirishi va uni uyg‘otishi kerak. Obrazli o‘yinchoq real haqiqatni ifoda etadi, buyum, uning xususiyatlari va hayotdagi ahamiyatini aks ettiradi.

Gigiyenik talablar. O‘yinchoq qanday materialdan va rangdan tayyorlanganligi, bolaning hayotiga hech qanday xavf solmasligi, yaxshi tozalanishi mumkinligi asosiy talablardan hisoblanadi.

Badiiy talablar. Shakl, bo‘yoq va bezaklarning har tomonlama uyg‘unlashuvi, bir-birini rang va shakl jihatdan to‘ldirib, ta’kidlab, o‘yinchoqning badiiy ifodaliligini oshiradi. O‘yinchoqlarning tuzilishi va bezalishi bolalarning turli yosh bosqichlarida idrok etish xususiyatlariga to‘la mos kelmog‘i lozim.

To‘g‘ri tanlangan o‘yinchoq bolaning jismoniy, axloqiy, aqliy va badiiy-estetik tarbiyasi rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bolani aqliy jihatdan tarbiyalashda didaktik o‘yinchoqlarning butun bir tizimi katta ahamiyat kasb etib, sensor va nutq rivojiga ta’sir etadi, fikrlash jarayonlari va diqqatini tarbiyalaydi, buyum va uning xususiyatlariga, qurilishiga bo‘lgan qiziqish shakllanadi, bilimi, tushunchalari boyib boradi. O‘yinchoq bolani quvontiradi, atrofdagilarga nisbatan ijobiy munosabat hosil qiladi, birgalikda o‘ynash tuyg‘usini uyg‘otadi va ijobiy his-tuyg‘ularni tarkib toptiradi. Axloqiy his-tuyg‘ularni shakllantirishda qo‘g‘irchoq muhim ahamiyatga ega. Milliy qo‘g‘irchoq bolalarni boshqa millatga mansub bo‘lgan tengdoshlariga bo‘lgan ijobiy munosabatini tarbiyalash manbalaridan hisoblanadi. San’atning birinchi yorqin obrazli va eng tushunarli buyumi bo‘lgan o‘yinchoq estetik hislar va kechinmalarni uyg‘otadi, estetik tarbiyani to‘plashga yordam beradi va badiiy didni shakllantiradi. Shu o‘rinda bolalarga yaqin va tushunarli bo‘lgan xalq o‘yinchoqlarining ahamiyatini alohida ta’kidlash lozim. O‘yinchoq bolalarni turli rang-barang harakatlarga undaydi va bolaning faol harakatga bo‘lgan ehtiyojini qoldiradi. Tezkor javob reaksiyasini, harakatlarning aniqligi va muvofiqlashtirishini rivojlantiradi.

Ilk yoshdagi bolalarga mo‘ljallangan ko‘p o‘yinchoqlar (shaqqildoqlar, rezina koptokchalar, shaklchalar va boshq.) bolada ko‘rish va eshitish diqqatini rivojlantiradi, ushlab harakatlari va buyumli harakatlarni o‘stirishga yordam beradi. Syujetli-obrazli o‘yinchoqlar syujetli-rolli o‘yin uchun foydalaniladi. U bolalarda ijobiy xarakter qirralarini, mulo-yimlik, g‘amxo‘rlik, yordam berishga ehtiyoj, shuningdek kattalar mehnatiga hurmat va tengdoshlari bilan o‘ynay olish malakalarini tarbiyalaydi.

Texnika o‘yinchoqlari bolalarda texnikaga va texnika asboblari bo‘lgan qiziqishni uyg‘otib, ularni o‘z o‘yinlarida qo‘llay olish imkonini yaratadi. Bolalarga texnikaga bevosita aloqasi bor buyumning (mashinalar, mexanizmlar, transport turlari, aloqa

vositalari) tashqi ko‘rinishi, obrazini va unga xos harakatlarini tanishtiruvchi texnik o‘yinchoqlar yaqin turadi.

Qurish-yasash o‘yinchoqlari bolalardagi qurish-yasash qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ijodkorlikka intilish uyg‘otadi. Bu o‘yinchoqlarni o‘ynash buyumning asosiy vazifalariga taqlid qilish imkonini yaratishi lozim (avtomobilda g‘ildiraklar harakatlanishi, eshik ochilishi).

Qurilish materiallari bilan o‘ynaladigan o‘yinchoqlarning asosiy 2 turi mavjud:

kublar, prizmalar, konuslar, piramida, slindrlar, plastinkalar, geometrik shakllar to‘plami.

turli blok - devor, kolonka, tom, ark va boshqa arxitektura va qurilish materiallari. Mayda (stol o‘yinlari uchun) va yirik (polda va maydonchada) o‘ynashga mo‘ljallangan bu qurilish materiallarining rangi har xil bo‘lishi mumkin.

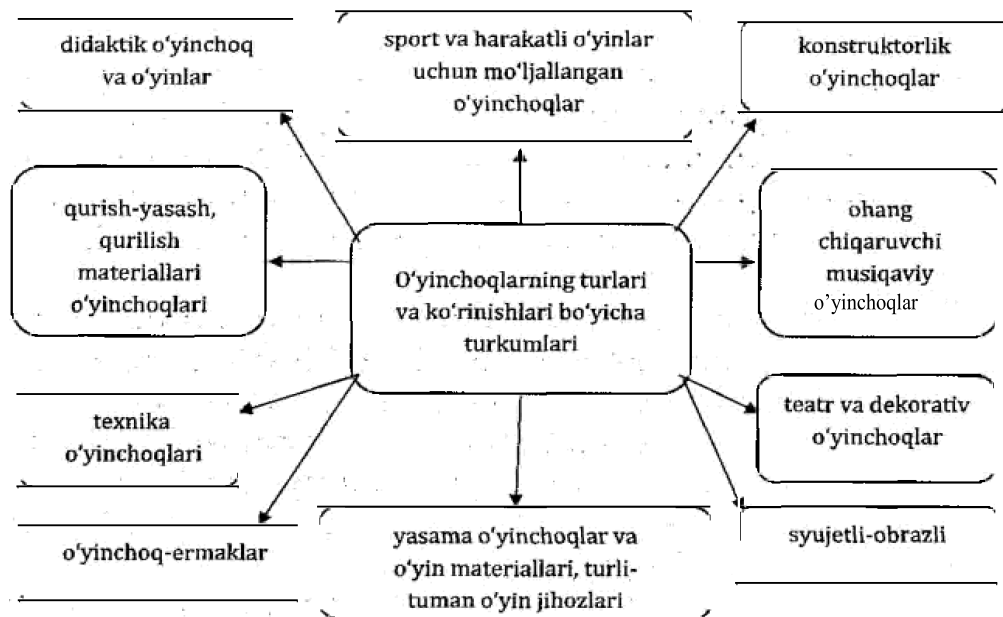
Didaktik o‘yinchoqlarning asosini xalq o‘yinchoqlari tashkil qiladi. Ularni o‘ynashda bola o‘z-o‘zini nazorat qiladi. Xilma-xil mozaykalar sensor qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ulardagi o‘yin vazifasi naqshlar, rasmlarni tanlash va joylashtirishdan iborat. Harakatli o‘yinlarga mo‘ljallangan o‘yinchoqlar: suv, qum bilan o‘ynaladigan o‘yinchoqlar, koptoklar, arg‘anichilar, lambaraklar va boshqalar. Ularning asosiy vazifasi bolalarni jismoniy jihatdan tarbiyalashdir.

Musiqali va teatrlashtirilgan o‘yinchoqlar bolalarning musiqaviy ohang va ritmni eshita olish qobiliyatini o‘stirishga yordam beradi. Katta yoshdagi bolalar ertaklarni salinalashtiradilar.

Qum bilan o‘ynash. Qum bolalarning o‘ynashlari uchun eng qulay o‘yin vositasi hisoblanadi. Qum maxsus yashiklarda nam holatda saqlanadi. Qumni saqlashga gigiyenik talablari qo‘yiladi:

a) qum turli xil tosh, shishalardan tozalangan bo‘lishi; b) qum faqat namroq holda saqlanishi; d) bolalarning salomatligiga xavf solmasligi kerak.

Kichik yoshdagi bolalar qum bilan o‘ynashlari uchun bayroqchalar, o‘yinchoqlar tayyorlab qo‘yilishi kerak.

Suv bilan o'ynaladigan o'yinlar. Bu o'yinlar bilan kichik yoshdan boshlab shug'ullanish mumkin. Suvda qo'g'irchoqni cho'miltirish, o'yinchoqlar bilan o'ynash, katta yoshdagi bolalar esa suvda cho'milishlari mumkin.

Qor bilan o'ynaladigan o'yinlar bolalarda quvnoq kayfiyatni uyg'otadi. Buning uchun yog'och belkurakcha, qorni tashish uchun quticha ortilgan chana bo'lishi shart, Kattalar yordamida qor uyumlaridan turli shakllar, qorbobo, qorqiz, hayvonlarning qiyofasini yasaydilar.

Milliy xalq o'yinlari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda milliy xalq o'yinlarining ahamiyati kattadir. Bu o'yinlar ikki guruhga bo'linadi:

Milliy harakatli o'yinlar. 2. Milliy xalq o'yinlari.

Milliy harakatli o'yinlar sport turlari hamda xalqimiz qadriyatlari bilan aloqador bo'lib, ular asrlar davomida davrlarga mos ravishda rivojlanib, takomillashib, e'zozlanib kelingan. U bolalarning jismonan baquvvat, sog'lom, jasur, qat'iyatli, chaqqon, uddaburon bo'lib o'sishlarida muhim omil hisoblanadi. Xalq milliy o'yinlarida millatning o'tmish tarixi, ma'naviy va madaniy rivojlanishining xarakter - xususiyatlari, urf-odatlarini, an'analari jamlangandir.

Xalq milliy o'yinlari orqali bolalarni ma'naviy, aqliy, jismoniy, estetik jihatdan tarbiyalab borish jarayonida ularda o'z Vatanini sevish, uning boyliklari qadriga yetish, buyuk ajdodlarimiz meros-

larini hurmat qilish, milliy kuy va qo‘shiqlardan zavqlanish tuyg‘ulari, shuningdek, o‘sib kelayotgan yosh avlodda chidamlilik, sabr-toqatlilik, tezkorlik, ildamlilik, botirlik kabi shaxsiy sifatlar shakllanib boradi.

Xalq milliy o‘yinlarini maktabgacha ta’lim muassasalarida tashkil etishda quyidagi vazifalar amalga oshirilishi lozim:

- xalq milliy o‘yinlarining turlari va ularni tashkil etish yo‘llari, usullari hamda uslublarini ishlab chiqish;
- milliy o‘yinlarni tashkil etishda ma’naviy qadriyatlar va urf-odatlarimizni kundalik hayot jarayoniga singdirib borish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni Milliy istiqlol ruhida tarbiyalashda xalq milliy o‘yinlaridan maqsadli foydalanish;
- xalq ertaklari, xalq og‘zaki ijodi durdonalaridan unumli foydalanish;
- bolalarning o‘ynashlari uchun shart-sharoit (o‘yin uchun jihozlar, atributlar) yaratish;
- maktabgacha ta’lim muassasalari, oila va mahallalar o‘rtasida milliy o‘yinlar bo‘yicha ko‘rik tanlovlar va musobaqalar o‘tkazish.

Milliy harakati o‘yinlar bolalarning yosh xususiyatlariga o‘yindagi harakatlar rivojiga qarab takomillashib boradi.

1-2yoshli bolalar bilan o‘ynaladigan o‘yin turlari. «Barmoq-qabarmoq», «G‘oz-g‘oz», «G‘oz tursin», «Bo‘p-bo‘p», «Toy-toy», «Poyezd», «Achom-achom» o‘yinlari go‘dak endi bir-ikki qadam tashlashni o‘rganayotgan vaqtda gavdasini to‘g‘ri tutishga yordam beradigan o‘yinlar hisoblanadi.

3-4 yoshli bolalar bilan o‘ynaladigan o‘yin turlari: "O‘t o‘yin", "Kesak qo‘ydi", "Ko‘z boylag‘ich", "Choriy chamber", "Avvalakam", "Tayoq irg‘ifish", "Quloq cho‘zish", "Chitti gul", "Xolam mehmonga keldi", "Uchdi-uchdi".

4-5 yoshli bolalar bilan o‘ynaladigan o‘yin turlari: "Chir-Aylanma", "Chillak", "Tortishmachoq", "Lafta", "Dor o‘yin", "Ko‘pkari", "Berkinmachoq", "Jami", "Chertan devor gir-gir aylan".

Katta yoshdagi bolalar uchun o‘yinlar: "Chavandozlar", "Doiraga tort", "Do‘ppi yashirma", "Sapalak", "Besh tosh", "Oq terakmi kork terak". Bu o‘yinlar orqali bolalarda chaqqonlik, o‘z-orzini boshqara olish va o‘ziga ishonch tarbiyalanadi, qat’iyatlilik ko‘nikmalari shakllanadi, fikrlashga o‘rgatilib boriladi, topqirlik qobiliyatlari rivojlanadi, hozirjavob bo‘lishga tayyorlanib boradi.

Xalq harakatli o‘yinlarni tashkil etish va bolalarga o‘rgatishda quyidagi qoidalarga rioya qilish zarur;

- ◆ Bolani ruhiy jihatdan o‘yinga tayyorlash.
- ◆ O‘yin jarayonida bolalarning jismoniy tayyorgaligi va yosh xususiyatlariga e‘tibor berish.
- ◆ Har bir o‘yinning pedagogik tomonlarini nazardan qo‘chirmaslik.
- ◆ O‘yinlarni ijtimoiy-foydali mehnat bilan bog‘lagan holda hayotga tatbiq etish.
- ◆ O‘yin davomida o‘zaro munosabatlarni yanada mustahkamlash. Jamoa bo‘lib birgalikda harakat qilish, jamoa manfaatiga hurmat va e‘tiborli bo‘lish.

O‘zbek xalqining ermak va ovutmachiq o‘yinlari bilan, asosan, bolaning ilk yosh davridan boshlab shug‘ullanib boriladi. Bu o‘yinlar asosan kattalarning bevosita rahbarligida harakat va so‘zlarning uyg‘unlashuvi bilan o‘ynatiladi. Masalan: “Barmoqlar”, “sichqon-sichqon” o‘yinlari orqali bolalarda xushchaqchqlik kayfiyatlari hosil qilinib tasavvurlari o‘shib boradi. Xalqimizda “Bolaning ilonni changallaydigan davrida” ibora bor. Bu hikmat hali qo‘rqish hissini bilmaydigan davrida, ya’ni yaxshi-yomonni ajrata olmaydigan vaqtda qo‘llaniladi. Xuddi shu davrida “Sichqon- sichqon” o‘yini qo‘l keladi.

Ilk yoshdagi bolalar dastro‘moldan yasalgan “Sichqon”ning harakatlanishidan qattiq zavqlanib, qiyqirib yayraydilar. “Sichqon”ni harakatlantiruvchi katta odam uning juda chaqqonligini namoyish etishi kerak. Bu ovutmachiq go‘dakka sichqon shakli va uning juda to‘g‘risida tasavvur hosil qilishga ko‘maklashadi. Ermak o‘yinlardan «Oymoma», «Bog‘ga kirsam maylimi», «Alla», «Aji-aji», «Boylandi», «Chapakka-xo chapakka» orqali bolalarni muloqotga o‘rgatib boriladi. Bu jarayonda bolalarning eshitish, ko‘rish, sezish, his qila olish kabi sensor qobiliyatlari faollashadi. Bolalarning nutq faolligini o‘stirish maqsadida aytishma o‘yinlaridan keng foydalaniladi. Bunday o‘yinlarga «Boylandi», «Xolam keldi», «Mundi-mundi», «Bulbulim-bulbulim», «Ko‘z boylog‘ich», «Oq sholi, ko‘k sholi», «Ada hormang»lar kiradi. Yana xalqimizda azal-azaldan o‘ynab kelinadigan so‘z o‘yinlaridan «Yarashtirgich»lar hali-hanuzgacha bolalar orasida «tinchlik–yarashuv» timsoli sifatida qo‘llaniladi. Bu o‘yinlar bolalar tilidan ana shunday jaranglaydi:

Karimga berdim toychoq,
U olavermadi har choq.
Toychog'imni kim olsa,
Men u bilan chin o'rtoq.
Yalinchoq-yalinmachoq,
Pista po'choq.

Qilichm, to'qmoq, qirq yilgacha o'rtoq,
To'qmoq, to'qson yilgacha o'rtoq.

Bolalarning matematik tasavvurlarini o'stirishga yordam beradigan o'yin turiga «Sanamalar» kiradi. Bu o'yin jarayonida bolalar she'riy satrlar orqali son-sanoqdan topishmoq tarzida foydalanib qatnashadilar. Bunda bolalarning tasavvurlari, fikrlash doiralari kengayib, she'riy ohangda to'g'ri javob qaytarishga o'rgatilib boriladi. Asosan bu o'yinlar quyidagicha ja ranglaydi:

Dadam-u oyim,
Bor ikkita singlim.
Bahodir, Dildor,
Bog'chaga ketar,
Sanab ko'r chaqqon,
Bizlar nechta jon?

O'zbek xalqi nihoyatda so'zga chechan, topqir bo'lib, o'zining alyor-u qo'shiqlariga boydir. Bu fikrimizning isboti sifatida xalq orasida mashhur bo'lgan «Qiqillamalar»ni misol sifatida keltirish mumkin. Bu so'z o'yinlarida sodir bo'layotgan voqea-hodisalar, kechinmalar she'riy ohangda ijro etiladi. Masalan:

Shov-shov etadi ariq,
Karim ekadi tariq.
Echki keladi ma'rab,
O'z egasiga qarab.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy axloqiy pedagogik-psixologik jihatdan tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

XII. 2. Maktabgacha ta'lim tizimida o'yinlar texnologiyasi

O'yin texnologiyasining nazariy asoslari. Bugungi kunda ta'lim tizimida, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimida ham yan gi pedagogik texnologiyalar, interfaol usullardan keng foydalanilmoqda. Bu texnologiyalarning mazmun-mohiyatini, asosiy tamoyillarini, qonuniyatlarini, ulardan samarali foydalanish yo'llarini amaliyotchi-

tarbiyachi va o'qituvchilarga yetkazib berish pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biridir.

«Texnologiya» yunoncha so'z bo'lib, «techne» - «mahorat», «san'at» va «logos» – «tushuncha», «o'rganish» demakdir. Texnologiya so'zi zamirida jarayonlarni amalga oshirish usullari va vositalari haqidagi bilimlar yig'indisi, shuningdek, obyektida sodir bo'ladigan sifat o'zgarishlari tushuniladi.

Ta'lim texnologiyasi tushunchasi ta'lim maqsadiga erishish quroli, ya'ni oldindan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish va shu maqsadga erishishning metod, usul va vositalari özimini, ta'lim jarayonini boshqarishni ifodalaydi,

Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi bola shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat. Pedagogik texnologiyaning tamoyillari quyidagilardir: kafolatlangan yakuniy natija, ta'limning samaradorligi, qaytuvchan aloqaning mavjudligi, ta'lim maqsadining aniq shakllanganligi.

O'yin texnologiyasi ham o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

L.S. Vigodskiy o'yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o'zlashtirish vositasi sifatida ta'riflaydi.

Har qanday o'yin muayyan vazifalarni bajaradi:

- maftunkorlik;
- kommunikativlik;
- o'z imkoniyatlarini amalga oshirish;
- tashxis;
- o'yin ishtirokchilari o'rtasidagi muloqot;
- ijtimoiylashuvlik.

S.A. Shmakovning ta'kidlashicha, o'yinlar quyidagi to'rt asosiy xususiyatga ega:

- ◆ erkin rivojlantiruvchi faoliyat, ya'ni bola o'yinni o'zi tanlaydi, unda faol ishtirok etadi. Bunda birinchi navbatda, yakuniy natija emas, balki o'yin jarayoni muhim ahamiyatga ega;
- ◆ ijodiy xarakter, ya'ni o'yin jarayonida bolalar uchun ijod qilishga katta imkoniyatlar mavjud;

- ◆ emotsional ta'sir – bola o'yinda markaziy o'rin egallashni xohlaydi, g'olib bo'lishga intiladi, bu bolaning faolligini oshirishga yordam beradi;
- ◆ asosiy va qo'shimcha qoidalar o'yin mazmuni, uning mantiqiy ketma-ketligini belgilaydi.

O'yin strukturasi maqsad, rejalashtirish, maqsadga erishish, natijalarni tahlil qilish kabi komponentlar kiradi. O'yinning eng asosiy xususiyati uning ijodiyligidir. U o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi.

Nazariy jihatdan o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qarash mumkin. O'yin faoliyat sifatida maqsadni belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi va bunda shaxs subyekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi.

O'yinli faoliyatni motivatsiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarini qondirishdan kelib chiqadi.

Jarayon sifatida o'yin tuzilmasi (G.K, Selevko ta'biricha) quyidagilarni qamrab oladi:

- ◆ o'ynash uchun olingan rollar;
- ◆ bu rollarni ijro etish vositasi bo'lgan o'yin harakatlari;
- ◆ haqiqiy narsalarni shartlilarga almashtirish;
- ◆ o'yinda ishtirok etuvchilarning real o'zaro munosabatlari;
- ◆ o'yinda shartli ravishda yaratilgan sujet (mazmun).

Har qanday texnologiyada, jumladan, o'yin texnologiyalarida ham, o'quv maqsadi aniq belgilanishi zarur. Bu texnologiyaning asosiy negizidir. Maqsad to'g'ri qo'yilishi uchun tarbiyachi bolaga nimani o'rgatmoqchi bo'lganligini bilishi kerak. Bitta mashg'ulotda bitta maqsad qo'yilishi maqsadga muvofiq. Masalan, bolalarni 3 raqami bilan tanishtirish yoki yil fasllari haqida tushuncha berish va h.k.

O'yin texnologiyalari (ayniqsa, bog'cha bolalari uchun) rivojlantiruvchi maqsadlarni (bolaning idrok, xotira, diqqat, tafakkurini rivojlantirish) amalga oshirishi ham mumkin. Bunda o'yin jarayonida yakuniy natija muhimroq bo'ladi.

4. Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik o'yinlarning shakllari va amalga oshirish metodlari.

Pedagogik ijrochilik o'yinlarini bola uch yoshdan boshlab o'zlashtira boshlaydi. Shu yoshga kelib bola odamlar o'rtasidagi munosabatlar bilan tanisha boshlaydi, hodisalarning ichki va tashqi tomonlarini ajrata boshlaydi, o'zida ichki kechinmalarni seza boshlaydi. Ularga munosabat bildiradi.

Maktabgacha yoshda bolalar o'yin faoliyatini o'zlashtira borib ijtimoiy qadrlil va ijtimoiy baholanuvchi faoliyatga tayyorlana boshlaydilar. Maktabgacha ta'lim tizimida qo'llaniladigan pedagogik o'yinlarning quyidagi turlari mavjud:

- ◆ Bolalar kayfiyatini ko'taruvchi
- ◆ Bolalarni o'zligini namoyon etishga chorlovchi.
- ◆ Bolalarda o'ziga ishonch hissini shakllantiruvchi, jismoniy va intellektual muammolarni yo'qotishga qaratilgan.
- ◆ Maktabgacha bolalar xatti-harakatidagi cheklanishlarni tavsiflovchi (diagnostika).
- ◆ Bolalar shaxsi strukturasi ga ijobiy korreksiyalar beruvchi.
- ◆ Millatlararo bag'rikenglikni shakllantiruvchi.
- ◆ Bolalarda ijtimoiy, jamoaviy munosabatlarni shakllantiruvchi o'yinlar.
- ◆ Pedagogik o'yinlarni quyidagicha tasniflash mumkin. Faoliyat turlariga qarab: ijtimoiy intellektual, mehnat, ijtimoiy va psixologik o'yinlar.
- ◆ Pedagogik jarayonlarning xarakteriga qarab: ta'lim-tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, ijodiy, psixotexnik o'yinlar.
- ◆ O'yinlar metodlariga qarab: predmetli, sujetli, badiiy rolli, hodisalarni tasavvur etuvchi va dramalashtiruvchi o'yinlar.
- ◆ Predmetlar asosidagi o'yinlar: matematik, biologik, ekologik, musiqali, texnikaviy, jismoniy tarbiyalovchi, iqtisodiy tejamkorlik va ishbilarmonlik, tadbirkorlikni rivojlantiruvchi o'yinlar.

O'yin vositalari bo'yicha: o'yin vositalari (koptok, piramida, kub va boshq.) bilan amalga oshiriladigan o'yinlar va o'yin vositalarisiz amalga oshiriladigan o'yinlar xontaxta ustida, xonada va dalada o'ynaladigan o'yinlar, kompyuter va televizor o'yinlari kabi texnik vositalar.

Maktabgacha ta'limda yoshi kattalarning to'plagan tajribasini kichik yoshdagilarga singdirish jarayonida o'yinlar ta'lim metodi sifatida namoyon bo'ladi. O'yin metodlariga qarab maktabgacha

ta'lim vazifalaridan kelib chiqib, predmetli, sujetli- ishchan, dramalashtirilgan o'yinlardan keng foydalaniladi.

Maktabgacha ta'limda rivojlantiruvchi pedagogik o'yinlarni o'quv tarbiya jarayonida qo'llash quyidagi o'ziga xos xarakterga ega bo'ladi. Birinchidan, rivojlantiruvchi pedagogik o'yinlar maxsus topshiriqlar majmuasidan iborat bo'ladi. Ikkinchidan, o'yin faoliyatidagi topshiriqlar rangli kublar, ornament, rasm va jimjimador predmetlar vositasida amalga oshiriladi. Uchinchidan, topshiriqlar mustaqil bajarilishini ta'minlash maqsadida ularni osondan qiyinga tomon, aniq vaqt oralig'ida sifatli bajarilishini ta'minlash darkor. Maktabgacha ta'lim muassasalarida interfaol o'yinlardan foydalanish ijobiy natijalarga olib keladi. Bu o'yinlar jarayonida bola passiv obyektidan faol subyektdan aylanadi. Tarbiyachining asosiy vazifasi esa o'yinni tashkil etish, bolalar ijodiga sharoit yaratishdan iborat.

Interfaol o'yinlar jarayonida bola mustaqil fikrini to'g'ri bayon etishga, boshqalarni tinglashga o'rganadi, boshqacha qilib aytganda interfaol o'yinlar orqali kelajakda har bir bola uchun zamin bo'lgan ijobiy sifatlar shakllantiriladi. Interfaol o'yinlarni samarali o'tkazish uchun quyidagi qoidalarga e'tibor berish lozim:

- ◆ Mashg'ulot oldidan bolalar o'yin qoidalari va mazmunini qay darajada tushunganliklarini aniqlash.
- ◆ Bolalarning yosh xususiyatlari va bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini hisobga olish.
- ◆ Har bir bolaning qobiliyati va psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish.
- ◆ O'yin jarayonida bolalarga qiziq bo'lgan materiallardan foydalanish.
- ◆ Diqqat va e'tiborni jalb etadigan uslublarni izlab topish.
- ◆ Bolalarga rollarni to'g'ri taqsimlash.
- ◆ O'yindan qanday maqsadda foydalanish mumkinligini bilish.
- ◆ O'yinning asosiy bosqichlari haqida tasavvurga ega bo'lish va natijalarini prognoz qilish.

Pedagogik nuqtayi nazardan to'g'ri tashkil etilgan o'yin bolaning axloqiy, irodaviy xususiyatlarini shakllantirish bilan birga unda bilim olishga, atrofdagi olam sirlarini ochishga qiziqish uyg'otadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yin texnologiyalaridan keng foydalanish kerak.

O'yinlar texnologiyasi tushunchasi pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismidir. O'yin texnologiyasi an'anaviy tarzdagi o'yin metodidan o'zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo'lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi nazariy asoslardan foydalanish maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'yin faoliyatiga ta'rif bering.
2. O'yin turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini yoritib bering.
3. Bolalar o'yinchoqlariga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?
4. Maktabgacha ta'lim tizimida o'yin texnologiyasining maqsad va vazifalari nimadan iborat?
5. Interfaol o'yinlarning o'ziga xos tomonlari nimalardan iborat?

XIII. MODUL. BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA TA'LIM-TARBIYAVIY JARAYONNING O'RNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: maktab ta'limi, bolalar faoliyati, psixologik jihatlar, davlat talablari, imkoniyat, ta'lim muassasasi, prinsiplari asosida, yosh xususiyatlar, izchillik, pedagogik jarayon, ong, hissiyot

XIII. 1. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning nazariy asoslari

Respublikada maktabgacha ta'lim tizimi bo'yicha qabul qilingan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari, "Ilk qadam" tayanch dasturi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashdek zarur ishni ta'minlaydi. Ya'ni, bu o'rinda maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab ishidagi izchillik katta ahamiyat kasb etadi. Bu izchillik ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari orqali ta'minlanib, izchillikni amalga oshirishning mavjud imkoniyatlari, ta'lim tizimi va uning tarkibiy va g'oyaviy tuzilishi prinsiplari asosida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'limning maqsad va vazifalari tarbiyaning bolalar yosh xususiyatlari hisobga olingan umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilanadi. Bu esa maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab o'rtasida izchillikni ta'minlashning asosiy negizi hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabdagi ta'lim-tarbiya vazifa, shakl hamda metodlarining turli yosh bosqichlarida bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni amalga oshirish maqsadlarida o'zaro aloqasini qaror toptirish izchillik ifodasi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab izchilligi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

– Maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiyaviy jarayonda bolalarning umumiy rivojlanishining zaruriy darajasiga erishish uchun maktabga qo'yiladigan talablarga yo'nalganligi.

–Bola shaxsini boshlang'ich ta'lim maqsad va vazifalariga muvofiq keluvchi sifat jihatidan shakllantirish.

Bunda asosan maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabdagi pedagogik jarayonda ta'lim-tarbiyaning shaxsni uzluksiz yuksalib boruvchi shakllanishini ta'minlovchi yaxlit, dinamik va istiqbolli tizimni amalga oshirish uchun sharoit yaratadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab o'rtasidagi izchillikning qaror topishi tayyorlov

guruhi bolalari va I-sinf bolalalariga ta'lim-tarbiya berish sharoitlarini yaqinlashtiradi, Shunga ko'ra maktab ta'limining yangi sharoitlariga o'tish bola uchun sezilarsiz bo'lgan psixologik qiyinchiliklar bilan amalga oshiriladi. Bunda bolalarning yangi sharoitlarga tabiiy kirib borishlari ta'minlanadi, bu esa o'quvchilarga maktabga birinchi kelgan kunlaridan boshlab ta'lim-tarbiya berish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabdagi butun pedagogik jarayonning bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga yo'nalganligi ular o'rtasida ta'lim-tarbiya izchilligiga erishishning asosiy sharti hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar egallagan xulq-atvor va kattalar va tengqurlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar shakllari, ma'naviy tasavvurlar va hissiyotlar boshlang'ich sinflarda amalga oshiriladigan axloqiy tarbiyaning o'quvchilarda rivojlantirishdagi ma'naviy xatti-harakat, ong, hissiyot va munosabatlarning zamini hisoblanadi.

Maktab maktabgacha davrlarda shakllantiriladigan jamoatchilik xususiyatlarini sifat jihatdan yanada rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratadi, o'quvchi shaxsi jamoatchilikga yo'nalganligini qaror toptirishni ta'minlaydi. Maktab o'quvchilarda yuksak insoniy hissiyotlar: vatanpar varlik, mehnatsevarlik va milliy istiqloq g'oyalari, o'z vatani oldidagi o'z burchlarini his etish kabi hissiyotlar tarkib toptiriladi. Bularning asosini maktabgacha yillarda shakllantirilgan ota-onaga, oilaga muhabbat, kattalarga hurmat, tabiatni sevish, uni asrash kabilar tashkil etadi.

Maktab ta'limida bolalarning estetik tarbiyasiga doir ishlar davom ettirilib, o'quvchilarda estetik tasavvurlar, voqelikni estetik ko'ra bilish chuqurlashtiriladi. Musiqa, tasviriy san'at darslarida, badiiy faoliyat turlarida amaliy ko'nikmalar takomillashtiriladi, ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi. Axloqiy munosabatlar, xulq-atvor etikasi tarbiyalanadi. Mehnat ahliga ijobiy munosabatni shakllantirish, malaka va ko'nikmalari shakllantiriladi. Mehnat ta'limidagi izchillik amalga oshiriladi, mustaqillik, uyushtira olish, tashkilotchilik kabilar rivojlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab dasturlarining izchilligi

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabda amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ish mazmunini belgilovchi dastur aloqasi

izchillik asosini tashkil etadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi va boshlang'ich sinflarning amaldagi dasturlarini qiyoslash ular o'rtasida ma'lum izchil aloqa borligini ko'rsatadi. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ◆ Maktab va maktabgacha ta'lim muassasasi dasturlariga asos qilib olingan falsafiy va psixologik nuqtayi nazarlar birligi.
- ◆ Ta'lim-tarbiyajarayonidagi prinsiplar birligi (mazmunning tarbiyamaqsadivavazifalarigamuvofiqligi,ilmiyligi, ta'limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi xususiyatlari).
- ◆ Fanlar o'rtasidagi izchillik.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabda ona tilining boshlang'ich kursini o'qitishga bolalar nutqini har tomonlama rivojlantirib borish g'oyasi asos qilib olingan. Maktabgacha ta'lim muassasasida lug'atni rivojlantirish, tovush madaniyatini shakllantirish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, bog'lanishli nutqni shakllantirish, ijodiy hikoya qilish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish, o'qish va savodga tayyorgarlik, oddiy tahlil va sintez qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Maktabda bu asosda yangi vazifalar hal etiladi:

- Yozma nutq va harfiy yozuv malakalari shakllantiriladi.
- Morfologik va sintaksis elementlar o'rganiladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida boshlangan lug'at boyligini yanada oshirish, nutqning ifodaliligi va mantiqiyliqi ustidagi ish maktabda davom ettiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasida elementar matematik bilimlarni rivojlantirishda bolalarning mantiqiy tafakkurini va hisoblash malakasini o'stirish bo'yicha o'nlik tartibini aniqlash, yigirmagacha bo'lgan sonlarni to'g'ri sanash, misollarni raqamlar yozilgan kartochkalar yordamida ifodalab berish, bir amali masalalarni qo'shish va ayirish orqali tuzish va yechish, shartli o'lchov yordamida predmetlarni o'lchash, yil va hafta kunlari, ularning ketma-ketligi, kundalik faoliyatlarini taqsimlash, vaqt, butun va qism haqidagi bilimlari maktabda takomillashtiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va boshlang'ich sinflardagi tabiatshunoslik bilimlari ular ikkala holatda ham organizm va muhit birligiga tayanadi. Jonli va jonsiz tabiat hodisalari, tabiat kishilar mehnatining bir-birini taqozo etishi shu asosda qaraladi. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktabda o'qitish izchilligi asosini tashkil etuvchi yagona nazariy yondashuvlar, dasturlar mazmunida, bolalalar

imkoniyatlari va bilimlarining tuzilishlarini hisobga olib turlicha hal etiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilimlarining asosiy mazmunini atrof dunyo haqidagi xilma-xil tasavvurlarning keng doirasi va ayrim elementar tushunchalar tashkil etadi. Voqelikning turli sohalarini haqidagi tasavvurlarning umumiy tizimi bolaga dunyoni to'g'ri anglay olish va umumiy rivojlanishning zarur darajasini ta'minlaydi, bu esa zamonaviy ta'lim mazmunini egallashga katta imkoniyat yaratadi. Maktabda o'quvchilar bilimlarining mazmuni yuqori darajaga ko'tarila borib, voqelikning turli sohalariga oid bilimlarini yanada kengaytirish va chuqurlashtirish jarayoni faol sodir bo'ladi, ayni shu vaqtda o'quvchilar oldiga bilimlarni nazariy nuqtayi nazardan anglash masalasi ko'ndalang qo'yiladi.

Maktabning ta'limiy jarayonida o'quvchilarda ilmiy tushunchalarni shakllantirish bosh vazifa hisoblanadi. O'quvchilarning dunyo haqidagi bilimlarini tabaqalashtirish 1-sinfdan boshlab, fanni o'tishda, fan asoslarini maqsadli o'rganishda o'z aksini topadi. Bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish, tizimli hamda ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishda o'qishda qo'llaniladigan metod va shakllarning ahamiyati kattadir.

O'qitish metodlardagi izchillikning sharti ularni bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini ongli, mustaqil egallashlari, bolalarni maktabda va maktabgacha ta'lim muassasasida ham aqliy qobiliyatlari va ijodiy faolliklarini rivojlantirishga yo'nalganligining birligidir. Maktabgacha ta'lim muassasasida qo'llaniladigan o'qitish metodi va usullari bolalarning keng aqliy hamda ma'naviy-irodaviy rivojlanishlariga yordam beradi va shu orqali ularning yangi mazmunini egallashga darsda o'qituvchi bilan murakkabroq o'zaro aloqa shakllariga tayyorgarliklarini ta'minlaydi. Mashg'ulotlarda tarbiyachining bolalarni bilish va amaliy faoliyatlariga rahbarlik usullaridagi bu istiqbollilik ikki tomonlama metodlardagi izchillik asosini tashkil etadi. Maktabdagi dars va maktabgacha ta'lim muassasasidagi mashg'ulot bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega, ammo shu bilan birga uyushtirilgan ta'limning asosiy shakllari sifatida ulargagina xos bo'lgan ichki umumiy xususiyatlar majmuiga egadir. Bularga:

- Mashg'ulot va darsning mazmunan dasturlashganligi va vaqt jihatdan cheklanganligi.
- Ta'limda pedagogning yetakchi roli.

- Ilmiy asoslangan o‘qitish metodi va usullaridan foydalanish.
- Ta’lim jarayonida pedagogik, innovatsion va axborot texnologiyalarini qo‘llash.

Bu umumiy xususiyatlar ta’lim shakllaridagi izchillik uchun zamin yaratadi.

Maktabgacha ta’lim muassasasidagi o‘qitish jarayonida bolalarda o‘quv faoliyatning dastlabki elementlari tarkib toptiriladi, o‘z xatti-harakatlarini ixtiyoriy boshqara olish ko‘nikmalari, maqsadga yo‘nalgan aqliyfaoliyattakomillashadi, bu esa bolaning maktab ta’limining yangi sharoitlariga faol kirishib ketishi uchun zarur bo‘lgan psixologik jihatdan tayyorlaydi.

Bolalarning maktabda o‘qishga tayyorgarligi Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash bu-o‘qitish samaradorligini oshirishdagi muhim jihat hisoblanadi.

Maktabda o‘qishga tayyorgarlik - bu maktabgacha ta’lim muassasasi va oilada bolalarga berilgan ta’lim-tarbiyaning muhim natijasidir. U maktab bolaga qo‘yadigan talablar majmuyi orqali aniqlanadi. Bu talablarning o‘ziga xos tomoni o‘quvchining yangi sotsial-psixologik o‘rni, u bajarishi lozim bo‘lgan yangi vazifa va burchlarni o‘zida mujassam qiladi.

Maktabda o‘qishga tayyorgarlik tushunchasi.

Bola hayotida maktabdagi o‘qitish jarayoni atrofdagilar bilan munosabat tizimini o‘zgarishiga aloqador muhim davrdir. Bunda ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan o‘quv faoliyati bola hayotida markaziy o‘rinni egallaydi. Bunda erkin o‘yin faoliyatini farqli ravishda inajburiy faoliyat egallaydi. Endi 1-sinf o‘quvchisidan quyidagi jiddiy munosabatlar talab etiladi:

- ◆ Ta’lim faoliyatining yetakchi turi sifatida bolalar kundalik hayot jarayonini qayta quradilar;
- ◆ Kun tartibi o‘zgaradi;
- ◆ Erkin o‘yinlar vaqti qisqaradi;
- ◆ Bolaning mustaqilligi va uyushganligi, uning ishchanligi, intizomlilikiga talab ortadi;
- ◆ O‘quvchining o‘z xatti-harakati, majburiyatlarini bajarishga mas’uliyati ortadi.

O‘quvchining bu yangi holati uning shaxsini alohida ma’naviy jihatdan yo‘nalganligini yaratadi. Unda o‘z Vatani, oilasi va kishilar oldidagi burch va majburiyatlarni anglay olish, mamlakat taraqqi-

qiyotiga o‘z hissasini qo‘shish kabi ijobiy sifatlar rivojlanib boradi. O‘quvchi o‘zining jamiyat uchun kerakligini tushuna boradi.

Maktab o‘quvchidan aqliy faoliyatning murakkabroq shakllarini, axloqiy-irodaviy sifatlarning yuksakroq rivojlangan darajasini, o‘z xatti-harakatini boshqarish qobiliyatini, katta ishchanlik qobiliyatini talab qiladi.

Maktabgacha ta‘lim muassasasining vazifasi – Davlat talablari asosida maktab talablariga muvofiq ravishda maktabda o‘qishga tayyorgarlikni tarkib toptirishdan iborat. Bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlash:

Maktabgacha ta‘lim muassasasida ta‘lim tarbiyaviy ishni umumiy va har tomonlama rivojlantirishning yuqori darajada ta‘minlanishi;

Maktabning boshlang‘ich sinflarida o‘zlashtirishlari lozim bo‘lgan o‘quv fanlarini egallashga maxsus tayyorlashni ta‘minlashni nazarda tutadi.

Pedagog olimlar va psixologlar (L.A.Venger, A.V.Zaparojes, G.M.Lyaminya) va zamonamiz pedagog olimlari (F.R.Qodirova) tomonidan bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlashning quyidagi jihatlari ta‘riflangan:

- ◆ Maktab ta‘limiga umumiy tayyorgarlik.
- ◆ Maktab ta‘limiga psixologik tayyorgarlik.
- ◆ Maktab ta‘limiga maxsus tayyorgarlik.

Maktab ta‘limiga umumiy tayyorgarlikni amalga oshirishda quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

- ◆ Bolaning maktabda o‘qishga axloqiy-ma‘naviy tayyor- garligi.
- ◆ Bolaning maktabda o‘qishga aqliy tayyorgarligi.
- ◆ Maktabgacha yoshdagi bolaning maktabda o‘qishga jismoniy tayyorgarligi.

Maktabda o‘qishga axloqiy-ma‘naviy tayyorgarlik tushunchasi - bola o‘z xatti-harakat, iroda, hissiyotlar, insonlarga nisbatan muloqot qilishda o‘z fikrini ayta bilishi, o‘zini shaxs sifatida anglashi, o‘qituvchi va sinfdagilar bilan o‘zaro munosabatlarini axloqiy asosda qurishga imkon beradigan darajada erishish tushuniladi.

Maktabdagi axloqiy-ma‘naviy tayyorgarlik mazmuni o‘quvchi tutgan o‘rindan kelib chiquvchi bola shaxsi va xulqiga qo‘yiladigan talablariga nisbatan aniqlanadi. Bu talablar:

– Tartibli va intizomli bo‘lish.

- O‘quv jarayonini mustaqil va mas’uliyatli bajarish.
- O‘z xatti-harakati va faoliyatini boshqarish.
- O‘qituvchi va o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlarda madaniy xulq qoidalariga rioya qilish.
- Maktab mulkiga tartibli va ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish.

Bu talablarni bajarishga tayyorgarlik, avvalambor, oilada, maktabgacha ta’lim muassasalarida olib boriladigan maqsadli, tizimli ta’lim-tarbiyaviy jarayonda amalga oshirilishi lozim.

Axloqiy-ma’naviy tayyorgarlik maktabgacha yoshdagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayyan darajasida namoyon bo‘ladi. Bunda o‘quvchi bilan ishlashda quyidagilarni hisobga olish zarur:

- Xulq-atvorni ongli boshqarishga ko‘maklashish.
- Daf’atan asabiylashib ketishga erk bermaslik.
- Kutilgan maqsadga erishishda qat’iyatni namoyon etishdagi yordam.

Bo‘lajak o‘quvchi xulq-atvoridagi ixtiyoriylikning rivojlanish asosini Maktabgacha ta’lim yoshi oxiriga kelib tarkib topadigan sabablar iyerarxiyasi, o‘zaro bo‘ysunuvchilari tashkil etadi. Sabablarning o‘zaro bo‘ysunganligi bu yoshdagi bolalarning ushbu daqiqadagi o‘z ishtiyoqlarini ma’naviy ahamiyatli maqsadlar yo‘lida yengish uchun irodaviy, ongli intilishga aloqadordir. Ma’lumki, maktabgacha yoshdagi bolani xulq-atvori ixtiyoriylikning yuqori darajasi bilan ajralib turadi, ammo bu davrda maktabdagi yangi xulq-atvor turiga o‘tishni ta’minlaydigan ixtiyoriy xulq-atvor mexanizmining tarkib topishi muhimdir. Ma’naviy-axloqiy tayyorgarlikning qaror topishida quyidagi uch jihat:

- Mustaqillik.
- Uyushganlik.
- Intizomlilik muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolada mustaqillikni tarbiyalash va shakllantirish maktabgacha ta’lim muassasalarida amalga oshiriladigan barcha ta’lim-tarbiyaviy jarayonlarda o‘z aksini topadi. Bola maktabda o‘z xulq-atvori va boshqa jarayonlarda mustaqil bo‘lishga intiladi. Mustaqillik bilan uzviy bog‘langali xulq-atvordagi uyushganlikva intizomlilik bola xulq-atvoridagi maqsadga yo‘nalganlik, ongli ravishda o‘z xatti-harakatini tashkil etish va uni nazorat qila olish kabi qobiliyatlar tarkib topadi. Bu esa bolaning ma’naviy-axloqiy jihatdan maktab ta’limiga tayyor ekanligini bildiradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning o‘z tengqurlari va kattalar bilan

o‘zaro munosabatlarini qoidalarga muvofiq ravishda tashkil etish - ma‘naviy-axloqiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir. Bunda maktabda o‘qish jarayonida o‘z tengqurlariga nisbatan xayrixoh, xushmuomalalik, g‘amxo‘rlik bildirish va hurmat bilan munosabatda bo‘lish, tashkilotchilik ko‘nikinalari shakllanadi. Shuningdek, o‘quvchi bilan o‘qituvchining o‘zaro munosabatida, o‘qituvchining bahosi o‘quvchi bilimi va uni o‘quv majburiyatlarini bajarish sifatining xolis mezoniga aylanadi.

Maktabgacha axloqiy-irodaviy tayyorgarlik bola ongi va axloqiy-hissiy rivojining muayyan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bunda bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi kattalar va tengdoshlariga nisbatan o‘zaro hurmat bilan qarash, kattalar bilan muloqot qilish doirasini kengaytirish, taassurotlari bilan o‘z hissiyotlarini o‘rtoqlasha olish nizoli vaziyatlardan mustaqil chiqq olish, jamoada o‘zini tuta bilish va o‘z xatti-harakatini tanqidiy baholay olish kabi axloqiy hissiyotlar va axloqiy o‘z-o‘zini anglash bola tomonidan o‘quvchining yangi ijtimoiy-psixologik mavqeyini ko‘tarinki ruh bilan qabul qilishni, o‘quv mashg‘ulotlarini bajarishning muhimligini tushunishni ta‘minlaydi. Bu esa o‘quvchilarda o‘z vatani oldidagi shaxsiy mas‘uliyat hissiyotini uyg‘otishda asos bo‘ladi. Bolaning axloqiy-irodaviy tayyorgarligi uning mehnatga nisbatan munosabatida ham o‘z aksini topadi. Bu mehnat qilish ishtiyoqi, to‘g‘ri va tartibli bajarilgan mehnatdan qoniqish hissiyoti, atrofdagilar mehnatiga hurmat va zarur mehnat ko‘nikmalarini egallashdir.

Bo‘lajak o‘quvchi mustaqil tartibli kiyinishi, o‘z narsalari, o‘quv anjomlarini saranjom saqlash, orasta bo‘lib ko‘rinishi kabi mehnat ko‘nikmalarini u oilada va maktabgacha ta‘lim muassasasida egallagan ko‘nikmalariga tayangan holda amalga oshiradi. O‘quvchini o‘qitishda u maktabgacha ta‘lim muassasasida egallagan birgalikdagi mehnat malakalari ishni rejalashtirish, vazifalarni taqsimlash, o‘z holatlarini o‘rtoqlari bilan kelishish, ishni oxiriga yetkazish katta o‘rin egallaydi.

Xulosa qilib, bolaning maktabda o‘qishga ma‘naviy-axloqiy tayyorgarligi uni maktab yillarida axloqiy-irodaviy rivojlantirishning muayyan yakuni sifatida namoyon bo‘ladi. U maktab ta‘limi nuqtayi nazaridan bola shaxsi va xulq-atvorining o‘z mazmuniga ko‘ra bolaning maktab sharoitiga moslashish, o‘z majburiyatlarini mas‘uliyatli bajarish, o‘qituvchi va o‘quvchilarga nisbatan axloqiy

munosabatini shakllantirish uchun zamin tayyorlaydi. Ma'naviy-axloqiy tayyorgarlik bolani maktabda o'qishga aqliy va jismoniy tayyorgarligi bilan uzviy aloqadordir.

Bolaning maktabda o'qishga aqliy tayyorgarligi

Bolalarni maktab ta'limiga aqliy jihatdan tayyorgarligining ahamiyati o'quv faoliyatining yetakchi turi hisoblanadi. Bu o'quvchilardan jiddiy aqliy mehnatni, aqliy qobiliyatni va bilish faoliyatini talab qiluvchi o'quv jarayonida kelib chiqib belgilanadi.

Maktabga aqliy tayyorgarlik quyidagi tarkibiy qismlardan tarkib topadi:

Bolada atrof-olam haqida yetarlicha keng bilim boyligining mavjudligi. Bilimlarning bu zaxirasi o'qituvchi ishini tashkil etishda zaruriy asos hisoblanadi;

Bolalar bilimlarining yetarli darajada hisoblashtirilganligi. Bu bola voqelikning nisbatan yirik sohalarini (jonli va jonsiz tabiat, inson faoliyati, narsalar olami va h.k.) ayrim tomonlarini farqlay olishi;

Bola egallagan bilimlarining sifati. Bunda bilimlarning sifat ko'rsatkichi, ongli ravishda egallanganligi, tasavvurlarning aniq va tabaqalashtirilganligi, oddiy tushunchalar mazmuni va hajmining to'liqligi, muntazamlilik (funksional, makon va zamon munosabatlari, sabab, oqibat va shu kabilarni aks ettira bilish qobiliyati).

Bolaning bilish faoliyatining muayyan darajada rivojlanganligi. Bunda bilish jarayonlarining o'sib boruvchi ixtiyoriyligi: mavzuni ma'no jihatidan ixtiyoriy eslab qolish va takror ifodalash, narsa va hodisalarni rejali idrok etish, amaliy masalalarni maqsadga muvofiq hal etish qobiliyati, bilish jarayonining sifatini oshirish, sezgilarning aniqligi, idrokning to'liq va tabaqalashtirilganligi, eslab qolish va takror ifodalashning tez va aniqligi, bolada atrof-olamni bilish munosabatlari, bilimlarni egallash va maktabda o'qishga intilishning mavjudligi muhim ahamiyatga ega. Psixolog olimlarning (L.I.Bojovich, L.A.Venger, A.A. Lyublinskaya) fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni, ishtiyoqni, o'qishga va maktab qoicllarini bajarishga istakni tarbiyalash, maktabga ijobiy munosabatni, kitobga qiziqishni tarkib toptirish, o'quvchilarda barqaror o'quv qiziqishlari va maktabdagi o'quv jarayoniga mas'uliyatli munosabatni hosil qilishning muhim zamini hisoblanadi.

Bo‘lajak o‘quvchini maktabga aqliy tayyorgarligida tafakkur faoliyatining umumiy darajasi muhimdir. Bunda maktabgacha ta‘lim muassasasidagi ta‘lim-tarbiyaviy va pedagogik sharoitlarda olib boriladigan har tomonlama ishlar asos hisoblanadi. Bolalarning tafakkur faoliyatlarini shakllantirishda tahlil qilish, sintez, oddiy umumlashtirish, qiyoslash qobiliyatlari tarkib toptiriladi.

Aqliy faoliyatning elementar mustaqilligini ta‘minlashda bola o‘z amaliy faoliyatini mustaqil rejalashtirish va uni reja asosida amalga oshirish ko‘nikmasi, oddiy bilish vazifasini qo‘yish va uni hal eta olish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Bolalar muntazam ta‘lim olish jarayonida, maktabgacha davrning oxiriga kelib, o‘quv faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini:

- ◆ Tushunarli o‘quv vazifasini qabul qilish.
- ◆ Tarbiyachining ko‘rsatmalarini tushunish va aniq bajarishni.
- ◆ Kattalar tomonidan ko‘rsatilgan usullardan foydalangan holda ishni bajarish va natijaga erishish.
- ◆ O‘z xatti-harakati, xulq-atvori, faoliyati va topshiriqlarni bajarish sifati ustidan nazorat qilish ko‘nikmasi.
- ◆ O‘zining va boshqalarning ishlariga tanqidiy baho bera olish qobiliyatlarini egallay olishlari.

Tarbiyachi tomonidan qo‘yilgan ma‘lum talab va qoidalarga ongli ravishda bo‘ysunish ko‘nikmasini tarkib toptirish zarurdir.

Maktabga aqliy tayyorgarlik quyidagi ko‘nikmalar asosida amalga oshiriladi:

- ◆ *Nutq, o‘qish va savodga tayyorgarlik.*
- ◆ Bilish jarayoni: atrof-olam to‘g‘risidagi bilimga ega bo‘lish va uni anglash.
- ◆ Elementar matematik bilim va ko‘nikmalar.
- ◆ *Tasviriy faoliyat.*
- ◆ *Musiqqa.*

Nutq o‘stirishda:

- ◆ Nutqning tovush madaniyatini shakllantirish.
- ◆ *Lug‘at ustida ishlash.*
- ◆ Nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish; Bog‘lanishli nutqni shakllantirish.
- ◆ *Ijodiy hikoya qilish.*

Badiiy adabiyot bilan tanishtirish ishlari olib boriladi.

Nutqning qanchalik yuqori darajada rivojlangan bo'lishi bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ona tilidagi hamma tovushlarni aniq talaffuz qilish, lug'atning boyligi, o'z fikrini mantiqiy grammatik to'g'ri bayon qila bilish, madaniy nutq muomalasi - bularning barchasi maktabda muvaffaqiyatli o'qishning zaruriy sharti hisoblanadi. Shuningdek, kesma harflar yordamida tovush- harf tahlil va sintez bo'yicha mashqlarni bajarishga o'rgatish, kesma harflardan bo'g'in tuzdirish va o'qitish, unli va undosh tovushlar xususiyatlari, o'z ismini va 2-3 ta so'zlarni bosma harflarda mustaqil o'qishga o'rgatib boriladi. Bu tayyorgarlik davridagi tushunchalar maktab davrida mustahkamlanib, chuqurlashtirib boriladi.

Elementar matematik bilim va ko'nikmalar bo'limida son-sanoq, kattalik, geometrik figuralar, tevarak-atrofnii mo'ljalga olish, vaqtni chamalash, qurish-yasash faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. Bolalarda pul qiymatlari, narx, plastik kartochka, terminal haqida dastlabki tushunchalar beriladi. Yil fasllari, yil taqvimii, hafta kunlari, soat turlari bilan tanishtiriladi.

Tasvirii faoliyat mazmuni yanada murakkablashadi. Inson qiyofasi detallashtirilgan holati, san'at asarlari bilan tanishtiriladi. Bunda predmetli va voqeaband rasm chizish, bezakli rasm, plastilin (loy) bilan ishlash, applekatsiya, qurish-yasash, qurilish materiallarini konstruksiyalash, qog'ozdan konstruksiyalar hosil qilish, tabiiy materiallardan, qurish-yasash materiallaridan, konstruktorlik detallarni, qurilish materiallaridan konstruksiyalar hosil qilish va badiiiy qo'l mehnati o'rgatiladi.

Musiqa mashg'ulotlarida: musiqa tinglash, musiqiy-ritmik harakatlar, qo'shiq aytish, bolalar cholg'u asboblarida chalish, turli harakatli o'yinlar o'rgatiladi.

Shuningdek, Ona Vatan, mashhur sarkardalar, buyuk siymolar, xalq amaliy san'ati, an'anaviy bayramlar, kattalar mehnati, transport va aloqa vositalari, buyumlar haqida bola o'z tanasining qismlarini o'rganish orqali boshlang'ich sinf ta'limiga tayyorlanadi. Bu bilim va ko'nikmalar bolalarni 1-sinfdagi tegishli o'quv fanlarini egallashlari uchun tayyorgarliklarini tashkil qiladi.

Ko'pchilik psixolog-pedagog olimlarning (A.M.Leushina, D.B.Elkonin, L.E.Jurova, F.R.Qodirova) ta'kidlashicha, maktab- gacha ta'lim muassasasida va maktab ta'limidagi o'qitishdagi bog'liqlik

maktabda fanlarni o‘qitish uchun zamin yaratishga xizmat qiladi. Shunday qilib maktabdagi o‘qishga aqliy tayyorgarlik bolalarni aqliy va nutqiy rivojlantirishning o‘zaro bog‘langan tarkibiy qismlaridan tarkib topadi. Bilish faoliyati, bilish qiziqishlari, bola tafakkuri usullari, atrof-olam haqidagi anglangan, tizimlashtirilgan tasavvurlar hamda elementar tasavvurlar, nutq va elementar o‘quv faoliyati umumiy darajasining birligi bolalarda maktabdagi o‘quv materialini egallashga aqliy tayyorgarlikni vujudga keltiradi.

XIII. 2. Maktab ta’limiga tayyorlashda ta’lim-tarbiyaviy jarayonning o‘rni va o‘ziga xosligi

Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda maktabgacha ta’lim muassasasida tashkil etiladigan ta’lim-tarbiyaviy jarayonlar o‘ziga xos xususiyatga ega. Bu o‘ziga xoslik maktab ta’lim- tarbiya ishlaridan nusxa ko‘chirish emas, balki bolalarning maktabda muvaffaqiyatli o‘kishi uchun zarur bo‘ladigan og‘ishmay shakllantirishga mo‘ljallangan faoliyat va xulq- atvorni maxsus tashkil etishdir. Bu bolalar faoliyatining barcha turlarini murakkablashtirishda, bolalar tomonidan amalga oshirishning murakkab usullarini egallashlarida, faoliyat jarayonida hamkorlikning yangi usullarini o‘zlashtirishda, bolalar faoliyati va xulq-atvorining jamoatchilik yo‘nalishini rivojlantirishda, ijtimoiy-foydali asoslarini ilgari surishda namoyon bo‘ladi. Bu jarayon bo‘lajak maktab majburiyatlarini hisobga olib talablarning so‘zsiz ortib borishi bilan ifodalanadi. O‘z ahamiyatiga ko‘ra bolalarning mustaqilliklari, o‘yin, o‘qish va mehnatning sifat va natijaliligi birinchi o‘ringa chiqadi. Bu quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Kun tartibining o‘zgarishida-bola yuvinish, kiyinish, ovqatlanish jarayonlarini tez sur’atda bajarishga o‘tadi, faoliyatning bir turidan ikkinchi turiga tezroq moslashadi. Tarbiyachining bolalar bilan muloqot usuli o‘zgaradi, o‘qituvchining o‘quvchilar bilan munosabatiga xos ayrim xususiyatlarni kasb etadi (bolalarga qo‘yiladigan talab ortadi, ularda mustaqillik rivojlanadi). Bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida ularda faoliyatning yangi turi bo‘lgan ta’lim olishga, o‘qishga ishtiyoq, qiziqish sezilarli darajada kuchaydi. Bu o‘rinda bolalarni ruhan ta’lini jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o‘quv elementlarini o‘rgatish lozim.

Maktabgacha ta’lim muassasasidagi mashg‘ulotlar vaqti ortadi. Bunda bolalarni voqelikning turli sohalari haqidagi tasavvurlarini

yanada kengaytirish va to'g'ri dunyoqarashni shakllantirishga oid ishlar olib boriladi. Bolalar bilimlarini o'rganilayotgan narsa va hodisalardagi muhim belgi hamda munosabatlarni ajratish asosida yanada umumlashtirish va tizimlashtirish muhim vazifa hisoblanadi.

Bolalarni maktabda o'qishga tayyorgarligining yana bir muhim tomoni –atrof-olam, narsa va hodisalarni tegishli mezonlarda umumlashtira va tabaqalashtira bilish hisoblanadi. Istalgan o'quv fanini egallash bolada mazkur o'quv o'quv fanida ko'rib chiqilayotgan voqelikhodisalarini ajratish va uni o'z bilish obyektiga aylantirish qobiliyatining mavjud bo'lishini nazarda tutadi. Bu tizimlashtirish, umumlashtirish, tahlil qobiliyati ma'lum darajada rivojlanishini talab qiladi. Asosiy maqsad olingan bilimlar ko'magida mazkur masalalarga nazriy yondashuv masalalarini shakllantirishga yordam beradigan umumiylashtirilgan tasavvur va elementar tushunchalarning tarkib topishini ta'minlashdir.

Bolalarning maktabda savodini chiqarish uchun tayyorgarlikka oid jadal ish olib boriladi, bu sohalar bo'yicha dastur talablarini egallash, keyinchalik matematik rivojlanishlari muhim bo'lgan butun sonlar qatori, qonuniyatlari, bolalar uchun yangi voqelikning miqdoriy tomonlarini bilish vositasi sifatida o'lchov faoliyati, qism va butun, o'lchov va o'lchash o'rtasidagi funksional bog'liqliklar va shu kabilar haqidagi qoidalarni anglashlarida yordam beradi. Bular bolalarning 1-sinfidagi matematik bilimlar mazmunini ongli, faol egallashlarini ta'minlaydi.

Nutq, o'qish va savodga tayyorgarlik mashg'ulotlarida - bolalar nutq va til voqeligi sifatidagi yangi lingvistik munosabat asoslarini o'zlashtira boshlaydilar. Bolalar tomonidan nutqning tuzilishi, uning og'zaki va tovush tarkibini oddiy o'zlashtirish sodirbo'ladi,so'z til voqeligi degan ilk tasavvur tarkib toptiriladi. Kesma harflar yordamida tovush-harf, bo'g'in tuzishga va uni o'qishga o'rgatiladi, namunadagidek turli so'zlarni yozish, chizish masalalari shakllanadi. Bolalar tegishli atamalar: gap, tovush, bo'g'in, harf, so'z tarkibi kabilarni egallab oladilar. Bu ish maktabda savodni egallash va ona tilini o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Mashg'ulotlar jarayonida bolalarning analitik-sintetik faoliyatlarini rivojlantirishga tahlil, umumlashtirish, qiyoslash, tasniflash usullarini takomillashtirishga doimo e'tibor qaratiladi. Bunda bolalarni bevosita bilishdan bilvosita bilishga ko'chirishning roli

kattadir. Bu yoshdagi bolalar kattalarning miqdoriy o‘zaro munosabatlarining o‘lchashlar vositasida aniqlashni, narsalarni ko‘rib chiqish yoki qiyoslashda kuzatishlar chizmalaridan foydalanishni, narsalarning sifat va xususiyatlarini baholashda ijtimoiy ishlab chiqilgan etalonlardan foydalanish kabilar o‘rganib boriladi.

Mashg‘ulotlarda bolalarda o‘quv faoliyati va uyushgan xulq-atvor malakalarini maqsadga muvofiq shakllantirish davom ettiriladi. Bunda bolalarning:

- O‘quv vazifalarini qabul qilish ko‘nikmalari.
- Tarbiyachining tushuntirish va ko‘rsatmalariga muvofiq harakat qila olishlari.
- Butun mashg‘ulot davomida mashg‘ulot mazmuniga qiziqish.
- Diqqat-e’tiborni saqlash.
- Ishni oxiriga yetkaza bilish.
- Vazifani bajarish jarayoni va uning natijasini topshiriqqa muvofiq baholash.
- Tarbiyachi savollariga baland ovozda mantiqli javob berish.

O‘z fikrini tushunarli va savodli ifodalay olish jihatlari ish samaradorligi belgisi hisoblanadi.

Tarbiyachi bolalar mustaqilligini rivojlantirar ekan, ular o‘z faoliyatlarini rejalashtiradi hamda izchil tarzda o‘rganib boradi. Bu ko‘nikmalar barcha faoliyat turlarida amalga oshirilib, bolalar dastavval tarbiyachi tomonidan taqdim etilgan reja asosida harakat qilishni, so‘ngra tarbiyachi bilan birgalikda reja tuzishni, so‘ngra o‘z faoliyatlarini mustaqil rejalashtirishni o‘rganadilar. Bolalar faoliyatining natijaliligiga talab ortib boradi. Tarbiyachi ish natijalarni baholashda quyidagilarni nazarda tutishi lozim:

- Bola tomonidan topshiriqni bajarishdagi aniqlik.
- Bajarilgan ish sifati.
- Ishning zarur sur‘atini saqlash ko‘nikmas.
- O‘zini-o‘zi nazorat qilish.

O‘zini-o‘zi nazorat qilish ta’sirini tarbiyachi asta-sekin natijani nazorat qilishdan topshiriqni bajarish jarayonidagi harakat usullarini nazorat qilishga va so‘ngra nazoratdan oldingi elementlarga tomon rivojlantiradi.

Maktabgacha ta’lim muassasasidagi ta’lim-tarbiya va pedagogik jarayonlarda o‘qitish muammolarini ilmiy asosda ishlab chiqqan pedagog olimlar (A.P.Usova, N.B.Mchedlidze, V.I.Loginova,

Yu.K.Batanekev va boshqalar) “Pedagogik jarayon yaxlit, dialektik va rivojlanuvchi hodisadir. Uning rivojlanish jarayonida asosiy tashkil qiluvchi qismlari: tarbiya va o‘qitish, bolalarning uyushtirilgan va mustaqil faoliyatlari, ayrim faoliyat turlari (o‘yin, o‘quv, mehnat) o‘rtasidagi nisbat o‘zgaradi”, –deb ta’riflanadi.

Tarbiyachi bolalarga tanishtiradigan ijtimoiy hodisalar sohasi jiddiy kengayadi. O‘zbekistonning qadimiy shaharlari, Buyuk Ipak yo‘li, O‘zbekistonning mustaqilligi, gerbi, bayrog‘i, madhiyasi haqida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan boshqarilishi, buyuksiymlar, mashhur sarkardalar, xalq amaliy san‘ati, an’anaviy bayramlar haqidagi bilimlarga tayanadi.

“Konstitutsiya saboqlari” bu ilk iqtisodiy tarbiya mashg‘ulotlari orqali bo‘lajak o‘quvchilarda huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy tarbiya shakllantiriladi. O‘zbekistonning o‘z milliy so‘mi va iqtisodiyot saboqlarining ilk elementlari hodisalarga qiziqishlarini rivojlantiriladi, fuqarolik hissiyoti asoslari: vatanparvarlik, mehnat ahliga hurmat, mamlakat xalqlarini sevishni tarkib toptiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat haqidagi bilimlarini tizimlashtirishning asoslari: jonli va jonsiz tabiat hodisalari, o‘simlik va hayvonot dunyosi, o‘z tana a‘zolari, ularning tuzilishi va xususiyatlari, yashash muhiti, himoya vositalari, oziqlanishi haqida bilim beriladi. Bolalarda kattalar mehnati haqida bilimlarni shakllantirishda tizimlashtirishning asosini mehnat buyumlari, kishilar ehtiyojini qondirish uchun mehnat mahsulotlariga aylantirish aloqalarini tushunish tashkil etadi. Mashg‘ulotlarda o‘zlashtiriladigan bilim va ko‘nikmalar bolalarning amaliy faoliyatlari bilan bog‘lanadi. O‘lchash usullarini bolalar o‘yin va mehnat faoliyatida o‘simliklar va ularni parvarish qilish haqidagi bilimlarni tabiat burchagidagi navbatchilikda, gulzordagi mehnat ishlarida, turli material xususiyat va sifatlari haqidagi bilimlarni o‘yin va qurishyasash va boshqa faoliyat turlarida qo‘llaydilar.

XIII. 3. Bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligi

Maktabning bola shaxsiga quyadigan asosiy talablaridan biri psixalogik tayyorgarlikdir. Bolaning psixologik tayyorligi uning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini o‘zgarishi va kichik maktab yosh davridagi bolalar o‘quv faoliyatining o‘ziga xosligi bilan uzviy bog‘liq

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, maktabga psixologik tayyorgarlik doimiy hisoblanmaydi, balki u doimo o'zgarib boyib boradi. Psixologik tayyorlikning tarkibiy jihatlari: intellektual (aqliy), ma'naviy va irodaviy tayyorgarlikdan iboratdir.

Aksariyat hollarda bolaning aqliy rivojlanganlik darajasi haqida gapirilganda uning so'z boyligi zaxirasi bilan aniqlanadigan aqliy bilimlari miqdoriga ko'proq e'tibor beriladi. Ota-ona, hatto ayrim o'qituvchilar ham bola qanchalik ko'p bilsa, u shunchalik rivojlangan bo'ladi, deb o'ylaydilar. Aslida esa unday emas, fan-texnika, ommaviy axborot vositalarining keng tarqalganligi tufayli bugungi kun bolalari go'yo ma'lumotlar ummonida suzib yurgandek bulmoqdalar. Bu esa ulardagi so'z boyliklarning keskin o'sishiga asos bo'lmokda, lekin bu ularning tafakkuri ham shunday jadallikda rivojlanayapti, degan gap emas.

Maktabda amal qilinayotgan o'quv dasturlarini o'zlashtirish boladan narsalarni taqqoslay bilish, tahlil qilish, umumlashtirish, mustaqil xulosalar chiqarish kabi bilish jarayonlarining yetarlicha rivojlangan bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun ham hozirgi kunda maktab amaliyotchi psixologlari tomonidan bolalarni birinchi sinfga qabul qilish jarayonida keng foydalanilayotgan psixodiagnostik vositalar, testlar, so'rovnomalar, asosan bolada yuqorida keltirib o'tilgan xususiyatning rivojlanganlik darajasini aniqlashga mo'ljallangan metodikalardan iboratdir.

5-7 yosh bolaning maktabga intellektual (aqliy) tayyorligining yana muhim ko'rsatkichlaridan biri bu ulardagi obrazli tafakkurning oliy darajada rivojlanganligidir. Bola atrof-muhitdagi narsa-hodisalar o'rtasidagi eng muhim xususiyatlarni, munosabatlarni farqlay olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'rinda bolalar chizmali tasvirlarni shunchaki tushunibgina qolmay, balki ulardan muvaffaqiyatli foydalanish oladigan bo'ladilar.

Biroq ularning tafakkuri umumlashtirish xislatlariga ega bo'la borsada, predmetlar va ularning (tafakkuri) o'rnini bosuvchilar bilan aniq xatti-harakati obrazlilikicha qolaveradi.

Maktabgacha yosh davridayoq bola kichik maktab yosh davrida yetakchi faoliyat turi bo'ladigan – o'quv faoliyatiga tayyorlangan bo'lishi lozim. Bunda bolada ma'lum bir tegishli masalalarning shakllangan bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bunday malakalarning asosiy xususiyatlaridan biri bolaning o'quv topshirigini ajratib olishi

va faoliyatni mustaqil maqsadga aylantira olishidir. Bunday jarayonlar birinchi sinf o'quvchilaridan topshiriqda o'zi belgilagan o'zgarish, yangilik alomatlarini kidirib topa bilish va ulardan hayratlanishni, qiziqishni talab qiadi. Bunday topshiriqlar amaliy ishlarga aylantirilsa yoki o'yin tarzida bajarilsa, osonroq kechadi va bola o'zlashtiradi.

Yuqorida to'xtalib o'tganimiz intellektual tayyorlik bolaning maktabda muvofaqiyatli o'qib ketishi uchun yagona zamin emas.

Agar bola zarur malaka va ko'nikmalar zahirasi ega bo'lsa, unda intellektual rivojlanganlik darajasi ham yuqori bo'lsa-yu o'quvchilikning ijtimoiy holatiga shaxsan tayyor bo'lmasa, maktabda o'qib ketishi qiyin kechadi. Agar o'qituvchi yoki ota-ona uni o'qishga qiziqтира olmasalar, o'quv vazifalarini zo'ma-zo'raki, sifatsiz, qo'l uchida bajaradilar. Bundaylarda zarur natijalarga erishish qiyin bo'ladi.

Eng yomoni, bu yoshda maktabga borishni xohlamaydigan bolalar ham uchrab turadi. 5-7 yoshli bolaning maktabga borishdan bosh tortishi asosan uni tarbiyalashda ota-onalar tomonidan yo'l qo'yilgan xatoning oqibati hisoblanadi. Ayrim ota-onalarda maktabgacha yosh davridagi bolani maktab bilan qo'ritish hollari ham kuzatiladi.

– Ikkita gapni eplab gapira olmasang, maktabda qanday o'qiysan?

– Sanashni bilmaysan-u, maktabga qanday borasan?

– Maktabga borsang, o'rtoqlaring bu qilig'ingdan kulishadi!

– Hech narsani bilmaysan, maktabga borsang bizni uyaltirasan!

kabi ta'na-dashnomlar, bolada maktabdan qo'rqish, undan xavfsirashning shakllanishiga asos bo'lishi mumkin. Shunday qo'rquv bilan maktabga borgan bolalarning maktabga bo'lgan munosabatini o'zgartirish, ularda o'ziga nisbatan ishonch uyg'otish uchun haddan ziyod kuch, vaqt, mehnat, sabr-toqat, chidam, e'tibor zarur bo'ladi. Bu esa bolada oldindan maktabga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga qaraganda shubhasiz, murakkab jarayondir.

Bolani birinchi sinfda o'qitishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarning sababi kattalarning bola bilan bo'ladigan muloqotlari shakli u yoki bu vaziyatga bog'liq bo'lmagan holda, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bunday muloqot bolaning kattalar e'tiboriga va hamdardligiga bo'lgan ehtiyojlarni kattalar tomonidan qondirilishi bilan harakterlanadi. Muloqotning bu shakliga erishgan bolalar uchun kattalarga e'tibor, ular murojatini

tinglash va tushunishga intilish va kattalar tomonidan ham ularga nisbatan shunday e'tibor ko'rsatilishiga bo'lgan ishonch xosdir. Bunday bolalar kattalarning turli vaziyatlarda (ko'chada, uyda, mehmonda, ishxonada) o'zlarini qanday tutishlarini farqlay oladilar. Kattalarning bunday xulqni anglash evaziga bolalar ham kattalarga, o'qituvchilarga, shu vaziyatga mos ravishda munosabatlarni namoyon qiladi. Agar bolada kattalarga nisbatan bunday munosabatlar shakllanmagan bo'lsa, unga mos ravishda kattalarga nisbatan ham tegishli munosabat yuzaga kelmaydi, bu esa albatta bola bilan olib boriladigan ta'lim jarayonini murakkablashtiradi.

Ota-onalar har bir bola ruhiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi va bu xususiyatlar ularning u yoki bu faoliyat turini egallashida namoyon bo'lishini yodda tutishlari lozim. Ba'zi bolalar endigina birinchi so'zlarni o'zlashtirganlarida ularning tengqurlari allaqachon ma'lum bir iboralar bilan gaplasha oladigan bo'ladilar.

Ta'lim jarayonida bola imkoniyatlarining namoyon bo'lishi ma'lum darajada nasliy omillar bilan ham bog'liqdir. Bolalar o'z temperament xususiyatlariga ko'ra ham bir-birlaridan ajralib turadilar:

Xushchaqchaq, sergap, quvnoq, hayotning o'zgaruvchan sharoitlariga tez moslasha oladigan bolalar – sangvinnik temperamentga mansub bo'ladilar.

Ko'pincha noxush kayfiyatda yuradigan, ta'sirchan, kamgap, sust bolalar – melankolik temperamentga kiradilar.

Xotirjam, befarq, kamharakat, nutqi sust bolalar flegmatiklardir.

Jahldor, betoqat, serzarda, harakatchan bolalar xolerik hisoblanadilar.

Bolalar kattalarning yordamiga muhtoj bo'lishiga qarab ham bir-birlaridan farq qiadilar. Ba'zi bolalar biror xatti-harakatni bajarishni bir necha marta ko'rsatish, tushuntirish, ketidan ergashtirish kerak. Boshqa bolalarga esa bajariladigan ish bir marotaba ko'rsatilsa yetarli bo'ladi. Shunday bolalar ham borki, ular berilgan vazifani mustaqil bajaradilar. Bolalar o'zlarini qiziquvchanlik, aqliy faolliklariga qarab ham bir-birlaridan ajralib turadilar. Ba'zi bolalar ko'p savol beradilar va harakatchan bo'ladilar, ba'zi bolalarni esa hech narsa qiziqitirmaydi. Ota-onalar bolalaridagi o'ziga xosliklarni qanchalik chuqur bilsalar, ularga o'rgatishni muvaffaqiyatli tashkil qila oladilar.

Bolalarning maktabga psixologik tayyorgarligi keng va mukammal bo‘lib rivojlangan bo‘lishi darkor. Bolalarga qanchalik yaxshi bilim bersak, uylaymanki ular kelajakda Vatanga sadoqat ruhida, yetuk inson bo‘lib yetishadilar. Demak, tarbiyachi bola shaxsida axloqiy his-tuyg‘ularni tarbiyalash uchun hamma vosita va metodlarni qo‘llasa, yaxshi xulq namunalarini o‘rgatish ancha oson kechadi.

Maktab ta‘limiga psixologik tayyorgarlik psixologik tayyorgarlik tushunchasi maktab ta‘limi nuqtayi nazaridan 1-sinfga qadam qo‘yayotgan bola psixik rivojlanishidagi muhim sifat ko‘rsatkichlarining majmuasi bo‘lib hisoblanadi. Bu tayyorgarlik bolaning o‘qishga intilishi, o‘quvchi bo‘lish ishtiyoqida bilish faoliyati va tafakkur operatsiyalarining yetarlicha yuqori darajasi, bolaning o‘quv faoliyati elementlarini egallash, iroda va ijtimoiy rivojlanishning muayyan darajasida namoyon bo‘luvchi asoslangan tayyorgarlikni o‘z ichiga oladi. Bolaning maktab ta‘limiga psixologik tayyorgarligining barcha komponentlari bolani sinf jamoasiga olib kirish, o‘quv materiallarini ongli- faol egallash, maktabga oid majburiyatlarni bajarishni qamrab oladi.

Maktabgacha ta‘lim muassasasida bolalarni yangi psixologik mavqelarini yaratishdan iborat bo‘lib, uning xususiyati guruhdagi barcha bolalar uchun ahamiyatli bo‘lgan kelajakda maktabga kirish istiqbolidir. Bu istiqbol bolalar kechinmalari, qiziqishlari, intilishlarining birligini yaratib, tarbiyachilar undan bolalar jamoasining umumiy maqsad — maktabga puxta tayyorlanish asosida jiplashtirish maqsadida foydalanadilar.

Tayyorlov guruhiga o‘tish bolalarda yangi holat kattaliklarini anglashlariga asoslangan “yetuklik” hissiyotini yaratadi. Tarbiyachi ta‘lim-tarbiya jarayonlarida bolalarning katta ekanliklaridan faxrlanish, o‘quvchi bo‘lishga intilish, xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish va javobgarlik hissini tarkib toptiradi.

“Ilk qadam” dasturida belgilab qo‘yilgan ijtimoiy-hissiy rivojlanish talablarini bajarish, bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan muloqat qilish doirasini kengaytirish, o‘z fikrini mustaqil ayta bilish qobiliyati, o‘z hissiyotlari bilan o‘rtoqlasha olish, hissiy kechinmalarni so‘z bilan ifodalashi, jamoada o‘zini tuta bilishi, o‘zini shaxs sifatida anglashi, o‘zini hurmat qilishi, qadr-qimmatini bilishi, “men” konsepsiyasi, kattalar yordamida kamchiliklarini bartaraf etish

kabilar psixologik tayyorgarlik asosini tashkil etadi. Bu yoshdagi bolalarda o'zidan kichiklarga g'amxo'rlik hissi jadallik bilan rivojlanadi. Ular uchun sovg'alari tayyorlash, "konsertlar" uyushtirish, birgalikdagi o'yin faoliyatlari bo'lajak o'quvchi uchun katta ahamiyatga ega. Bu ishlar bo'lajak o'quvchining ma'naviy tajribalarini boyitadi, shaxsning insoniy xislatlari – xayrixohlik, saxiylik, yaxshilik, rahmdillik sifatlarini tarkib toptiradi. Tayyorlov guruhi bolalar mavqeyidagi o'ziga xos xususiyat ularning ijtimoiy zonasini kengaytirishdir. Shunday qilib maktabgacha yoshdagi bolalar psixologik mavqeyida bo'lajak o'quvchilarda ma'naviy sifatlarni shakllantirishning katta imkoniyatlari mavjuddir.

XIII. 4. Maktab ta'limiga tayyorlashda bolalar faoliyatini tashkil etishning ahamiyati

Zaruriy faoliyatning barcha turlarini yanada takomillashtirish va shu asosda qimmatli ma'naviy sifatlari: mustaqillik, uyushganlik, jamoatchilikni shakllantirish, maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Faoliyatga qatnashish maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsini shakllantiradi. Tarbiyachining rahbarligi faoliyat mazmunini va uni amalga oshirish usullarini yanada boyitishga, faoliyatni birgalikda rejalashtirish, faoliyat jarayonida hamkorlik hissi, umumiy intilishlar bilan ma'naviy natijalarga erishish xulosalarini shakllantirishga yo'llangan bo'ladi.

O'yin faoliyatida:

- O'yinlarda ijtimoiy hayotning ijobiy hodisalarini aks ettirish.
- O'yinda kelishish.
- Syujetni hamkorlikda aniqlash.
- Rollarni haqqo'ylik bilan taqsimlash.
- O'yin tuzilishi mustaqil tayyorlash.
- Syujet mazmunini faol rivojlantirish.
- O'yinda bir-birini tushunishga erishish.
- Do'stona munosabatlarni qo'llab-quvvatlash.
- O'yinning ma'nosini to'liq amalga oshirish.
- O'yinchoq va materiallarni joy-joyiga eslatishlarsiz olib borib qo'yish.

O'yin qoidalariga to'liq rioya qilish kabi ko'nikmalar o'yin faoliyatini muvaffaqiyatli egallaganliklarining ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi.

Mehnat faoliyatida:

- Mehnat majburiyatlarini (o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, navbatchilik, ish o‘rnini tartibli saqlash) yaxshi bajarish.
- Bajarilgan ish sifat va natijasi.
- Vazifalarni o‘zaro adolatli taqsimlay olishlar.
- Do‘stona ishlay olishlari.

Mehnat jarayonida madaniy xulq-atvor qoidalariga rioya qilishlari orqali tarbiyachi bolalarda mustaqillikni, tirishqoqlikni, uyushganlik va javobgarlikni his qilish mas’uliyatini shakllantirishda foydalanadi.

Bolalarning jamoa mehnatlari mazmunlari va uyushtirilishi murakkablashib, bolalar guruhlariga birikib ishlashadi, bunda hamkorlikdagi mehnat amalga oshiriladi. Bolalarning jamoa mehnati faoliyati asoslarini muvaffaqiyatli egallashlari, mehnatda mustaqillik va uyushganlikni shakllanganligining ko‘rsatkichi bolalarning mehnat maqsadini tarbiyachi bilan birgalikda rejalashtirishlari va uning natijasini tasavvur qilishlari, zarur materiallarni ajrata olish, vazifalarni mustaqil taqsimlash va mehnat natijasini to‘g‘ri baholay olishlari lozim. Mehnat burchagida bolalarga tushunarli bo‘lgan mehnat turlari bilan mustaqil shug‘ullanish uchun barcha zarur narsalar bo‘lishi kerak. Bolalarga uskuna, o‘yinchoq, qo‘llanmalarni guruh xonasida tartibli saqlash uchun mas’uliyat hissi shakllantiriladi, bu maqsadda har haftada guruh xonasini jamoa bo‘lib yig‘ishtirishda qatnashadilar. Bunda bolalarning badiiy-estetik didlari ham rivojlantiriladi. Guruhda estetik muhitni yaratishda ishtirok etishlari ta’minlanadi, kattalar mehnati haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi, kishilar mehnatiga hurmat hissini tarbiyalash, ishlab chiqarish korxonalari qurilishlari umumlashtiriladi. Madaniy-maishiy xizmat xodimlarining mehnatlari to‘g‘risida tushuncha hosil qilinadi. Shunday qilib, maktabgacha ta’lim muassasasida tashkil etiladigan jarayonlarning butun tizimi maktabgacha yoshdagi bola ongi, xulq-atvori va shaxsini qayta qurishga, bolalarda mehnat ta’limining yangi sharoitlariga faol har tomonlama tayyorgarlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bolaning maktab ta’limiga maxsus tayyorgarligi mehnatda o‘qishga umumiy, psixologik tayyorgarligiga qo‘shimchadir. U bolalarda matematika, ona tili kabi o‘quv fanlarini o‘rganishi uchun zarur bo‘lgan maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarning mavjudligiga ko‘ra aniqlanadi. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarda eng oddiy matematik tasavvurlarni tarkib toptirish, nutqni o‘stirish, o‘qish va savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o‘tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o‘qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta’minlaydi.

XIV. MODUL. TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI MAKTABGA O‘QISHGA TAYYORLASH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: intellektual, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, bolaga yo‘naltirilgan ta’limiy yondashuv, pedagogning ilmiy-pedagogik-psixologik strategiyasi, rivojlantiruvchi yondashuv, ta’limning rivojlantiruvchi muhiti, o‘yin faoliyati, inklyuziv ta’lim, pedagogik diagnostika ta’limi, ota-onalar bilan hamkorlikning istiqbolli shakllari

XIV.1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashning shakl va usullari

Maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishning shakl va usullarini erkin tanlash imkoniyatini yaratadi. Ta’lim sohasidagi asosiy natija bola tomonidan bilimlarni qay darajada o‘zlashtirib olinganligi uning rivojlanishiga, shaxsda integrativ xislatlarning shakllanishiga qanchalik xizmat qilgani bilan belgilanadi.

Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda pedagog tomonidan tanlab olingan ta’lim uslublari intellektual jarayonlarning shakllanishiga muammolar yechimiga ijodiy yondashishga, tashabbuskorlikka, mustaqillikka va mas’uliyatga, o‘z faoliyatini boshqara olishga o‘rgatishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda quyidagi tamoyillar ustuvor hisoblanadi:

- ◆ Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv.
- ◆ Bolaga yo‘naltirilgan ta’limiy yondashuv.
- ◆ Pedagogning ilmiy-pedagogik- psixologik strategiyasi.
- ◆ Rivojlantiruvchi yondashuv.
- ◆ Ta’limning rivojlantiruvchi muhiti.
- ◆ O‘yin faoliyati.
- ◆ Inklyuziv ta’lim.
- ◆ Pedagogik diagnostika ta’limi.
- ◆ Ota-onalar bilan hamkorlikning istiqbolli shakllari.

I. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvta’lim jarayonini tashkil etishning asosi sifatida shaxsning jamoa oldidagi ustuvorlikni nazarda tutgan holda unda insonpar varlik munosabatlarining shakllantirilishini taqozo etadi. Bunda bola o‘zini shaxs sifatida his etadi, boshqa kishilarda shaxsga xos xislatlarni ko‘rishni (kattalarda va atrofda) o‘rganadi. Har bir bola imkoniyatlarini ro‘yobga

chiqarish esa pedagogning qadriyatlar yoʻnalishlari xatti-harakatida namoyon boʻladigan moddiy va maʼnaviy qadriyatlarga munosabati, moʻljallar tizimi, xohish-istaklari bilan belgilanadi.

11. Bolaga yoʻnaltirilgan taʼlimiy yondashuv bu bolaning yosh xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari, talab-ehtiyojlari, uning taʼlim maqsadlariga erishish uchun yordam beradigan maktabgacha taʼlim muassasasiga kelgunga qadar toʻplangan tajribasi eʼtiborga olingan taʼlim shaklidir.

Bunda:

- ◆ Taʼlim jarayoni bolaning eng odatiy tarzda rivojlanishi va taʼlim olishiga doir bilimlarga asoslanishi lozim.
- ◆ Taʼlim muvaffaqiyatli pedagog tomonidan bolani rivojlantirish va oʻqitish uchun va yoʻl-yoʻriqlariga oid bilimlarni qay darajada egallaganiga bogʻliq.
- ◆ Pedagogning asosiy vazifasi bolaning rivojlanishiga koʻmaklashishidir.
- ◆ Maktabgacha taʼlimning oʻziga xos xususiyati – bolaning qadrini tushunish va vaqtdan oldin ulgʻayishiga undamaslik.

Pedagogdan quyidagilar talab etiladi:

- Bolalar qanday boʻlsa shunday qabul qilish.
- Bolaning oʻz maqsadiga erishishiga yordam berish.
- Bolalarning qanday qobiliyatga ega ekani va oʻz guruhida qanday taʼlim olayotganini bilish tarbiyachi taʼlim jarayonini rejalashtirish va tashkil etish uchun boshlangʻich asos boʻlib xizmat qiladi.

– Agar pedagog barcha bolalarga bir xil tarzda yondashadigan boʻlsa, ular muvaffaqiyatga erisha olmaydi.

– Pedagog bolalar faoliyatining barcha yoʻnalishlari turli mashgʻulotlar bilan shugʻullanishini muntazam kuzatib borish, ularning qobiliyati, qiziqishlari talab-istaklari haqida bilishga intilishi kerak.

– Pedagog ana shu maʼlumotlarga tayangan holda bola rivojlanishida ijobiy oʻzgarishlarga erishishi uchun shu faoliyatini rejalashtiradi va qoʻllayotgan usullarini taʼlim jarayoniga moslashtiradi.

Materiallar va masligʻulotlar bolalar biladigan va qilishni oʻrgangan narsalargagina emas, balki yangi koʻnikma va tushunchalar hosil qilish uchun ulardan muayyan harakat, intilish talab qiladigan

mashg'ulotlarga Ta'lim maqsadlari bolalarni ushbu yoshdan guruhi uchun tushunarli va amalga oshirishi mumkin bo'lishi kerak. Yangi ko'nikmalarni amaliyotda takomillashtirish uchun bolalarga keng imkoniyatlar vujudga keltirilishi zarur. Bolaga yo'naltirilgan yondashuv.

– Pedagoglar ayni paytda ijobiy o'zgarishlar darajasini belgilayotganda va navbatdagi qadamlarni rejalashtirilayotganda dasturning maqsadini xayoldan chiqarmaydi.

Maqsadlarga qay darajada erishish mumkinligi bolaning individual rivojlanishining avvalgi tajribasi, bilimi va ko'nikmalari hamda ta'lim qanday sharoitda olib borilayotganligiga ham bog'liqdir.

Pedagog tomonidan qabul qilinadigan qarorlar.

Pedagog har kuni ko'plab qarorlar qabul qiladi, bu bevosita ta'lim-tarbiyaviy jarayonga bog'liq bo'ladi.

Boshqa qarorlar – bu pedagog tomonidan o'qitish muhiti, materiallarni joylashtirish, bolalarni kichik guruhlarga ajratishga doir qarorlar.

Har bir vaziyatda qabul qilinayotgan qaror jiddiy o'rganish va rejalashtirish natijasi bo'lishi shart.

Pedagoglar tomonidan ma'lumot asosida qaror qabul qilish bu qabul qilinayotgan katta va kichik qarorlarning barchasi pedagogning kuzatuvlari asosida qabul qilinishi lozim (bolalarni kuzatish va ularning ota-onalari bilan suhbat natijasida tarbiyachi har bir bolaning kuchi va zaif tomoni hamda uning qiziqishlari haqida bilib oladi).

Bolaga ta'lim berish bo'yicha quyidagi uch omil mavjud:

- ◆ Bolaning ushbu yosh guruhiga oid ma'lum bo'lgan bilimlarni e'tiborga olish.
- ◆ Har bir bolaning shaxsiga oid ma'lumotlarni e'tiborga olish.
- ◆ Bolalarni qurshab turgan ijtimoiy muhit va madaniy qadriyatlar haqidagi ma'lumotlarni e'tiborga olish.

Bolaning uydagi va o'zini jamoadagi hayotini takomillashtirishdagi qadriyatlar, orzu-umidlar, xatti-harakat va xususiyatlarini o'rganish pedagogga bolalar uchun muayyan mazmun kasb etadigan, ularni madaniyatga mos keladigan, bolalar va ularning oilasiga hurmat bilan munosabatda bo'lishiga yordam beradigan ta'lim muhiti va mashg'ulotlarni tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Rivojlantiruvchi yondashuv — bolaning tabiiy ravishda ulg‘ayishining muhimligini baholash va tahlil etish imkoniyatini yaratadigan rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuv.

Bu yondashuvga muvofiq bolalar:

- ◆ O‘yin jarayonida atrof-muhit haqidagi ma‘lumotlarni o‘zlashtirib, faol ta‘lim oladi.
- ◆ Rivojlanishning qonuniy bosqichlari ini bosib o‘tadi.
- ◆ Hissiy va kognitiv (aqliy) rivojlanishi uchun ijtimoiy o‘zaro munosabatlarga ehtiyoj sezadi.
- ◆ Har biri o‘ziga xos sur‘atda, betakror shaxs sifatida rivojlanadi.

IV. Individuallashtirish o‘ta muhim masala, chunki yondashuv qay darajada individual bo‘lsa, har bir bola shu darajada mo‘ljaldagi ta‘lim natijalariga erishishning ehtimoli ortadi va shu tufayli dasturningamalga oshirilishi oson kechadi. Muayyan fan bilan bog‘liq muammolar kamayadi, o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalar oshadi. Individuallashtirishning ta‘lim jarayonini bolaning yosh xususiyatlari, qobiliyati va talab-ehtiyojlari bilan moslashtirish imkoniyatini beradi. Bu jarayonda bolalarning bilim doirasi kengayib, o‘ziga nisbatan hurmat oshadi. Ularda yanada murakkabroq masalalarni hal etishga tayyorgarlik hissi paydo bo‘ladi. Pedagog o‘zgaruvchan vazifalar va faoliyatning qiziqarli turlarini rejalashtirishni, bolalarni diqqat bilan kuzatishi, zarur hollarda material va vazifalarni almashtirishi va moslashtirishi lozim. Bolalarni kuzatish va ota-onalar bilan suhbat natijasida pedagoglar har bir bolaning kuchi va zaif jihatlari va qiziqishlarini o‘rganadi.

Pedagogik strategiya – bu bolalarni qo‘yilgan maqsadlarga erishishiga yordam beradigan pedagog qo‘llaydigan muayyan uslublar yig‘indisidir. Uning asosini bolaning qiziqishlari, uning kuchli va zaif jihatlari, ta‘lim uslubi, yosh xususiyatlari va shaxsiy sifatlarni e‘tiborga olish tashkil etadi.

Ta‘limning rivojlantiruvchi muhiti – bu faollikning turli shakllaridan iborat ta‘lim jarayonini amalga oshirish funkcionallik, jihozlarning yetarliligi, ko‘p darajaliligi (rivojlanishi turlicha bo‘lgan bolalarning o‘z maqsadlariga erishishni ta‘minlaydigan) va funkcionalligi (bolalarni faoliyatning turli shakllariga jalb etilishini ta‘minlaydigan) bir-biridan ajralib turadigan rivojlantiruvchi oqilona muhitni tashkil etishni talab etadi. Bu tayyorlov guruhi bolalarning mazmunli, mustaqil faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega.

Guruh xonasida:

- ◆ Bolalarning qiziqishlari bo'yicha erkin mustaqil faoliyat uchun joy ajratiladi;
- ◆ Stullar bilan ajratilgan syujetli o'yinlar, sinov va tajriba, stol ustida o'ynaladigan o'yinlar va didaktik mashg'ulot, qo'l mehnati va tasviriy faoliyat uchun joy;
- ◆ Kitob burchagi (rasmli albomlar, jurnallar);
- ◆ O'zbekiston xaritasi, globusi, rasmlar stendi;
- ◆ Harakatlanadigan ikki tomonlama doska (bolalar bo'yi baravar o'rnatilishi lozim).
- ◆ Yaratiladigan bu muhit bolada mustaqil tanlay olish ko'nikmalarining shakllanishini ta'minlaydi.
- ◆ Har bir guruh zonalari bir necha markazga bo'linib, o'yin va o'rganish, sinov va tajriba, tengdoshlari va kattalar bilan o'zaro aloqalari uchun yetarli darajada material mavjud bo'ladi.

Turli guruhlarda markazlar to'plami bolalarning yoshi, qiziqishlari, ehtiyojlariga ko'ra o'zgacha bo'lishi, vaqt o'tishi bilan boshqasiga aylantirilishi mumkin. Maktabga tayyorlov guruhlarida kamida 5 ta turli faoliyat markazlarini tashkil etish tavsiya etiladi. Shuningdek, muzey, istirohat bog'i, tarixiy joylarga sayohat uyushtirilishi kerak. Shuni unutmash kerakki, maktabgacha ta'lim muassasasi hududini ham talab darajasida jihozlash ham rivojlantiruvchi muhit sifatida ijobiy ta'sirni yanada oshiradi.

O'yin faoliyati. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning asosiy faoliyat turi hisoblangan o'yin jarayoni bolani shaxs sifatida to'liq shakllanishida yetakchilik qiladi. Bunda dastur asosida o'ynaladigan syujetli-rolli, didaktik, stol bosma, sport, ko'ngil ochish, o'zbek xalqining milliy, ertak o'yinlaridan foydalaniladi. Bola tarbiyasida o'yin texnologiyalari (L.S.Vigotskiy, G.K.Selevko) karyafiyatni ko'taruvchi, hamkorlik, o'zini namoyon etuvchi, millatlararo o'yin turlari, interfaol o'yinlardan foydalanish maqsad qilib olinadi.

Inklyuziv ta'lim tamoyillari.

Inklyuziv ta'lim – ta'lim-tarbiyaning mutlaqo yangi tizimi. Bu hol pedagog tomonidan ta'lim jarayonini tashkil etishda har bir bolaning fiziologik va ruhiy rivojlanishi, ayniqsa, o'ziga xos bolalarning individual xususiyatlarini e'tiborga olishni anglatadi. Bu jarayonda bolalarning zaif toifasiga alohida e'tibor talab etiladi. Jamoada bolalar bir-biri bilan o'zaro aloqa bog'lashi, jinsi, irqi,

milleti, madaniyati, yili, e'tiqodi, yoshi, alohida talab-ehtiyojlari, oilaning tuzilishi va uning ijtimoiy- iqtisodiy holatidan qat'iy nazar, boshqa kishilar bilan o'zaro do'stona munosabatlar o'rnatishga o'rganadi. Shu munosabat bilan aynan pedagog har bir bolaning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish huquqini ta'minlashi lozim degan g'oya ilgari surilib, bu quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ◆ Insonning qadr-qimmatini uning qobiliyati va erishilgan yutuqlari bilan belgilanmaydi.
- ◆ Har bir inson his etish va fikr yuritishga qodir.
- ◆ Har bir inson muloqot yuritishga va uning fikrlari e'tirof etilishiga haqlidir.
- ◆ Barcha kishilar bir-biriga ehtiyoj sezadi.
- ◆ Chinakam ta'lim muayyan o'zaro munosabatlar doirasida amalga oshirilishi mumkin.
- ◆ Barcha insonlar qo'llab-quvvatlashga va tengdoshlar bilan do'st bo'lishga ehtiyoj sezadi.
- ◆ Ta'lim olayotganlar uchun ijobiy yutuqlarga erishish qo'lidan kelmaydigan ishdan ko'ra, uddalay oladigan ishda ko'proq namoyon bo'ladi.
- ◆ Rang-baranglik inson hayotiga bog'liq.
- ◆ Bir-birimizdan farq qilishimiz va har birimiz individual shaxs ekanimizni tan olish.
- ◆ Rivojlantiruvchi dasturlarning individuallashtirishini ta'minlash, ya'ni dasturning har bir bolaning birgalikdagi faoliyat doirasidagi talab-ehtiyojlari hamda maktabgacha ta'lim muassasasi va unda tashkil etilgan qisqa guruhlarining umumiy maqsadlarini e'tiborga olgan holda tuzish.
- ◆ Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning o'qishini, ularning rivojlanishi va maktabgacha ta'lim muassasasi hayotida faol ishtirokni qo'llab-quvvatlash borasida qimmatli uslubiy tajriba to'plash.
- ◆ Bir guruhga mos bo'lgan umumiy o'quv rejasidan foydalana olish imkoniyatini yaratadigan ta'limning differensiallashgan strategiyalariga tayanish.
- ◆ Maktabgacha ta'lim muassasasi va qisqa guruhlarda bolaning talab-ehtiyojlarga uzluksiz moslashuvini ta'minlash.

Ta'lim jarayonida differensiallashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuv. Bu quyidagi yo'nalishlar asosida:

– Mashgʻulotlarda koʻrgazmali vositalardan (predmetlarni, namunalarni, harakat uskunalarini koʻrsatish) nutq usullaridan (savollar, koʻrsatmalar, izohlar) keng foydalaniladi. Bu yoshdagi bolalarning qabul qilish xususiyatlarini inobatga olgan holda oʻyin usul va uslublari, kutilmagan natijalar, pedagog himoyasi onda-sonda qoʻllaniladi.

– Ota-onalarning pedagogik jarayondagi ishtiroki darajasining oʻzgarishi quyidagicha amalga oshiriladi: ota- onalar bilan bir vaqtda maktabgacha taʼlim muassasasi mutaxassislari maʼrifiy ishlarni amalga oshiradi. Ularni qiziqtirayotgan barcha masalalar yuzasidan amaliy seminar, maslahatlar, yakkama-yakka suhbatlar olib boriladi.

– Taʼlim-tarbiya ishining tarkibiy qismi – bolalar rivojlanishini nazorat qilish va tahlil etish pedagogik-psixologik taʼsirning shaxsga yoʻnalganligini aniqlashda namoyon boʻladi.

– Har bir bolaning xatti-harakati va rivojlanishini kuzatish.

– Tarbiyaviy taʼsirga oʻz vaqtida oʻzgartirish kiritish haqida qaror qabul qilish.

Pedagogik diagnostikani tashkil etish. Maktabgacha taʼlim muassasalarida bolalar bilimni baholash va tahlil qilish maqsadida Maktabgacha taʼlim vazirligi tomonidan tasdiqlangan hamda Adliya vazirligi tomonidan qayd etilgan pedagogik diagnostika amalga oshiriladi.

“Diagnostika” yunoncha soʻz boʻlib, “bilish”, “aniqlash” maʼnosini anglatadi.

Pedagogik diagnostika - bu bolaning individual xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari aniqlash imkonini beradigan mexanizm. Diagnostika pedagogga oʻz faoliyatini toʻgʻri amalga oshirayotganini tushunish imkonini beradi.

Diagnostika:

– Individual taʼlim jarayonini.

– Taʼlim jarayonini toʻgʻri belgilash.

– Tanlab olingan mezonlar asosida bolalar bilimni baholashda kamchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Diagnostika maktabgacha taʼlimga qoʻyiladigan Davlat talablariga muvofiq, oʻquv yilining oʻrtasida va oxirida amalga oshiriladi. Tarbiyachi-pedagoglar dasturning barcha boʻlim va yoʻnalishlarida olib borilgan ishlarni muvaffaqiyatli bajarilishini baholaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan musiqa xodimlari, jismoniy tarbiya yo'riqchisi, defektolog, psixolog va boshqa mutaxassislar o'z yo'nalishlari bo'yicha diagnostik tadqiqot olib boradilar. Diagnostika tavsiya etiladigan materiallar bola faoliyatini 3 ballik shkala bo'yicha umumiy baholash tizimini nazarda tutadi.

Dasturiy materiallarni o'zlashtirish 3 ballik tizim orqali aniqlanadi:

3 ball (Y) – faoliyat me'yorga mos keladi, ya'ni bunda bola topshiriqni mustaqil bajara oladi;

2 ball (O') – me'yordan biroz pastroq, bunda bola topshiriqni kattalarning biroz yordami bilan bajara oladi;

2 ball (P) – me'yordan sezilarli darajada past – bunda kattalarning qo'shimcha savol berganiga qaramasdan topshiriqni bajarishga qiyinaladi.

Diagnostika natijalari bo'yicha xulosa chiqarishda ularni bolalar tomonidan dasturiy talablarni o'zlashtirish darajasi bilan bog'lash mumkin (yuqori, o'rtacha, past).

Shartli belgilar:

Y – yuqori;

O' – o'rtacha daraja;

P – past daraja;

1 – yilning o'rtasida;

2 – yilning oxirida;

D – daraja.

Diagnostik tahlilni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun aksariyat hollarda bolalarning yakuniy mashg'ulotlari, jamoaviy (kichik guruhdagi) ishlaridan iborat tekshiruv topshiriqlari taqdim etiladi. Diagnostikaning bunday shakli pedagog vaqtini tejaydi. Dastur talablarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish tarbiyalanuvchilarni mashg'ulot va erkin faoliyati mobaynida kuzatish Jarayonida amalga oshiriladi.

Olingan ma'lumotlar to'rtta yo'nalish bo'yicha jadvalga kiritiladi. Bunda guruhdagi har bir bolaning yutuqlari ifoda etiladi. Pedagoglar ta'lim-tarbiya jarayonini, bolalar bilan individual ishni yo'lga qo'yishda nimalarga e'tibor berish lozimligini ko'rish imkoniga ega bo'ladi. Har bir bo'lim ma'lumotlar jadvaliga kiritib

boriladi. Bu esa ushbu guruh bo'yicha Davlat talablari bajarilishining miqdor va sifat jihatdan tahlilidir.

Xulosa qilib, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni baholash tizimi:

- Har bir bola rivojlanishining dinamikasini kuzatib borish.
- Ushbu ta'lim dasturining o'zlashtirish darajasi muvaffaqiyatligini baholash.
- Har bir bola bilan ishlash istiqbollari va yo'nalishlarini belgilash imkoniyatini yaratadi.

Bunday diagnostiki bola rivojlanishini haqiqiy baholash, ta'limni rejalashtirish va pedagogning ta'limni amalga oshirishga tayyorlanish ma'lumot olish imkonini beradi. Natijalar ota-onalarning roziligi bilan ota-onalar qo'mitasi vakillari ishtirokida pedagogik kengash da muhokama etiladi. Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchilari taklif etiladi. Erishilgan natijalar bolalarning maktab ta'limiga muvaffaqiyatli o'tishi uchun pedagog ishini rejalashtirishda qo'llanadi.

Pedagogik diagnostika maqsadlarni amalga oshirishda tarbiyachi tomonidan bolalarni kuzatish katta ahamiyatga ega. Kuzatish – bolalar rivojlanishidagi ijobiy o'zgarishlarni ularni tabiiy sharoitda (uyda, guruhda, ochiq maydonchada), kun davomida turli vaziyatda, butun yil davomida to'plangan ma'lumotlarni hujjatlashtirib borgan holda baholashning eng samarali va ishonchli usulidir. Pedagogning ishi ayni pedagogik kuzatuvdan boshlanishi zarur, chunki u bolani tushunishga, bolani tushunishdan esa u va oila a'zolari bilan o'zaro aloqalarning strategiyasini tanlab olish imkonini yaratadi.

Kuzatish – bu bolaning ishlayotgan yoki o'ynayotgan paytida, uning faoliyatiga aralashmagan holda kuzatish jarayonidir. Pedagog bolani kuzatish orqali xatti-harakatining turi, bilim olish bo'yicha qiziqishlari, ko'nikmalar darajasi va rivojlanishdagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlaydi.

Hujjatlashtirish kuzatilayotgan jarayonlar natijasini qayd etishdan iborat.

Qayd etish kuzatilayotgan faollikni hujjatlashtirish jarayoni bo'lib, aksariyat pedagoglar bu ishni tabiiy ravishda amalga oshirsa ham, bolalarni muntazam kuzatish to'liq ma'lumot to'plash imkoniyatini beradi.

Kuzatishdan ko'zlangan asosiy maqsad:

Har bir bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari va ko'nikmalarini aniqlash uchun; Bugun bolalarni shaxs bilishni, ularda intiluvchanlik, rag'batlantirish va bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini to'liq qondirishga yordam beradi;

Vaqt o'tishi va ta'lim natijalariga ko'ra boladagi o'zgarish va rivojlanishni tushunish uchun, bunda bolalarning jismoniy rivojlanib va hissiy jihatdan, yil davomida nutqining rivojlanishini va savodga tayyorlanishini ko'rish imkoniyatini yaratadi;

O'qitish muhitiga o'zgarishlar kiritish uchun - bunda bolalar uchun tayyorlangan joy va materiallardan ular qanday foydalana-yotganligini kuzatib, mavjud materiallar bolalarning

ehtiyojiga javob berish-bermasligi, ko'pincha materiallarga zarurat bor-yo'qligi masalasiga javob topish mumkin;

E'tibor talab qiladigan holatlarni aniqlash uchun bunda bolalarda qondirilishi zarur bo'lgan alohida ehtiyojlar bor yoki yo'qligini ko'rish imkoniyatini beradi. Bu eshitish, tayanch-harakat apparati va bola rivojlanishidagi boshqa jismoniy va ruhiy muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu kabi muammolar aniqlanishi bilan o'z vaqtida tegishli mutaxassislariga murojaat etish zarur.

Muammoviy vaziyatlarni mukammal tarzda hal etish usullarini aniqlash uchun pedagogga muayyan vaziyatda boladan qanday xatti-harakat kutish mumkinligini aniqlash va shu orqali bolalarga o'z xatti-harakatini boshqarishni o'rganishga yordam beradi.

Rejalashtirishga o'zgartirishlar kiritish uchun. Pedagog kuzatishi natijalaridan foydalanib, u yoki bu narsani o'zgartirishga ehtiyojini, bolalarning ehtiyojlarigamos ravishda rejalashtirishga mos ravishda rejaga qanday o'zgartirishlar kiritish lozimligini aniqlaydi.

Ota-onalar va maktabgacha ta'lim muassasalari mutaxassislari foydalanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni olish uchun. Kuzatish bolalarni, ularning qiziqishlari, yutuqlari, muloqot va o'zaro aloqa ko'nikmalarini, muammolarini alohida ehtiyojlarini tushunishni hamda xulosalarining asoslilikini tushunishga yordam beradi.

Pedagoglar ota-onalar bilan ishlash jarayonida oilaga bolalar, ularning kuchli va zaif tomonlari, alohida ehtiyojlari hamda xo'proq bilishga ko'maklashadi. Bu ma'lumot almashinuvi d!ainakam hamkorlik mehnatini yaratadi.

Kuzatishning asosiy xususiyatlari:

- Mohiyatan bola haqida ma'lumot to'plash va baholash aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.
- Ma'lumotlarni to'plash va tahlil etish muntazam amalga oshirilishi, doimiy xarakterga ega bo'lishi lozim;
- Kuzatish jarayonida to'plangan ma'lumotlar hujjatlashtirilishi va tahlil qilinishi zarur.
- Bola haqidagi bilimlarning asosini turli vaziyatlardagi kuzatish natijalari tashkil etilishi bolaning haqiqiy imkoniyatlarini bilish va tushunish, uning rivojlanish doirasini hamda uning ilgarilab borish yoki aksincha qiyinlashtiruvchi omillarni aniqlash imkonini beradi.
- Bola haqida ma'lumot to'plashda har tomonlama yondashuv, uning ayrim xislatlariga (ijobiy va salbiy bo'lishidan qat'iy nazar) sun'iy ravishda alohida urg'u berishga yo'l qo'yinmaslik lozim.
- Bolaga xos xususiyatlar tahlilini uning eng yaxshi, kuchli jihatlaridan boshlamoq maqsadga muvofiqdir, chunki aynan shunday yondashuv bolani tushunishda va pedagog faoliyatida o'ziga xos tayanch sifatida xizmat qiladi.
- Kuzatish mezonlari (bola haqida ma'lumot to'plash yo'nalishlari) 5-7 yoshli bolaning ruhiy-jismoniy rivojlanishiga oid bilimlarga asoslanishi zarur.

Guruhdagi bolalar sog'lig'ining holati haqida tarbiyachi daftarga qayd etib boradi. Pedagog bolalar bilan yakka- yakka shug'ullanishi uchun maxsus daftarga bola rivojlanishining ayrim sohalarida alohida e'tibor qilish lozim bo'lgan bolalar haqida ma'lumot qayd etib boradi. Pedagog daftardagi ma'lumotlardan pedagogik maqsadlarni qo'yish va bolaning rivojlanishiga xizmat qiladigan faoliyat tarzlarini rejalashtirishda foydalanishi mumkin.

Pedagog bolalar bilan ularning qiziqishlari bo'yicha intervyu va suhbatlar o'tkazib turadi. Bolalar kattalar bilan o'z fikrlari, g'oya va ishlari bo'yicha gaplashishni xohlaydilar, bunday hollarda pedagog bolalarga samimiyat va hurmat bilan munosabatda bo'lishi o'zini qiziqtirgan mavzu bo'yicha bolalar so'zlarini tinglashi, ochiq savollar berishi, suhbatga undashi lozim. Bunday tadqiqotning maqsadi bolalarning xususiyatlari va ehtiyojlari haqida ko'proq bilishdan iborat.

Agar bola qisqa muddatli guruhlarda qatnashayotgan bo'lsa pedagog tomonidan "Portfolio" hujjatini tutadi. Bu bolaning qisqa

muddatli guruhga kelganidan tortib, yakunlagunga qadar yutuqlari va ishlarining individual to'plamidir. Portfoliodan rivojlanishning o'z-o'ziga baho berish vositasidan foydalanish, unga bolaning o'z fikr-mulohazalarini aks ettirishga harakat qilib, so'zlar va sonlarni yozishga urinishlarini, nutq namunalarini ham kiritish mumkin. Bundan tashqari ota-onalarning ruxsati bilan bola faoliyatini aks ettiradigan fotosuratlarini, og'zaki nutqlari yozib olingan audio-disklarni tanlab olish mumkin. Bolalarga tegishli bo'lgan portfolio ota-nalarga ko'rsatilishi lozim.

XIV.2. 1-sinf o'quvchisining ijtimoiy-psixologik qiyofasi shaxsiy ko'rsatkichlari

Kompetentlik – bolaning ma'lumotlilik va olingan bilim ko'nikmalarini hayotda, ayniqsa o'z qarorlarini qabul qilishda foydalana olish;

Ijodiy qobiliyatlar – bolaning atrof-muhitga boshqa kishilarga hamda o'zgarishlar va kashfiyotlar obyekt va subyekt sifatida o'ziga munosabati;

Qiziquvchanlik – hayotdagi turli masalalarga qiziqish;

yangi narsalarni o'rganish istagi, izlanishga qiziqish;

Tashabbuskorlik – mustaqillik, faoliyatni erkin tanlash, o'z kuchiga ishonish, boshqalarning fikri va bahosiga tolerantlik;

Ijtimoiy ko'nikmalari:

Kommunikativlik o'zining "Men"ga ega bo'lish, o'ziga va atrof-dagilarga ishonch, himoyalanganlik hissi, shaxs sifatida muloqot yurita olishga tayyor bo'lish, atrof - muhitga ijobiy munosabat, boshqalarni eshitish va tinglay olish;

Ijtimoiylashuv – individning jainoa yoki jamiyatga kirishi;

Ma'suliyat – boshlangan ishni oxiriga yetkaza olish, tegishli harakatlarni muvaffiqiyatli bajarish, o'z yutuqlarini tan olish, maqsad qo'yish va unga intilish;

Emotsional-irodaviy tayyorgarlik;

O'z xatti-harakatlarini boshqara olish;

"zarur" ni, "xoxlamayman"dan ustun qo'yish;

u qadar qiziq bo'lmagan, ammo juda kerakli vazifani bajarishga diqqat-e'tiborni jalb eta olish;

toqatlilik va tirishqoqlik;

– Psixik jarayonlarning (idrok, tafakkur, nutq, xotira,

- tasavvur) yetarli darajada rivojlanganlik;
- diqqatning barqarorligi;
- rivojlangan nutq;
- xulosa chiqara olish;
- varaqda va fazoda mo‘ljal ola bilish;
- kuzatuvchanlik;
- xayol sura olish;
- Pedagogik ko‘nikmalarning shakllanganligi.
- ruchka va qalamni ushlab olish;
- eshitish orqali tovushlarni farqlay olish;
- muayyan bilim zaxirasining mavjudligi;
- hisoblash, yozish va o‘qishning eng oddiy ko‘nikmalal’iga ega bo‘lish;
- o‘z-o‘ziga hurmat ko‘rsatish ko‘nikmalariga ega bo‘lish;

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashning mazmun-mohiyatini yoriting?
2. Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda rivojlantiruvchi muhitning ahamiyati nimalardan iborat?
3. Tayyorlov guruhida qanday ta’limiy-tarbiyaviy ishlarning vazifalari nimalardan iborat?
4. MTM bilan maktab o‘rtasidagi aloqa shakllari qaysilar?
5. Maktabgacha ta’lim tayanch dasturini asosiy bo‘lim va mazmunini izohlang.
6. Dasturni takomillashtirish bo‘yicha sizning fikringiz.
7. Inklyuziv ta’lim tamoyillarini izohlang.
8. Tayyorlov guruhi bolalarini maktab ta’limiga tayyorlashda qanday ishlar amalga oshiriladi?
9. Tayyorlov guruhi bolalarini maktab ta’limiga tayyorlashda qanday qobiliyatlarni shakllantirish zarur?
10. Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash qaysi guruhdan boshlanadi?

XV. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI VA MAKTAB HAMKORLIGI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: bolalarni maktabga tayyorlash vazifalari, maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab aloqasining shakllari.

XV.1. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab hamkorligi

Maktab ta'limiga tayyorlashda bolalar faoliyatini tashkil etishning ahamiyati.

Zaruriy faoliyatning barcha turlarini yanada takomillashtirish va shu asosda qimmatli ma'naviy sifatlar – mustaqillik, uyushganlik, jamoatchilikni shakllantirish, maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Faoliyatga qatnashish maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsini shakllantiradi. Tarbiyachining rahbarligi faoliyat mazmunini va uni amalga oshirish usullarini yanada boyitishga, faoliyatni birgalikda rejalashtirish, faoliyat jarayonida hamkorlik hissi, umumiy intilishlar bilan ma'lm natijalarga erishish xulosalarini shakllantirishga yo'llangan bo'ladi.

O'yin faoliyatida:

- ◆ o'yinlarda ijtimoiy hayotning ijobiy hodisalarini aks ettirish;
- ◆ o'yinda kelishish;
- ◆ syujetni hamkorlikda aniqlash;
- ◆ rollarni haqgo'ylik bilan taqsimlash;
- ◆ o'yin tuzilishi mustaqil tayyorlash;
- ◆ syujet mazmunini faol rivojlantirish;
- ◆ o'yinda bir-birini tushunishga erishish;
- ◆ do'stona munosabatlarni qo'llab-quvvatlash;
- ◆ o'yinning ma'nosini to'liq amalga oshirish;
- ◆ o'yinchoq va materiallarni joy-joyiga eslatishlarsiz olib borib qo'yish;
- ◆ o'yin qoidalariga to'liq rioya qilish kabi ko'nikmalar o'yin faoliyatini muvaffaqiyatli egallaganliklarining ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi.

Mehnat faoliyatida:

- ◆ mehnat majburiyatlarini (o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, navbatchilik, ish o'rni tartibli saqlash) yaxshi bajarish;
- ◆ bajarilgan ish sifat va natijasi;
- ◆ vazifalarni o'zaro adolatli taqsimlay olishlari;
- ◆ do'stona ishlay olishlari;

Mehnat jarayonida madaniy xulq-atvor qoidalariga rioya qilishlari orqali tarbiyachi bolalarda mustaqillikni, tirishqoqlikni, uyushganlik va javobgarlikni his qilish mas'uliyatini shakllantirishda foydalanadi.

Bolalarning jamoa mehnatlari mazmunlari va uyushtirilishi murakkablashib, bolalar guruhlariga birikib ishlashadi, bunda hamkorlikdagi mehnat amalga oshiriladi. Bolalarning jamoa mehnati faoliyati asoslarini muvaffaqiyatli egallashlari, mehnatda mustaqillik va uyushganlikni shakllanganligining ko'rsatkichi bolalarning mehnat maqsadini tarbiyachi bilan birgalikda rejalashtirishlari va uning natijasini tasavvur qilishlari, zarur materiallarni ajrata olish, vazifalarni mustaqil taqsimlash va mehnat natijasini to'g'ri baholay olishlari lozim. Mehnat burchagida bolalarga tushunarli bo'lgan mehnat turlari bilan mustaqil shug'ullanish uchun barcha zarur narsalar bo'lishi kerak. Bolalarga uskuna, o'yinchoq, qo'llanmalarni guruh xonasida tartibli saqlash uchun mas'uliyat hissi shakllantiriladi, bu maqsadda har haftada guruh xonasini jamoa bo'lib yig'ishtirishda qatnashadilar. Bunda bolalarning badiiy-estetik didlari ham rivojlantiriladi. Guruhda estetik muhitni yaratishda ishtirok etishlari ta'minlanadi, kattalar mehnati haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi, kishilar mehnatiga hurmat hissini tarbiyalash, ishlab chiqarish korxonalari qurilishlari umumlashtiriladi. Madaniy-maishiy xizmat xodimlarining mehnatlari to'g'risida tushuncha hosil qilinadi. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasasida tashkil etiladigan jarayonlarning butun tizimi maktabgacha yoshdagi bola ongi, xulq-atvori va shaxsini qayta qurishga, bolalarda mehnat ta'limining yangi sharoitlariga faol har tomonlama tayyorgarlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bolaning maktab ta'limiga maxsus tayyorgarligi mehnatda o'qishga umumiy, psixologik tayyorgarligiga qo'shimchadir. U bolalarda matematika, ona tili kabi o'quv fanlarini o'rganishi uchun zarur bo'lgan maxsus bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligiga ko'ra aniqlanadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarda eng oddiy matematik tasavvurlarni tarkib toptirish, nutqni o'stirish, o'qish va savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o'tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o'qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta'minlaydi.

XV. 2. Bolalarni maktabga tayyorlash vazifalari

Mamlakatimizda mustaqillik yo‘lidagi ilk qadamlardan oq jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan siyosiy va iqtisodiy tub islohotlar amalga oshirila boshlandi. Ta’lim sohasida, jumladan, uning birinchi pog‘onasi hisoblanmish maktabgacha ta’lim sohasida ham katta o‘zgarishlar qilinmoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ta’lim muassasalari faoliyatini me’yorlashtiruvchi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Nizom, “Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo‘yilgan davlat talablari” kabi muhim davlat hujjatlari qabul qilindi. Isloh etish jarayonida bolalarga ta’lim va tarbiya berish vazifalari, mazmuni, shakl va uslublari, shuningdek, pedagogika fani taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlari qamrab olinmoqda.

Bugungi maktab bolasidan aniq bilimlarga emas, fikrlash ko‘nikmasi, kattalar hamda sinfdosh o‘rtoqlarini tushunish, ular bilan hamkorlik qilish talab etiladi. Shuning uchun bolaning maktabga qadam qo‘yayotganida nechog‘li bilimga ega ekanligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorligi, atrof-olamga moslashish ko‘nikmasi, voqea-hodisani mustaqil ravishda tahlil etishi muhimroq hisoblanadi. Bolani biror narsaga o‘rgatishgina emas, unda o‘z kuchiga ishonchni orttirish, o‘z g‘oyasini himoya qilish, mustaqil ravishda bir qarorga kelish ko‘nikmasini shakllantirish ham muhimdir.

“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Nizomga muvofiq bola maktabgacha ta’limni uyda ota-onaning mustaqil ravishda ta’lim-tarbiya berishi orqali yoki maktabgacha ta’lim muassasalarida, shuningdek, maktabgacha ta’lim muassasalariga jalb qilinmagan bolalar uchun maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, mahallalarda tashkil etilgan maxsus guruhlar yoki markazlarda oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktab ta’limiga o‘tishi hamisha uning hayoti, axloqi, qiziqish va munosabatlarida jiddiy o‘zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta’lim muassasasida yoki oilada maktab ta’limiga tayyorlash, uni murakkab bo‘lmagan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo‘ladi. Bunday tanishtiruv moslashuv davrining jiddiy qiyinchiliklaridan xalos bo‘lishga yordam beradi. Shunga binoan, MTM bilan maktab

o'rtasidagi bog'liqlik bir tomondan, bolalarni maktab ta'limi talablariga javob beradigan darajada umumiy rivojlantirib va odobli qilib tarbiyalagan holda maktabga o'tkazishni, ikkinchi tomondan, o'qituvchining katta maktabgacha yoshdagi bolalarning egallagan bilim, malaka sifatlariga va tajribalariga tayanib, ulardan o'quv-tarbiyaviy jarayonda samarali foydalanishni taqozo etadi.

MTM bilan maktab o'rtasidagi uzviy bog'liqlik katta maktabgacha yoshdagi bolalar va maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berish sharoitini yaqinlashtirishga yordam beradi. Shunday ish tutilganda bolalarning maktab sharoitiga moslashishi ancha yengillik bilan o'tadi. Bolalar maktab sharoitiga tabiiy moslashib ketadilar, bu esa o'z navbatida maktabda o'qishning birinchi kundan boshlab ta'lim-tarbiya ishining samarasini oshiradi.

Zero, maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlari birinchi sinfda bolalar oldiga qo'yiladigan talablarni yaxshi bilishlari, maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarni shunga muvofiq ravishda ta'lim olishga tayyorlashlari kerak. Maktab bilan MTM o'rtasidagi uzviy aloqa murakkab va ko'p tomonlama tuzilishga ega. Unda ta'lim-tarbiyaviy ishlarning mazmuni, metod va usullari, tashkiliy shakllari, shuningdek, bolalarni tarbiyalash shart-sharoitlari va pedagogik talab kabi yetakchi tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bunda quyidagilarga alohida e'tibor berish kerak:

- ◆ Maktab talabi nuqtayi nazaridan bolalar bilimlarni chuqurroq egallab olishlari lozim.
- ◆ MTM nuqtayi nazaridan bolalarni maktab talabi darajasidagi bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantirish zarur.
- ◆ Bolalarning maktabga ruhiy tayyorligi. Bu yerda vazifa bolalar mehnatning har qanday turiga tayyor turishlari, ularda aqliy mehnat, bilishga qiziqishni o'stirish, kelajakdagi mustaqil faoliyatga tayyorlashdan iborat.
- ◆ MTMda beriladigan ta'lim rivojlantiruvchi tarzda bo'lishi kerak.

MTM bilan maktab o'rtasida izchil aloqa o'rnatish, uzviylik MTM va maktabda shaxsni har tomonlama shakllantirish uchun imkon yaratadi. MTM maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda boshlang'ich sinf ta'limi maqsad va vazifalariga mos keladigan sifat jihatdan yangi xususiyatlarni shakllantiradi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar egallagan xulq-atvor shakllari, kattalar va tengdoshlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabat

shakllari, axloqiy his-tuyg‘u va tasavvurlar maktabning boshlang‘ich sinflarida bolalarga yangi axloqiy xulq-atvor shakllarini ularning ongini, his-tuyg‘ularini tarbiyalash uchun manba bo‘lib xizmat qiladi.

Maktab bolalarda axloqiy tasavvurlar va xulq-atvorda birlik bo‘lishini tarbiyalash, o‘z xatti-harakati uchun shaxsiy javobgarlikni seza bilish, jamoatchilik xislatlari, sifat jihatdan yangi bo‘lgan xulq-atvor shakllarini tarkib toptirish uchun shart-sharoit yaratadi. Maktabda vatanparvarlik, baynalmilallik, o‘z vatani oldidagi burchini chuqur anglash kabi his-tuyg‘ular shakllanadi. Bunday yuksak hislar bolalarning MTMda ota-onalariga, oilasiga muhabbat, kattalarga hurmat, ona tabiatga mehr va shu kabi axloqiy hislari asosida shakllanadi.

Maktabda bolalarni estetik tomondan tarbiyalash bo‘yicha izchil ish olib boriladi. Bolalar musiqa va ashula darslarida musiqa asbob-anjomlari bilan tanishadilar, ashula aytadilar, marsh sadolari ostida yuradilar, o‘yinga tushadi san‘at darsida esa o‘quvchilar chizmachilik va rasm solishni, naqqoshlik, rang-tasvir, manzarali-amaliy san‘at natyurmortni, portretni bir-biridan farqlashni o‘rganadilar. O‘qish darsida bolalar adabiy janrlar bilan tanishtiriladi. Amaliy mashg‘ulotlarda ularning badiiy, ijodiy qobiliyatlari yanada rivojlantiriladi. Bolalarda mehnatsevarlikni tarbiyalash, mehnat ahliga ijobiy munosabat, mehnat malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish ishlari ham maktabda o‘rgatilib boriladi.

Maktab bilan MTM o‘rtasidagi mehnat tarbiyasi bo‘yicha uzviy bog‘liqlik mehnat tarbiyasining mazmunini murakkablashtirishga, uni ijtimoiy foydali tomonga qaratishga, bolalarning mehnatdagi mustaqilligi, o‘z-o‘zini tashkil eta bilishga, axloqiy munosabatlarning ongli tus olishiga olib keladi. Mehnat faoliyati yanada tarkib topa boradi. Maktabdagi hamma o‘quv-tarbiyaviy jarayonlar bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni rivojlantirish bo‘yicha izchillik asosida olib boriladi.

Maktab bilan MTM o‘rtasidagi uzviy aloqa asosini MTM va maktabda amalga oshiriladigan ta‘lim-tarbiya ishlari mazmunini belgilovchi dasturlar o‘rtasidagi bog‘liqlik tashkil etadi.

Hozirgi boshlang‘ich sinflar dasturi bilan MTM dasturini olib solishtiradigan bo‘lsak, ular o‘rtasida bir qancha o‘zaro bog‘liqlarni ko‘ramiz. Bu, eng avvalo, dasturlarda asos qilib olingan prinsiplarning umumiyliigi bilan belgilanadi. Ularning mazmuni bolalarni har

tomonlarni tarbiyalash maqsad va vazifalariga mos kelish prinsipi, hayot bilan borliq, ilmiylik prinsiplari, ta'limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi xususiyatga egaligi va falsafiy, ruhiy nuqtayi nazarlarning birligida namoyon bo'ladi.

Birinchi sinf o'quv dasturi ayrim predmetlar bo'yicha MTM dasturi bilan solishtirilganda ularda umumiylik ko'pligini ko'ramiz. Masalan, MTMda ona tiliga o'rgatish va boshlang'ich sinflardagi ona tili darsiga bolalar nutqini har tomonlarni rivojlantirish kabi umumiy g'oya asos qilib olinadi.

MTMda bu ish bolalarning lug'atini boyitish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga, ifodali o'qishga o'rgatish, bog'langan nutqni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Maktabda esa bolalarda mana shu MTMda egallagan bilim, malaka, tushunchalarga asoslanib, yozma nutq malakasi, orfografik xat malakasi shakllantiriladi, ularga morfologiya va sintaksis elementlari o'rgatiladi. Shu bilan bir qatorda MTMda boshlangan bolalar lug'atini boyitish, nutqning ifodaliligi, bog'langan nutqni rivojlantirish davom ettiriladi. MTMda ham, maktabda ham tabiatshunoslik to'g'risidagi bilimlar organizm bilan muhitning birligi to'g'risidagi umumiy g'oyaga asoslangan holda olib boriladi. Shu asosda bolalarga jonli va jonsiz tabiat, tabiat va kishilar o'rtasidagi bog'liqlik to'g'risida bilim va tushunchalar beriladi. Bunda dasturlar mazmunida birlik o'rnatishda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar bilan maktab yoshidagi bolalarning yoshlari, bilimlaridagi farq xususiyatlari e'tiborga olinishi kerak. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar egallashlari lozim bo'lgan bilim va tushunchalar mazmunini tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi tasavvurlar va ayrim oddiy tushunchalar tashkil etadi.

Bunday tasavvur va tushunchalarning bolalar tomonidan egallab olinishi, ya'ni bolalarda har xil sohalar bo'yicha o'zlashtirgan umumiy tasavvurlar sistemasi ularning kelajakda umumiy rivojlanishi uchun nihoyatda zarur bo'lib, bularsiz ular hozirgi zamon boshlang'ich sinf ta'limidagi kerakli bilimlarni egallay olmaydilar.

Maktabda esa o'quvchilarning bilimi yangi bosqichga ko'tariladi va kengayadi, shu bilan birga ular egallayotgan bilimlarini nazariy jihatdan anglay boshlaydilar, ilmiy tushunchalarni shakllantirish maktabda olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishning markaziga qo'yiladi. Maktabda bilimlar asosini egallash yanada aniqroq tusga kira boradi.

MTM bilan maktab o'rtasidagi izchillik ta'limning shakl va uslublarida ham o'z aksini topadi.

Ta'lim berish uslublaridagi izchillikning muhim sharti bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalarni ongli egallab olishlariga erishish, bog'chada va maktabda ularning aqliy qobiliyatlarini va ijodiy faolliklarini o'stirishdir. MTM va maktabning boshlang'ich sinfiga qo'llaniladigan juda ko'p usullar bir xil bo'lib, ular bolalarning aqliy, axloqiy-irodaviy rivojlanishlarini yaxshilashga qaratilgan, shu bilan birga ularning yangi mazmundagi bilimlarni egallashga, amaliy faoliyatga, bilishga qiziqishini oshirib, o'qituvchi bilan dars jarayonida yuzaga keladigan munosabatlarning murakkabroq shakllarini egallab olishlariga yordam beradi.

Tarbiyachining mashg'ulotlar jarayonida bolalarning amaliy faoliyatlariga, bilish jarayoniga bunday rahbarlik qilishi maktab va MTM o'rtasidagi ta'lim usulidagi izchillikning asosini tashkil etadi. Maktabdagi dars, MTMdagi mashg'ulot bir muncha o'ziga xos xususiyatlarga ega, shu bilan birga ta'limning tashkiliy asosda olib borilishida esa umumiylik sezilib turadi. Mashg'ulot va darslarning mazmuni aniq dastur asosida olib borilishi, aniq belgilangan vaqt ajratilishi, pedagogning rahbarlik roli, ta'limning ilmiy asoslangan metod va usullaridan foydalanish, ta'lim berish jarayonida bolalarda o'quv faoliyati elementlari, o'z xulqini ixtiyoriy boshqarish qobiliyati, ma'lum maqsadga qaratilgan aqliy ish bilan shug'ullanish qobiliyati tarbiyalab boriladi. Bular hammasi bolani maktab ta'limiga faol kirishib ketishga tayyorlaydi.

Maktab va maktabgacha ta'lim muassasasi ishidagi izchillikni amaliy ro'yobga chiqarishning muhim shartlaridan biri tayyorlov guruh tarbiyachilari hamda 1-sinf o'qituvchilari o'rtasidagi hamkorlikni o'rnatishdir. Bu aloqalarning ahamiyati keyingi yillarda Respublikamizda qabul qilingan ta'lim sohasidagi tub islohotlarda o'z aksini topgan. Hozirgi davrning o'ziga xos xususiyati maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab bilan ommaviy yaqinlashuvi, pedagoglar jamoasining samarali hamkorliklari hisoblanadi.

Hamkorlikning asosiy vazifasi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda yakdillikka erishish, bolani maktab ta'limiga tayyorlashning yuqori darajasini ta'minlash bo'lib, bu keyinchalik maktabda muvaffaqiyatli o'qishga olib keladi. Hamkorlikning mazmuni hamda shakllari shu vazifalardan kelib chiqib:

- Axborot - innovatsion, pedagogik.
- Ilmiy - uslubiy.
- Amaliy.

Birinchi haftada o'qituvchining tayyorlov guruh dastur talablarini chuqur bilishi, shu o'rinda tayyorlov guruhi tarbiyachilarning ham 1-sinf dastur mazmuni bilan tanishishi, mashg'ulotda va dars jarayonida axborot, pedagogik va interfaol usullardan foydalanish darajasi, bolalarni har tomonlama tarbiyalashda birlikka erishish muhimdir.

XV. 3. Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab aloqasining shakllari

Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab aloqasining asosiy shakllari:

- o'qituvchi va tarbiyachilarning izchilligi;
- pedagogik kengash, seminar va ochiq dars mashg'ulotlarga qatnashishi;
- o'zaro fikr almashishi;
- ta'lim sohasidagi yangiliklarni ish jarayoniga maqsadli qo'llash;
- ilmiy-uslubiy jihatdan hamkorlikda;
- ilg'or ish tajribalar bilan o'rtoqlashish;
- 1-sinfda o'tiladigan fanlar va mashg'ulotlar o'rtasidagi izchillikni ta'minlash;
- ta'limni ilmiylik prinsipida tashkil etish;
- ta'lim - tarbiyaviy jarayonlarni uslubiy jihatdan ta'minlashga erishish;
- 1-sinf o'qituvchisining bo'lajak o'quvchilari bilan oldindan tanishuvi;
- tarbiyachilarning 1-sinf o'quvchilarining dars jarayonidagi ishtiroki va nazorati;
- mashg'ulotva mashg'ulotdan tashqari jarayonlarda bolalar faoliyatini kuzatish va suhbatlashish;
- tarbiyachi tomondan har bir bola uchun tavsifnoma tayyorlash.

Bolalar maktabga kelgan dastlabki hafta oy mobaynida tarbiyachilar bolalarni maktabga moslashuvini, fanlarni o'zlashtirishga ulgura olishlarini kuzatishi lozim; bolalarning xulq-atvor, faoliyatlarini kuzatadi, o'quvchilar bilan suhbatlashadi, orqada qolayotgan o'quvchilarning o'qishdagi kamchiliklari hamda ularni bartaraf qilish choralarini o'qituvchi bilan birgalikda hal etadi. Tarbiyachi o'qituvchilarning hamkorlikdagi kengashlarida bolalarni

maktabga tayyorlashning aniq natijalari tahlil qilinadi, ishning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, kamchiliklarni bartaraf qilishning aniq yoʻllari belgilanadi.

- ◆ Hamkorlikning eng yaxshi tajribalari tuman, shahar va respublika anjumanlarida yoritiladi, amaliyotga joriy etiladi.
- ◆ Maktab va maktabgacha taʼlim muassasasi aloqalarining davomiyligi.
- ◆ Hamkorlikdagi ishlarning rejaliligi, muntazamliligi.
- ◆ Muammolarning yaxlit dinamik jihatdan hal etilishiga rioya qilish.

Amaliy birgalikdagi ishning istiqbol rejasi tashkil etilib, unda maqsad, asosiy vazifalar aniq shakllantirilgan, turli yoʻnalishlarga doir mazmun aniqlangan, ishning aniq shakli, muddatlari, bajarilishi uchun masʼul shaxslar koʻrsatiladi. Bu esa amaliy hamkorlikning muvaffaqiyatiga olib keladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, hamkorlikdagi izchillikni roʻyobga chiqarishga doir har tomonlama mazmunli ishlarni yuqori darajasiga erishish bolalarni maktabda muvaffaqiyatli oʻqishlariga zamin hozirlaydi.

Maktabgacha taʼlim muassasasi va maktab oʻrtasidagi aloqa ikki yoʻnalishda olib boriladi:

– maktabgacha taʼlim muassasasi bilan maktabning pedagoglar jamoasi oʻrtasidagi aloqa.

– maktabgacha taʼlim muassasasi bolalari va boshlangʻich sinf oʻquvchilarini bir-birlariga yaqinlashtirish.

Tarbiyachilar boshlangʻich sinfda olib boriladigan taʼlim-tarbiyaviy ishning mazmuni, oʻziga xos tomonlari bilan tanishadilar, natijada MTMda bolani maktab talabi darajasida tayyorlash istiqbollari belgilab olinadi.

Maktabning boshlangʻich sinf oʻquvchilari – katta va tayyorlov guruhlarini olib boriladigan ishlar mazmuni bilan tanishib boradilar va maktabda taʼlim berishda bolalar egallagan bilim, malaka va koʻnikmalarga asoslanadilar. MTM bilan maktab pedagoglarining oʻzaro aloqa oʻrnatishlaridan koʻzlangan asosiy maqsad bolalarni zamon talabiga javob beradigan darajada maktab taʼlimiga tayyorlash uchun oʻquv tarbiyaviy ishlar boʻyicha maktab bilan maktabgacha taʼlim muassasasi oʻrtasida mustahkam aloqa oʻrnatish, bolalarning maktabda muvaffaqiyatli oʻqib ketishlari uchun MTM va maktabda

olib borilayotgan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni chuqur tahlil qilib, bu sohada yuqori natijalarga erishishdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab o'rtasidagi aloqaning mazmuni va shakllari yuqoridagi vazifalarga qarab belgilanadi. MTM bilan maktab pedagogik tashviqot, metodik va amaliy masalalar yuzasidan bir-biri bilan aloqa bog'laydi. Pedagogik tashviqot ishlari MTM maktabga tayyorlov guruhi tarbiyachisining va birinchi sinf o'qituvchisini MTMning maktabga tayyorlov guruhida va birinchi sinfda olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar vazifasi bilan tanishtirishni, maktabga tayyorlov guruhi va 1-sinf dasturi mazmunini, tayyorlov guruhi bolalari va maktabdagi 1-sinf o'quvchilarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi. Mana shunday usulda ish olib borilganda o'qituvchi va tarbiyachilar maktabni 1-sinf va MTMning tayyorlov guruhidagi bolalarga xos bo'lgan yosh xususiyatlarini, ularning ruhiy tabiatini, aqliy va ijtimoiy rivojlantirishlarini tushunib, ularni maktabga tayyorlov masalalarini yaxshiroq anglab olishlarida yordam beradi.

Bu maqsadni amalga oshirishda maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab o'rtasida quyidagicha konkret aloqa shakllari o'rnatiladi: o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni maktabga tayyorlash va uzviylik masalalari bo'yicha, bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha birgalikda o'tkaziladigan tadbirlarning mosligini muhokama qilish uchun seminar, pedagogik kengashlarda qatnashish, shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlarini, ularning MTMdan maktabga o'tishlaridagi ruhiy qiyinchiliklar, maktab sharoitiga qiynalmay moslashishlariga yordam beruvchi omillar bo'yicha tarbiyachi va o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan leksiyalar orqali tajriba almashuv va boshqalar kiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab o'rtasidagi uzviy aloqaning pedagogik vazifasi MTMning tayyorlov guruhida va maktabning 1-sinfida olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshiradigan faoliyat shakllari va usullari bilan o'zaro tanishishni taqozo etadi.

Bu masalada MTMning tayyorlov guruhi tarbiyachilari maktabning 1-sinfida olib borilayotgan darslarni kuzatadilar va dars, mashg'ulotlardan keyin birgalikda yig'ilishib uni muhokama qiladilar, ayrim metodikalar bo'yicha seminar praktikumlarda qatnashadilar;

ilg'or tajribalar bilan o'rtoqlashish, bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha yoki 1-sinfda bolalarga bilim berish bo'yicha pedagogik kengashlarni o'tkazadilar. Yuqorida keltirilgan hamma ish shakllari va mazmunini amalga oshirishdan asosiy maqsad ilgari surilayotgan masalani har tomonlama tahlil qilish, uni hal etishda uchraydigan kamchiliklarni aniqlash, bolalar bog'chasi va maktabda olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarini yanada takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiya va takliflarni ishlab chiqishdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab o'rtasidagi aloqaning amaliy vazifasi, shundan iboratki, bir tomondan, o'qituvchi MTMning tayyorlov guruhiga borib o'zining bo'lajak o'qituvchilari bilan tanishib boradi, ikkinchi tomondan tayyorlov guruhi tarbiyachilari o'zlarining sobiq tarbiyalanuvchilari birinchi sinfda qanday o'qiyotganini o'rganib boradilar. Bolalarni maktabga kuzatishda har bir bolaga aniq tavsifnoma beriladi.

Bu tavsifnomada tarbiyachi har bir bolaning rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni ochib beradi, bu o'qituvchiga bola bilan munosabatda bo'lganda pedagogik nuqtayi nazardan to'g'ri yondashishda yordam beradi. Tarbiyachi ham o'z navbatida 1-sinfga borgan bolalari bilan izchil ravishda aloqa bog'lab boradi, darslarda bevosita qatnashib qanday o'qiyotganlari, xulqi, o'qishdagi muvaffaqiyatsizliklari sababini o'qituvchidan so'rash orqali ham aniqlab boradi. Bular hammasi tarbiyachini bolalar bilan olib borgan ta'lim tarbiyaviy ishidagi yutuq va kamchiliklarni bilib olishga imkon yaratadi.

Tarbiyachi va o'qituvchilar ilg'or tajribalarni tarqatish, tashviqot, targ'ibot qilish maqsadida shahar, rayon konferensiyalarida qatnashib fikr almashadilar. Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab o'rtasidagi uzviy aloqa samarali bo'lishi uchun quyidagi shartlarga rioya qilish lozim. MTM bilan maktab o'rtasidagi aloqa izchil amalga oshirib borilishi, u uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lishi, amalga oshiriladigan ishlar, hal etiladigan masalalar rejali tusda bo'lishi zarur.

Hamkorlik asosini birgalikda ishlash bo'yicha tuzilgan istiqbol rejasi tashkil etib, unda o'zaro aloqaning bosh vazifasi, mazmuni, ish shakllari, vaqti, bajarish uchun javobgar shaxslar ko'rsatilishi lozim. Maktab bilan MTM yil davomida mana shunday aloqa o'rnatib borishi natijasida ta'lim-tarbiyaviy ishlar yaxshi natija beradi.

Bolalarni maktab o'quvchilariga yaqinlashtirish shakllari ham xilma-xil: maktabga ekskursiya uyushtirish, maktab muzeyiga, sinf xonasiga, kutubxona, ustaxonaga borish, birgalikdagi mashg'ulotlar, bayram ertaliklari, musiqa-badiiy kechalar o'tkazish, rasmlar hamda loy plastilindan yasalgan o'yinchoqlar ko'rgazmasini tashkil etish va boshqalardir.

Rejalar aniq, mazmunli bo'lsa va og'ishmay amalga oshirib borilsa, birgalikdagi ishlar bo'yicha istalgan natijalarga, muvaffaqiyatlarga erishish mumkin. Bu esa bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, ularning maktabda qiynalmay o'qib ketishlarida yaxshi samara beradi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha ta'lim muassasasi va maktab hamkorligi masalalari haqida fikr bildiring.
2. Maktabgacha ta'lim muassasasi bilan maktab aloqasining asosiy shakllari.
3. Bolalarni maktabga tayyorlash vazifalari haqida ma'lumot bering.
4. Hamkorlikni amalga oshirish yo'llari.

XVI MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINING OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKDAGI ISHINING MAZMUNI VA USULLARI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: o'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkiloti oila va mahalla hamkorligi, maktabgacha ta'lim tashkilotining oila bilan ishlash shakllari, bolalarni tarbiyalashda oilaning o'rni, sharq mutafakkirlarining farzand, oila tarbiyasi to'g'risidagi qarashlari, bolalar bog'chasi hamda mahalla.

XVI. 1. Oila - davlat va jamiyat ardog'ida

Darhaqiqat, shaxs shakllanishida oilaning roli katta. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunali oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga molik masaladir. Chunki ijtimoiy hayotda yuz beradigan barcha o'zgarishlar, ya'ni undagi yetuk va kamchiliklar, murakkabliklar va ziddiyatlar oilada o'z aksini topadi. Shunga ko'ra oila va oilaviy tarbiya masalalari har doim ham dolzarb muammo bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Respublikamizda 1998-yil – “Oila yili“ deb e'lon qilinishi munosabati bilan qabul qilingan davlat dasturini hayotga joriy etish natijasida oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslari takomillashtirildi, “Oila kodeksi”ning yangi tahriri, bir qator qonunchilik va me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Oilaning moddiy farovonligini ta'minlashga qaratilgan zarur shart-sharoitlar yaratildi. Kam ta'minlangan, serfarzand oilalarni qo'llab-quvvatlash ishlarini davlat o'z zimmasiga oldi. 1999-yil mamlakatimizda “Ayollar yili“ deb e'lon qilinishi munosabati bilan jamiyatda xotin-qizlarning mavqeyini yanada oshirish, turmush sharoitlarini yaxshilash uchun barcha davlat va nodavlat tashkilotlarni birlashtirildi. Shu yildan boshlab (1999) ayollarga ularning istaklariga binoan hamda qonunda belgilangan mehnat staji bo'lgan taqdirda 54 yoshdan pensiyaga chiqish huquqi berildi.

3 yoshgacha bolasi bo'lgan ayollar byudjet hisobidan moliyalashtirilgan muassasa va tashkilotlarda ishlayotgan bo'lsalar, ular uchun ish haqining to'liq miqdori saqlangan holda ish vaqtini haftasiga 35 soatdan oshmaydigan muddati belgilandi. Ayollar yili munosabati bilan qabul qilingan davlat dasturi mamlakatimizda yashayotgan ayolning hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Respubli-

kamizda 2000-yil “Sog‘lom avlod” yili deb e‘lon qilindi. 2000-yilda amalga oshiriladigan ishlar “Oila”, “Ayollar yili”dagi chora-tadbirlarining mantiqiy davomi bo‘lib, onalar va bolalar salomatligini mustahkamlash, sog‘lom avlodni shakllantirish yuzasidan ko‘plab ijobiy natijalarga erishildi:

- yoshlarni turmush qurishdan avval tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish amaliyoti hayotga joriy qilindi.
- nogironlikning oldini olish maqsadida respublikamizning barcha hududlarida homilador ayollar va chaqaloqlarni skrining ko‘rigidan o‘tkazish yo‘lga qo‘yildi.
- bolalar organizmida yod tanqisligi oqibatida kelib chiqadigan kasalliklarni oldini olish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda.

Respublikada yosh avlodni ma‘naviy jihatdan barkamol qilib voyaga yetkazish maqsadida turli mazmunlarda ko‘rik- tanlovlar o‘tkazilib kelinmoqda.

Birinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisining XI sessiyasida qabul qilingan “Oila kodeksi” sharqona va umuminsoniy axloq normalari mushtarakligida shakllangan, farovon oilalarning manfaatlarini ta‘minlashda muhim huquqiy poydevor bo‘ladi. Konstitutsiyaga binoan, “Onalik va bolalik davlat tomonidan muhofaza qilinadi (65-modda).

Bolaga oilada yaxshi tarbiya berish bola hayotining dastlabki davrlaridan boshlaboq, ota-ona oldida turgan asosiy maqsad va vazifalardir. Ya‘ni ota-ona uchun ham qarz, ham farzdir, oila bolaga ta‘sir ko‘rsatadi, uni atrofidagi hayotga moslaydi.

Jamiyatda esa tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishigina bo‘lib qolmasdan, balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma‘lumki shaxsning qadriyati uning jamiyatdagi tutgan o‘rni bilan belgilanib, ko‘p jihatdan uning tarbiyasiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli ota-ona o‘z bolalarining tarbiyachisi hisoblanadi.

XVI. 2. Bola tarbiyasida oilaning o‘rni haqida mutafakkirlar ta‘limoti

Qadimgi yunon faylasuflari Aflotun va Arastu bola tarbiyasini jamiyat o‘z ixtiyoriga olishi, tarbiya jarayonidagi barcha zarur ishlarni davlat bajarishi lozim degan g‘oyani ilgari surgan edilar.

Bu g'oya fransuz xayoliy sotsialistlari Sen Semon, Sharl Fure asarlarida keyinchalik rivojlantirildi. Ular bola tarbiyasi bilan, asosan, davlat shug'ullanishi kerak degan g'oyani ilgari surganlar. Ammo sharq mutafakkirlari bola tarbiyasi bilan asosan ota-ona shug'ullanishi kerak degan xulosaga kelganlar. Bu bilan ular oilaviy tarbiyaning roliga katta e'tibor berganlar. Rizouddin ibn Fahriddinning "Oila" nomli risolasida bola tarbiyasi yomon niyat va qo'pollik bilan emas, balki sabr-toqat, matonat, mehribonlik, chidamlilik, shafqat-u sezgirlik bilan bo'lishi kerakligi ta'kidlangan. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh go'dakni nazoratsiz tutish ulug' xatolikdir. Balki uni qattqlik bilan yumshoqlik o'rtasida adolat bilan tarbiya qilmoq kerakligi haqida fikrlar berilgan (Rizouddin ibn Faxriddin. Oila. - T.: Mehnat, 1991).

Ma'lumki, bola 2-3 yoshidan boshlab, o'z ehtiyojlari, fikr va talablarini birmuncha aniq ifoda etadigan bo'lib qoladi. U ko'ziga ko'ringan, aqli yetgan narsalarni so'ray va ularni sinchkovlik bilan tekshira boshlaydi. Ota-onalar milliy fazilatlarimizga muhabbat bilan qarash, razolatlardan nafrat qilish yo'llarini bolalarga o'rgatadilar. Xalqimiz orasidagi buyuk odamlarning kamolotlari to'g'risida so'zlab beradilar.

Bolalarni kamtarlik va donolikka o'rgatishda buyuk o'zbek mutafakkiri Abu Ali ibn Sino kabi olimlarimizning hayot namunalari va bizga meros qilib qoldirgan durdona fikrlarini asos qilib olish foydalidir. U manmanlik, maqtanchoqlik va o'zidagi bilimga ortiqcha baho berish kabi xususiyatlarni kishining axloqi past ekanligini ko'rsatuvchi belgilar deb ta'kidlaydi. Uning fikricha oilada bola yoshligidan boshlab faqat yaxshi odatlarga o'rgatilishi kerak. Bu esa unda mustahkam xarakter shakllanishiga zamin yaratadi. Ibn Sino yosh bolalarni yaxshi axloqli jismoniy sog'lom qilib yetishtirishda ko'pgina foydali usullarini ko'rsatib beradi. U tarbiya jarayonida shaxsiy namuna bo'lish usuli g'oyat katta ahamiyatga ega ekanligini qayta-qayta uqtirib o'tgan. Oilaviy tarbiya to'g'risidagi fikrlarning chuqur mazmunini va amaliy ahamiyatini uning quyidagi so'zlaridan bilib olish mumkin: "Bolaning xulqini mo'tadillikda saqlashga alohida e'tibor berish kerak. Unga esa bolalarni qattiq g'azablanishdan, qo'rqish, xafalik, uyqusizlikdan saqlash orqali erishiladi. Bolani xohlagan va foydali narsasini darhol topib berishga hamda sevmagan narsasini ko'zdan uzoqlashtirishga doim tayyor bo'lib turish kerak. Bu

ishning ikki xil foydasi bor. Bir tomondan bolaning ruhiga foyda qiladi, bola eng yosh chog‘idanoq xushhulq odam bo‘lib qoladi. Ikkinchi tomondan, bolaning tanasiga foyda qiladi. Chunki yomon xulq turli mijoz buzilishlariga sabab bo‘ladi. Shuningdek, agar yomon xulq odatga kirib qolsa, u mijoz buzilishini keltirib chiqaradi”. Ibn Sino o‘zining “Tadbir-ul manozil” asarining katta bir bobini oilaviy tarbiya masalalariga bag‘ishlagan. U bu asarida kishilarning oilaviy munosabatlarning deyarli hamma tomonlarini ko‘rib chiqadi. U oila boshlig‘i oldiga katta talablar qo‘yadi, u oilaviy tarbiyani ham amaliy, ham nazariy tomondan yaxshi bilish zarurligini uqtiradi.

Mutafakkir olim Abu Rayhon Beruniy o‘z asarlarida ota-onalar va tarbiyachilar obro‘yining bolaga ta’sir kuchi haqida ham fikr yurgizadi. Bu esa hozirgi talablarga ham javob beradi. U: “Ota-onalarning bolalarga tarbiyaviy ta’sirining bor kuchi obro‘ga asoslanadi”,– deydi. “Biroq bu obro‘ tabiatan berilmaydi, sun’iy ravishda yaratilmaydi, qo‘rquv, qo‘rqitish, zo‘rlik bilan erishilmaydi, balki ota-onaga nisbatan mehr oqibatdan kelib chiqadi”, – deb ta’kidlaydi.

Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy xalqimiz rasm-rusumlari va milliy odatlarni juda nozik tutashtiradi. Shu sababli inson xulq-atvori, madaniyatining hatto eng oddiy masalalari ham uning diqqatidan chetda qolmadi. A.Navoiy tarbiyada xatolikka yo‘l qo‘yish mumkin emasligini uqtiradi. Haqiqatdan ham, bolani tarbiyalashda shunday xatoliklar uchraydiki, ular faqat oilaning hayotida emas, balki jamiyat hayotida ham aks etadi. Oilada bolani tarbiyalashda uchraydigan xatoliklar turli-tuinandir. Ular orasida keng tarqalganlardan biri ota- onalarning haddan tashqari hukmronlikka intilishlaridir; bolaning erka bo‘lishi ularga nisbatan biror talabning yo‘qligi bilan bog‘liq; ota-ona, buvilar tomonidan tarbiyada yagona talablarning yo‘qligidir; oilaviy tarbiyadagi barqaror xatolar oilaning tuzilishi va oilaviy munosabatlar bilan, kattalarning o‘z fuqarolik burchlarga munosabati, ularning g‘oyaviy yo‘nalishi, mehnatga munosabati bilan bog‘liq munosabatlar bilan, kattalarni o‘z fuqarolik burchlariga munosabati, ularni g‘oyaviy yo‘nalishi, mehnatga munosabati bilan bog‘liq. Bu belgilarga ko‘ra oilaning bir necha turini ajratish mumkin. Tarbiyachilarga oila turlarini bilish va u bilan o‘ziga xos holda ishlash va munosabatda bo‘lish uchun zarur. Oila turlari Rizouddin Ibn Faxriddinning “Oila” nomli risolasida ko‘rsatilgan.

Birinchi turi – tinch oilalar. Mehnat qilib, ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotda faol ishtrok etayotgan ko‘pchilik oilalar kiradi. Bu turdagi oilaga ota-onalar va bolalar o‘rtasida ma‘naviy yaqinlik, aqlli va me‘yordagi talablar mavjud boladi.

Ikkinchi turi – yuzaki tinch oilalar. Bu turdagi oilalarga oila a‘zolari tomonidan bolalarga qo‘yiladigan talablar bir xilda bo‘lmasdan, stixiyali tarzda bo‘ladi. Bunda bolaning imkoniyatlari hisobga olinmaydi. Bolaning hayoti noto‘g‘ri tashkil etiladi. Tarbiyaning bu turida ota-onaga nisbatan hurmatsizlik, ularning talabini bajarmaslik kabi holatlar rivojlanishi mumkin. Yuzaki tinch oilalar bilan ishlashda tarbiyachi ota-ona diqqat-e‘tiborini oiladagi psixologik vaziyatni hisobga olishi lozim.

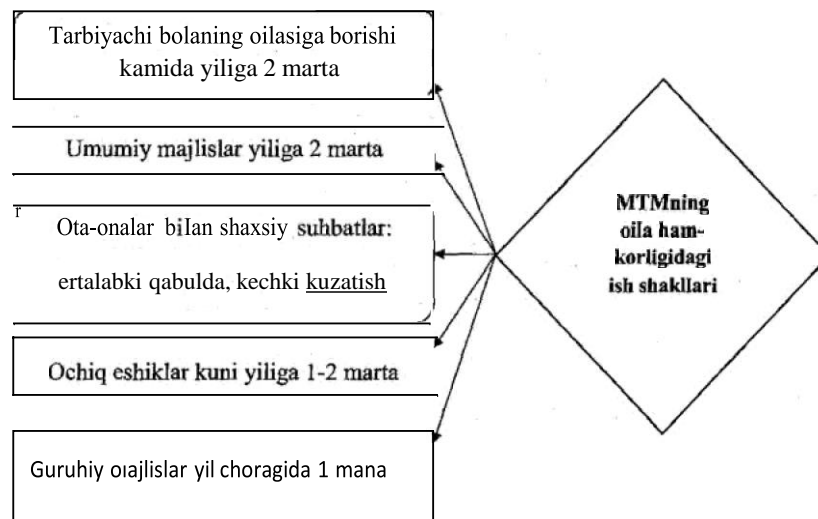
Uchinchi turi. Bunday oilalarga ishlab chiqarish, oilaviy vazifalarga befarq munosabatda bo‘lish, oilaviy an‘analarga e‘tibor bermaslik, uy ishlariga loqayd munosabatda bo‘lish xos bo‘ladi. Bola qo‘rs, qo‘pol, urishqoq bo‘lib qoladi. Kattalar va jamoa tartiblariga bo‘ysunmaydi. “Tarbiyasi og‘ir” bolalarning ko‘p qismi ana shunday oilalarda yetishadi. Zamonaviy sharoitlarda notinch oila muammosi eng dolzarb muammolardandir. Oila maktabgacha ta‘lim yoshidagi bola uchun birinchi ijtimoiy muhitdir. Agar u notinch bo‘lsa, bolaning sog‘lig‘iga ham, uning xulqiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu xildagi oilalarning bolalari taqdiriga ular qatnaydigan maktabgacha ta‘lim muassasasi befarq qaramasligi kerak. Tarbiyachi bolalarning salomatligi, xulqi o‘z tengdoshlari bilan munosabatini doimo kuzatib boradi va kichik insonlar qalbiga qanday kechinmalar yuz berayotganini sezadilar.

To‘rtinchi to‘liqmas oilalar. Bu turdagi oilada ota-onadan biri bo‘lmaydi. Bunday oilalarda ota-onalardan birining yo‘qligini bildirmaslik uchun oila a‘zolaridan har birining bolaga ta‘sirini kuchaytirish, bola o‘zaro munosabatlarda kamchilik sezmasligi uchun bola tarbiyasiga oiladan ketgan a‘zoni boshqa qarindoshlarini jalb qilish muhimdir. Shunday qilib maktabgacha ta‘lim muassasalarida oila bilan ishlash o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lib, oilaning turiga bog‘liq holda o‘tkaziladi. Maktabgacha ta‘lim muassasining oila bilan ishlash tizimida aniq maqsad, mazmun bo‘lishi kerak. Ota-onalar bilan hamkorlik borasida avval erishilgan yutuq va tajribalarning natijalarini tahlil qilib, xilma-xil va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan shakl va usullar yordamida rejali ishlar olib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

XVI. 3. Maktabgacha ta'lim muassasining ota-onalar bilan hamkorlikdagi ishining mazmuni va usullari

MTMning ota-onalar bilan ishlashining jamoa tarzida va yakkama-yakka holda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo'shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishlarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. MTM xodimlarini ota-onalar va oila bilan hamkorlikdagi ishlarining eng keng tarqalgan shakllaridan bir qanchasini keltiramiz:

– Ota-onalar bilan yakkama-yakka ishlash. Ilg'or pedagogik tajribalarning ko'rsatishicha, ishning bu turi katta ahamiyatga ega. Bunda tarbiyachi oila va bolaning shaxsiy xususiyatlarini o'rganib ularni o'zining tarbiyaviy ishida hisobga oladi. MTMlarimiz tajribasida ota-onalar bilan yakkama-yakka olib boriladigan ishlarning turli xil shakllari aniqlangan; oilaga tarbiyachining borishi, ota-onalar uchun suhbat o'tkazish, ularga maslahatlar berish, ota-onalarning MTM hayoti bilan tanishishlari.

– Ota-onalar bilan jamoa tarzida tashkil qilinadigan ishlar. Bular ota-onalarning guruhiy va umumiy majlisi, ota-onalar maktabi, anjumanlar, shanbaliklar, savol-javob kechalari.

– Ko'rsatmali ishlar. Ishning bu turi ko'rgazmali, bolalarning ishlarini namoyish qilish, ochiq eshiklar kuni, pedagogik axborot stendlari, ota-onalar uchun kutubxona oilaviy tarbiyaning barcha masalari bo'yicha materiallar solingan papkalardir.

– Ota-onaga pedagogik ta’lim berish va boshqalarni ko’rsatish mumkin.

– Tarbiyachining oilani borib ko’rishi.

Bola yashab turgan oilani o’rganish ota-onalar bilan yaqin aloqa o’rnatish va ularga yordam, maslahatlar berishning samarali yo’llaridan biridir. Tarbiyachi oilaga tekshiruvchi sifatida emas maslahatchi, do’st va bola tarbiyasiga yordam beruvchi shaxs sifatida boradi. Tarbiyachining oilaga borishidan asosiy maqsad bola yashayotgan sharoitni ko’rish va zarur bo’lsa, ota-onalarga yordam ko’rsatishdir. Oilani borib ko’rish va ota-onalar bilan suhbatlashish katta pedagogik odat bilan o’tkazilishi kerak. Ota-onalar bilan suhbatda bolaning eng yaxshi tomonlari ochib berilsa, ota-onalarning tarbiyachiga bo’lgan hurmati va ishonchi ortadi. Tarbiyachi bolaning uyida ko’rganlarini qayd qilish bilan bir qatorda ularni tahlil qiladi, ota-onalar majlislarida oilaviy tarbiyadagi ijobiy va salbiy tomonlar haqida gapiradi. Ularga o’zining maslahatlarini beradi. Oila tarbiyasidagi ijobiy ishlarni ota-onalar uchun tashkil etilgan testlarda aks ettirish ham mumkin. Oilani borib ko’rgandagi taassurotlarini tarbiyaviy ishlarni hisobga olish ustuniga yozib qo’yishi kerak. Oilaga kamida yiliga 2 marta borib ko’riladi. Tarbiyachining oilaga borishi ota-onalarda pedagogik madaniyatni oshiradi.

Ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlar. Oila bilan shaxsan ishlashning eng keng tarqalgan usuli sifatida qo’llanadigan suhbat bolalarni ertalab qabul qilish va kechqurun kuzatish vaqtida o’tkazilishi mumkin. Ular tarbiyachilar bilan ota-onalarni bir-biri bilan yaqinroq tanishishlariga yordam beradi. Tarbiyachining ota-onalar bilan ertalab o’tkazadigan suhbatlari qisqa muddatli bo’ladi, shuningdek, uning yaqinlarida yaxshi kayfiyat, tarbiyachiga ishonch hissi paydo bo’lishida katta ahamiyatga ega.

Ota-onalardan bola kechqurun qanday kayfiyatda bo’lganini, qanday uxlaganini, bola o’zini qanday sezishini so’rash foydali. Tarbiyachi ota-onalarga bolalarni bugun guruhda nimalar kutishi haqida qisqacha axborot beradi. Bu narsa bolani kayfiyatini ko’taradi, ota-onani xotirjam qiladi. Ota-onalar bilan kechki suhbatlar ham vaqt jihatidan cheklangan, ota-onalar bilan kechki suhbat vaqtida tarbiyachi bolaning tashqi ko’rinishiga taalluqli kamchiliklar aytilishi mumkin. Bolani guruhda kunni qanday o’tkazgani, nimalar bilan mashg’ul bo’lgani, o’zini qanday tutgani, nimaga e’tibor berish kerakligi haqida

axborot beradi. Ota-onalarni bola tarbiyasida yo‘l qo‘ygan biror kamchilik va xatosini tahlil qilish uchun ular bilan yanada mufassal suhbat o‘tkazish zarurati tug‘ilganda vaziyatni tuzatish uchun malakali maslahat hamda tavsiya berish kerak bo‘lganda maslahatlar o‘tkaziladi.

Guruhiy maslahatlar va majlislar. Agar tarbiyachiga aynan bir masala bir nechta ota-onani qiziqtirayotgani ma‘lum bo‘lsa, ular uchun umumiy maslahatlar tashkil etadi. Pedagog maslahatga oldindan tayyorlanadi: zarur adabiyotlarni va ko‘rsatmali materiallarni tanlaydi. Maslahat o‘tkaziladigan aniq vaqt haqida ota-onalarini ogohlantiradi. Bunday maslahatlar onda-sonda va muntazam o‘tkazilishi mumkin. Ota-onalarning guruhiy majlislari zaruriyatiga qarab yil choragida bir marta o‘tkaziladi. Bunday majlislardan maqsad ota-onalarni aniq pedagogik masalalar bilan tanishtirishdir. Ularda mazkur guruhdagi bolalarni tarbiyalash masalalari muhokama qilinadi, guruh ishi bilan bog‘liq tashkiliy masalalar qarab chiqiladi, ota-onalarning bayramda ishtirok etishlari haqida gapiriladi.

Majlislar mavzusini belgilashda va unga tayyorgarlik ko‘rishda ota-onalari taklif etilayotgan bolalarni yoshini hisobga olish zarur. Shu munosabat bilan o‘yin yoki mehnat faoliyatlari haqida masalalar ko‘proq o‘rin egallash mumkin. Ota-onalarning umumiy majlisi maktabgacha ta‘lim muassasalari hamma tarbiyalanuvchilarining ota-onalari uchun yiliga ikki marta o‘tkaziladi. Ular maktabgacha muassasa mudirasi, vrach, tarbiyachilar ishtirokida tashkil etiladi. Umumiy majlislarda ta‘lim-tarbiyaviy ishning yakunlari muhokama qilinadi. Birinchi umumiy majlis o‘quv yili boshida o‘tkazilib, unda mudira ota-onalarni maktabgacha ta‘lim muassasining yillik ish rejasi bilan tanishtiradi. Rejaning oila bilan bog‘liq qismiga aniq to‘xtalib o‘tish lozim. Ikkinchi umumiy majlis o‘quv yili oxirida o‘tkaziladi. Bunda maktabgacha ta‘lim muassasining o‘tgan yildagi ish yakunlari haqida ma‘lumot beriladi. Bolalar muassasida tarbiyalanuvchilarning yashash sharoitlarini yaxshilashda ota-onalarning qo‘shgan hissalarini ta‘kidlab o‘tiladi. Umumiy majlislarda bolalar muassasasi jamoasi qanchalik katta va murakkab ishni bajarishni va bu ishda qanday yordam berish kerakligini ishonchli tarzda ko‘rsatishi kerak. Majlislarda pedagog ma‘ruzasining hajmi 20-25 minutga mo‘ljallanadi.

Ota-onalar bilan MTM xodimlarini birgalikdagi faoliyatini tashkil etish va uning mazmuni MTM dagi sharoitlarga bog'liqdir. Birgalikdagi faoliyat kerakli darajada amalga oshiriladigan joyda o'zaro yordam, bir-birini tushunish, topshirilgan ishga javobgarlik holati vujudga keladi. Ota-onalar MTM maydonini ko'kalamzorlashtirish, xonalarni qish mavsumiga tayyorlash, sog'lomlashtirish ishlarini o'tkazishda yordam ko'rsatishlari, bolalarga bayram kostyumlari tayyorlashda, bolalarni sayohatga kuzatib borishda ishtirok etishlari mumkin. Agar ota-onalar orasida fotosuratchilar, tikuvchilar, rassomlar bor bo'lsa, ular MTMga bevosita yordam ko'rsatishlari kerak. Ota-onalarning ishi ijtimoiy xarakterga ega va ixtiyoriylikka asoslangan bo'lishi kerak. Birgalikdagi ishni to'g'ri tashkil etish uchun yillik reja tuziladi va ko'rinadigan joyga ilib qo'yiladi. Ota-onalardan qaysi kunlari MTMga kelib yordam berishlari mumkinligini so'rash lozim.

Ochiq eshiklar kuni ota-onalar bilan ishlashning samarali shaklidir. Ochiq eshiklar kuni jamoaning o'z kalendar yillik rejasi bo'yicha har bir yosh guruhning ma'lum rejimi bo'yicha odatdagi mehnat kunidir. Bunday kunlarni yiliga 1-2 marta o'tkazish tavsiya qilinadi. Ochiq eshiklar kunini o'tkazish zarur. Ya'ni ota-onalarga bolalarni jismoniy chiniqtirish, ovqatlantirish, mashg'ulotning borishi, sayr haqida ko'pgina narsalarni ko'rish imkoniyatiga ega ekanliklari haqida ma'lum qilinadi.

Ota-onalarga esa quyidagilar eslatiladi: bolalar bilan oddiy munosabatda bo'lish, ularning faoliyatida imkon boricha ishtirok etish, tarbiyachiga xalaqit bermaslik, farzandiga tanbeh bermaslik (mashg'ulotlar o'tkazilayotganda).

Ochiq eshiklar kunini o'tkazishga tayyorlanayotganda fotosuratchini taklif etish, keyinchalik esa "Ota-onalar – bizning mehmonimiz", "Bizda ochiq eshiklar kuni" mavzusida fotoko'rgazma tashkil etish mumkin. Bu ochiq eshiklar kunida qatnasha olmagan ota-onalarda qiziqish uyg'otadi.

Ota-onalar qo'mitasi va jamoachilik bilan ishlash. Har bir MTMda ota-onalar qo'mitasi bo'lib "Maktabgacha ta'lim muassasasi nizomi" bo'yicha tashkil etiladi. Ota-onalar qo'mitasi ishning vazifalari va mazmuni uning huquqlari, hisoboti va ish yuritishi ota-onalar qo'mitasi haqidagi "Nizom"da aks ettiriladi. Bu qo'mita ota-onalarning umumiy majlisida bir yil muddatga saylanadi. Uning

tarkibiga har bir guruhdan 1-2 vakil kiradi. Ular orasidan rais va kotib saylanadi. MTM rahbari va pedagogik jamoa ota-onalar qo‘mitasiga faol tarbiya masalalarida uzoq bo‘lmagan kishilar tarafdoridir. Tarbiyachilar u yoki bu oila qanday ota-onalar qo‘mitasiga a‘zo bo‘lgandan so‘ng MTMga ota yoki ona qanday yordam berishi mumkin, ular jamoa tarbiyasi hayoti bilan qiziqishadimi, MTMda bo‘lish kerakligi haqidagi mashg‘ulotlar tartibini kuzatish, sayr qilishda ishtirok etish haqidagi taklifga labbay deb javob berishadimi, degan savollarga javob berishlari kerak. Ota-onalar qo‘mitasini unda ishlashni xohlovchi ota-onalardan ham saylash mumkin. Bunday ota-onalar odatda, samarali qiziqib ishlaydilar. Ota-onalar qo‘mitasi ota-onalarning umumiy majlisiga hisob beradi, unga avval qabul qilingan qarorlarning bajarilishi haqida hisobot beradi. Ota-onalarning umumiy majlisiga hisob beradi. Ota-onalar qo‘mitasining faoliyati MTMning yillik rejasiga mos holda rejali ravishda olib borilishi kerak. Qo‘mita ishini mudiri boshqarib boradi. Uning niajlislari kamida ikki oyda bir marta o‘tkazilishi kerak.

MTMning ota-onalar bilan ishining yillik rejasi :

- umumiy majlislar;
- ota-onalar bilan axloqiy va jismoniy tarbiya masalalarida olib boriladigan ish;
- “Bolalarning tabiat qo‘ynidagi mehnati – axloqiy tarbiyaning vositasidir” degan mavzuga alohida e‘tibor berish;
- ota-onalarni MTM ishiga yaqinlashtirish, ularni MTMdagi tarbiyaviy ishlar bilan keng tanishtirish.

Quyidagilar ota-onalar e‘tiborida bo‘lmog‘i kerak:

- navbatchilikni tashkil etish;
- shanbaliklar uyushtirish;
- ochiq mashg‘ulotlarda qatnashish;
- guruh majlislarida qatnashish;
- individual suhbatlar, maslahatlar.
- oilalarni borib ko‘rilganda bolalar mehnat faoliyatlariga alohida e‘tibor berish (bola yoshiga mos holda).

Umumiy majlislar:

1. MTM va oilada bolaning axloqiy tarbiyasi. Mavzu bo‘yicha ota-onalar chiqishlarini tayyorlash.
2. Bola tarbiyasida ota-onalar obro‘yi. Ma’ruza mavzusi bo‘yicha tayyorlangan ota-onalar chiqishlari.

- a) Yoz paytida MTM hovlisida tarbiyaviy ishlar (bunda mehnat tarbiyasi masalalariga alohida e'tibor beriladi).
- b) Yoz sharoitida sog'lomlashtirish tadbirlari (shifokor axboroti).
- v) Bolalarni ekskursiyaga olib chiqish bilan bog'liq tashkiliy masalalar.
- a) Bolalar bilan o'tkazilgan yozgi sog'lomlashtirish ishlarining yakuni.
- b) Ota-onalar qo'mitasi ishining hisoboti.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbekistonda oilalar farovonligini oshirish maqsadida qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
2. Oilada bolani to'g'ri tarbiyalash shart-sharoitlari deganda nimani tushunasiz?
3. MTMning oila bilan ishlash shakllaridan misol keltiring.
4. Ota-onalar majlisi kim tomonidan o'tkaziladi?
5. Ota-onalar qo'mitasga kimlar saylanadi?

**XVII. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM
TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL
ETISH**

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: MTTda bolalar hayotini tashkil etish, bolalar faoliyatida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish va rahbarlik qilish, kunning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish.

**XVII.1. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni
rivojlantirishni tashkil etish**

MTMda bolalar hayotini tashkil etish. Fiziologiya, gigiyena, psixologiya, pedagogika sohasida olib borilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasida MTMda kichkintoylar hayotini tashkil etishning quyidagi prinsiplari yuzaga keldi:

- ◆ Har bir yosh guruhda bolalarni jamoatchilik ruhida tarbiyalash va bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish.
- ◆ Bolalarni yosh guruhlariga taqsimlashda har bir guruhga faqat bir xil yoshdagi bolalarni tanlash va shunga qarab ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish.
- ◆ Bolalarning har xil faoliyat bilan shug'ullanishlari va bir-birlari bilan muloqotga kirisha olishlari uchun zarur moddiy muhitni

yaratish. Buning uchun guruh xonasi va maydonchani gigiyenik, pedagogik, estetik talablar darajasida kerakli asbob- anjomlar bilan ta'minlash.

- ◆ Bolalarning yoshiga mos kun tartibiga rioya qilish va uning barqarorligini ta'minlash.
- ◆ Bolalar shaxsini shakllantiradigan faoliyat turlarini (o'yin, mehnat, ta'lim) tashkil etish va bu faoliyatlar uchun kun tartibidan ma'lum vaqt ajratish.
- ◆ Bolalarning har xil faoliyatlarini ilmiy asoslangan prinsiplar asosida almashtirib borish MTMning har xil yosh guruhlarida bolalar hayotini to'g'ri tashkil etish.
- ◆ Bolalar faoliyatida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish va rahbarlik qilish

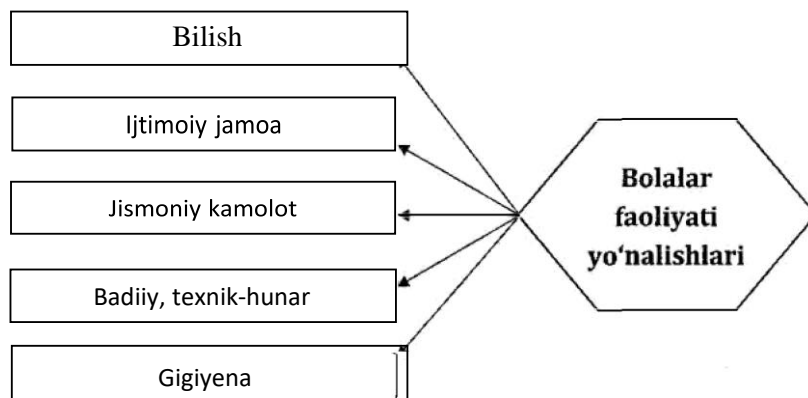
Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir.

Tarbiya masalalari ta'lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg'ulotlarda ta'lim berish orqali, ijodiy va qoidali o'yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, ularning o'z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali, o'z-o'ziga xizmat qilish, sayrlar o'tkazish, gigiyenik tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish MTMdagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

MTMning pedagogik jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va u kundalik hayotda, o'yinda, mehnatda, mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutqni o'stirish va savod o'rganish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko'nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar MTM dasturida belgilab berilgan bo'lib, u bolalarning umumiy rivojlanishida va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda ta'lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib ma'lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo'ladi.

Dasturda har bir yosh guruhida hafta davomida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar soni va har bir mashg‘ulot qancha davom etishi belgilab qo‘yilgan. Tarbiyachi mana shunga asoslanib, o‘zining haftalik mashg‘ulotlar jadvalini tuzib oladi, bu ta‘limning hamma bo‘limlari bo‘yicha belgilangan ta‘lim-tarbiya ishlarini to‘g‘ri taqsimlash va bir xilda amalga oshirishga imkon yaratadi. Mashg‘ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

- ◆ Dasturning hamma bo‘limlari bo‘yicha mashg‘ulotlarni haftaga teng taqsimlash.
- ◆ Haftaning birinchi va oxirgi kuniga osonroq mashg‘ulotlar qo‘yiladi.
- ◆ Haftaning seshanba, chorshanba va payshanba kunlarida bolalardagi aqliy faoliyat tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.
- ◆ Kun davomida birinchi bo‘lib bolalardan aqliy zo‘r berishni ko‘proq talab etadigan, kam harakatli mashg‘ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishtirish, ona tili, matematika). Ikkinchi mashg‘ulotga yengilroqlari: tasviriy faoliyat, jismoniy tarbiya, musiqa mashg‘uloti va shunga o‘xshashlar rejalashtiriladi.

Kun davomida mashg‘ulotlar quyidagicha tartibda almashtirib boriladi: matematika va jismoniy tarbiya, ona tili va tasviriy faoliyat va hokazo.

Mashg‘ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dastur materialini yengilroq o‘zlashtirib olishiga imkon yaratadi.

O‘yin bolalarning muhim faoliyati hisoblanadi. U bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishida, shaxs sifatida shakllanishida va bolalar jamoasining tashkil topishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yin bolaga quvonch bag‘ishlaydi, ijobiy his va kechinmalarini, hayotdan olgan taassurotlarini aks ettiradi. O‘yin mazmuni bola shaxsining shakllanishiga muhim ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun kattalar bolalar o‘yiniga rahbarlik qilayotib, ularda tevarak-atrofdan olayotgan taassurotlari ijobiy tomonini aks ettirish xohishini uyg‘otishlari kerak.

Tarbiyachi bolalar o‘yiniga rahbarlik qilar ekan, ularning tevarak-atrofdagi hayot to‘g‘risidagi bilimlarini boyitadi (bu orqali o‘yin mavzusi, mazmuni, syujeti boyiydi), bolalarning axloqiy hislarini, o‘zaro ijobiy munosabati va odatlarini tarbiyalaydi. O‘yindan bolalardagi o‘zaro o‘rtoqlik, do‘stlik, bir- biriga yordam ko‘rsatish xislatlarini tarbiyalashda va bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida foydalanadi.

Bolalarning o‘yin bilan shug‘ullanishi va mehnat qilishlari uchun kerakli materiallar bilan ta‘minlanadi, shu orqali bolalar o‘yining mehnat bilan uyg‘unlashib ketishiga erishiladi.

Tarbiyachi bolalarning syujetli-rasmlı o‘yinlarining hamma xilini syujetli-rolı, qurılısh drammalashtirilgan tabiiy materiallar bilan o‘ynaydigan qilib tashkil etadi. Bolalarga o‘yin harakatlarini o‘rgatadi, tengdoshlari bilan bo‘ladigan munosabatlarda haqqoniylik prinsipiga rioya qilishni uqtiradi. Shu bilan birga u bolalardagi ijodkorlik, tashabbuskorlik, faollik va boshqa xislatlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ijodiy o‘yinlar ertalabki qabul paytida, kunning birinchi-ikkinchi yarmidagi sayrda, ya’ni mashg‘ulotdan tashqari hamma vaqtda tashkil etilaveradi.

Mashg‘ulotlarda va mashg‘ulotdan tashqari vaqtda o‘ynaladigan didaktika –harakatli o‘yinlar muhim rol o‘ynaydi. Tarbiyachi bolalarning sensor rivojlanishini, aqliy tarbiyasini, bilish jarayonlarini didaktik o‘yinlar orqali amalga oshiradi. Harakatli o‘yinlarda bolalarning jismoniy madaniyatini tarbiyalash uchun yaxshi shart-sharoit yaratish kerak.

Harakatli o‘yinlar ertalabki va kechki sayr soatlarida tashkil etilib, kuniga 1-2 marta butun guruh yoki guruhcha bilan o‘tkazilishi kerak. O‘rta va katta guruhlarda turli xil sport o‘yinlari o‘tkazib turiladi.

Hamma o'yinlar uchun kun tartibidan vaqt ajratish va kerakli materiallar bilan ta'minlash tarbiyachining zimmasiga yuklatilgan.

Kun davomida bir necha marta: ertalabki qabul vaqtida, ertalabki va kechki sayrda bolalarning mustaqil faoliyatlari tashkil etiladi. Bolalar o'zlariga tanish bo'lgan didaktik va harakatli o'yinlarni o'ynaydilar, xohlagan rasmlarini chizadilar, xohlagan narsalarini (plastilindan) yasaydilar, kitoblar, rasmlarni tomosha qiladilar, xohlagan badiiy asarlarini tinglaydilar.

Bolalarning mustaqil faoliyati ular uchun dam olish soati hisoblanadi, ammo ish bilan bir vaqtda bolalarning o'z-o'zini tashkil eta bilish qobiliyati o'sishiga, xulq, madaniyati, irodaviy sifatlarining tarbiyalanishiga, jamoa munosabatlarining shakllanishiga yordam beradi. U har xil faoliyatlarda bolalardagi o'ziga xos ijodkorlikning rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. Shuning uchun bolalarning mustaqil faoliyatiga ham tarbiyachining rahbarlik qilishi taqozo etiladi, chunki xohlagan ishi bilan shug'ullanishiga imkon yaratish, kerakli material va asbob-uskunalar bilan ta'minlashda, yordam berishda, tarbiyachining maslahati lozim bo'ladi.

Kun davomida sistemali ravishda mehnat faoliyati tashkil etilib, bolalar kattalarning mehnati bilan tanishtirib boriladi. Bu ish mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, maqsadli sayrlarda, bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatida amalga oshiriladi. Bunda bolalarning asosiy e'tibori mehnatning insonlar uchun foydasiga, uning xilma-xilligiga, axloqiy munosabatlariga qaratiladi.

Bolalarning ovqatlanishga, mashg'ulotga tayyorlanishlari, tabiat burchagida navbatchilik vazifasini bajarishlari, ularda topshiriqqa nisbatan javobgarlik hissini rivojlantiradi, shu bilan birga ijtimoiy his va munosabatlarni shakllantiradi.

Navbatchilik ikkinchi kichik guruhda yilning ikkinchi yarmidan boshlanadi va hamma yosh guruhlarida davom etadi. Katta guruh bolalarining qo'l mehnati, tabiatdagi mehnati, xo'jalik-maishiy mehnatlari har kuni ertalabki soatda, ertalabki va kechki sayrda sistemali ravishda tashkil etib boriladi. Haftasiga bir marta butun guruh ishtirokida bolalarning jamoa mehnati tashkil etiladi, mashg'ulotlarda qo'l mehnatining yangi turi o'rgatiladi. Mehnat jarayonida bolalarning mehnat qilish malaka va ko'nikmalari takomillashadi, kuzatuvchanligi rivojlanadi, qiziqishlari ortadi,

mehnatsevarlik, javobgarlik, burch hissi kabi axloqiy sifatlari shakllanib boradi.

Bolalarning mehnat faoliyatini ularning jismoniy va aqliy faolligini o‘stiradigan qilib tashkil etilishi kerak. Buning uchun ularni hamma kerakli materiallar va mehnat qurollari bilan ta‘minlash lozim. O‘z-o‘ziga xizmat bolalar mehnatini tashkil etish shakllaridan biri hisoblanadi.

Kichkina guruhdan boshlab bolalar mustaqil kiyinish va yechinishga o‘rgatiladi. Katta guruh bolalari o‘zlarini har doim batartib (tashqi ko‘rinishi, sochi, kiyimlari, oyoq kiyimi) tutishlari kerak. Ular o‘yinchoqlarni, kitoblarni, ish qurollarini o‘yin va mashg‘ulotdan keyin joy-joyiga yig‘ishtirib qo‘yadilar. Har kuni ertalabki mashg‘ulotdan keyin, kunduzi uyqu, kechki nonushtadan keyin sayr uyushtiriladi. Sayrda ijodiy o‘yinining hamma turlari, bolalarga tanish va yangi qoidali o‘yinlar tashkil etiladi. Bolalarning o‘yin, mehnat, mustaqil faoliyatlariga rahbarlik qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyachi bolalarning xilma-xil mustaqil faoliyatlari uchun shart-sharoit yaratadi, kerakli material, asbob-anjomlar, o‘yinchoqlar bilan ta‘minlaydi, maydonchada, guruh xonasida o‘yin uchun joy tayyorlaydi. O‘yin va mashg‘ulotlar o‘tkaziladigan joy gigiyenik jihatdan talabga javob berishi (yorug‘, ozoda, yaxshi shamollatilgan, nam latta bilan pollari artilgan, havo temperaturasi normal bo‘lishi) kerak. Sayrda tabiatni, kattalar faoliyatini, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatish imkoni yaratiladi. Sayr boshlanishida bolalarning mustaqil xatti-harakat qilishlari, yugurish, o‘tirish, gaplashish va tomosha qilish uchun sharoit mavjud bo‘ladi. Keyin harakatli o‘yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, mehnat, kuzatish, turli-tuman ijodiy o‘yinlar tashkil etiladi.

MTMda bolalar turmushini tashkil etishga katta e‘tibor beriladi. Har bir yosh guruhida tashkil etilgan kun tartibi bolalarning uyquga, ovqatlanishga, faol mehnat qilishga bo‘lgan talabini to‘la qondirishi, bolalarda ijobiy hissiy kayfiyatni saqlash, bolalar va kattalar o‘rtasida to‘g‘ri munosabat o‘rnatish uchun kerakli shart-sharoit yaratilishi kerak.

Amalga oshiriladigan tadbirlarda tarbiyachi bolalarda madaniy-gigiyenik malakalarni, ijtimoiy xulqni, xatti-harakatlar madaniyatini tarbiyalab boradi.

Bolaning sog‘lom bulib, to‘g‘ri rivojlanishi uchun tinch va chuqur, kerakli uyqu muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi guruh xonasida bolalarni uyquga yotqizgandan keyin xonaning shamollatilgan bo‘lishini, tinchlikni ta‘minlaydi. Bolalarning uyg‘onganlarini sekin-astalik bilan turg‘azish kerak.

Bola organizmining o‘zgaruvchan tashqi ta‘sirlarga chidamliligini oshirish maqsadida har xil chiniqtiruvchi tadbirlar – havo, quyosh, suv vannasi bilan chiniqtirish amalga oshiriladi. Bunga chiniqtiruvchi tadbirlar vaqtini sekin-asta ko‘paytirib borish, suv temperaturasini pasaytirib borish, kunduzi uyquni ochiq havoda tashkil etish, bolalar kiyimlarini yengillatib borish orqali erishiladi. Bolalarning kunduzi va kechki soatlarda ochiq havoda bo‘lishlarini ta‘minlash ularning sog‘lom, barkamol bo‘lib o‘sishlarida katta ahamiyatga ega.

Bolalarning ochiq havodagi faoliyatlarini qiziqarli va maroqli o‘tishini ta‘minlash uchun mar xil o‘yinlar, sport, ermak o‘yinlari, kuzatish va mehnat faoliyatlariga kerakli shart- sharoit yaratiladi.

XVII. 2. Kunning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish

Bolalar hayoti kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi kun tartibiga binoan tashkil etiladi. Buning uchun hamma zarur shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Kichik guruh bolalarining ko‘p vaqti guruh xonasida o‘tadi. Yaxshi jihozlangan xona, o‘yinchoq va qo‘llanmalarni to‘g‘ri tanlash bolalarning to‘laqonli hayot kechirishining asosiy sharti hisoblanadi. Guruh xonasidagi o‘yinchoqlar bu yoshdagi bolalarning 3-4 ta bo‘lib o‘ynashlarini e‘tiborga olib joylashtirilishi, “Oila”, “Bolalar bog‘chasi” va shunga o‘xshash o‘yinlarni o‘ynashlari uchun o‘yinchoq burchagi tashkil etilishi, unda yana qurilish materiallari, harakatlanuvchi o‘yinchoqlar ham bo‘lishi kerak, qolgan o‘yinchoqlar, rasmlar shkaflarga bolalar bemalol oladigan qilib joylashtirishi lozim. Xonada bolalarning polda mashina, aravachalarni bemalol yurgiza olishlari va yirik qurilish materiallari bilan o‘ynashlari uchun ham joy ajratilishi kerak. Harakatlarni rivojlantiruvchi jihozlar binoning maxsus xonalarida saqlanadi va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlaridagina olib chiqiladi. Maydonchaga qum yashiklari, bolalarning sakrashlari, tirmashib chiqishlari uchun kerakli jihozlar, qorda, muzda uchishlari uchun chanalar qo‘yiladi.

Kichik guruh bolalari uchun ham xuddi birinchi kichik guruhnikidek muhit tashkil etiladi. Bundan tashqari, kuzatish va mehnat uchun tabiat burchagiga akvariumda balki, to'rlarda qushlar va mayda hayvonlar joylashtiriladi. Guruh xonasidan kitob javoni uchun joy ajratiladi. MTM maydonchasida sport o'yinlari bilan shug'ullanish uchun maxsus joy bo'ladi, u kerakli anjomlar bilan jihozlab qo'yiladi: velosipedda uchish uchun yo'lka, tirmashib chiqish uchun jismoniy tarbiya narvonchalari, muvozanatni saqlash uchun ma'lum balandlikda yotqizilgan g'ola va shunga o'xshashlar bo'ladi. Olib chiqilgan o'yinchoqlarni o'ynash uchun maxsus stollar, o'rindiqlar, suv bilan o'ynash uchun maxsus idish, qum yashigi bo'lishi kerak.

O'rta guruh xonasi uxlash xonasi, hojatxona va yechinish xonasiga ega bo'lishi kerak. Guruh xonasi bir necha bo'limdan iborat bo'lishi kerak. Birinchi o'yin bo'limida qo'g'irchoq bilan o'ynash uchun hamma kerakli narsalar joylashtirilgan shkaf bo'ladi. Ikkinchi o'yin bo'limida qurilish materiallari qo'yiladigan shkaf va ular bilan o'ynash uchun joy ajratiladi. Shu xonaning yana bir qismida bolalarning badiiy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanishlari uchun kerakli materiallar qo'yiladi. Kitob burchagi va stol usti bosma o'yini bilan shug'ullanishlari uchun o'yin burchagida tinchroq joyni ajratish kerak. Tabiat burchagini derazalarga yaqinroqda joylashtirgan ma'qul. Xona amaliy san'at asarlari va ko'kalamzorlashtiruvchi o'simliklar bilan bezatiladi.

Maydoncha boshqa maydonchalardan yashil, manzarali o'simliklar bilan to'silib, jismoniy mashqlar va sport ermak o'yinlari uchun kerakli asboblardan jihozlanadi.

Katta guruh o'yin bo'limlari bolalarning yoshiga mos holda, o'rta guruh xonasi kabi jihozlanadi. Guruh xonasida yana mashg'ulot o'tkaziladigan bo'lim ajratiladi va u yerga tarbiyachining stoli, ekran, shkaf, doska joylashtiriladi. Bolalarning mustaqil o'ynashlari uchun hamma kerakli materiallar ular bemalol foydalana oladigan qilib joylashtirilishi kerak (stollar, o'yinchoqlar solingan qutichalar, vitrina shkafi, tokchalar va boshqalar). Tabiat burchagi, qo'l mehnati bilan shug'ullanadigan burchak, kitob burchagi, tasviriy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanadigan burchak, musiqaviy faoliyat burchaklari bo'lishi kerak. Bulardan tashqari bolalar bemalol, erkin harakat qilishlari uchun kattagina bo'sh joy bo'lishi zarur. Maydonchada sport

o'yinlari, yugurish, sakrash, tirmashib chiqish, irg'itish uchun katta joy ajratiladi. Syujetli o'yinlar uchun o'yinchoqlar ham bo'ladi.

Tayyorlov guruhi. Bu yerdagi mashg'ulot o'tkaziladigan bo'limda katta guruhdagi singari bolalar uchun ikki kishilik stollar qo'yiladi. Guruh xonasidagi jihozlar zarurat tufayli shug'ullanganda o'yinga joy bo'shatish maqsadida boshqa tomonga surib qo'yadigan qilib joylashtiriladi. Maydonchada sport o'yinlari va har xil o'yinlar uchun joy ajratiladi, gulxona va poliz tashkil etilib, u yerda bolalar o'zlari gul va sabzavotlarni yetishtiradilar.

Bolalar hayotini tashkil etishga qo'yiladigan talablar. Kunning birinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish, bolalarning MTMda 9-10 soat bo'lishi kun tartibida belgilab qo'yilgan. Bunda ertalabki qabul muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachi bolalarning MTMdagi vaqti qiziqarli, sermazmun o'tishini ta'minlaydi.

Buning uchun ertalab bolalarni ochiq chehra bilan kutib oladi, ota-onalari bilan xushmuomala, xayrixoh munosabatda bo'ladi. Ertalabki qabul vaqtida ijodiy o'yinning hamma turlari tashkil etiladi, tabiat burchagida kuzatish, bolalarning guruh xonasidagi, ovqat va mashg'ulotlardagi navbatchiliklari, nonushtadan oldin ertalabki gimnastika va yuvinish tashkil etiladi. Nonushta vaqtida tarbiyachi bolalarning ovqatlanish madaniyatini nazorat qilib turadi.

Nonushtadan keyin dasturda ko'rsatilgan vaqt mobaynida mashg'ulot o'tkaziladi. Mashg'ulotgacha va mashg'ulot o'rtasida o'yinlar tashkil etiladi. Qanday o'yin o'tkazilishi mashg'ulotning mazmuni va xususiyatiga bog'liq. Bolalar o'tirib shug'ullanadigan mashg'ulotdan oldin harakatli o'yinlar, jismoniy tarbiya va musiqaviy mashg'ulotdan oldin tinch o'yinlar o'ynashadi. Mashg'ulotdan keyin sayr o'tkaziladi. Tarbiyachi tevarak-atrofdagi tabiatni, kattalar mehnatini, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatishni tashkil etadi. Harakatli o'yinlar o'tkazadi, mustaqil o'yin o'tkazishni taklif etadi. Mana shu vaqt ichida bolalarning mustaqil faoliyatlari, mehnat, didaktik o'yinlar, ijodiy o'yin turlari bilan shug'ullanishlari uchun katta e'tibor beriladi. Maqsadli sayrlar uyushtiriladi. Sport o'yinlari va mashqlar, jismoniy dam olish va shunga o'xshashlar bolalarning harakat faolligini o'stirishga ham katta ahamiyat beriladi.

XVII. 3. Pedagogik jarayonni rejalashtirish vazifalari

Maktabgacha ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiyaviy ishni rejalashtirish pedagoglar, tarbiyachi-metodist, mudira faoliyatining muhim turlaridan biridir.

Rejalashtirish ta'lim-tarbiyaviy ishning zarur sharoit, foydalanadigan vosita, ishning usul va metodlarini ko'rsatib, ta'lim-tarbiyaviy ish dasturini amalga oshirish tartibi, izchilligini oldindan aniqlashdir.

Maktabgacha pedagogika maktabgacha ta'lim muassasasi ishini rejalashtirish mumkinligini va zarurligini ta'kidlab, bunda u inson shaxsining shakllanishida ijtimoiy omillar, muhit va tarbiyaning muhim ahamiyatga egaligi haqida asosiy qoidalarga tayanadi. Rivojlanishning asosiy omili bo'lgan tarbiya jarayonida bilim, aqliy va amaliy malakalar hamda harakat usullarini bola tomonidan egallanishi amalga oshiriladi. Tarbiyaning mazmunini uning maqsadi belgilaydi. Rejalashtirishning maqsadi "Maktabgacha ta'lim muassasasi ta'lim-tarbiya dasturi"ning bajarilishini ta'minlashdir.

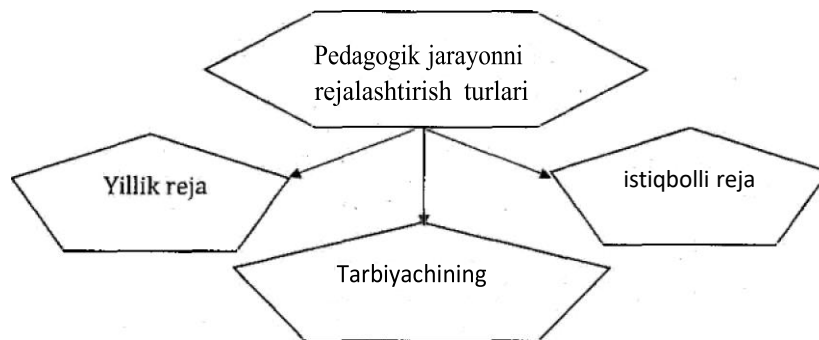
Pedagogik jarayonni yagona bir butun sifatida tashkil etish vazifasi rejalashtirishda yetakchi hisoblanadi.

Rejalashtirish pedagogik jarayonni yaxlit tashkil etishda bolalar jamoasi va ayrim bolalarni tarbiyalash vazifasini aniqlashga, bolalarni yoshga ko'ra pedagogik ta'sir mazmunini va usullarini tanlashga, bolalar hayoti, faoliyat turlari, rahbarlik metodlari va shu kabilarni tashkil etishning turli shakllaridan foydalanishga yo'llangan bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiya ishlarini rejalashtirish murakkab bo'lib, tarbiyachidan bolalarning ruhiy fiziologik taraqqiyot darajasi to'g'risidagi bilimlarni, ta'lim-tarbiya dasturini, ta'lim va tarbiyaning metod va usullarini bilishni taqozo etadi.

Reja bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlariga oldindan puxta tayyorgarlik ko'rish metod va usullarni yaxshilab o'ylab olish, kerakli material va jihozlarni tayyorlash imkonini yaratadi. Tarbiyachi rejalashtirgan hamma ishlar har bir bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashi lozim. Shu bilan birga reja qotib qolgan narsa bo'lmay, vaziyatdan kelib chiqib, unga o'zgarishlar kiritish mumkin.

Shuning uchun MTMda bir-birini to'ldiradigan bir necha xil reja tuziladi:

MTMning yillik rejasi, istiqbol rejasi va tarbiyachining kalendar rejasi. Yillik reja asosan MTM mudirasi, metodist tarbiyachilar tomonidan tuzilib, bolalar muassasasida amalga oshiriladigan barcha ishlarni o‘z ichiga oladi.

Istiqbol rejasi 1-3 oyga mo‘ljallangan bo‘lib, undan ko‘zlangan asosiy maqsad bolalar bilan olib boriladigan ta’lim- tarbiya ishlarini tartibga solish va uning ma’lum maqsadga qaratilgan va samarali bo‘lishini ta’minlashdir. Unda “MTMda ta’lim-tarbiya dasturi”ning hamma bo‘limlari o‘z aksini topadi. Istiqbol rejasida dasturning hamma bo‘limlari bo‘yicha amalga oshirilishi lozim bo‘lgan ta’lim-tarbiya ishlari tizimi bolalar faoliyatining hamma turlarida aniq mavzular bo‘yicha belgilab chiqiladi.

Kalendar reja 10-12 kunga tuziladi hamda kun davomida amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya mazmunini aks ettiradi. Uni tuzishda dastur talablari, bolalarning rivojlanish va tarbiyalanish darajalari, maktabgacha ta’lim muassasasining ish sharoiti hisobga olinadi. Kalendar rejaga bolalarning aniq bilim va tasavvurlarni egallash jarayoni va ularda tevarak-atrofdagi narsa va buyumlar to‘g‘risida umumlashgan bilimlarni shakllantirish, bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatlarni o‘stirish, axloqiy ongini shakllantirish, axloqiy xulq, odat va malakalarni egallashi va boshqalar kiradi.

MTM tarbiya dasturini yaxshi bilish kalendar rejani muvaffaqiyatli tuzishning asosiy garovidir. Pedagog va psixolog olimlar olib borgan ilmiy tadqiqot ishlarining xulosalari bolalarning malaka va ko‘nikmalarni egallashi ma’lum yosh bosqichida yuzaga kelishini ko‘rsatdi.

Tarbiyachi xuddi mana shu davrni qo‘ldan boy bermay, bolani har tomonlama rivojlantirishga erishmog‘i zarur. Tarbiyachi o‘zi ishlayotgan guruh, shuningdek, o‘zidan oldingi va keyingi guruhlar

dasturi talablari va mazmunini yaxshi bilishi kerak. Masalan, dasturning kichkina guruh bolalarini tevarak-atrof bilan tanishtish bo'limida bolalarni hayvonlar, o'simliklar va shunga o'xshashlar to'g'risidagi eng oddiy bilim va tushunchalar bilan tanishtirish vazifasi belgilangan.

O'rta guruhda dastur bo'yicha bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish va narsa-buyumlarga, voqea-hodisalarga nisbatan qiziqishini o'stirish va shu asosda eng oddiy tasavvur va tushunchalar hosil qilish, eng muhimi esa, kuzatuvchanlikni, narsa va buyumlar, voqea-hodisalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni topa bilishga o'rgatish bosh vazifa hisoblanadi. Katta va tayyorlov guruhi bolalarini narsa-buyumlar, voqea-hodisalar to'g'risidagi haqiqiy tasavvur va tushunchalarini, ularning tabiiy sabablar bilan bog'liq ekanligini shakllantirish dasturning muhim vazifasidir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun dasturni yaxshi bilishning o'zi yetarli emas, shu bilan birga, har bir bolaning shaxsini rivojlantirish yo'llarini yaxshi bilish, bolaning bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab olish qobiliyati har xilligini ham e'tiborga olish kerak.

Tarbiyachining ishini muvaffaqiyatli rejalashtirishning yana bir zarurati uning metodik qo'llanma, pedagoglar kengashi, metodik birlashma, kurslarda va shunga o'xshashlardan olgan tavsiyalardan keng foydalanishidir.

Kalendar rejani guruhda ishlovchi har ikkala tarbiyachi birgalashib bamaslahat tuzishlari lozim. Tarbiyachilar vaqti - vaqti bilan bolalarning ishlarini tahlil qilib borishlari lozim. Kalendar reja bir-ikki haftaga tuziladi va tarbiyachining majburiy hujjati hisoblanadi. Dasturga muvofiq hamma ta'lim-tarbiya ishlari bolalar faoliyatining barcha turlari: o'yin, mehnat, maishiy faoliyat va mashg'ulot orqali amalga oshiriladi. Kalendar rejaning mazmuni bolalar faoliyatining hamma turlarida aks ettiriladi. Kalendar rejani tarbiyachi kun tartibiga binoan tuzib chiqadi. Bolalarning o'yini ham, mehnat mashg'uloti ham, maishiy faoliyati ham tarbiyachining har kungi kalendar rejasidan o'rin olishi lozim.

Kalendar rejaning mazmuni va shakli bolalarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib shakllanishi qay darajada borayotganligiga qarab baholanadi.

Ertalabki soatlarni rejalashtirish. Ertalabki soatlarda quyidagilar rejalashtiriladi:

- ◆ bolalarning og‘zaki nutqini tuzatish va rivojlantirish;
- ◆ kitoblar, o‘yinchoqlar, bolaning dam olish kunini qanday o‘tkazgani, uning oila a‘zolari – ota-onasi, opa-singlisi, aka-ukasi va shunga o‘xshashlar to‘g‘risida jamoa tarzida va yakka tartibda suhbatlar o‘tkazish;
- ◆ albomlar, jurnallar, yangi kitoblar, rassomlarning yangi asarlarini ko‘rish;
- ◆ she‘rlarni takrorlash;
- ◆ to‘g‘ri talaffuz qilishga o‘rgatish, nutqning grammatik tuzilishini shakllantiruvchi didaktik o‘yinlar;
- ◆ tovushlarni to‘g‘rilash bo‘yicha yakka tartibda shug‘ullanish.

Bolalarni kattalik, rang, vaqt, fazoviy masofa bilan tanishtirish bo‘yicha didaktik o‘yinlarni rejalashtirish (kichik va o‘rta guruhlarda):

- ◆ Bolalar xohlagan faoliyat rejalashtiriladi. Bolalarning mustaqil shug‘ullanishlari uchun plastilin, bo‘yoqlar, qalamlar, bo‘yashlari uchun rasmi kitobchalar va o‘zlarining chizgan rasmlari beriladi.
- ◆ Bolalar tomosha qilishlari uchun xalq o‘yinchoqlari, kiyimlar, kashtalar, idish-tovoqlar, narsa-buyumlar, milliy kiyimdagi qo‘g‘irchoqlar beriladi.
- ◆ Bolalarni madaniy-gigiyenik malakalarga o‘rgatish bo‘yicha yakka tartibdagi ishlar rejalashtiriladi, masalan, kichkina guruhda dastro‘molchadan foydalanishga o‘rgatish bo‘yicha didaktik o‘yin o‘tkaziladi.
- ◆ Koptokni dumalatish, gardishni aylantirish, tirmashib chiqish, sirpanib yurish kabi asosiy harakatlarni rivojlantiruvchi ishlar rejalashtiriladi.
- ◆ Ashula va raqsning ayrim qismlarini takrorlash rejalashtiriladi.
- ◆ Bolalarning o‘yin faoliyatlari rejalashtiriladi:
- ◆ qurilish o‘yinlari rol, syujet bilan bog‘liq qurilish o‘yinlari rejalashtiriladi;
- ◆ syujetli-rolli o‘yinlar, turmushni aks ettiruvchi va boshqa shunga o‘xshash o‘yinlar rejalashtiriladi;
- ◆ stol usti bosma didaktik o‘yinlari, so‘zli buyumlar bilan o‘ynaladigan didaktik o‘yinlar, ermak o‘yinlar, xorovod o‘yinlar, xalq didaktik o‘yinlari rejalashtiriladi. Bolalarning sezgisini, idrokini, tovushlarni idrok etishini, rang, vaqt, didni, nutqni

o‘stiruvchi ishlar rejalashtiriladi. Dramalashtirish va sport o‘yinlari ham rejalashtiriladi.

Mehnatning turli xillari rejalashtiriladi:

- tabiatdagi mehnat ko‘chat o‘tkazish, suv sepish, o‘simlik va hayvonlarni parvarish qilish va shu kabilar;
- xo‘jalik maishiy mehnat idishlarni yuvish, xonani yig‘ishtirish, kitoblarni yopishtirish-yelimlash, o‘simliklar bargini artish);
- qo‘l mehnati (tabiiy materiallar, daraxtlar mevasi, somonchalar, lattalar, yog‘och va kartondan har xil buyumlar yasash) har bir yosh guruhida mehnatning qaysi turi o‘tkazilishi dasturda ko‘rsatilgan. Ertalab 2-3 xil faoliyat rejalashtiriladi. Ertalabki soatlarni rejalashtirishda shu kungi o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar e‘tiborga olinadi. Mashg‘ulotda biror narsa o‘qib berish rejalashtirilgan bo‘lsa, ertalabki soatda rasm ko‘rish, onasi to‘g‘risida so‘zlab berish, o‘qish rejalashtirilmaydi, shu kuni ertalabki soatga mehnat, kattalik, shakl bilan tanishtirish, tasviriy faoliyat rejalashtiriladi. Tarbiyachi har xil mashg‘ulotlarni rejalashtiradi; bolalarga yangi bilim beruvchi mashg‘ulotlar ularning olgan bilimlarini, orttirgan tajribalarini mustahkamlovchi va tartibga soluvchi mashg‘ulotlar, kompleks mashg‘ulotlar va hisobot-nazorat (tekshiruvchi) mashg‘ulotlari bo‘ladi. Tarbiyachi o‘zining kalendar rejasiga mashg‘ulotning nomi va dastur mazmunini yozib qo‘yadi. Dastur mazmuniga mashg‘ulotning ta‘lim-tarbiyaviy vazifalari va bolalar egallab olishlari, aniqlash va mustahkamlash kerak bo‘lgan bilim, malaka, ko‘nikmalar hajmi ham yoziladi.

Mashg‘ulotni rejalashtirish bolalar tomonidan ma‘lum hajmdagi bilimlarni egallash va kengaytirish imkoniyatini yaratibgina qolmay, shu bilan birga ularning bilimlarini aniqlash, mustahkamlash, mustaqil faoliyatlarida qo‘llash imkonini beradi. Bolalarga beriladigan bilim, malaka va ko‘nikmalarning hajmi mashg‘ulotdan mashg‘ulotga kengaytirib, murakkablashtirib boriladi. Masalan, tarbiyachi birinchi mashg‘ulotda bolalarni uy hayvonlari bilan tanishtiradi, bolalar ularni kuzatishadi, nomini aytishga o‘rganadi. Keyingi mashg‘ulotda esa bu bilimlar mustahkamlanib, hayvonlarni kuzatish jarayonida yangi bilimlar hosil bo‘ladi. Bolalar bu hayvonlarning foydali belgilarini, xatti-harakatini kuzatishsa, kelgusi mashg‘ulotda bolalar uy hayvonini odamlar qanday parvarish qilishi va bu parvarishga hayvonlar o‘z “minnatdorchiligini” qanday

bildirishi to'g'risida gap boradi. Dastur materialini o'rganish mashg'ulotdan mashg'ulotga mana shu izchillik bilan amalga oshirib boriladi. Bolalarning bilim, malaka va ko'nikmalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari aksariyat hollarda tarbiyachining tayyorlagan metod va usullariga, shart-sharoitga bog'liq bo'ladi. Bu yoshdagi bolalarning yoshi, asosan, ko'rgazmali metoddan kuzatish, namoyish qilish metodi, hikoya, suhbat, tushuntirish, amaliy metod, mashq o'yindan foydalanishga to'g'ri keladi.

Har bir metod umumiy vazifani amalga oshirishga qaratilgan yagona yo'l bo'lib, usullar yig'indisidan tashkil topadi. Hamma usullarni shartli ravishda uchta guruhga bo'lish mumkin: ko'rgazmali (ko'rsatish), og'zaki (savol, solishtirish, she'r aytish, topishmoqdan foydalanish), amaliy (topshiriq, o'yin, vaziyat usullari va boshqalar).

Bevosita faollashtiruvchi metodlardan tashqari bivosita metodlardan ham foydalaniladi (eslatish, maslahat, tanbeh berish, tuzatish). Ko'p hollarda metod va usullardan kompleks tarzda foydalaniladi. Mashg'ulot vaqtida beriladigan bilim, malaka va ko'nikmalarni bolalar yaxshi o'zlashtirib olishlari ularning hissiy holatini ko'tarish uchun xizmat qiladi.

Tarbiyachi o'zining kalendar rejasida mashg'ulotda foydalaniladigan usulnigina yozib qolmasdan, shu bilan birga uning mazmunini ham ochib yozishi kerak.

Bolalarga beriladigan savollarni ham qanday izchillikda berilsa, shunday yozib qo'yish zarur. Agar tarbiyachi mashg'ulotda topishmoq yoki she'rdan parcha keltirmoqchi bo'lsa, uning mazmunini yozib qo'ygan ma'qul. Solishtirishga o'rgatishda qaysi buyumlardan, ularning qaysi belgisidan, qanday savollardan foydalanish lozimligi ham yoziladi.

Tarbiyachining mashg'ulotni rejalashtirishdagi ba'zi bir metod va usullarini ko'rib chiqamiz.

Tarbiyachi mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rayotganda, albatta, yosh bolaning tafakkuri ko'rgazmali-obrazli bo'lishini e'tiborga oladi va asosan mashg'ulotda ko'rgazmali metodlarni rejalashtiradi. Kuzatish metodi tarbiyachi rahbarligida kuzatilayotgan obyektning bolaning hissiy idrok qilishini ta'minlaydi. Narsa va buyumlarni namoyish etish ham shunday ahamiyat kasb etadi. Ko'p mashg'ulotlarda, ayniqsa, nutqni o'stirish mashg'ulotida tarbiyachining hikoyasidan foydalaniladi. Bu bolalarga tanish bo'lgan badiiy asardan,

tevarak-atrofdagi hayotdan olingan voqea-hodisalarni tarbiyachi his-hayajon bilan jonli, obrazli qilib bayon etishidir.

Suhbat metodi ham rejalashtiriladi. Suhbat bolalarga avval egallagan bilimlari bilan yangisini bog'lash imkonini yaratadi, shuningdek, yangi bilimlarni o'zlashtirib olishlarini yengillashtiradi. Tarbiyachi mashg'ulotlarda foydalanadigan so'zli metodda uning qiyinligini savollar tashkil etadi. Savollar- ni bolalarning bilish jarayonlari – sezgi, idrok, tafakkurini faollashtiradigan qilib tuzish kerak. Savollar bolalardan aqliy zo'r berishga, sabab-natijalarni aniqlashga qaratilgan bo'lishi zarur.

Mashg'ulotlarda muammoli vaziyatlar yaratish ham bolaning fikrlash faoliyatini kuchaytiradi, bilimlarni egallab olishini yengillashtiradi, ularning fahm-farosatli, mustaqil fikrlaydigan bo'lishiga yordam beradi. Mashg'ulotlarda solishtirish usulidan foydalanish insonning eng qimmatbaho aqliy xazinasini bo'lib, u buyumlarni yaxshiroq o'rganish va tushunishga yordam beradi. Kichik guruhlarda solishtiriladigan buyumlar bir-ikkidan ko'p bo'lmaydi. Tarbiyachi solishtirishni qanday izchillikda olib borishni o'zining kalendar rejasida yozib qo'yadi.

O'rta guruhda solishtirishga mo'ljallangan buyumlardagi belgilar soni ko'payadi va bolalardan buyumlarni kuzatib, ulardagi belgilarni ma'lum izchillikda bayon qilish talab etiladi. Katta va maktabga tayyorlov guruhlaridagi bolalardan faqat ular ko'rib turgan buyumlarning belgilarini sanash bilan chegaralanib qolmay, ularni solishtirishda tasavvurlaridan foydalanish ham talab etiladi. Solishtirishning bu murakkab shakli bolalarning yoshiga mos bo'lib, ularning aqliy rivojlanishlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyachi mashg'ulotlarda o'yin usulidan keng foydalanadi. O'yin usuli mashg'ulotning qiziqarliroq, jozibaliroqligini ta'minlaydi, mashg'ulot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bola osonlik bilan yengadi. Mashg'ulot rejasida bolalarning xulq-atvori, qiziqishi, rivojlanish darajasiga qarab yakka tartibdagi ishlar ham rejalashtiriladi. Umumiy rivojlanishi biroz orqada qolayotgan, diqqati tarqoq, o'ziga ishonchi yo'q yoki o'zi to'g'risida yuqori fikrli bolalarga ko'proq e'tibor berish kerak.

Shunday qilib, kalendar rejaga mashg'ulotning dastur mazmuni, metodik usul unga kerakli ko'rgazma va tarqatma materiallar, bolalar bilan individual ishlash rejalashtiriladi.

Sayrni rejalashtirish.

Tabiatdagi, ijtimoiy hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish rejalashtiriladi. Masalan, harakatlanayotgan transportni, bayramga bezatilgan ko'chani, farroshning ishini va shunga o'xshashlarni kuzatish; barg yozayotgan, gullab turgan o'simliklarni, yog'ayotgan qor va hokazolarni kuzatish rejalashtiriladi. Bular haftasiga 5-6 marta kuzatiladi. Ob- havoni kuzatishni oldindan rejalashtirib bo'lmaydi. Bu kalendar rejaga quyidagicha yoziladi: yaqin orada (hafta davomida) qor yog'ishini kuzatish. Bu tadbir o'tkaziladigan mashg'ulot bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak.

Qoidali o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy vazifasi ko'rsatilgan holda rejalashtiriladi. Kichik guruhda bitta yangi o'yin yoki tanish o'yinni rejalashtirish mumkin, katta guruhda ham bolalarga tanish bo'lgan 2 o'yinni sayrning boshida va oxirida rejalashtirgan ma'qul.

Bolalarning maydonchadagi, polizdagi mehnati rejalashtiriladi:

- tabiatdagi mehnat (daraxt o'tkazish, suv quyish, chopiq qilish, o'simlik urug'ini terish, hayvonlarni parvarish qilish va hokozolar);
- maishiy-xo'jalik mehnati (barglarniyig'ish, qornitozalash, ayvonchani supurish, qafasni tozalash, yo'lkalarga qum sepish va shunga o'xshashlar).

Bolalar bilan olib boriladigan yakka tartibdagi ishlar: jismoniy tarbiyadan asosiy harakatlarni mashq qildirish, san'at, ona tilini o'rganish va boshqalar.

Asosiy harakatlarni mashq qildirish bo'yicha tadbirlar yil fasllariga qarab tanlanadi, masalan, qishda yugurish, sakrash, yurish kabi ishlar rejalashtiriladi; emaklab, sirpanib yurish, gimnastika narvonchasidagi muvozanatni saqlashga o'rgatuvchi mashqlar rejalashtirilmaydi. Sport o'yinlari (voleybol, stol tennisi, badminton va shunga o'xshashlar), sport ermak o'yinlari (chang'i, konki, chana, velosiped va boshqalar).

Maqsadli sayrlar maydoncha bo'ylab va maydonchadan tashqariga o'tkaziladi. Avval ekskursiyaga borib kelingan joyga maqsadli sayr uyushtiriladi (Masalan, bahorda mana shu o'tloqqa kelgan edik, shu vaqtgacha ko'p narsalar o'zgaribdi).

Qurilish o'yinlari va ularga kerakli materiallar, qurollar sayrda bolalarning syujetli-rolli o'yinlari yuzaga kelish va rivojlanishi, o'yin harakatlariga bolalarni o'rgatish usullari ham rejalashtiriladi. Tarbiyachi kalendar rejasi o'yin uchun olib chiqiladigan o'yinchoq-

larni, ularning ayrimlarini ham ko'rsatadi. Sayrga chiqishdan oldin tarbiyachi bugun sayr vaqtida nima bilan shug'ullanishlari, qanday mehnat faoliyatini bajarishlari yoki qanday o'yin materiallarini olib chiqishlari kerakligi to'g'risida bolalar bilan gaplashib oladi.

Kunning ikkinchi yarmini rejalashtirish. Kunning ikkinchi yarmi ikki qismdan iborat: guruhdagi va sayrdagi ishlar; kunning ikkinchi yarmida bolalarning guruhdagi o'yin faoliyati rejalashtiriladi.

Uyqudan keyingi o'yin uchun kichik guruhda 45daqqa, o'rta guruhda 1 soat, katta guruhda 1soat, tayyorlov guruhida 1,5 soat ajratiladi.

Syujetli-rolli o'yinlar ham rejalashtiriladi (faqat nomigina yoziladi). Rejada, shuningdek, stol usti bosma o'yinlari, didaktik o'yinlar ham mo'ljallanadi. Rejaga stol usti bosma o'yinlari qoidasi, tushuntirilishi ham yoziladi. Bu vaqtda dramalashtirilgan o'yinlar ham rejalashtiriladi.

Tarbiyachi qurilish o'yinlarida o'zining qatnashishini ham rejaga yozib qo'yadi. Unda tarbiyachining bolalar bilan atributlar yasashi ham mo'ljallanadi.

Kechqurunga ko'ngil ochish o'yinlarini rejalashtirish mumkin. U haftasiga bir marta o'tkaziladi. Katta va tayyorlov guruhida kitoblarni bir necha kun davomida o'qib berish ham rejalashtiriladi.

Kunduzgi uyqudan keyin guruh xonasini yig'ishtirish, yirtilgan kitoblarni ta'mirlash, qo'g'irchoq kiyimini kichik bolalar uchun o'yinchoqlar yasab berish, o'simlik va hayvonlarni parvarish qilish kabi mehnat faoliyati rejalashtiriladi. Tarbiyachi, shuningdek, ko'ngilochar o'yinlarni ham unutmaydi. Bunga qo'g'irchoq, soya teatri, konsertlar, sport, musiqa va badiiy ko'ngil ochish soatlari, musiqa eshitish va shunga o'xshashar kiradi. Tarbiyachi badiiy asarlarni o'qib berish, klassik va zamonaviy rassomlarning rasmlarini tomosha qilishni ham esdan chiqarmaydi. Kunning ikkinchi yarmida har kuni sayr o'tkaziladi, uning mazmuniga harakatli va ijodiy o'yinlar, mehnat faoliyati kiradi. Buyumlarni, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatish, jonli obyekt bilan muloqotda bo'lish ham kalendar rejasidan o'rin egallashi kerak. Tarbiyachi bolalarning o'zlari qiziqqan faoliyat bilan shug'ullanishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Reja kun davomida har bir bola mazmunli, qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanadigan qilib tuzilishi kerak.

XVII. 4. Ta'lim-tarbiya ishlarini rejalashtirish mazmuni

Ta'lim-tarbiyaviy ishning mazmuni, metodi va usullari hamda uni tashkil etish turlari, bolalar xulq-atvorini tarbiyalash mazmuni, ularda madaniy-gigiyenik malakalarni shakllantirish, bolalar o'yinlariga rahbarlik usullari, bolaning bo'sh vaqti, ko'ngilochar daqiqalarni tashkil etish, shuningdek, ota-onalar bilan ishlash turlari rejalashtirilishi lozim,

O'qitishning har bir bo'limiga doir mashg'ulotlarni rejalashtirishda bilimlarni egallashning asosiy bosqichlari hisobga olinadi. Rejada bilimlar mazmunining takrorlanishi, ularni sekin-asta murakkablashtirish nazarda tutiladi. Istalgan bo'limga doir mashg'ulotlarni rejalashtirishda mazkur bo'lim bilan bog'langan asosiy ta'lim-tarbiyaviy masalalardan tashqari dasturning boshqa bo'limlaridan ayrim masalalarni kiritish kerak. Mashg'ulotlarni bunday yaxlitlash ularni rivojlantiruvchi samarasini oshiradi.

Ta'lim-tarbiyaviy ishlar mashg'ulotlardan tashqarida kundalik turmush, o'yin, mehnatda ham davom ettiriladi. Rejada bolaning xulq-atvorini, bir-birlariga xayrixohlik munosabatini, bir-birining o'yiniga qiziqishlari bilan hisoblashishni, yuzaga kelgan nizolarni haqgo'ylik bilan hal qilish kabilarni tarbiyalash vazifalari nazarda tutiladi. Rejada o'yinda bolalarni o'zaro munosabatlari va xulq-atvorlarini tarbiyalash vazifasini kiritib, tarbiyachi bolalar o'yinlarining mazmunini, ularning o'ynash ko'nikmalarini hisobga oladi. Kun davomida tarbiyachi xilma-xil harakatli va didaktik o'yinlarni uyushtiradi, ularga rahbarlik rejalashtiradi. Bolalarning mehnat faoliyatlarini tashkil etish shakllariga doir rejalashtirish muhimdir. Mehnatni tashkil etish shakli sifatida barcha guruhlarda topshiriqlardan foydalaniladi. O'z mazmuniga ko'ra topshiriqlar turlicha bo'lishi mumkin. Tarbiyachining ish rejasida yangi topshiriq mazmunini qayd etish, so'ngra uni bajarishga jalb etiladigan bolalar ismlarini ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachi bolalar navbatchiligiga rahbarlikni rejalashtirar ekan, tarbiyachi mehnat hajmi va mazmunini, bolalarga navbatchilik vazifalarini tanishtirishda foydalanadigan jihoz, metod va usullarni ko'rsatadi. Rejada bolalarning jamoa shaklidagi mehnatlarini tashkil qilish mazmuni va tarkibi, o'tkazish vaqti ko'rsatiladi. Zarur jihozlar belgilanadi va joylashtiriladi.

Mustaqillik bayramlari, mustaqil yurtimizdagi muhim sanalar va hodisalar bilan bog'liq bayramlar, maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga Vatanga muhabbat, baynalmilal hislarni tarbiyalash, ularni xalqimizning boy milliy va umumbashariy qadriyatlarini asosida tarbiyalash maqsadida bayram ertaliklari o'tkaziladi. Bayramlarni tarbiyaning muhim vositasi sifatida puxta rejalashtirish lozim. Rejada muassasaning butun jamoasi, bolalarning tayyorlarligi aks ettiriladi. Pedagogik kengashda bayram ssenariysi ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi ota-onalar o'rtasida pedagogik targ'ibotni amalga oshiradi. Ularni oila va maktabgacha ta'lim muassasasining bolalarga ta'sir ko'rsatishda hamkorlikni yo'lga qo'yish maqsadlarida ta'lim - tarbiyaviy ish mazmuni bilan tanishtiradi. Bolalarni oilada tarbiyalashning ilg'or usullarini o'rganadi, umumlashtiradi va tarqatadi. Bu ish izchil tarzda amalga oshiriladi va maktabgacha ta'lim muassasasi mudirasi tomonidan yillik rejada, tarbiyachi tomonidan ham rejalashtiriladi. Ishni tashkil etish usullari quyidagilarni: ota-onalar majlisi, bola oilasiga borishni, ochiq eshiklar kunini, mashg'ulotlar o'tkazishni, bolalar ishlari bo'yicha ko'rgazmalar tashkil etishni nazarda tutadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. MTMda ta'lim-tarbiya jarayonini rejalashtirishning komil inson tarbiyasida tutgan o'rnini ifodalang.
2. Mustaqil reja turlaridan birini tayyorlang va tahlil qiling?
3. Yillik rejada nimalar aks etadi?
4. Ertalabki soatlarda qanday ishlar rejalashtiriladi?
5. Sayr qanday rejalashtiriladi?
6. MTMda qanday rejalar tuziladi?
7. Yillik reja qancha muddatga tuziladi, unda nimalar aks etadi?
8. Kalendar tematik reja qancha muddatga tuziladi va unda nimalar aks etadi?
9. Kechki sayrda qanday ishlar amalga oshiriladi?
10. Kunning ikkinchi yarmi necha qismdan iborat?

XVIII. MODUL. BOLALARNING MAKTABDA TA'LIM OLIHGGA TAYYORLIGINI TASHXISLASH USULLARI

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: tashxislash, aqliy rivojlanish, Kern-Irasek, “Grafik diktant”, yo‘riqnoma, suhbat, kuzatish, ko‘nikma, tayyorgarlik, discomfort, yondashish, omil.

XVIII. 1. Bolalarning maktabda ta'lim olishga tayyorligini tashxislash usullari

Bolaning maktabda ta'lim olishga tayyorligini tashxislash. Bu tekshiruv juda zarur. U oila uchun bolaning qaysi jihatlariga tuzatish (agar u zarur bulsa) kiritishda, olti yoshlining muvaffaqiyatlari va kamchiliklariga qanday yondashishda, shu maqsadda u tarbiyachilarga, qolaversa, 1-sinf o‘qituvchilari uchun ham kerak. Bolani o‘qitish uchun uni har tomonlama bilish kerak. Afsuski, bugungi kunda tashxis tizimining takomillashmaganligi, o‘zini oqlamagan turli xil shakllarni ko‘pligi ta'lim muassasalarining hamda ota-onalarning bolalarni maktabga tayyorlash borasida faoliyatini qiyinlashtirmoqda. Masalan, ayrim maktablarda bolalarni birinchi sinfga olishda bolaning maktabga tayyorgarligini belgilovchi asosiy ko‘rsatkich sifatida tez o‘qish ko‘nikmasi (bir minutda 50-70 va undan ham oshiq so‘z) ilgari surilmoqda. Vaholanki, bu ko‘nikma maktabgacha ta'lim davlat dasturiga kiritilmagan. Agar bola tez o‘qishga o‘rgangan bo‘lsa yomon emas, biroq bu maktabga borishdagi shartli talab sifatida qabul qilinmasligi kerak.

Tashxis o‘tkazish, bolaning rivojlanganligi va maktabda ta'lim olishga tayyorgarligi darajasini aniqlash maqsadida turli usullarning bir necha variantlari berilmoqda. Biroq bu har bir bolaga tashxis qo‘yishda maskur uslublarning barchasini qo‘llash zarur, degani emas. Bolani tashxisdan o‘tkazishni majburiylikka asoslanmagan, ishonchli suhbat yoki o‘yin tartibida olib borgan ma’qul. Toki bola o‘zini tekshirilayotganligini sezmasin. Bolani berilgan savollarga javob berayotganda shoshirmaslik, uning qiziqishini so‘ndirmaslik uchun suhbat va tavsiya etilayotgan o‘yinlardan 2-3 tasini o‘tkazgan ma’qul. Bir marta tashxis o‘tkazish vaqti 20-25 daqiqadan oshmasligi lozim. Barcha turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari, maktablar uchun majburiy bo‘lgan hamda ota-onalarning ham bolani maktabga tayyorligini aniqlash va bola rivojlanishidagi ayrim jihatlarni chuqurroq yechishlariga imkon beruvchi asosiy tashxislash usullarining asosiylarga quyidagilar kiradi:

- Bolaning sog‘ligi va jismoniy rivojlanganligi holati tashxisi.
- Shaxsiy – psixologik va aqliy rivojlanganlik tashxisi: - tashxislovchi kirish suhbat.

- Kern-Irasek tizimi bo‘yicha tashxislar.

- Venger metodi bo‘yicha tashxislash (grafik diktant).

3. Ta‘lim olish faoliyatining ko‘nikma va ilk zaminini aniqlash tashxisi:

- bolalarning maktab haqidagi tasavvurlarini aniqlovchi savolnoma (mativatsion tayyorgarlik);

- bolalarning matematik tushunchalarini aniqlovchi savolnoma;

- bolalarning og‘zaki savodxonligi va nutqi rivojlanganligini aniqlovchi savolnoma.

4. Tekshirishning qo‘shimcha shakllari:

- ko‘rish xotirasi;

- eshitish xotirasi;

- mazmun xotirasi;

- tasavvuri va ijodiy fikrlashining rivoji;

- og‘zaki- mantiqiy fikrlash rivoji;

- ma‘lum joyda, hududda mo‘ljal olish rivoji;

- matematik tushunchalari rivoji;

- tasvirlash faoliyati bo‘yicha ko‘nikma va uddalashi rivoji;

- o‘zi va o‘zining tasvirlash faoliyatiga munosabatini ifodalash.

XVIII. 2. Bolalarning sog‘ligi va jismoniy rivojlanganligi holatini tashxislash

Maktabga qabul qilinishdan oldin barcha bolalar o‘z yashash joylaridan bolalar poliklinikasi tarkibida tor mutaxassislik bo‘yicha shifokorlardan iborat bo‘lgan tibbiy komissiya tekshiruvidan o‘tishi shart. Ular bolaning sog‘ligi va maktabga tayyorgarligi haqida o‘z xulosalarini berishadi. Mazkur tekshiruvning erta bahorda o‘tkazilishi bolada aniqlangan yetishmovchiliklarni yoz davomida

dispanserizatsiyada to‘ldirib olish imkonini beradi. Harakatning asosiy turlari, qo‘l muskullari sport o‘yinlarining oddiy ko‘nikmalari, harakat sifati rivojlanganligini musobaqa, estafeta tarzida o‘tkaziladigan sport va harakatli o‘yinlar davomida tekshirish mumkin.

Bolaning shaxsiy–psixologik va aqliy rivojlanganligini tashxislash.

Tashxislash suhbat savollari:

- Familiyangni, ismingni, otangni ismini ayt.
- Ota- onangning familiyasi, ismi, otasining ismini ayt.
- Sen qizmi yoki o‘g‘il ? Katta bo‘lsang kim bo‘lasan: xolami, tog‘ami?
- Sening akang (opang) bormi, kim katta ?
- Yoshing nechada ? Bir yildan keyin nechaga kirasan, iki yildan keyin- hi?
- Hozir ertalabmi yoki kechqurun(kunduzimi yoki ertalabmi)?
- Sen qachon nonushta kilasan-kechqurunmi, ertalabmi? Tushlikni ertalab qilasanmi, kunduzimi? Tushlik oldin bo‘ladimi yoki kechki ovqat?
- Sen qayerda yashaysan? Uy manzilingni ayt (Qanday mamlakatda?
- Prezident kim? Vatanimizning bayrog‘ini, gerbini ko‘rsat va boshq.)
- Otang (onang) kim bo‘lib ishlaydi?
- Rasm chizishni yaxshi ko‘rasanmi? Bu qalamning (lentaning, ro‘molning) rangi qanaqa?
- Hozir yilning qaysi fasli – qishmi, bahormi, yozmi, kuzmi? Nega sen shunday deb hisoblaysan?
- Nega qor qishda bo‘ladi, yozda emas?
- Haydovchi (shifokor, o‘qituvchi) nima ish qiladi?
- Maktabda qo‘ngiroq, parta nima uchun kerak?
- O‘zingning o‘ng ko‘zingni, chap qulog‘ingni (o‘ng yoki chap qo‘l bilan) ko‘rsat. Ko‘z va quloq nima uchun kerak?
- Qanday hayvonlarni bilasan?
- Sen qanday qushlarni bilasan?
- Nima katta: sigirmi, echkimi? Kushmi yoki asalari? Nimaning panjasi katta: kuchuknikimi, xo‘roznikimi?
- Nima katta: 8mi, 5mi, 7mi, 3 ? 3dan 6 gacha, 9 dan 2 gacha sana.
- Bilmasdan birovning narsasini sindirib qo‘ysang, nima qilish kerak?
- Uy telefonlaringning, onangning, otangning, buvingning ish joylaridagi telefonlarning raqamini eslab ko‘r...
- Agar ota-onang (kechqurun va dam olish kunlari) uyda yo‘q bo‘lsa
- qayerda bo‘lishi mumkin?
- Sen (katta do‘konda, bozorda, hayvonot bogida, seni majburan olib ketganda, notanish ko‘chada ko‘p kishilik avtobusda, metroda va boshq.) adashib qolsang, bunday holatlarda nima qilgan bo‘larding?

Kern-Irasek uslubi bo'yicha tashxis o'tkazish. Bolalarni tekshiruvdan o'tkazish 4 topshiriqdan iborat bo'lib, undan ko'zlangan maqsad ulardagi maktab uchun zarur bo'lan faoliyatlari rivojidadagi, jumladan, bosh miya chanog'ini analitik va sintetik vazifalari, motorikalaridagi yetishmovchilikni aniqlashdir. Kern-Irasek metodi bo'yicha bolaning maktabda ta'lim olishga tayyorligi darajasini aniqlash alohida yoki 10-15 boladan iborat guruh bilan bir vaqtning o'zida olib borilishi mumkin. To'rtinchi topshiriq esa har bir bola bilan alohida, maxsus ajratilgan xonalarda ajratiladi. Bolaga (yoki guruhdagi 10-15 bolaga) oddiy qog'ozdan toza bir varoq beriladi. Qog'ozning yuqoridan o'ng burchagiga tadqiqot bilan qamrab olingan bolaning ismi, familiyasi, yoshi hamda tekshirish o'tkazilayotgan sana yozib qo'yiladi. Ish qog'ozi tagiga qattiq qog'oz qo'yiladi. Qalam bolaning oldiga shunday qo'yilishi kerakki, unga o'ng va chap qo'l bilan ham olish o'ng'ay bo'lsin. Tashxis o'tkazish uch topshiriqdan iborat:

1. Odam rasmi. 2. Uch so'zidan iborat, chizilgan qisqa ibora (U osh yedi). 3. Chizilgan nuqtalar guruhi. Varaqning yuz qismi birinchi topshiriqni bajarish uchun ajratiladi. Birinchi topshiriqqa quyidagi yo'riqnoma beriladi: "Bu yerga (har biriga qaergaligi ko'rsatiladi) biror-bir erkakning (tog'angning) rasmini bilganlaringizcha chizinglar". Shundan so'ng tushuncha (yordam) berish, rasmning kamchiligi va xatosi yuzasidan ogohlantirish taqiqlanadi. Boladan tushadigan har bir savolga quyidagicha javob berish lozim. "O'zing bilganingday qilib chiz". Agar bola ishni boshlay olmay tursa, quyidagicha unga dalda berish kerak: "Ko'ryapsanmi, sen qanday yaxshi boshlading", "Chizishda davom et". "Xola"ni chizsam bo'ladimi? Degan savolga barchamiz tog'ani chizyapmiz deya tushuntirish kerak. Agar bola ayol figurasini chiza boshlagan bo'lsa, uni oxirigacha yetkazishni kutib turib, keyin yonidan erkak kishining rasmini chizishni so'rash kerak. Bola rasm chizishni yakunlagach, ish qog'ozi teskari ag'dariladi. Uning orqa tarafi ko'ndalang chiziq bilan teng ikkiga bo'linadi (buni oldindan qilish ham mumkin). 2-topshiriqni bajarish uchun 10-15 ta kartochka (7-8sm ga 13-14 sm o'lchamda) kerak bo'ladi. Unga "U osh edi" iborasi qo'lyozmada yoziladi (harflar o'lchami-1 sm, bosh harf-1, sm). Ibora yozilgan kartochka bolaning oldiga, ish qog'ozdan sal yuqoriroqqa qo'yiladi. Ikkinchi topshiriq quyidagicha izohlanadi: "Qaranglar, bu yerda nimadir yozilgan. Sen

hali yozishni bilmaysan. Shuning uchun buni chizishga harakat qil. Yaxshilab ko‘rib olgin, bu qanday yozilgan va varaqning yuqori qismiga (qayergaligini ko‘rsating) xuddi shunday qilib yozing”. Agar bolalardan birortasi qator uzunligi hisobini ololmay uchinchi so‘zni sig‘dira olmasa, unga uchinchi so‘zni pastdan yoki tepadan yozish mumkinligini aytish lozim. Yuqoridagi o‘lchamli kartochkalarni uchinchi topshiriqni bajarish uchun ham tayyorlab qo‘yish kerak. Ulardan nuqtalar guruhi tasvirlangan bo‘lib, ular oralig‘i vertikal va gorizontal bo‘yicha – 1 sm, nuqtalar diametri-2mm. Bola 2-topshiriqni bajarib bo‘lgach, birinchi kartochka undan olinib, o‘rniga ikkinchi (nuqtalari bor) kartochka shunday qo‘yiladiki, unda nuqtalar orqali tasvirlangan besh burchakli o‘tkir burchagi pastga qaragan bo‘lishi kerak. Uchinchi topshiriqqa quyidagicha yo‘riqnoma beriladi: “Bu yerda nuqtalar chizilgan. Xuddi shunday qilib varaqning pastki qismiga (qayergaligini ko‘rsating) o‘zing chizishga harakat qil”.

Natijani baholang. Har bir topshiriq ballar bilan baholanadi: 1 – eng yaxshi baho, 5 – eng yomon baho. Besh ballik tizimda baholashning namunaviy mezonlari rasmlarda ko‘rsatilgan. 1-topshiriq (odam rasmi) 1 ball–chizilgan figurada bosh, gavda va qo‘l-oyoqlar bo‘lishi lozim. Boshni gavdaga bog‘lovchi bo‘yin (u gavdadan katta bo‘lmasligi kerak). Boshda soch bo‘lishi (yoki do‘ppi, telpak), quloq bo‘lishi, yuzda ko‘z, burun, og‘iz bo‘lishi kerak. Qo‘l 5 ta barmoq bilan. Erkak kishi kiyimi belgilari.

2 ball – 1balga qo‘yilgan talablarning barchasi. Uch qismning tushib qolishi mumkin: bo‘yin, soch, qo‘lning bitta barmog‘i, biroq yuzdagi hech bir a‘zoning tushib qolishi mumkin emas. 3 ball – rasmdagi figurada bosh, gavda, qo‘l-oyoqlar bo‘lishi kerak. Qo‘l va oyoqlar ikki chiziq bilan chizilishi lozim. Bo‘yin, quloq, soch, qo‘l panjalari bo‘lmasligi mumkin. 4 ball – oddiy bosh rasmi qo‘l-oyoqlar bilan. Qo‘l va oyoqlar bir chiziq bilan tasvirlangan. 5 ball – gavda va qo‘l-oyoqlarning aniq tasviri yo‘q.

2-topshiriq (yozilgan matnni chizish). 1 ball – bola tomonidan chizilgan iborani chizish mumkin. Harflar namunadagiga nisbatan 2 baravar katta. Harflar uchun so‘zni hosil etgan.Qatorlar to‘g‘ri chiziqdan 300dan ko‘p og‘magan. 2 ball – gapni o‘qish mumkin. Harflar kattaligi namunaga yaqin, ular tikligi shart emas. 3 ball – harflar kamida ikki guruhga bo‘lingan bo‘lishi lozim. Hech bo‘lmaganda 4 ta harfni o‘qish mumkin. 4 ball – namunaga hech

bo'lmaganda 2 ta harf o'xshashi kerak. Barcha harflar guruhi hali yozuv ko'rinishiga ega emas. 5 ball – chiziqlar tasvirlanmagan, tushunarsiz. 3-topshiriq (nuqtalar guruhini chizish). 1 ball–berilgan namunaga qarab aniq bajarilgan. Nuqtalar chizilgan, aylana emas. Gorizont va vertikal bo'yiga simmetriya saqlangan. Figuralar qanchalik kichik bo'lsa ham mayli, biroq katta bo'lsa yarim barobardan oshmagan bo'lishi kerak. 2 ball – simmetriyada unchalik ahamiyatli bo'lmagan kamchilik bo'lishi mumkin: bitta nuqta tikkasiga yoki eniga qolganlaridan chiqib qolgan yoki nuqta o'rniga aylana chizilgan bo'lishi ham mumkin. 3 ball–nuqtalar guruhi namunaga qo'pol ravishda o'xshash. Barcha figuralarda simmetriya buzilgan bo'lishi mumkin. Beshburchakning o'xshash, uchi pastga yoki tepaga qaragan shakli saqlangan bo'lsa. Nuqtalar soni ko'p yoki kam bo'lishi mumkin (7 tadan kam emas, 20 tadan ko'p emas). 4 ball – nuqtalar to'p bo'lib joylashgan bo'lib, ular har qanday geometrik figurani eslatishi mumkin. Nuqtalar kattaligi va soni ahamiyatli emas. 5 ball – noaniq chiziqlar. Bajarilgan alohida topshiriqlar ballari yig'indisi tekshirishning umumiy natijasini belgilaydi.

3-topshiriq (yig'ma fikrni tekshirish).

Maqsad: bolaning fikrlash amaliyoti, mantig'i, lug'at boyligi rivojlanganligi darajasi va boshqalarni aniqlash.

Qaysi hayvon katta: otmi yoki it. a) ot– 0 ball b) it–(-5) ball

Ertalab biz nonushta qilamiz, kun yarmida (yoki tunda...) a) tushlik qilamiz... biz osh, go'sht yoki nimadir yeymiz – 0 b) peshinlik, kechki ovqat yeymiz, uxlaymiz va boshqalar – (-3).

Kunduzi yorug', kechasi...

a) qorong'u – 0 b) noto'g'ri javob – (-4).

Osmon ko'm-ko'k, o't... a) yashil 0. b) noto'g'ri javob – (-1).

Gilos, nok, olxo'ri, olma- bular nima? a) mevalar - 1. b) noto'g'ri javob - (-1).

Nega poezd o'tmasdan turib, uning yo'li yoniga shlagbaum to'siladi?

a) poyezdning tagiga hech kim tushib ketmasligi, falokat yuz bermasligi uchun – 0. b) noto'g'ri javob – (-1)

4. Toshkent, Samarqand, Chirchiq (tanish shaharlar aytiladi) nima ular?

a) shaharlar-1; b) bekatlar – 0; v) noto'g'ri javob – (-1).

5 Soat necha (soatdan to'g'ri kelgan soatining 18, 15, 19, 55, 11, 5 minutlarini ko'rsating)? Bola soatini o'zi belgilasin.

a) agar barcha javoblar to'g'ri bo'lsa – 4; b) agar bilmasa – 0; v) agar bir martaginasini to'g'ri bo'lsa – 3.

6. Kichik sigir–bu buzoqcha, kichik it– bu..., kichik qo'y–bu....

kuchukvachcha, qo'zichoq –4. b) ikkalasidan bittasi –0. v) noto'g'ri javob –

(-1).

7. It ko'proq mushukka o'xshaydimi yoki tovuqqa?

a) mushukka (nimasi bilan ular bir xil), chunki unda ham to'rt oyoq, jun, tirnoq bor (hech bo'lmasa bitta o'xshash joyini aytsa – 0).

b) o'xshash belgilarisiz aytsa – (-).

v) agar tovuqqa desa-(-3).

8. Nega barcha avtomobillarda tormoz bor?

a) tog'dan tushayotganda, burilishda uni sekinlatish uchun (ikkita sabab) – 1.

b) bitta sabab – 0. v) noto'g'ri javob – (-1).

9. Bolg'a bilan bolta nimasi bilan bir-biriga o'xshaydi?

a) agar ikkita umumiy belgisi (taxta, temir, mix qoqish mumkin, asboblari, orqa tomoni yassi) aytilsa – 3. b) agar bitta belgisi aytilsa – 2. v) noto'g'ri javob – 0.

10. Olmaxon bilan mushuk nimasi bilan bir-biriga o'xshaydi? a) agar ikkalasining ham ikki umumiy belgisi (oyog'i, juni, daraxtga chiqib yurishi kabi) aytilsa – 3. b) agar bitta o'xshash jihati aytilsa – 2. v) noto'g'ri javob – 0.

11. Mix nimasi bilan vintdan farq qiladi? Agar stolda, sening yoningda ikkalasi ham yotgan bo'lsa sen ularni qanday bilasan?

a) rezbasidan (bolaning tushuntirishi) – 3. b) vint buraladi, mix qoqiladi, vint gayka, mixda esa qalpoqcha bor – 2. v) noto'g'ri javob – 0.

12. Futbol, suvga sakrash, tennis, suzish, gimnastika – bu nimalar?

a) sport jismoniy madaniyat – 3. b) o'yinlar, mashqlar, musobaqalar – 2. v) noto'g'ri javob – 0.

13. Sen qanday transport vositalarini bilasan? Agar “u nima?” deb so'rashsa “Bu minib harakatlantiriladigan narsalar”, – deb javob qaytarish kerak.

a) agar yerda yuradigan 3 ta transportni va samolyot, kemani aytsa – 4.

b) agar faqat yerda yuradigan uchta transport vositasini aytsa yoki tushuntirishdan so‘ng barchasini sanab bersa – 2. v) noto‘g‘ri javob – 0.

14. Keksa kishi nimasi bilan yosh kishidan ajralib turadi? Ular o‘rtasida qanday farq bor? a) uchta belgisi (ajinlar, yomon ko‘radi yoki eshitadi, oq sochi va soqoli bilan) – 4. b) bir-ikki belgi uchun – 2. v) noto‘g‘ri javob – 0.

15. Odamlar nima uchun sport bilan shug‘ullanadilar? a) ikkita sababga – 4.

b) bittaga – 2. v) noto‘g‘ri javob – 0.

16. Kimdir ishdan bosh tortsa nega bu axloqsizlik, noto‘g‘ri, yomon deyiladi?

a) qolganlar u uchun ishlashi kerak (mazmuni: kimdir jabr chekadi) yoki dangasalik qilyapti hech narsa sotib ololmaydi deyilsa – 2. b) noto‘g‘ri javob – (-2).

17. Nima uchun xatning ustiga marka yopishtiriladi? a) xatni pochta orqali jo‘natish uchun – 5. b) agar jarima to‘lanish kerak bo‘lsa – 2.

v) noto‘g‘ri javob – (-2). Natijalarni ishlash quyidagi sxemalar bo‘yicha olib boriladi: ballarning summasi alohida savollar bilan aniqlanadi. Yig‘ma fikr rivojlanganligining birinchi darajasini +24 va undan baland. Ikkinchi daraja +14 dan +23 gacha- o‘rta yuqori. Uchinchi daraja 0 dan +13 gacha – o‘rta (me‘yor). To‘rtinchi daraja (-1) dan (-10) gacha – past. Beshinchi daraja (-1) va undan past -juda yomon.

“Grafik diktant”. O‘quv topshirig‘ini qabul qilish, o‘quv amaliyotini bajarish, ya’ni ixtiyoriy (erkin) e’tibor rivojlanganligi darajasini aniqlash uchun L.A.Venger metodikasi bo‘yicha tashxis o‘tkazish.

Yo‘riqnoma:

– Katakli daftar varog‘idan olish va bolaga chiroqli naqshlar chizishni o‘rgatishni taklif etish. – Men senga chiziqni qanday tortishni aytaman, sen men aytgandek qilib chiz. – Sen o‘ng qo‘ling qayerdaligini eslaysanmi? To‘g‘ri, bu o‘sha qalam ushlab turgan qo‘ling. Qani uni yonga cho‘z-chi. Qayerni u ko‘rsatib turibdi (eshikni va boshq). – Demak, men qachon chiziqni o‘ng tomonga tortinglar

desam sen eshik tomonga qaratib chizasan. – Chap qo‘ling qayerni ko‘rsatyapti? (derazani yoki boshq). –To‘g‘ri. Men qachon chap tomonga, desam sen chiziqni deraza tomongan tortasan. – Men faqat qaysi tomonga chiziqni chizishni aytmay, balki uning uzunligiga qancha ya‘ni, bir katak yoki ikki katak bo‘lishini ham aytaman. – Faqat men aytgan narsani chizinglar. Chiziq tortayotganingda to‘xtab, kutib tur, qachon men yangi chiziqni qanday chizishni aytganimdan so‘ng oldingisi to‘xtagan joydan boshlash kerak. Bolaga naqshni qayerdan boshlab chizishni ko‘rsatish (varaqlarning ustki chap burchagidan, chekkasidan biroz joy tashlab) va aytib turish kerak: bitta katakcha yuqoriga. Bitta katakcha o‘ngga. Bitta katakcha pastga. Bitta katakcha o‘ngga. Bitta katakcha yuqoriga. Bitta katakcha o‘ngga. Bitta katakcha pastga. Bitta katakcha o‘ngga. Bitta katakcha yuqoriga. Endi o‘zing xuddi chizganingga o‘xshatib davom ettir. “Diktant” to‘g‘ri bajarilgan holda quyidagi naqsh hosil bo‘lishi kerak: Agar bola xatoga yo‘l qo‘ysa, tuzating: Bu naqsh mashq uchun edi. Bola uni chiza turib yo‘riqnomani tushunishi kerak. Mustaqil chizishni davom ettirayotganida uni oxirigacha yetkazish zarur. Naqsh oxiriga yetgach, bolaga navbatdagi naqshni qayerdan boshlash kerakligini ko‘rsating va aytib turing: –Ikki katak yuqoriga. Bir katak o‘ngga. Bir katak yuqoriga. Ikki katak chapga. Ikki katak pastga. Bir katak o‘ngga. Ikki katak pastga. Ikki katak o‘ngga. Ikkita yuqoriga. Bitta o‘ngga. Bir katak yuqoriga. Ikkita o‘ngga. Bitta pastga. Bitta katak o‘ngga. Ikkita pastga. Naqshni chizishni o‘zing davom ettir. Endi chizish jarayonida hech qanday qo‘shimcha ko‘rsatmalar berilmaydi va xatolar tuzatilmaydi. Naqsh qatorini oxirigacha to‘liq chizib bo‘lingach, quyidagilarni aytib turishni boshlang: – Ikki katak tepaga, ikki katak o‘ngga, bir katak pastga, bir katak chapga (“chapga” so‘zini ovozda alohida ta‘kidlash kerak). Bir katak pastga. Ikki katak chapga. Ikki katak tepaga. Ikki katak o‘ngga. Bir katak pastga. Bir katak chapga. Bir katak pastga. Chizishni o‘zing davom ettir: Va, nihoyat oxirgi naqsh: – Ikki katak tepaga. Bir katak chapga. Ikki katak tepaga. Bir katak o‘ngga. Bir katak pastga. Ikki katak o‘ngga. Bir katak pastga. Bir katak chapga. Ikki katak pastga. Uch katak o‘ngga. Ikki katak tepaga. Bir katak chapga. Ikki katak tepaga. Bir katak o‘ngga. Bir katak pastga. Ikki katak o‘ngga. Bir katak pastga. Bir katak chapga. Ikki katak pastga. Chizishni o‘zing davom ettir. Naqshning aytib turilganidagisi hamda bola tomonidan mustaqil

davom ettirilib bajarilgani alohida-alohida baholanadi. Eng yuqori daraja, bu – naqshning xatosiz chizilishi. Uni 4 ball bilan baholash kerak. Agar 2-3 ta xatosi bo‘lsa, 3 ball qo‘yiladi. Ko‘p xatolari bo‘lsa, 2 ball. Agar to‘g‘ri chizilgan qismlardan, xato chizilgan qismlar ko‘p bo‘lsa, bu holda 1 ball beriladi. Va nihoyat agar birorta chizilgan qism bo‘lmasa 0 ball qo‘yiladi. Bola naqshni aytib turilganda bajarib 0 dan (agar butunlay noto‘g‘ri bo‘lsa), 12 ballgacha (agar uch asosiy naqsh xatosiz bajarilgan bo‘lsa) umumiy ball yig‘ishi mumkin. Tashxisning aynan ushbu usulini tanlashimizning boisi unda bolaning aqliy rivojlanishining barcha shakllari qamrab olinadi: bilish jarayoni (solishtirish ko‘nikmasi, umumlashtirish, tahlil qilish, mustaqil xulosalar chiqarish va boshq.), obrazli fikrlash, bolaning mantiqiy imkoniyatlari uning qanchalik aqliy rivojlanganligiga holis baho beradi. “Grafik diktant” bolaning o‘quv topshiriqni qanday qabul qilishini, o‘quv harakatlarini qanday bajara olishini aniqlashtiradi.

Ta’lim olish faoliyatining ko‘nikma va ilk zaminini aniqlash tashxisi: Bolaning o‘quv faoliyatiga ilk zamin va ko‘nikmalarni egallaganligi, shuningdek, darajasini aniqlash uchun J.Saidnazarova tomonidan tayyorlangan savollar jamlanmasi tavsiya etiladi.

Bolaning maktab haqidagi tasavvurlarini aniqlash uchun savolnoma (motivatsion tayyorgarlik).

Maqsad: Ushbu savolnoma shaxsining belgisi sifatida unda mas’uliyat hissi qanchalik shakllanganligi darajasini, bolaning maktab vazifasini qanchalik tushunib yetganligini va uning maktabga munosabatini aniqlaydi.

1. Sen maktab-maktab o‘ynashni yaxshi ko‘rasanmi? (Bolaning maktabga munosabati va unda o‘qishga xohishi).

2. Bu o‘yinda sen kim bo‘lishni xohlaysan: o‘qituvchimi, o‘quvchi? (Savol bilim manbasi sifatida o‘qituvchi bo‘lish istagi sababini va bilim olishga intilish sifatida o‘quvchi bo‘lish istagi sababini aniqlaydi).

3. O‘qish –bu qiyinmi yoki oson? Nima uchun? (Savol bolalardagi ta’lim olish jarayoni – bu ko‘p mehnat qilishi lozim bo‘lgan jarayon degan tushunchaga oydinlik kiritadi).

4. Katta bo‘lganingda, sen o‘qituvchi bo‘lishni xohlaysanmi? (O‘qituvchi bo‘lish yoki bo‘lmaslik xohishining asosli tushunib yetilishi, o‘qituvchi kasbiga uning munosabati).

5. Sen maktabga bora boshlasang, sumkangga nimalarni joylab borasan? (sanab o'tgan narsalardan uning bilimi va maktabda nimalar bilan shug'ullanishi haqidagi tasavvurlarini aniqlash mumkin).

6. Maktabingga sen sevimli o'yinchog'ingni olib borasanmi? Uni qachon o'ynaysan? (Savol bolalarning maktab tartib tizimi, maktabda tanaffuslar bo'lishi haqidagi tasavvurlarini aniqlaydi).

7. Nega ayrim bolalar maktabda yomon o'qishadi? (Bolalarda mas'uliyat hissining shakllanganligi, irodaviy tayyorgarligi darajasini oydinlashtiradi). Maktabda o'qish bolalar uchun nega kerak? (Savol bolaning bilim olishga bo'lgan intilishini aniqlaydi).

8. Agar senga o'qituvching "2" qo'ysa, sen xafa bo'lasanmi? Nega? (Salbiy bahoga bola munosabatining asosi).

9. Maktabda sen qanday baholar olishga harakat qilasan? Buning uchun nima qilish kerak? (Bolaning ijobiy va salbiy baholar haqida bilishi).

Matematika bo'yicha ilk tasavvurlarini aniqlash uchun savolnoma.

Maqsad: Bola tafakkuri rivojlanganligi darajasini, mashg'ulotlarda olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishni aniqlaydi.

1. Qara, atrofimizdagi kvadrat shaklidagi va to'g'ri burchak shaklidagi narsalarni ayt?
2. Kvadrat to'g'ri to'rtburchakdan nimasi bilan farq qiladi?
3. Kvadratni teng ikkiga bo'l, undan ikkita to'g'ri burchak hosil bo'lsin.
4. To'g'ri burchakni bo'l, undan ikkita kvadrat hosil bo'lsin.
5. Kvadrat aylanadan nimasi bilan farq qiladi?
6. Chap qulog'ingni o'ng qo'ling bilan ko'rsat.
7. Mening chap qo'limni ko'rsat.
8. Shkaf qayerda (chapda, o'ngda) turibdi?
9. 8 sonidan keyin qanday son keladi?
10. 5 soni kattami 6 soni? Necha marta katta?
11. Ikki soni kichikmi 3? Necha marta?
12. 10 va 2 sonlari ishtirokida ayirish amalini bajarish uchun topshiriq shartini tuz.
13. Temur stakandagi sutning yarmini ichdi Barchinoy to'liq. Kim ko'p ichdi?
14. Qanday qilib 5 ni har xil qilib hosil qilish mumkin?

15. Baland va past daraxtni chiz.

15.Xonamiz enini qadaming bilan o‘lcha.

Bola nutqi rivojlanganligini aniqlash (savodxonlikka o‘rgatish).

Maqsad: Bolalarning tovushlar, so‘zlar va so‘z birikmalari haqidagi bilim va tasavvurlarini, ularning so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajaratish hamda berilgan so‘zlardan gap tuzishni bilishini aniqlash.

– “Chiroyli stol” so‘zi ishtirokida gap tuzish.

– “Ruchka” chiqib so‘zi bilan so‘z birikmasi o‘yla.

– Koptok haqida imkon qadar ko‘p so‘z ayt.

“Bolalar maktabga kelishdi. Ular sinfda o‘tirishibdi. Dars boshlandi. Bir o‘quvchini doskaga chaqirishdi”. Bu hikoyada nechta gap bor.(Har bir gapni uchburchak bilan belgilang. Qancha uchburchak bo‘lsa, demak shuncha gap bo‘ladi.)

“Mashina”, “oshxona” so‘zlarini bo‘g‘inlab ayt.

“Bahor keldi” so‘z birikmasidan gap tuz.

So‘z nimadan tashkil topgan?

Gap nimadan tashkil topgan?

Xonadagi “O” tovushi bor narsalarni ayt (boshqa tovushlarni ham aytish mumkin).

Savollarga javoblarni baholash mezonlari (J.Saidnazarova).

Agar bola savollarga to‘liq javob bersa – bu 100 % hisoblanib, + belgi bilan belgilab qo‘yiladi.

Agar bola savollarining yarmiga javob bersa – bu 50% hisoblanib X belgisi bilan qayd etiladi.

Agar bola savollarning yarmidan ozrog‘iga javob bersa – bu 25 % hisoblanib / belgisi bilan qayd etiladi.

Agar bola har bir testning 2-3 savoliga javob bergan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich me‘yordan past hisoblanib, - belgisi bilan qayd etiladi.

Bolada o‘quv faoliyatiga tayyorgarlikning ilk zamini shakllanganligini (umumlashtirish, uyg‘unlashtirish, solishtirish, ajratish, xulosa chiqarish va boshqa bilish) aniqlash uchun yuqorida ko‘rsatilgan tashxislashning asosiy shakllaridagi topshiriqlar ko‘zda tutilgan edi. O‘tkazilgan tashxislash suhbatlari, Kern Irasek metodi bo‘yicha to‘rt topshiriq, shuningdek A.A.Venger metodikasi bo‘yicha “Grafik diktant” va J.Saidnazarovanning o‘quv faoliyati ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha savollar jamlamasi natijalarining maktab tayyorgarligining solishtirilishi va tahlili bolaning shaxsiy-ruhiy, aqliy va maxsus tayyorgarlik darajalarini xolis belgilash imkonini beradi,

rivojlanishdagi qusurlarni aniqlaydi, bola shaxsi rivojining turli tomonlarini (qobiliyat, iqtidori yoki qoloqligi) tekshirish (zarur bo'lganda) yo'llarini ko'rsatib beradi.

XVIII. 3. Tashxislashning qo'shimcha shakllari

1. *Ko'rib, yodda saqlash.* Bolaga bir minut davomida 7-10 ta bir-biriga bog'liq bo'lmagan narsalarning, masalan, koptok, daraxt, avtobus, tuya, olma, qo'lqop, kitob, piyola, zontik, kapalak rasmi ko'rsatiladi. So'ngra ular teskari ag'darilib qo'yiladi, boladan ko'rgan narsalarni aytib berish so'raladi. Agar bola bir daqiqa davomida xohlagan tartibida ko'rgan narsalaridan 5, 7 yoki 10 tasini aytsa, demak bu eng yaxshi natija.

2. *Eshitib yodda saqlash.* Bolaga 2-3 soniya oralatib 7-10 ta, bir-biriga bog'liq bo'lmagan narsalar nomini ayting va undan eslab qolganlarini takrorlashni so'rang. Uslubiyati xuddi ko'rib, yodda saqlashning tekshiruvidagidek bo'ladi.

3. *Mazmunini yodda saqlash.* Bolaga ma'lum bir mazmundagi hikoya (1-2 marta) aytib yoki o'qib beriladi. So'ngra boladan unda nima haqida gapirilayotganligini aytib berish so'raladi. Agar bola hikoyani so'zma-so'z aytsa, demak, unda eshitib yodda saqlash rivojlangan, agar u hikoyani o'z so'zlari bilan aytib, shu o'rinda hikoyadagi asosiy narsani ajratsa, uning mazmunini yetkaza bilsa, demak unda mazmunini yodda saqlash rivojlangan.

4. *Bolaning tasavvuri va ijodiy fikrlashi rivojlanganligini aniqlashda* Rorshax metodikasi bo'yicha tashxislash yordam beradi.

Bu metodikani shvetsariyalik olim, doktor Rorshax ishlab chiqqanligi uchun uning nomi bilan atalgan. Bolaga qog'ozga simmetrik tarzda 10 ta siyoh charejamasi (tomchisi) havola etiladi. Tekshiruvdan o'tayotgan bola har bir dog'ga qarab, xuddi musaffo yoz osmonida so'zib yurgan bulutlarning goho kemaga, goho uchib borayotgan chavandozga o'xshab ketishidek, ularning nimani eslatayotganligini, ularda nimani ko'rayotganligini aytib berishi kerak. Bola qarayotganda vaqtni cheklash tavsiya etilmaydi. Javoblarni izohlash, aniqlash juda murakkab va mutaxassis-psixologlar tomonidan to'liq amalga oshirilgan bo'lishi mumkin. Biroq nafaqat mutaxassislar, balki ota-onalar ham bolasida ko'p narsani ko'rishi va bilishi mumkin. Mana bir necha misollar: agar 6-7 yoshli bola o'ziga taklif etilgan siyoh charejamasidan biron marta ham odamga o'xshagan shaklni uchratmagan bo'lsa, Rorshax testi asosida bu bolada rivojlanish

to‘xtab, uning yon-atrofdagi kishilar bilan munosabati juda-juda og‘ir yuzaga kelgan, deb xulosa chiqarish mumkin emasmi? Agar shu yoshdagi bola aynan o‘sha dog‘larda turli xil tuzilmalarni ko‘rsa, demak, u o‘zida hissiyot shaklining, o‘ylashning rivojlanganligini namoyon etib, ranglarni qiziqarli qilib izohlaydi, talqin etadi. Uning javoblarida odatiylik bilan o‘ziga xoslik o‘rtasida munosabat me‘yorda. Bu hol bola juda aqlli, ruhiy vazmin, o‘z salohiyatidan yengil va erkin foydalana biladi, degan xulosa chiqarish nahotki haqiqiy bo‘lmasa. agar bola dog‘larda hech narsa ko‘ra olmasa, demak, gap uning fikrlashi, asosan tasavvuri past darajadiligiga borib taqaladi.

5. *Bo‘lajak birinchi sinf o‘quvchilarining og‘zaki-mantiqiy fikrlashini tekshirib ko‘rishni quyidagi topshiriqlar yordamida o‘tkazish mumkin:* Buning uchun: Qanday so‘z to‘g‘ri keladi? – qish oyi...(sentyabr, oktyabr, fevral, noyabr, mart); – bir yilda ...(24 oy, 3, 12, 4, 7); – ota o‘z o‘g‘lidan...(katta, kichik, teng); – yo‘lovchilar transporti...(kombayn, yuk mashinasi, avtobus, teplovoz).

Ortiqcha so‘zni ayting:

– atirgul, lola, shahar, boychechak, rayhon; -daryo, ko‘l, ko‘prik, hovuz;

– qo‘g‘irchoq, sakragich, qum, koptok, lego; -stol, gilam, kreslo, krovat, stul;

– terak, qayin, arg‘uvon daraxti, atirgul tog‘ teragi; -tovuq, xo‘roz, burgut, kurka;

– aylana, uchburchak, to‘rtburchak, ko‘rsatkich, kvadrat; – Sanjar, Iskandar, Husan, Mavluda, Burhonov; – son, bo‘linma, qo‘shilma, ayirish, ko‘paytirish;

– quvnoq, tez, g‘amgin, shirin, ehtiyotkor. To‘g‘ri ayt (og‘zaki-mantiqiy fikrlash darajasi bir-biriga o‘xshash narsalarni chiqara bilish). Masalan, “chinnigul” so‘ziga xuddi “bodiring”ga “sabzovot” qanday to‘g‘ri kelganidek mos so‘z topishini tanlab olish kerak.

Bodring (sabzavot) – Chinnigul (begona o‘t, shudring).

Poliz (sabzi) – Bog‘ (devor, qo‘ziqorin, olma, quduq, o‘chirgich).

Soat (vaqt) – Gradusnik (oyna, katta, krovat, harorat, shifokor).

Mashina (motor) – Qayiq (dengiz, mayoq, elkanli kema, to‘lqin, quruqlik)

Stol (kotiba) – Pol (daryo, gilam, chang, taxtalar, mix).

Ularni umumlashtirib qanday soʻz bilan aytish mumkin?

– ola bugʻi, tovon baliq...; – bodring, pomidor...; – shkaf, divan...; – iyun, iyul...; fil, chumoli...;

Koʻrsatish: rasmda qayerda aylana kvadrat ostida, kvadrat aylana ustida, aylana kvadrat ustida, kvadrat aylana ostida, aylana kvadrat ustida va aylana kvadratning chap tomonida, aylana va kvadrat ichida va boshqa.

Mantiqiy fikrlash: Bola oldiga uch qator, har birida toʻrttadan kartochkalar qoʻyiladi-nuqtalar, qorchalar va tayoqchalar. Birinchi qatorda nuqtachalar, ikkinchisida qorchalar, uchinchisida tayoqchalar chizilgan.

Birinchi va ikkinchi qatordagi kartochkalarni koʻzdan kechira turib kattalar bolalar bilan ularning 1 dan 4 gacha oshib borish tartibida qoʻyilganligiga ishonch hosil qiladi.

Topshiriq: Tayoqchalar chizilgan uchinchi qatordagi kartochkalarni ham 1- va 2- qatordagi kabi joylashtirib chiqing.

Har bir kvadratga kerakli sonni yoz.

$3 + = 8$ $4 + = 8$ $7 -$	$= 4$
Ikki qoʻshiluvchi sondan aylana uchburchak yordamida 5 soni tarkibini birinchi	
qatorda koʻrsatilganidek tasvirlang.	

- “Katta” ($>$) va “Kichik” ($<$) belgilarini toʻgʻri qoʻy.
- Sabzilarni sana. Quyonchalarning qaysi biri toʻgʻri javobni tashlab turibdi. X bilan belgila.
- 3-va 5-kvadrat oraligʻidagi kvadrat ichida nechta aylana bor? X bilan belgilang.
- Beshinchi oʻrindagi narsani aylana ichiga ol.
- Bir xil miqdorda olmalar boʻlgan tovoqlarni bir-biri bilan bogʻla.
- Topshiriqni yeching. Lobarda uchta shar bor edi. Bittasi yorildi. Qancha shar qoldi? Chiz.
- Quyonchalarning qoʻli nechta? Topshiriqni yech.

- Uchta sichqonning nechta qulog‘i bor? Topshiriqning yechimini yozamiz.
- Yetishmayotgan shakl (chiz).
- Sonni kvadrat bilan (qaysi birida shuncha narsaning rasmi bo‘lsa) birlashtir.
- Uchburchakka quyida chizilgan narsalardan bitta kam bo‘lgan miqdorda aylanalalar chiz.
- Gultuvaklardan oltita guli borini aylanaga ol.
- Bolalardagi tasvirlash faoliyati bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakasini tekshirish uchun topshiriq
- Bolalarning sovuq va iliq ranglarini, kuz, bahor, yoz va qishning o‘ziga xos ranglarini biladigan, aniq ajratadiganlarini aniqlash.
- To‘q qizil, jigarang, yashil va ko‘m-ko‘k rangli suratlarni toping. – Qalam, bo‘yoq (akvarel, guash), flomaster, barmoq, kaftga chizilgan suratlarni ko‘rsating.
- Rasmlarni (rasm aralashib yotibdi) quyidagi tartibda joylashtir: portret, peyzaj, natyurmort.
 - Fotosuratlardan kichik shakldagi haykalchalarni, (loydan yasalgan o‘yinchoqlar) monumental haykal (yodgorlik) qayerdaligini ko‘rsat.
 - Shahrimizdagi yoki qishlog‘imizdagi maydon va yodgorliklarni aytib ber.
- Qaysi rassom va bezakchi rassomlarni bilasan (Tansiqboyev, Kamoliddin Behzod, Abdullayev, M.Nabiyev, Repin, Ayvazov.)
- Odamni, hayvonni harakatda va yer usti hamda yer osti, havo, suv, kosmik transport rasmini chiz.
- Butun bo‘lakdan kuchukcha yasa.
- Qog‘ozdan do‘ppi, kema, stakan kabilarni yasa.
- Pape-mashe (qog‘ozdan biron-bir buyum yasash piyola, lagan va h.) usuli bilan qanday qilib piyola yasashni aytib ber.
- To‘g‘ri burchak va kvadratdan qaychi yordamida boshqa geometrik shakllar qiling (kvadrat-aylana, to‘rtburchak-oval.).
- Fotosurat yoki chizmalardan metro-ertaqlar saroyini qur.
- Gugurt qutisidan kley yordamida mashina, uy yasa.
- Odam rasmini chiz. Keksa kishini, Bolani (o‘g‘il yoki qiz bola).
- Odam rasmini chiz. U chopiyapti U o‘tiribdi.
- Majnuntol, terak va archa rasmini chiz.
- Ranglarni bo‘yab chiq, qanday rang paydo bo‘ldi?
 - Sariq + ko‘k =

Qizil + ko‘k =

Sariq + qizil =

Qizil + oq =

– Chiz. Natyurmort. Portret. Peyzaj.

– Sana, nechta kvadrat (4). Sana, nechta to‘rtburchak? (3) Sana, qancha uchburchak? (5). Aylana qancha?(5)

Tasvirlash faoliyatida o‘zini namoyon etish va unga munosabati. Bolalar rasmiga qaraymiz... Ayrimlar o‘ylaydiki, bular hech narsani anglatmaydi, shunchaki chizilgan birinchi mashg‘ulot faoliyati. Biroq bu faoliyat boshqalardan ko‘ra ko‘proq bolani namoyon qiladi, uning atrof-olamga munosabatining ko‘plab jihatlarinin ochib beradi. Misollarda qarab ko‘ramiz: Olti yoshli bolaga “Mening oilam” mavzusida rasm chizishni taklif qiling:

– jon-jon deb ishga kirishdi– u o‘zi yashaydigan uyini sevadi;

– oilasini chizishdan bosh tortdi– bu noxush xotiralar bilan bog‘liq;

– kimni birinchi bo‘lib chizsa, bola uchun aziz inson;

– o‘zini yirik qilib chizsa, uyda unga ko‘proq ahamiyat berishadi, kattalar diqqat markazida;

– aksi bo‘lsa, oiladagi ahamiyatsizliginin ko‘rsatadi;

– katta ona va kichik ota – oilada ruhiy muvofiqlik buzilgan. Ona ahamiyatli;

– barcha figuralar juda kichik bo‘lsa, bola ziqlik, ezilganlik, tashvishlilik holatlari mavjud;

– jinsiy alohidalik hisobga olinmay chizilsa, jinsiy tarbiyaning to‘xtab qolganligi;

– oyog‘i katta bo‘lsa, oilada joyi borligi belgisi, oyog‘i kichik bo‘lsa, oilada tutumning noqat‘iyigidan darak;

– boshiga chiziqchalar tortilgan, go‘yoki bizga orqasini o‘girib turgandek bo‘lsa, o‘ziga ketdi;

– yopiq yuz – bola oilada bo‘lishni xohlamaydi;

– og‘zi labi katta va yorqin bo‘lsa, serjahllilik belgisi;

– qiz bola o‘zini kipriklarigacha chizsa, unga birovga yoqish yoqadi, katta ehtiros kuchi bor;

– to‘xtab-to‘xtab chizilganda yoki chizgan tasvirini obrazini ustidan chizib tashlasa– bu kishi oldida qo‘rquv hissini tutayotganligi;

– barcha oila a‘zolari alohida bo‘laqlarda chizilsa, oilada do‘stlik yo‘q, ko‘pchilik begonalashib ketgan;

– televizor va gilamlar ham chizilgan bo‘lsa, ularga bola xayrixoh.

- yoritgich uskunalarini, quyoshni chizsa, oilada issiqlik yo‘qligini boshidan kechiryapti;
- oila o‘rniga oddiy uyni chizsa, uni zo‘rlash manbai sifatida qarab, borgisi kelmayotganligidan darak;
- rasmda qo‘g‘irchoq yoki kuchukchaning rasmi bo‘lsa, oilada iliqlik yetishmaydi. Bola hayvonlar va o‘yinchoqlar bilan muomala qilishga intiladi;
- ko‘pgina mayda narsalar– yaqinlar bilan munosabat yetarli emas;
- ko‘p qora chiziqlar– tashvishlanishni boshdan kechirmoqda;
- rangli qalamlarni ishlatishdan bosh tortsa, tashvishli va o‘zini past baholaydi;
- bola o‘zini o‘rtaga chizsa, demak, o‘zini eng ahamiyatli, agar qog‘oz pastiga chizsa, eng qaram deb hisoblaydi.

XVIII. 4. Bolalarni maktabga tayyorlashda tibbiyot xodimlari ishining ahamiyati

Har bir ota-ona farzandining hayotda o‘z o‘rnini topishini xohlaydi. Lekin hamma ota-onalar ham bolani maktabga qanday tayyorlash, unga nimalarni o‘rgatish kerakligini bilavermaydi. Bolani maktabga tayyorlashning quyidagi ikki usuli mavjud:

- bolani oilada maktabga tayyorlash;
- bolani maktabgacha ta’lim tashkilotida maktabga tayyorlash.

Bundan tashqari bolaning maktabga moslashishida ba’zi qiyinchiliklarga duch kelinadi, bu qiyinchiliklar tibbiy, shaxsiy, ijtimoiy-psixologik, aqliy omillarga bog‘lik. Ular o‘quv faoliyati jarayonida bartaraf etib boriladi. 5-7 yoshli bola organizimining faol yetishish jarayoni davom etadi. Bolaning vazni oyiga o‘rtacha 200 gr, bo‘yi 0 0,5 sm ga o‘sa boradi. Tana (gavda) tuzilishining imkoniyatlari o‘zgaradi. 6 yoshga kelib bolaning harakat jihatlari yetarlicha yaxshi shakllangan bo‘ladi: u turli tezliklarda yura oladi, qadam bosishi, tekis, yengil va tez yuguradi. U yugurib kelib sakrash, osilib (chirmashib) chiqish kabi murakkab harakatlarni o‘zlashtirgan bo‘ladi. Uning musiqa mashg‘ulotlaridagi harakatlari xilma-xil, ritmik va egiluvchan bo‘ladi. U o‘yin va mashqlarda chaqqonlik, abjirlik, tezkorlik, merganlik kabi sifatlarni yaxshiroq namoyon eta boshlaydi. Lekin shular bilan birga ularning asab tizimini mustahkamlash, asosiy jismoniy sifatlari bo‘lmish chaqqonlik, chidamlilik, tezkorlik, kuchlilik, epchillik kabilarni yanada rivojlantirish lozim bo‘ladi. Bolaning nafaqat o‘quv dasturlarini o‘zlashtirishida, balki har qanday

ishda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan jismoniy sifatlardan biri chidamlilikdir. Bolani maktabga tayyorlashda navbatdagi muhim ish uni shifoxonada shifokor tekshiruvidan o'tkazishdir. Bolaning sog'ligi va jismoniy rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar maktab uchun zarur. Maktab shifokori va pedagog bolaning jismoniy rivojlanishi, ko'rish va eshitish darajasini hisobga olib, uni o'qishning dastlabki kunlaridayoq partaga to'g'ri o'tkazishda, unga tegishli jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tavsiya etishda, shuningdek, bolaning xulq-atvorini, axloqini bilib olib, har qaysisiga xos muomala topishda shu ma'lumotlardan foydalanadi. Bola qanday yuqumli kasalliklar bilan og'rikanligi, u qanday em-dorilar qabul qilganligi va kasalliklar oldini olish uchun nimalar qilish kerakligini maktab shifokori bilishi lozim. Har yili 1-yanvardan boshlab, shifoxonaning patronaj hamshirasi shu yili maktabga borishi kerak bo'lgan bolalarning uylariga borib, ota-onalarga bolalarini o'zlari bilan birga olib borib, uchastka bolalar shifokoriga ko'rsatishlari lozimligini aytadi. Ota-onalar hamshiraning taklifiga jiddiy qarab, paysalga solmay poliklinikaga borishlari kerak. Poliklinikada mutaxassis shifokorlar bolaning ko'zi, qulog'i, burni, tomog'ini tekshiradilar, tishini davolaydilar. Nutqida nuqsoni bo'lgan (ayrim harflarni noto'g'ri talaffuz etadigan, nutqi noaniq, duduqlanadigan va haqozo) bola shifokor-logopedga yuboriladi. Bunday atroflicha tekshirishlar natijasida shifokor ota-onalar qo'lga bolaning shifoxonadagi shifokorlar ko'rigidan o'tganligi haqida ma'lumotnoma beradi. Maktab shifokorining so'rovi bilan shifoxona bolaning shaxsiy ambulatoriya kartochkasini maktabga yuboradi. Bolalarini birinchi sinfga beradigan ota-onalar bajaradigan tayyorlov ishlari mana shulardan iborat. Mana shularni hisobga olgan holda bolani uyda qanday qilib sog'lomlashtirish kerakligi haqida to'xtalib o'tamiz. Shuning uchun ham zamonaviy sog'lomlashtirish tadbirlarini sanab o'tamiz:

- avval qirovli, so'ng qorli yerda yalang oyoq yurish;
- ochiq havoda badandan suv quyish;
- saunadan foydalanish;
- kontrastli dush;
- yurish uchun muzlatilgan sochiqdan foydalanish;
- relaksatsiya va meditatsiya o'tkazish;

– bolaga individual yondoshish, magnit to‘lqinlar davrida yengillatilgan rejim bilan ta‘minlash;

Biz bolaning sog‘lomlashishini quyidagi vazifalarning amalga oshirilishidan ko‘ramiz. Bolalardagi shamollash kasalligi asosan bolaning kiyimi va poyafzali harorat rejimiga to‘g‘ri kelmasligidan kelib chiqadi. Demak, haroratni va kiyimni doimo taqqoslab, kichkintoylar badani haroratning ko‘tarilishi yoki pasayishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Shuningdek, bolalarning uxlashi va ovqatlanishi uchun sharoitlar yaratish ham muhim. Bolalar sog‘ligi uchun u yashayotgan shart-sharoitlar, muhitni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan asosiy shartlar hisoblangan musiqa va hid terapiyasi juda ham muhim. Bolaning eshitish qobiliyati, ko‘rishi, ichak, jigar foliyati, jinsiy rivojlanishi qanday ahvolda ekanligi va xokozo. Faqat diagnostik ma‘lumotlarga oilada bolaga aniq individual yondoshishni ta‘minlaydi. Rejim hamisha bolalarning to‘liq fiziologik rivojlanishining negizi bo‘lgan va bo‘lib qoladi. Sayrlar fiziologlar va psixologlarning ilmiy dalillariga ko‘ra, maktabgacha yoshdagi bola bir kunda 6-13 ming harakat bajarar ekan, jumladan, 6 mingdan kam bo‘lsa bolalarda qulaylikning buzilishi (diskamfort) boshlanishi alohida ta‘kidlanadi. Bola birinchi sinfga o‘qishga borar ekan, uning maktab ta‘limiga jismonan tayyor holda bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Bolaning o‘ziga nisbatan jismonan baquvvat, kuchli bolalar orasiga tushib qolishi unda turli holatlarning shakllanishiga asos bo‘lishi mumkin. Tibbiy, psixologik – pedagogik kuzatuv daftari maktabgacha ta‘lim tashkilotining har bir tarbiyalanuvchisi uchun alohida yuritiladi. Unda shu tarbiyalanuvchi bilan yil davomida o‘tkazilgan tibbiy ko‘rik, psixologik-pedagogik tashxis xulosalari hamda uning maktabgacha ta‘lim Davlat talablari asosida o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma, malakalarining ko‘rsatkichlari uzluksiz qayd etib boriladi:

Maktabga tayyorlov davri (6-7 yoshgacha).

Rivojlanish ko‘rsatkichlari: _____

Antropometrik ma‘lumotlar:

bo‘yi _____

vazni _____

Salomatligi: _____

Psixonevrolog: _____

Otolaringolog: _____

Oftalmolog: _____
Uyquning kechishi: _____
Ishtahasi: _____
Asab tizimining xususiyati: _____
Nutq va nutqiy malakalari: _____
Tovushning talaffuzi: _____
So‘z boyligi: _____
Nutqi ifodali: _____
Nutqi ravon: _____
Gaplar tugallangan mantiqiy: _____
Qisqa hikoya so‘zlab bera oladi: _____
Jismoniy rivojlanishi: _____
Harakat: _____
Mayda qo‘llar motorikasi: _____
Ma’naviy axloqiy yetuklik: _____
Ma’naviy ko‘nikma: _____
Madaniy gigiyenik ko‘nikma: _____

Har qanday maktab yoshiga yetgan (6-7 yosh) bola, avvalo, tibbiy ko‘rikdan o‘tishi lozim. Tibbiy ko‘rik orqali bolani maktabga aqlan, jismonan, ma’nan sog‘lom yoki sog‘lom emasligini aniqlash orqali uni maktabga chiqishini yoki chiqmasligini aniqlash mumkin.

Bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tayyorgarlik. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish, ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilish va ehtiyojlarini qondirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqillik g‘oyalariga sodiq holda voyaga yetib borishini ta’minlash, ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo‘yilgan davlat talablariga muvofiq maktab ta’limiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida amalga oshiriladi. Har bir oila barkamol avlodni tarbiyalash uchun qayg‘urishi lozim. Shu bois “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlashning asosiy omili bo‘lgan kadrlarni tayyorlash borasidagi eng zarur tadbirlar tizimi belgilab berildi. Sog‘lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yo‘nalishidir. Hech kimga

sir emaski, respublikada bolalarni maktabgacha ta'lim-tarbiya tashkilotlariga jalb qilish kam foizni tashkil qiladi. Bunday nomutanosiblik, bolalar maktab ostonasiga qadam qo'ygan kundan boshlab ularning rivojlanish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim tarbiya mazmuni, shakli, vosita va metodlarini yangilashga alohida e'tibor berilmoqda. Davlat va jamiyat maktabgacha yoshda bo'lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Shunga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarga integral tarzda ta'lim-tarbiya berish maqsadida tayanch dasturlari taqdim etilmoqda. Bu tayanch dasturlari bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga jalb etilmagan bolalarni ham rivojlantirish va yagona davlat talablari asosida maktabga tayyorlash imkonini beradi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni yakunida mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxsni voyaga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilandi. Bu uzluksiz ta'lim tizimining ilk turi – maktabgacha ta'limga o'ziga xos yondoshuvni talab etar edi. Bola dunyoga kelgan kundan boshlab, davlat va jamiyat hamda ota-ona zimmasiga uni sog'lom, aqlli, xush xulqli qilib tarbiyalash vazifasi qo'yiladi. Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali, so'ng ta'limiy faoliyatlar, o'yinlar, bilim berish orqali amalga oshiriladi. Bola har doim buyumlar, hodisalar orasida bo'ladi. Doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko'radi, nimagadir quloq soladi, shu tarzda bola dunyoni anglaydi. Tevarak-atrof buyum va narsalar bolalarining sezgi organlariga, analizatorlarga ta'sir etadi va sezgi hosil bo'ladi. Sezgi bolalarda ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Bolada aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, eng oddiy faoliyat usullari predmetlarini tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish, boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir. Bu ko'nikma, malakalar bilish faoliyatining tarkibiy qismlarga bo'lib, bor bilimlarni chuqur egallab olishga yordam beradi. Pedagogika, psixologiya fani aqliy tarbiya vazifalarini samarali hal etishda, birinchi navbatda, bolaning imkoniyatlarini to'g'ri foydalanishni, ikkinchi tomondan, bola organizmining charchashiga sabab bo'ladigan ortiqcha zo'riqish bo'lmasligi kerak degan fikrni ilgari suradi. To'g'ri tashkil etilgan

faoliyat jarayonidagina to'la qonli aqliy rivojlanish ro'y beradi. Shu sababli pedagoglarning vazifasi muayyan maqsadni ko'zlab, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoitni yaratish bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orqali so'ng ta'limiy faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli kattadir. Bolaning bilimlarni egallab olishlari ularning aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko'nikmalarini egallab olishlari, ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun bo'lajak mehnat faoliyatiga tayyorlanishda manba bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilar:

– Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar tizimini ilmiy dunyoqarashini shakllantirish. Bola tevarak-atrofdagi narsalar, ularning vazifasi, sifati, xossalari haqida, qaysi materiallardan foydalanganligi, tayyorlanganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak.

– Bilishga dorir ruhiy jarayonlarni rivojlantirish: sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutq va boshqalar. Bilimga doir nutqni rivojlantirish aqliy tarbiyaning erkin vazifasidir.

– Bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatlarni, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini ular aqlning sinchikovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat.

– Aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, ya'ni oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish boshqa predmetlar bilan taqqoslash maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir.

– O'simlik va hayvonlar bilan tanishish bo'yicha tizimli ta'limiy faoliyatlar olib borilgandan keyin bolalar o'simlik, yosh hayvonlar to'g'risidagi ma'lum bir tasavvurga ega bo'ladilar. So'ngra bolalardagi aqliy ko'nikma, malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan ta'limiy faoliyatlarni o'tkazishni rejalashtirish mumkin. Bular quyidagilar: "Sen ta'rifla, men topaman".

Didaktik vazifa – kattalarning savollariga narsaning xarakterli belgisini ajratib va nomini aytib javob berish. O'yin harakati – kattalarga topishmoqni aytish. O'yin qoidasi – ta'riflanayotgan narsani

nomini aytish mumkin emas. Tarbiyachining savollariga aniq va to'g'ri javob berish. Jihozlashda sabzavot va mevalar stol ustiga qo'yiladi. Tarbiyachi stulini o'simliklar ko'rinmaydigan qilib qo'yadi. O'yinning borishida tarbiyachi bolalarga stol ustidagi sabzavotlardan bittasini tanlashni aytadi. – Men sizdan uning qandayligini so'rayman. Siz javob berasiz. Faqat uning nomini aytmang. Sizlarning javoblaringizdan men uni topishga harakat qilaman. Keyin tartib bilan tarbiyachi savol beradi: “Shakli qanday?, Hamma tomoni shardek dumaloqmi?, Chuqurchasi bormi?, Rangi qanday?” va boshqa. Bolalar savollarga to'la javob berishadi. Bolalar narsaning xarakterli belgilari haqida gapirib berganlaridan keyin tarbiyachi topishmoqni topadi. Ta'limiy faoliyatda, o'yinda, tabiat burchagida va maydonchadagi mehnatda, ekskursiya va sayr vaqtida tarbiyachi bolalarga atrofdagi olamning turli-tumanligini, chiroyini ko'rsatadi, o'simlikning turli xususiyatlari, sifatlari bilan tanishtiradi, o'simlik va hayvonot olami haqida elementar tushunchani shakllantiradi. Tarbiyachining hikoyasidan faolroq o'zlashtirib olishga bolalarning jozibali munosabati imkon beradi. Ta'limiy faoliyatlarda, didaktik o'yinlarda qo'yilgan vazifani hal etishda bola buyum va hodisalarning ayrim xususiyatlarini ajratishga, solishtirishga, umumiy xususiyatlarga, belgilariga qarab guruhlarga ajratishga, klassifikatsiya etishga o'rganadilar. Bolalar fikr yuritishga, xulosalar chiqarishga o'rganadi, bolalar diqqati, xotirasi va ixtiyoriy idroki rivojlanadi. Ta'limiy faoliyatni, o'yin vazifasini hal etishda bola o'zining xatti-harakatini tushuntiradi. Bu esa nutqining o'sishiga yordam beradi. Ta'limiy faoliyatlar, didaktik o'yinlar davomida turli maktabgacha yoshdagi bolalar ko'p marotaba takrorlash orqali maktabgacha ta'lim tashkilotining ta'lim-tarbiya dasturiga xos bilimlar majmuini o'zlashtiradilar. Tabiiy materiallar bilan o'ynaladigan o'yinlarni tanlashtirishda tarbiyachi o'yinning mazmuni atrof muhitdagi tabiatdagi o'zgarishlarga mosligini unutmasligi lozim. Masalan: “Urug' sotib olish” o'yini bahorda, “Hosil yig'ishtirish” esa yoz yoki kuzda o'tkazilishi kerak. Tarbiyachining o'zi ham ta'limiy faoliyat ,

o‘yinning turlicha variantlarini o‘ylashi mumkin: o‘yinga, ta’limiy faoliyatga qo‘shimcha vazifa, yangi rol, bolalarning atrofdagi tabiat haqidagi bilimlarini boyitishga va boshqalar. Ba’zi bir didaktik o‘yinlar turli variantda, turli yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladi. O‘yinlar o‘simliklar, hayvonlar yoki boshqa predmetlarning soni oshishi, turlicha qoida va o‘yin harakatlarning oshishi hisobiga murakkablashadi. Masalan, paypaslab bilish uchun sabzi, bodring, olma va boshqalar olish mumkin, keyinchalik shakli o‘xshash bo‘lgan meva va sabzavotlarni kiritish mumkin. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga barg, gullar bilan o‘ynash ko‘pincha guruh xonasini, ovqat stolini bezash, guldasta, barglarni kattalarga, kichik bolalarga sovg‘a qilishga xohishlari bilan bog‘lanadi. Bunday o‘yinlarni, ta’limiy faoliyatlarni o‘tkazishda bolalarni o‘simliklarga nisbatan ehtiyotkorlik, gullarni bekordan bekorga uzmaslikka o‘rgatish lozim. Agar bola olma yoki boshqa predmetlarni shakliga diqqatini qaratgan bo‘lsa, unga olmani dumalatib ko‘rish, ko‘ptokdek silab ko‘rish, uning silliqligini aniqlashni taklif etish lozim. Bolalarda rang, shakl, kattalik tushunchalarini ishlatishga o‘rgatish lozim. Xilma-xil tabiat hodisasi olamida bolalarning bevosita kuzatishlari uchun eng tushunarligi o‘simlik va uy hayvonlaridir. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni o‘simlik va hayvonlar bilan tanishtirish jarayonida bolalarda tabiatga nisbatan muhabbat tarbiyalanadi, hayvonlarni parvarishlashga, o‘simliklarni o‘stirishga nisbatan istaklari tarbiyalanadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Bolalarning sog‘ligi va jismoniy rivojlanganligi holati qanday tashxislanadi?
2. Tashxislashda nimalarga alohida e’tibor qaratish kerak?
3. Kern-Irasek uslubi qanday bajariladi?

Topshiriq: “Grafik diktant” va tashxislashning qo‘shimcha shakllarini tahlil qiling va izohlang.

XIX. MODUL. MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIGA QISQA MUDDATLI GURUHLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: mashg'ulotlar, tarbiyachi, bolalar, qisqa muddatli guruhlar, kunning birinchi va ikkinchi yarmi, mashg'ulot turlari, ta'lim-tarbiya

XIX. 1. Qisqa muddatli guruhlarda bolalarni maktabga tayyorlashni rejalashtirish

Rejalashtirish – bu zarur shart-sharoit, foydalanilayotgan vosita, shakl va uslublarni ko'rsatgan holda, ta'lim-tarbiya ishini amalga oshirishning tartibi va ketma-ketligini oldindan belgilash jarayoni. Umuman, ta'lim-tarbiya ishining samaradorligi rejalashtirish qay darajada pishiq-puxta o'ylangani va amalga oshirilgani bilan belgilanadi.

Rejalashtirish pedagogik vaziyat rivojida noaniq holatlarning kamayishi bilan bir qatorda, pedagogning bugungi va ertangi faoliyatida uzviylikni ta'minlaydi.

Ta'lim-tarbiya ishini rejalashtirish pedagogning bolalar jamoasi va ota-onalar hamkorligiga, ular tomonidan birgalikdagi faoliyat doirasidagi maqsad va vazifalarni anglash, maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar hayotini qiziqarli va foydali bo'lishini ta'minlash istagiga asoslangan.

Rejalashtirish modelini tanlashda har bir pedagogning kasbiy tayyorgarligi, tajribasi, o'z faoliyati natijalarini ko'rib, tahlil eta olishi hamda MTTdagi shart-sharoit e'tiborga olinishi zarur.

Istiqbol reja – bolalar bilan ishlashda asosiy hujjat hisoblanib, u bolalar faoliyatining barcha turlarini va ularga xos kundalik ish shakllarini rejalashtirishni talab etadi. Mazkur hujjatsiz tarbiyachining ish boshlashi tavsiya etilmaydi.

O'zini tutish madaniyati va ma'naviy fazilatlar bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy jarayon mobaynida (maishiy hayotda, o'yin, mehnat, mashg'ulot jarayonida) shakllantirilishi sababli, u alohida bo'lim tarzida rejalashtirilmaydi. Shuning uchun talabning murakkablashib borishini ko'zda tutgan holda, pedagogik uslub va vositalarga tayanib, istiqbolli rejalashtirishni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Istiqbolli mavzu rejasi bir oyga tuzilib, quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. Ta'limiy faoliyat paytida ta'lim berish.
2. Bolalar bilan individual ish (ta'limiy faoliyatlardan keyin).
3. Ota-onalar bilan ishlash.

Rejada guruh bolalarining ro'yxati, adabiyotlar ro'yxati, ish kuni davomida bolalar faoliyatini tashkil etish bo'yicha mashg'ulotlar jadvali kiritiladi.

Kundalik reja 1-2 haftaga mo'ljallab tuziladi. U reja-konspekt shaklida yozilib, unda butun ish kuni davomidagi faoliyat batafsil yoritiladi: ertalab (bolalar bilan individual ishlash, madaniy-gigiyenik va o'z-o'ziga xizmat ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ish, didaktik o'yinlar o'tkazish va boshq.), mashg'ulotlar davomida (uning turi, mavzusi, maqsadi, kerakli jihozi, mashg'ulotning borishi), sayr paytida (kuzatish, mehnat, harakatli o'yinlar, o'yin faoliyati, yakka ishlash, bolalarning uyga ketishi).

Pedagog reja shaklini mustaqil tanlashi mumkin. Shunga qaramasdan, MTT pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlangan reja yozishning yagona shaklidan foydalanish tavsiya etiladi.

Istiqbolga mo'ljallangan mavzular rejasi quyidagilarni nazarda tutadi:

- ◆ Bolalar asosiy faoliyat turlarining o'zaro bog'liqligini (o'yin, mehnat, ta'lim va h).
- ◆ Bir oyga mo'ljallangan vazifalarning ketma-ketlik va muntazamlilik tamoyilining amalga oshirilishini.
- ◆ Muayyan yosh guruhiga doir dasturning barcha bo'limlaridagi vazifalarning o'zaro bog'liqligini.
- ◆ Bevosita ta'limiy faoliyat, o'yin, mehnat faoliyatidan keyin ayrim bolalar bilan individual ishlashning tizimlilik asosida olib borilishini.
- ◆ Kuzatuvlarni bir kun oldin yoki shu kuni rejada qayd etishni.

Rejani bunday tarzda yozish turini qo'llaganda yakuniy ta'limiy faoliyat, suhbat, ekskursiyalar, kompleks faoliyatlarining kuni belgilanib olinishi zarur. Bunday rejalashtirish pedagogning kuchi va vaqtini tejash bilan birga, bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarining yaxlit manzarasini ko'rish imkoniyatini yaratadi. Bu o'z navbatida bir yilga mavzular bo'yicha rejalashtirish, ta'lim sohalarini o'zaro uyg'unlashtirish, loyihalarni va bolalarning sinov-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish hamda integral ishlash tamoyilini joriy etishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ish rejasi:

- ta’lim-tarbiya faoliyatining maqsadi, strategik va taktik vazifalarini aniq ifoda etish;
- ta’lim-tarbiya ishining mazmunini maqsadli belgilash, uning vositalari va tashkiliy shakllanishini tanlash;
- jamoaning va har bir shaxsning ilgarilanma harakatini rejalashtirib hamda tegishli o‘zgartirishlar kiritib borish jarayonida o‘z faoliyatning istiqboldagi natijalarini belgilash imkoniyatini yaratadi.

Ilmiy jihatdan asoslangan aniq pedagogik rejaning mavjudligi pedagog ishini yengillashtirib, uning ijodiy imkoniyatlarini oshiradi. Ta’lim-tarbiya ishini rejalashtirish pedagog, bolalar jamoasi va ota-onalarning o‘zaro hamkorligiga, ular tomonidan birgalikdagi faoliyat maqsad va vazifalarini tahlil etishga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan Davlat talablari, bolalarni qisqa muddatli guruhlarda maktabga tayyorlash “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi pedagoglar uchun yangi imkoniyatlarni vujudga keltiradi, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini tashkil etishda qo‘llanayotgan eski shakl va uslublarni qayta ko‘rib chiqishga undaydi, pedagogik tashabbus, tajriba va ijodga keng yo‘l ochadi.

Taxminiy ish tartibi:

HAFTALIK KUN TARTIBI REJASI

T/r	Faoliyat turlari	O‘tkazish muddatlari
1	Bolalarni erkin mustaqil il faoliyati	Har kuni
4	O‘yin faoliyati	Har kuni
5	Tasviriy faoliyat	Haftada 4 marta
6	Atrof-muhitni o‘rganish	Haftada 2 marta
7	Tabiat bilan tanishtirish	Haftada 1 marta
8	Elementar matematika	Haftada 2 marta
9	Musiqqa	Haftada 2 marta
10	Jismoniy tarbiya	Haftada 2 marta
11	Nutq o‘stirish	Haftada 1 marta
12	Savodga tayyorlash	Haftada 1 marta

“Ish kuni” shunday tashkil etiladiki, u erkin mustaqil faoliyat va kattalar bilan mashg‘ulot orasida muayyan vaqt muvozanat bo‘lishiga imkon yaratadi.

Har bir kun erkin faoliyat bilan boshlanadi va yakunlanadi, bunda bolalar o‘z qiziqishlari bo‘yicha shug‘ullanadilar (o‘ynash, rasm chizish, qurish-yasash bo‘yicha biror nima yasash, tengquri bilan birgalikda rasmi kitobni tomosha qilishi va h.k.).

Pedagog erkin faoliyat uchun ajratilgan vaqtdan o‘yin faoliyati uslublari shakllantirish maqsadida bir necha juft, kichik guruhlar (3-4 dan bola) bilan birgalikda o‘ynashda foydalanadi.

Shunday qilib, belgilangan vaqt mobaynida boshqa bolalar o‘z qiziqishlari bo‘yicha ishlari bilan band bo‘lganda, pedagog 2-3 juftni

yoki kichik guruhni (har biriga 7-10 daqiqa vaqt ajratib) qamrab olishi mumkin.

Erkin faoliyat davri barcha bolalar taklif etiladigan muloqot, suhbat bilan almashadi. Bu vaqt oldingi kundagi yorqin taassurotlar, tabiatdagi o'zgarishlar, yaqinlashib kelayotgan esdalik sanalar va h.k.ga doir erkin muloqotga bag'ishlanadi. Suhbat jarayonida pedagog keyingi kunlardagi ta'limiy faoliyatlarning mavzularini rejalashtirish uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni qiziqtirayotgan dolzarb masalalarni o'zi uchun qayd etib boradi, kelajakda bolalar bilan qiziqarli o'yinlarni rejalashtiradi. Agarda guruh hayotida nizo va kelishmovchiliklar qayd etilgan bo'lsa, ularni ijtimoiy maqbul usullar bilan hal qilish yo'llarini muhokama etish, bolalarning o'zini tutish me'yor va qoidalari haqidagi tasavvurlarini aniqlashtirish, birgalikda "guruhga xos" qoidalarni ishlab chiqish mumkin.

Pedagog muhokama uchun badiiy matndan foydalanishi – ma'naviy-axloqiy mazmunga ega qisqagina hikoya, ertak, she'r o'qib berishi, bolalar bilan birgalikda kitobdagi hamda ularning hayotidagi voqealarni o'zaro taqqoslashi mumkin.

Zarur hollarda pedagog guruh doirasidagi muloqotni kelgusidagi ta'limiy faoliyatlarga ma'no-mazmun baxsh etadigan (mavzuni, muammoni bolalar uchun qiziqarli bo'ladigan) badiiy matnni o'qish bilan yakunlashi mumkin.

Guruh doirasidagi muloqotdan keyin kattalar bilan o'tkaziladigan ikki ta'limiy faoliyat (atrof-muhit bilan tanishtirish, elementar matematika, tasviriy faoliyat va boshqalar – haftaning muayyan kuniga mos ravishda) guruh xonasida o'tkaziladi va butun guruh bilan ishlashni ko'zda tutadi (muayyan mavzu va mashg'ulot mazmuniga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar qandaydir vazifalarni birgalikda yoki yakka tarzda bajarish maqsadida juftlarga bo'linadi).

Ayrim bolalar ishda faol ishtirok etmasligi, chekkaroqdan boshqa bolalar faoliyatini kuzatib turishi mumkin. Bu hol bolaning mashg'ulotdan hech qanday foyda olmayotganini anglatmaydi. Keyingi gal u dadilroq bo'lib, ishga kirishiga jazm etadi.

Musika yoki sport zaliga o'tganda bolalar katta yoshdagi boshqa ustozlar (musika xodimi, trener) bilan muloqot yuritadi. Har kuni guruh xonasi doirasidan tashqariga chiqish bolalar hayotiga rang-baranglik olib kiradi, ularning ijtimoiy-madaniy makonini

kengaytiradi. Ushbu ta'limiy faoliyatning bir qismini pedagog bolalar bilan birga o'tkazishi, boshqa qismini esa yengil nonushta tayyorlashga sarflashi mumkin (agarda u ota-onalar iltimosi bilan tashkil etilayotgan bo'lsa). Birgalikda ovqatlanish bolalar guruhining jipslashuviga xizmat qiladi. Nonushta paytida erkin, qulay muhitni vujudga keltirish, bolalarning bir-biri bilan o'tgan ta'limiy faoliyatlardan olgan taassurotlari bilan bermalol fikr almashishiga imkon berish zarur. Nonushtadan keyin pedagogga stolni tartibga keltirish uchun navbatchilar yordamlashadi.

Kun bolalarning erkin faoliyati bilan yakunlanadi. Ayni shu vaqtda pedagog haftada ikki marta bir necha bolani (qo'shimcha mashg'ulot zarur bo'lganlarni) kommunikativ treningga taklif etadi. Barcha xohlovchilar ularga qo'shilishi mumkin. Har bir guruh bilan mashqlar majmui 10 daqiqaga mo'ljallangan. Hafta kunlardan birini pedagog bolalarda o'yin faoliyatini usullarini rivojlantirish maqsadida ular bilan o'ynashga bag'ishlaydi.

Kattalarning bolalar bilan o'yini va kommunikativ treningning tashkiliy o'ziga xosligiga e'tibor qaratish lozim: pedagog bu ishni bolalarning erkin mustaqil faoliyati bilan bir vaqtda amalga oshiradi. Bu jarayonda pedagog kichik guruhlar bilan ishlaydi, u bolalarni o'yin yoki suhbatga maxsus jalb qilishi yoki xohlovchilarni taklif etishi mumkin.

Taxminiy rejalashtirish.

Kalendar reja 1-2 haftaga tuziladi. U butun ish kuni davomidagi faoliyat batafsil yoritilgan reja-konspekt shaklida yoziladi:

Sana: _____

Ertalabki soat: Bolalarni kutib olish (ertalabki filtr)

“Men tabiatga qanday yordam beraman?” mavzusida suhbat:.

Maqsad: bolalarda “yaxshi” va “yomon” nimaligini tushunishni rivojlantirish, tabiatga muhabbat hissini shakllantirish.

“Yil mavsumlar”ga oid rasmlarni ko'rish:

Maqsad: bolalarning mavsumlar ketma-ketligi haqidagi bilimlarini mustahkamlash. Yilning har bir mavsumiga xos xususiyatlarni aniqlash.

Yog'ingarchilik turlarining o'zgarishlari bilan tanishtirish.

“O'simlikni uzib ol” mavzusida ta'limiy o'yin:

Maqsad: bolalarda o‘simlikning tuzilishi, qismlari va ahamiyati haqidagi bilimlarni mustahkamlash.

Reja bo‘yicha ta‘limiy faoliyatga o‘tish uchun undovchi kirish. Masalan, Bolalar, sizlarga bormoqchimisiz?

Bugun bizni bajarishimiz lozim. Siz..... ga yordam berasizmi?

Nima deb o‘ylaysiz, bo‘ladimi? Nima uchun.....?

Qaysi biringiz menga bajarishga yordam bera olasiz?

Bugun sizlar bilan ertaklar olamiga sayohat qilamiz. Siz.....ertaklar olamiga sayohat qilmoqchimisiz? Va hokazo.

XIX. 2. Pedagogning bolalar individual ishlash daftarini yuritishi

T/r	Sana	Bolaning IF	Individual mashg‘ulot mavzusi	Izohlar
1 2	15.09. 2022.	Umarov Umid Toshpo‘latova Aziza	Fonematik eshitish va artikulyasiya apparatini rivojlantirish, eshitish orqali (s-z) tovushlarini farqlash va to‘g‘ri ifodalash	Uy vazifasi
1 2	16.09.2022.	Sobirova Nigora Umarov Umid	Aytilgan tovushlarga so‘zlarni tanlash	
1 2	17.09.2022.	Sobirova Nigora Umarov Umid	Eshitish orqali so‘zda u yoki bu tovushning bor-yo‘qligini aniqlash.	
1 2	18.09.2022.	Abdullaev Marat Umarov Umid	Aytilgan tovushlarga ega so‘zlarni tanlash bo‘yicha o‘yin	
1 2	19.09.2022.	Sobirova Nigora Gulchehra	Geometrik shakllar haqidagi bilimlarni mustahkamlash	Uy vazifasi
1 2	22.09.2022.	Toshpo‘latova Aziza	O‘lcham: kenglik, uzunlik haqidagi tushunchalarni mustahkamlash	

Qisqa muddatli guruhda mashg‘ulotlar soatlari miqdori:

Qisqa muddali guruhda o‘quv yili davomida (9 oy) ta’limiy faoliyatlar soatlari miqdori:	Qisqa muddali guruhda yosh mobaynida davomida (3 oy) ta’limiy faoliyatlar soatlari miqdori
Haftasiga 15 soat (kuniga 3,5 soat, haftasiga 5 kun) Haftasiga 15 soat x bir oyda 4 hafta x 9 oy = 540 soat	Haftasiga 15 soat (kuniga 3,5 soat, haftasiga 5 kun) Haftasiga 15 soat x bir oyda 4 hafta x 3 oy = 180 soat

Ota-onalar taklifini e’tiborga olib, maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni qisqa muddatli guruhlarda maktabga tayyorlash bo‘yicha mashg‘ulotlar ikki smenada kun davomida kuniga 3,5 soat sharti bilan o‘tkazish mumkin:

Qisqa muddatli guruhlariga mashg‘ulotlar taqsimoti quyidagicha bo‘ladi:

smena 8:30-12:00 (3,5 soat)
8:30-8:50 – Qabul, birlamchi tibbiy ko‘rik, ertalabki badantarbiya .

8:50-9:00 – Bolalar bilan suhbat .

9:00-10:30 – O‘yinli ta’lim faoliyatlari.

10:30-11:00 – O‘yin, mustaqil faoliyat .

11:00-11:15 – Ikkinchi nonushta.

11:35-12:00 – Sayr va undan keyin bolalarni uyiga kuzatish.

12:00-13:00 – Pedagoglar uchun tushlik tanaffusi.

13:00-13:30 – Pedagoglarning ikkinchi smenadagi ta’limiy faoliyatlarga tayyorlanishi

smena 13:30-17:00 (3,5 soat)

13:30-13:40 Qabul qilish, birlamchi tibbiy ko‘rik

13:40-14:00 – Bolalar bilan suhbat .

14:00-15:30 – O‘yinli ta’lim faoliyatlari.

15:30-16:00 – O‘yin, mustaqil faoliyat.

16:00-16:20 – Tushdan keyingi ovqatlanish.

16:20-16:35 – Sayrga tayyorgarlik .

16:35-17:00 – Sayr va undan keyin bolalarni uyiga kuzatish.

1-va 2- smena uchun mashg‘ulotlarning haftalik taqsimoti.

(mashg'ulotlar o'rtasidagi tanaffus 5 daqiqa)

T/r	Hafta kuni	1-mashg'ulot (30 daqiqa)	2-mashg'ulot (25 daqiqa)	3-mashg'ulot (25 daqiqa)
1	Dushanba	Atrof-muhit bilan tanishtirish	Qurish-yasash Applikatsiya	Jismoniy tarbiya
2	Seshanba	Elementar matematika	Musiqqa	Rasm chizish
3	Chorshan b a	Nutqni rivojlantirish	Loy ishi	Atrof-muhit bilan tanishtirish
4	Payshanb a	Elementar matematika	Jismoniy tarbiya	Tabiat bilan tanishtirish
	Juma	Savodga tayyorlash	Rasm chizish	Musiqqa

Qisqa muddatli guruhlar uchun bunday ta'limiy faoliyatlar jadvali, bolalarni maktabga tayyorlashning ham 9 oylik, ham 3 oylik kurslarida taklif etiladi. Bunday jadvalning afzalligi shundaki, agarda ota-onalar pedagog tomonidan ta'limiy faoliyatning aynan shu turi oldiga quyilgan vazifalarga erishish borasida uni qo'llab-quvvatlab, mashg'ulotlarni davom ettirsalar, ochiq havodagi faoliyatlar vaqti uzaytirilishi ham mumkin.

Ushbu ta'limiy faoliyatlar jadvaliga ko'ra, qisqa muddatli kun, hafta hamda 9 oylik o'quv yili mobaynida bolalar quyidagi faoliyat turlariga jalb etiladi:

Faoliyat turlari	Kuniga bir smenada	Haftasiga	Yil (9 oy) mobaynida
Ta'limiy faoliyatlar	1 soat 30 daqiqa	7 soat 30 daqiqa	270 soat
O'yin, mustaqil faoliyat	30 daqiqa	2 soat 30 daqiqa	90 soat
Sayr	25 daqiqa	2 soat 5 daqiqa	72 soat

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Rejalashtirish qanday xususiyatlarga ega?
2. Tarbiyachining ish hujjatlarini sanang.
3. Istiqbol reja qanday muddatga tuziladi?
4. Haftasiga qisqa muddatli guruhlarda mashg‘ulotlar nimaga asoslanib tuziladi? 2-smenada-chi?
5. Topshiriq: Tarbiyachining ish hujjatlarini tartib bilan yozing, har birini mazmun mohiyatini taqdimot orqali namoyish qiling.

XX. MODUL. O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMGA MUHTOJ BO‘LGAN BOLALAR BILAN ISHLASH

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: inklyuziv ta’lim, huquq va qobiliyat, ijtimoiy adolat, tenglikka erishish, nogiron, Konvensiya, didaktik o‘yin, kamsitish, qaramlilik, mos keluvchi, rivojlantiruvchi, inklyuziv

XX. 1. Inklyuziv ta’lim va uning mohiyati

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo‘lmish farzandlarni mas’uliyatni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo‘shadigan munosib fuqarolar bo‘lib yetishishlariga katta umid bilan qaraladi. Yangi O‘zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta e’tibor berilmoqda. Mamlakatimizda maktab, litsey, gimnaziya, kollej kabi bilim dargohlari bilan birgalikda turli maxsus maktab internatlar, mehribonlik uylari faoliyat ko‘rsatayotganligi ham fikrimizning isbotidir. Ko‘plab davlatlarda bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkillangan maktablar bor. Ularning vazifasi bolalarni maxsus o‘quv yurtlariga tayyorlashdir.

Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti konvensiya tizimiga o‘zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos qilib oladi. Bola huquqlari xalqaro konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta’lim tizimini yaratish g‘oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada, u sog‘lommi yoki nogironmi, takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor.

Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta’lim tizimi inklyuziv ta’lim deyiladi.

Inklyuziv ta’lim nogiron bolalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta’lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko‘zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Inklyuziv ta’lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta’lim tizimiga ba’zi bir o‘zgartirishlar kiritishni taqozo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o‘quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog‘liq tomonlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yiladi. Inklyuziv ta’lim hamma bolalarni,

shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi.

Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart.

Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni:

- mos keluvchi;
- rivojlantiruvchi;
- inklyuziv;

Konvensiyaning 6-moddasida shunday satrlar bor: “Tirik qolish va rivojlanish”. Bu modda mos keluvchi ta'limga taalluqli. Rivojlantiruvchi ta'lim 29-moddada ko'rsatilgan: “Ta'lim shaxsning yuqori darajada rivojlanishiga, iqtidorli, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini o'stirishga yo'naltirilgan bo'lishi, bolani erkin jamiyatda faol yashashga tayyorlashi kerak”.

2-va 28-moddalar inklyuziv ta'limga tegishli bo'lib, ularda kamsitishning oldini olish, ta'lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo'yilgan.

Maxsus ehtiyojli bolalar, boshqa bolalar, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyati inklyuziv ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Bunday ta'lim tufayli maxsus ehtiyojli bolalar:

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;
 - ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;
 - ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;
 - tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
 - jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;
 - do'stona muhitda do'st orttiradilar;
 - turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar.
- Boshqa bolalar esa;
- do'stona muhitni yaratadilar;
 - maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar,ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;
 - sinf tadbirlarida ishtirok etadilar;

- tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;
- jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar;
- didaktik va o'qituvchilarning vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;
- o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;
- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;
- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;
- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;
- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;
- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar;

Demak, inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak.

Maktab darajasida integratsiyani muvaffaqiyatli kiritishga bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy omil o'quv dasturiga kiritish imkoniyatidir. Shuningdek, binolarning jismoniy joylashuvi, o'qish uchun imkoniyat va moliyalashgan imkon ham asosiy omillardandir.

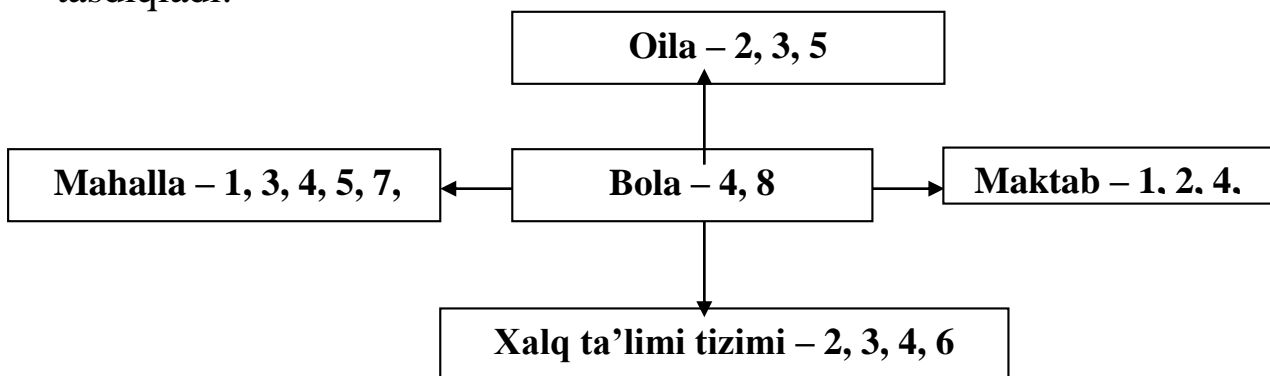
Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hatto qo'ltiqtayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham, eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o'tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiq hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak.

O'qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish etarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o'rganishlari kerak.

Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og‘zaki informatsiyani olishlari kerak. O‘quv rejasini bunday differensiyalash o‘qituvchilarda o‘z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma‘muriyati buning uchun o‘qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o‘quv rejasiga qattiq talab qo‘yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

“Bolalarni qutqaring” (Buyuk Britaniya) tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta‘limdagi asosiy to‘siqlarni xalq ta‘limi tizimi va maktablarga qo‘yadi. Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo‘yayotgan davlatimizda bunday to‘siqlarni o‘z-o‘zini boshqarishning milliy modeli bo‘lgan mahallalarda hal etish mumkin. E‘tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag‘ masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag‘allik (5), sinfda o‘quvchilar sonining ko‘pligi (6), kamsitish (7), qaramlilik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to‘siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo‘ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday taqsimlash mumkin (sxemaga qarang).

Bir qancha davlatlar tajribasi, jumladan, Norin (Qirg‘iziston) va Qo‘qon shaxarlaridagi inklyuziv ta‘lim loyihasining tajribasi maxsus ehtiyojli bolalarni sog‘lom tengqurlari bilan birgalikda o‘quv-tarbiya ishlarida har tomonlama faol ishtirok etishlari mumkinligini tasdiqladi.

XX. 2. Inklyuziv ta‘limni joriy qilish davr talabi sifatida

Maxsus yordamga muhtoj bo‘lgan bolalar ta‘lim-tarbiyasi ularni o‘qish va yozishga o‘rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko‘mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soxa xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi mas‘uliyatli ishlar jumlasiga kiradi.

Maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muxitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

Maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralarini ko'rib chiqish, ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor:

Birinchi, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanganlar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchi, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi.

Bu ishlarni muvaffaqiyati har bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar–o'quvchilarga ta'lim berishda otalar, mahallalar pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatishlari talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanganlar, ijtimoiy hayotda teng huquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregasion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansa-da, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtayi nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega. Shuning uchun ham 1990-yilda Djonpiyeyen (Tailand)da juda muhim konferensiya o'tkazildi. Bu konferensiya "Ta'lim hamma uchun" maqsadini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unga 155 ta davlat vakillari va 150dan ortiq nodavlat tashkilotlari qo'shildilar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muhtoj ekanligi aniqlandi.

Djomtiyen (Tailand)da o'tkazilgan konferensiya asosida "Ta'lim hamma uchun" shiorini qo'llab-quvvatlash va amaliyotga tatbiq qilishni tahlil etish maqsadida 1994-yilda YUNESKO tashkiloti va Ispaniya davlati bilan hamkorlikda Salamanka - Ispaniya umumjahon konferensiyasi o'tkazildi. Ushbu konferensiya ishtirokchilarining maqsadi va vazifasi butun dunyodagi imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishlari uchun qulayliklar yaratish, maktabda o'qitish vazifasini amalga oshirish uchun maktab islohotlarini o'tkazish zarurligi to'g'risida fikr-mulohazalar yuritishga qaratilgan edi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishga bo'lgan ehtiyoj bu shunda namoyon bo'ladiki, ta'lim tizimidan butunlay chetda qolib ketayotgan maxsus ehtiyojli bolalarni ta'limga jalb etish, maxsus muassasalarga borishga yashash joyi juda uzoqda bo'lganligi yoki moddiy mablag'ning yetishmasligi yoki ota-onalarning o'z farzandini maxsus muassasaga borishini xohlamasligi oqibatida qiynalayotgan ota-onalarga ko'mak berish, maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashtirish, teng huquqlilik masalasini hal etish, kamsitishlarni oldini olishdadir.

Inklyuziv ta'lim masalasi 90-yillarning diqqat markazida bo'lib qoldi. Janubiy Afrika va Janubiy Sharqiy Osiyodagi integrat-

siyalashgan ta'lim dasturlari asosida yakuniy ish hujjatlari o'rganilib chiqildi. Natijada barcha davlatlarning ta'lim vazirliklarida maxsus maktablar qoshidagi maxsus bo'limlarga muqobil sifatida inklyuziv ishlash uslublari qabul qilindi.

Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi naflari jihatlari mavjudligidan kelib chiqadi:

- ◆ Inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi.
- ◆ Bolalarni oilasidan, uyidan uzoqda bo'lgan internatlarga joylashtirish ularning uyi, oilasi hamjamiyat hayotiga ishtirok etish huquqiga to'sqinlik qiladi. Uyidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq bo'lib o'sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir.
- ◆ Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi.
- ◆ Inklyuziv ta'lim ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi o'quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko'proq o'quvchilarni qamraydigan yangi o'qitish uslublarni ishlab chiqishga undaydi. Buning nafi esa hamma bolaga tegadi.
- ◆ Inklyuziv ta'lim kamsitishlarni oldini olishga yordam beradi.

Jamiyatda nogironlarga nisbatan yangi fikr va munosabat juda yuqoridadir. Ular haqida ma'lumotlarning kamligi va ularni yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim tarbiya berilishi bunga sabab bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezroq anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar normal rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim tarbiya olsalar, bu barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarni anglab, kamsitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi.

XX. 3. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilish masalalari

O'zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog'liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1966-yilda boshlangan.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko‘rinishdagi nogiron bolalar (16 yoshgacha) ta’lim olish ehtiyojiga ega. Nogiron bolalar uchun ta’lim bilan birgalikda maxsus xizmatlar tashkil etish lozim.

Ko‘zi ojizlar, kar va eshitish nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar, poliomyelit bilan kasallanganlar, aqli zaif bolalar, nutqida nuqsoni bor va soqov bolalarga mo‘ljallangan 86 ta maxsus ta’lim va aralash maxsus muassasalar, 982 ta maxsus bolalar bog‘chalari mavjud.

O‘zbekistonda maxsus ta’lim sohasida quyidagi tadbirlar amalga oshirilmoqda:

- yordamga muhtoj bolalar uchun moslashuvchan va ko‘p qirrali ta’lim tizimini yaratish;
- mahalliy va mintaqaviy miqyosda maxsus ta’limning tobora oshib borayotgan ahamiyati asosida ta’lim boshqaruvini markazlashtirish;
- yordamga muhtoj bolalarga yoshlikdan tashhis qo‘yish va kasalliklarni aniqlash uchun sharoit yaratish;
- milliy ta’lim standartlari asosida yordamga muhtoj bolalarga mo‘ljallangan o‘quv qo‘llanmalar sifatini yaxshilash;
- ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;
- nogiron bolalar bilan ishlashga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini kengaytirish;
- ko‘zi ojiz bolalar uchun mo‘ljallangan turli kitoblar, metodologik adabiyotlarni chop etish;
- nogiron bolalarni maxsus aravachalar, eshitish moslamalari, ko‘zoynaklar, sport anjomlari, ish asbob-uskunalar, kanselyariya mollari, maxsus mebellar va tibbiy uskunalar bilan ta’minlash;
- maxsus ta’lim sohasida kadrlar tayyorlash.

Hozirgi kunda qator ekologik ijtimoiy va boshqa sabablarga ko‘ra, shuningdek, homiladorlikdan keyingi patologik asoratlar natijasida bola rivojlanishi va birinchi navbatda, uning ongi, atrof-muhit tahlili asosida faoliyatini nazorat qilish va boshqarish funksiyalarining rivojlanish masalasini o‘rganish muhimdir.

Ota-onalar qishloq sharoitida yordamga muhtoj bolalariga talab darajasida yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega emas. Birinchidan, moddiy tomondan imkoniyat cheklanganligi, ikkinchi tomondan esa, yordamga muhtoj bolalarning go‘dakligidan ularning nuqsonlarini

aniqlash uchun o'qituvchi va psixologlarning malakasi talab darajasida emas.

Tarbiyachilar, psixologlar, o'qituvchilarning maxsus defektologiyaga asoslangan o'quv dasturlarda olgan bilim va malakalari ularning maxsus guruhlardagi faoliyatlari davomida aniq tashxis qo'yish va sifatli davolashni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi.

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — yordamga muhtoj bo'lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir.

Ushbu sharoitda yordamga muhtoj bolalarni integratsiyalash va rehabilitatsiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv ta'lim turini tanlash lozim.

1996-yilning noyabr oyida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi tashabbusi asosida Toshkentda "Maxsus ta'lim sohasida inklyuziv usullar" mavzusida milliy o'quv dastur muvaffaqiyatli amalga oshirilgan.

1997- 1998- yilning oktyabr oyida Buxoro shahrida ushbu mavzu bo'yicha mintaqaviy anjuman tashkil etilgan edi. Mazkur anjuman YUNESKO, YUNISEF (BMTning bolalar jamg'armasi), Butunjahon sog'liqni saqlash Tashkiloti va Xalqaro Mehnat Tashkiloti bilan hamkorlikda amalga oshirilgan. Ushbu tadbirlar natijasida 2001-yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi qoshida Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tashkil etildi. Hozirgi kunga qadar ushbu markaz tomonidan bir necha o'quv seminarlari o'tkazildi va qator dasturlar amalga oshirib kelinmoqda.

2004-yilning iyun oyida "Sen yolg'iz emassan" respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tashabbusi asosida Toshkent shahrida "Yetim bolalarning ijtimoiy muhofozasi" mavzusida ilk bor xalqaro anjuman tashkil etildi. Ushbu anjuman doirasida nogiron bolalar uchun talim dasturlari ham muhokama etildi.

2005-yilning may oyida Toshkent shahrida Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi va "Sen yolg'iz emassan" respublika jamoatchilik bolalar jamg'armasi tomonidan "Ijtimoiy nochor bo'lgan bolalarga ko'mak berishning samarali shakl va usullari" nomli xalqaro forum o'tkazilgan edi. Ushbu forum tavsiyanomalari asosida YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi bilan hamkorlikda YUNESKO tashkiloti rahnamoligida Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi madaniy markaziga (Tokio, Yaponiya) maxsus loyiqqa

taqdim etilgan edi. Ushbu YUNESKO markazi tomonidan “O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha bog‘cha va o‘rta maktablarda tajribaviy guruhlar ochish” nomli loyiha qo‘llab-quvvatlandi va yaqin kunlarda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda.

Loyihaning asosiy maqsadi nogiron bolalarda turfa xil malakalarni oshirish va ularning qobiliyatlarini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat.

Ta’lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va maqallada ota-onalar uchun profilaktika hamda reabilitatsiya ishlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag‘batlantirish bo‘yicha pedagogik usullar, shuningdek, ularning mustaqil bo‘lishlari uchun tengdosh sog‘lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo‘yicha o‘qitiladilar.

Loyiha to‘qqiz bosqichdan iborat bo‘lib, har bir bosqich quyidagi faoliyatlarni qamrab oladi:

1-bosqich. Respublika ta’lim markazi qoshidagi maxsus ta’lim bo‘yicha manba markazida ko‘chma ta’lim guruhi tashkil etiladi. Ko‘chma ta’lim guruhiga texnik yordam ko‘rsatish.

2-bosqich. “Barqaror taraqqiyot uchun inklyuziv ta’lim” mavzusida milliy anjuman tashkil etish.

3-bosqich. Xalq ta’limi vazirligining viloyat boshqarmalari bilan hamkorlikda nuqson bilan rivojlanayotgan bolalarni aniqlash bo‘yicha tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyani tashkil etish. Qo‘shma guruh va sinflarda o‘qitish maqsadida nuqson darajasi me’yordan og‘ishgan (3-7 yoshdagi) bolalarni aniqlash.

4-bosqich. Uslubiy tavsiyanomalar, qo‘llanmalar va dasturlarni nashr qilish.

5-bosqich. Pedagog-tarbiyachilar, o‘qituvchilar, psixologlarning qo‘shma guruhlari va sinflarda bolalardagi nuqsonlarni tuzatish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish.

6-bosqich. Mavjud bolalar ta’limi muassasalarida, 2 ta bog‘cha va 2 ta o‘rta maktabda maxsus tajribaviy guruh tashkil etish, texnik yordam ko‘rsatish.

7-bosqich. Maktabgacha inklyuziv ta’lim ixtisoslashgan ishlab chiqilgan tajribalarni targ‘ib qilish bo‘yicha ilmiy-uslubiy, amaliy-mintaqaviy anjumanni tashkil etish.

8-bosqich. Monitoring va baholash.

9-bosqich. Moliyaviy hisobot.

Loyiha yordamga muhtoj bolalar, ularning ota-onalari, bog'cha pedagog-tarbiyachilariga qaratilgan.

Loyiha Respublika ta'lim markazi qoshidagi inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi tomonidan Toshkent davlat pedagogika universitetining Boshlang'ich ta'lim va defektologiya fakulteti, YUNESKONing O'zbekistondagi vakolatxonasi va YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Milliy komissiyasi, shuningdek, boshqa mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Loyiha bir yil muddatga mo'ljallangan.

Inklyuziv ta'lim bo'yicha manba markazi 2001-yilda O'zbekiston Xalq talimi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazida tashkil etilgan.

Tashkilotning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchi va tarbiyachilar uchun turli anjuman va o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish orqali O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni tatbiq etish;
- nogiron bolalar uchun o'quv darsliklarini yaratish;
- nogiron bolalar uchun tajribaviy maydonlar barpo etish;
- bola uchun alohida rivojlantirish rejasini yaratish;
- pedagoglar va ota-onalarga maslahat xizmatini ko'rsatish;
- uslubiy qo'llanmalar, tavsiyanomalar, maxsus maktablarda nogiron bolalar bilan ishlash rejasini yaratish;
- yuridik faoliyat va ijtimoiy muhofaza bo'yicha ma'lumot bilan ta'minlash;
- nogiron bolalar ta'limi sohasida faoliyat yurituvchi jamoat va davlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish;
- nogiron bolalar ta'limi sohasida mavjud kamchiliklarni ommaviy axborot vasitalarida yoritib borish;
- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, maxsus ta'lim sohasidagi tajribalarni tatbiq etish.

Ta'lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanadi. Shunday ekan, ularga ta'lim beruvchi pedagoglar va mutaxassislar malakasini oshirish, zarur zamonaviy qo'llanmalar,

jihozlar bilan ta'minlash ham bu masalani hal qilish uchun qo'yilgan qadamlardan biri hisoblanadi.

BMT tomonidan 1989-yilda qabul qilingan "Bola huquqlari to'g'risidagi"gi Konvensiyasi hamma bolalarni, shu qatori maxsus ehtiyojli bolalar huquqlarini ham himoya qiladi va qo'llab-quvvatlaydi. Aynan 2,- 23, - 28, - 29 - moddalarda maxsus ehtiyojli bolalari huquqlari belgilangan.

Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning 2-moddasi maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun asosiy modda hisoblanadi. Unda mazkur Konvensiyadagi har bir modda irqi, dini, millati, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar barcha bolalarga tegishliligi haqida ta'kidlanib, "Barcha huquqlar har bir bola uchun tegishli. Kamsitish yoki jazolashning barcha shakllaridan bolaning himoyasini ta'minlash uchun zarur choralarni ko'rish ishtirokchi davlatlar majburiyatlariga kiradi",– deb bayon qilingan.

Shuningdek, bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning 23-bandida maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limi xususida quyidagicha ta'kidlangan: "Nogiron bolani maxsus ehtiyojlarini aniqlab, uni ijtimoiy hayotga qo'shishi va shaxs sifatida rivojlana olishiga yetaklovchi vosita hisoblanadigan ta'lim olishga har tomonlama yordam berish lozim. Ishtirokchi davlatlar aqliy va jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanmagan bola o'zining qadr-qimmatini ta'minlaydigan, o'ziga ishonch tug'diradigan va uning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini yengillashtiradigan sharoitlarda yashashlarini ta'minlaydilar".

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish ularning haq-huquqlarini ta'minlaydi. Shuning uchun bolalar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya maxsus ehtiyojli bolalarning huquqlarni ta'minlaydigan asosiy huquqiy-me'yoriy hujjatdir.

Salamanka bayonoti va ish faoliyati rejasi inklyuziv ta'lim bo'yicha xalqaro miqyosidagi hujjatdir. Ushbu hujjat 1994-yilda YUNESKOning maxsus ehtiyojli shaxslar ta'limini tashkil etishga qaratilgan "Ta'lim hamma uchun" g'oyasini rag'batlantirishga yo'naltirilgan Salamankada tashkil etilgan konferensiyada inklyuziv ta'lim konsepsiyasini rivojlanishi uchun zarur bo'lgan siyosiy, tashkiliy, huquqiy, uslubiy o'zgarishlar ko'rib chiqildi. Shu asosda ta'lim tizimi va mazmuni tubdan qayta ko'rib chiqildi

va alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimida ta'lim olishi uchun zarur bo'lgan huquqiy me'yoriy asoslari yaratildi.

Ushbu harakat rejasining asosiy tamoyillari jumlasiga quyidagilar kiradi: "Maktablar jismoniy aqliy, ijtimoiy, emotsional, tilidagi va boshqa nuqsonlaridan qat'i nazar hamma bolalarni qabul qilishi shart..." (Salamanka Bayonoti, 3-band).

Salamanka konferensiyasida inklyuziv ta'limni rivojlanishi uchun zarur bo'lgan siyosatdagi o'zgarishlar ko'rib chiqildi, hamda qatnashchilar umumta'lim maktablarini maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish usullarni ishlab chiqdilar. Unda ikkita yo'nalish belgilab olindi:

– Maorif tizimi va ta'lim dasturlari turli xususiyati va ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzilib shu ishga yo'naltirilsin.

– Maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalar uchun oddiy maktablarga borish imkoniyati yaratilsin.

2000-yilning 26-28-aprel kunlari Dakar-Senegalda o'tkazilgan Xalqaro forumda "Ta'lim hamma uchun" milliy harakat reja-dasturini bajarish maqsadida keng qamrovli ishlarni hamkorlikda va xalqaro miqyosida olib borilishi lozimligi hamda barcha rivojlangan mamlakatlar 2015-yilga qadar hamma uchun teng majburiy ta'limga o'tishlari ta'kidlangan. Bu muammo bo'yicha tajribalarni o'rganish va tashabbusni qo'llab-quvvatlash YUNESKO va YuNISEF tashkiloti tomonidan amalga oshirilmogda.

Nogironlarni umumta'lim tizimida o'qitish masalalariga e'tibor berish Respublikamizda 1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, respublika ta'lim markazi va YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda respublika seminari o'tkazilishi bilan islohotlar amalga oshirila boshladi. Shu davrdan boshlab olimlar, maxsus ta'lim tizimidagi rahbar xodimlari, pedagoglar, umumta'lim mussasalarining rahbarlari va nodavlat jamoa tashkilotlarining nogironlar ta'limi ehtiyojini qondirishga qaratilgan munosabatlari o'zgarib boshladi.

Respublika ta'lim markazining maxsus ta'lim bo'limi xodimlari imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiyalashgan ta'lim jarayonida ta'lim olish strategiyasini keng joriy qilish maqsadida YUNESKO tashkiloti bilan

1996- yildan buyon hamkorlik qilib kelmoqda. O‘zbekistonda integratsiyalashgan inklyuziv ta’lim tizimini amaliyotga tatbiq qilish maqsadida YUNESKO xalqaro tashkiloti loyihasi asosida bir necha respublika seminar-treninglari va xalqaro konferensiyalar o‘tkazishga muvassar bo‘lindi. Konferensiyalarda ko‘tarilgan dolzarb muammolar, masalalar, tavsiyalar va ishtirokchilarning ma’ruzalari xalqaro to‘plamda chop etildi va ommaga tarqatildi. Hozirgi kunda Respublikamizda inklyuziv ta’lim konsepsiyasini joriy qilishda asosiy dasturamal bo‘lib kelmoqda.

1998-yilda YUNESKO tashabbusi bilan Buxoro shahrida yirik konferensiya o‘tkazildi. Konferensiyaning maqsadi alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo‘llash, rehabilitatsiya qilish, ta’limga jalb qilish, moddiy, texnikaviy yordamlarni tashkil qilish va ularni to‘laqonli jamiyatga moslashtirishga oid turli tashkiliy uslubiy ishlarni amalga oshirishda Markaziy Osiyoda ko‘p tarmoqli aloqalar o‘rnatish edi.

Ushbu konferensida BMT, YUNISEF, VAZ tashkilotlarining ekspertlari, shuningdek, Rossiya, Qozog‘iston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg‘iziston Respublikasi hamda O‘zbekiston Respublikasidagi turli xil davlat va nodavlat tashkilotlar, ma’muriy organlarning mutasaddi xodimlari ishtirok etdilar. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy qo‘llash va barcha qatori teng huquqli sharoitda ta’lim olishi va biron bir bola ta’limdan chetda qolmasligi jiddiy muhokama etildi va rezolyutsiyalar qabul qilindi. Ushbu xalqaro konferensiyada O‘zbekiston Respublikasi XTV va uning tasarrufidagi turli ma’muriy tashkilot vakillari ham ishtirok etib, o‘z tajribalari bilan fikr almashdilar va respublikada ushbu muammoni hal qilish masalalari bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Shu bois O‘zbekistonda alohida yordamga muhtoj bolalarni to‘laqonli maxsus ta’limga jalb qilish va integratsiya usulida ta’lim olish 2001-2002-yillarda birmuncha faollashdi. Bunga asos Xalq ta’limi vazirligi, Respublika ta’lim markazi, YUNESKO, YUNISEF, “Opereyshen Mersi”, “Mersi projekt” nodavlat xalqaro tashkilotlar va O‘zbekistonda faoliyat ko‘rsatuvchi milliy tashkilotlar, jumladan “UMR”, “Ziyo”, “Imkon”, “Hayot”, “Umidvarlik”, “Yorug‘lik”, “Muruvvat”(Samarqand), “Mezon”, “Mehrigiyo”, “ShANS”, “Nihol”, “Korreksion pedagogik

Reabilitatsiya markazi” kabilar bilan hamkorlikdagi loyihalar bo‘yicha amalga oshirib kelingan ishlar, chora - tadbirlardir.

2000-yil O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning ilk asosi sifatida Respublika ta’lim markazi maxsus ta’lim bo‘limi tomonidan “O‘zbekiston Respublikasida alohida yordamga muhtoj bolalar ochiq ta’lim tizimining rivojlantirish chora-tadbir rejasi” ishlab chiqildi. Bu reja dasturda alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta’lim tizimga kiritishning quyidagi tashkiliy asoslari yoritib berildi:

- ommaviy axborot orqali jamiyat ongini inklyuziv ta’limga tayyorlash;
- respublikadagi alohida yordamga muhtoj bo‘lgan bolalar haqida axborot banki yaratish;
- barcha turdagi nuqsonli bolalar uchun umumta’lim va yakka tartibda oilalarda o‘qitilishi bo‘yicha turli xil o‘quv metodik adabiyotlar, didaktik vositalar ishlab chiqish va ta’minlash masalalari qayd qilingan.

Ayniqsa, 2001-yil 21-23-noyabr kunlari Toshkent shahrida o‘tkazilgan “Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma’naviy va estetik tarbiyalash” mavzusidagi xalqaro konferensiyada turli xorijiy mamlakatlar, Qozog‘iston, Rossiya, SNG davlatlarining ekepertlari qatnashib, o‘z fikr-mulohazalari bilan o‘rtoqlashdilar. Konferensiyada qatnashgan shahar va viloyat xalq ta’limi boshqarma vakillari, aholini ijtimoiy muhofaza qilish, sog‘liqni saqlash vazirliklari, mutaxassislar, Oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari, malaka oshirish institutlari xodimlari, nodavlat jamoat tashkilotlari, nogiron bolalari bo‘lgan ota-onalar, matbuot va axborot vositalari xodimlari, jurnalistlar qatnashib, hozirgi kunda vujudga kelayotgan muammolar ustida to‘xtalib, bahs-munozara yuritdilar. Bu konferensiyada imkoniyati cheklangan bolalarning qobiliyatlari, mehnat natijalari, san’at, sportda erishgan yutuqlari va mahoratlari namoyish etildi. Uning tahlili shuni ko‘rsatdiki, alohida yordamga muhtoj bolalarni inklyuziv ta’lim tizimida ta’lim olishi ularni rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi yana bir bor ekspertlar tomonidan qayd etildi.

Inklyuziv ta’lim konsepsiyasini O‘zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tad-

birlar uyushtirish, matbuot-axborot vasitalari orqali targ‘ibot-tashviqot ishlari bir muncha faollashdi.

Respublika ta‘lim markazi YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda

2001-yilda “Inklyuziv ta‘lim” mavzusida seminar o‘tkazib, uning tavsiyalariga asosan Respublika ta‘lim markazi maxsus ta‘lim bo‘limi qoshida “Inklyuziv ta‘lim resurs markazi” tashkil etildi. “Inklyuziv ta‘lim resurs markazi”ning vazifalari quyidagilardan iborat qilib belgilandi:

- ta‘limga jalb etilmagan imkoniyati cheklangan bolalar ta‘limini tashkil etishga ko‘maklashish;
- inklyuziv sinf va guruhlarni o‘quv metodik majmualar bilan ta‘minlash;
- joylardagi resurs markazlarga amaliy-uslubiy yordam ko‘rsatish;
- imkoniyati cheklangan bolalarning ota-onalariga farzandlarini tarbiyalash, maktabga va ijtimoiy hayotga tayyorlashga oid turli shakldagi tadbirlarni tashkil etish, maslahatlar berish;
- imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarga ta‘lim berish, kasb-hunarga o‘rgatish ishlarini amalga oshirish maqsadida umumta‘lim muassasalarida inklyuziv sinflar va guruhlar tashkil etish, ta‘limni integratsiya asosida olib borish kabilar.

2002-yilning 31-may kuni “Ta‘lim hamma uchun Dakar Deklorasiyasi”ning mohiyatini O‘zbekistonda tatbiq etish yuzasidan Xalq ta‘limi vazirligi, YUNESKO xalqaro tashkiloti bilan hamkorlikda “Ta‘lim hamma uchun” mavzusida xalqaro forum tashkil etildi. Forumda xalqaro YUNESKO tashkilotining eksperti janob Kotibxon ishtirok etib forum qatinashchilariga “Ta‘lim hamma uchun” Milliy dastur rejasini ishlab chiqish mavzusida seminar tashkil etdi.

Natijada 2003-yil “Ta‘lim hamma uchun” dasturining Milliy rejasini ishlab chiqildi. “Ta‘lim hamma uchun” dasturining Milliy rejasini 2000-yilgi Dakar shartnomalari doirasida ishlab chiqilgan bo‘lib, siyosatchilar, ta‘lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta‘lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo‘ljallangan. “Ta‘lim hamma uchun” Milliy harakat rejasini ro‘yobga chiqarish bo‘yicha yaqin davrlar (2001-2015-yillar)ga mo‘ljallangan tadbirlar belgilanib, u ta‘lim hamma uchun

milliy harakati hamda umumiy o'rta ta'lim maqsad va vazifalarini ro'yobga chiqarish siyosati" deb nom olgan VI bandining IX yo'nalishi maxsus ta'limga yo'naltirilgan bo'lib, unda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishda qonunchilik va me'yoriy bazani takomillashtirish, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim-tarbiya, maxsus ta'lim mazmunini, inklyuziv ta'lim jarayonining o'quv-uslubiy tomonini takomillashtirish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, inklyuziv ta'limning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, inklyuziv ta'limni joriy etishda targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish va boshqa masalalar qayd etilgan.

Bu ishlarni yanada rivojlantirish maqsadida 2003-yilda Inklyuziv ta'lim bo'yicha o'tkazilgan respublika seminarida xorijiy davlatlar ekspertlari, mutaxassislar, olimlar, Xalq ta'limi vazirligi, joylardagi viloyat Xalq ta'limi boshqarmalari va bo'limlarining ta'limga mas'ul vakillari, Tashxis markaz rahbarlari, umumiy va maxsus ta'lim pedagog rahbarlari, jamoat tashkilotlar vakillari va boshqalar ishtirok etdilar.

Seminarga YUNESKOning eksperti Vakayto universiteti professori Devid Mitchel (Yangi Zelandiya) kordinatorlik qilgan. Devid Mitchel: "Inklyuziv ta'limning tashkil etishning asl mohiyati, umumta'lim tizimida alohida sinflar yoki guruhlar tashkil etish bilan chegaralanib qolmay, balki ularni me'yorida rivojlangan bolalar kabi ta'lim olishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishdir". Shuningdek, inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etishda xalqaro ish tajribalari bilan fikr almashdi.

2005-yilning 19-sentabr kuni XTVning 234-sonli buyrug'i bilan "Imkoniyati cheklangan bolalalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida muvaqqat Nizom"i tasdiqlandi. Ushbu Nizomda inklyuziv ta'lim tizimining maqsad, vazifalari belgilab berilgan. Unda qayd qilinishicha, imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar quyidagi tartibda inklyuziv ta'limga qamrab olinadi:

- ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar;
- harakat muvozanati buzilgan;
- o'z-o'ziga xizmat qila oladigan debillik darajasidagi oligofren bolalar va o'smirlar;
- nutqida nuqsoni bo'lgan (muloqoti cheklanmaydigan darajadagi) bolalar;

- zaif ko‘ruvchi bolalar va o‘smirlar;
- zaif eshituvchi va kech kar (5 yoshdan keyin)bo‘lgan bolalar;
- ko‘zi ojiz (Brayl yozuvi va o‘qishni egallagan) bolalar va o‘smirlar;
- kar (muloqot darajasida nutqi bo‘lgan, o‘qish va yozishna egallagan) bolalar va o‘smirlar.

“Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun inklyuziv ta’lim to‘g‘risida muvaqqat Nizom”ning 4-bandida inklyuziv ta’lim tizimida o‘quv tarbiya jarayonini tashkil etishning quyidagi masalalari qayd etilgan:

4.1. Inklyuziv ta’limni tashkil etilgan barcha umumta’lim maktablarida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarga nisbatan do‘stona munosabat ruhi shakllanadi.

4.2. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktablarida davlat ta’lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun korreksion dasturlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jihozlangan korreksiya xonasi, maxsus infrastruktura).

4.3. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktablarida tayorlov guruh va birinchi sinflarida 35 daqiqa, boshqa sinflarida 45 daqiqadan darslar olib boriladi;

4.4. Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

4.5. Ta’lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e’tiborga olinadi.

4.6. Korreksion ta’lim o‘quvchilarning ehtiyojlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan holda tashkil etiladi.

4.7. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktabiga o‘quvchilar ota-onalarning arizasi hamda “Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya”lari xulosalari asosida qabul qilinadi va ta’lim muasasalari rahbarlarining buyrug‘i bilan tasdiqlanadi.

4.8. Inklyuziv ta’lim amalga oshirilayotgan umumta’lim maktabidagi sinflarida integratsiya qilingan o‘quvchilar soni 4 nafardan oshirilmaydi hamda o‘quvchilar umumiy soni 25 nafargacha belgilanadi.

Shuningdek ,mazkur Nizomda inklyuziv ta’lim ishtirokchilari, inklyuziv ta’lim mutaxassislarining ota-onalar yoki boshqa qonuniy

vakillar bilan hamkorligi, xalqaro hamkorlikda qatnashish xususiyatlari batafsil bayon etilgan.

“Imkoniyati cheklangan bolalar va o‘smirlar uchun inklyuziv ta’lim muvaqqat Nizom” asosida Respublikamizda inklyuziv ta’lim tizimining quyidagi huquqiy-ijtimoiy asoslari yaratildi:

– bolani ijtimoiy hayotga tayyorlashda yoshi, jinsi irqi, millatidan qat’i nazar O‘zbekiston Konstitutsiyasining moddasiga asosan barcha bolalar umumta’lim jarayoniga kiritish va ijtimoiy hayotga moslashtirish lozimligi belgilangan;

– har bir bola o‘zining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojiga ko‘ra mos ravishda bilim olishi huquqiga ega;

– ta’lim dasturini ishlab chiqishda va amalga oshirishda o‘ziga xoslik va ehtiyojlarning turli-tumanligini nazarda tutish;

– har bir bola tengdoshlar qatori bilim olish huquqiga ega bo‘lishi;

– bolani ta’limga emas, balki ta’limni bolaning ehtiyojiga ko‘ra tashkil etilishi;

– bolani muhtojligi va imkoniyatini e’tiborga olgan holda ta’lim metodologiyasini, o‘quv rejalarni ixcham bo‘lishini qo‘llab-quvvatlash hamda baholash;

– inklyuziv ta’lim muammoni bolada emas, tizimda ekanligini aniqlaydi, bolaga qulay shart-sharoit yaratishni ta’minlaydi;

– bolaning shaxsiy ehtiyojiga qarab korreksion-pedagogik va ijtimoiy yordamni tashkil qiladi va hokazo.

Yuqorida keltirilgan inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarga tayangan holda bu ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, uni amaliyotga joriy etishni jadallashtirish maqsadida 2005-yilning 14-15-dekabr kunlari Toshkent shahrida “Ta’lim hamma uchun” Milliy dasturini joriy qilish bosqichlari” mavzusida yirik xalqaro konferensiya o‘tkazildi. Ushbu konferensiyada xalqaro tashkilotlarning O‘zbekistondagi vakolatxonalari vakillari ham o‘z ma’ruzalari bilan ishtirok etdilar. YUNISEF tashkiloti vakili Reza Xosseyn, YUNESKO tashkiloti vakili Bari Layn, “Mersi Projekt”, “Opereyshn Mersi”, Kosta Rika davlatlari xalqaro vakillari shular jumlasidandir.

“Ta’lim hamma uchun” milliy dasturini joriy qilish bosqichlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy konferensiyada quyidagi vazifalar hal etildi:

- “Ta’lim hamma uchun” umummilliy dasturining mohiyatini targ‘ibot qilish;
- Respublikada imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta’limini tashkil etish bo‘yicha me’yoriy metodik hujjatlarni ishlab chiqish;
- imkoniyati cheklangan bolalarni erta tashxis qilishning zamonaviy uslublarni muhokama qilish;
- psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya, tashxis markazlari, psixologik xizmat faoliyati samaradorligini oshirish;
- sog‘liqni saqlash, mehnat va ijtimoiy muhofaza vazirligi tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni aniqlash, hisobga olish, davolash, ijtimoiy himoyalash borasidagi faoliyatini jonlantirish;
- imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim berish, ularni ijtimoiy himoyalash borasidagi davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorligini kuchaytirish;
- inklyuziv ta’lim jarayonida uchraydigan to‘siqlarni bartaraf etish yo‘llari bilan tanishtirish .

Konferensiyada nafaqat respublikamizning soha vakillari, balki qardosh Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Rossiya davlatlar vakillari ham ishtirok etib, o‘z davlatlarida inklyuziv ta’lim tizimi modellari, bu sohada qo‘lga kiritilgan yutuqlar bilan konferensiya ishtirokchilarini tanishtirishga muvaffaq bo‘ldilar.

“Ta’lim hamma uchun” milliy harakat reja dasturini amalga oshirish bo‘yicha erishilgan yutuqlar va muammolar konferensiya kun tartibida quyidagi mavzular bo‘yicha guruhlarda ishtirokchilar tomonidan muhokama etildi:

- Nuqsonlarni ilk tashxis qilish va korreksion pedagogik yordam ko‘rsatish – alohida yordamga muhtoj bolalar integratsiyasining muhim omili sifatida.
- O‘zbekistonda alohida yordamga muhtoj bolalar integratsiyasining milliy modeli.
- “Imkoniyati cheklangan bolalar oilalarining ijtimoiy reabilitatsiyasi” va shu kabi.

Bugungi kunga qadar respublikamizda o‘tkazilgan seminar treninglarda 500 dan ortiq ishtirokchilar inklyuziv ta’lim tizimining mazmun mohiyati, uni joriy qilish bosqichlari xususida mukammal ma’lumotlarga ega bo‘ldilar.

Imkoniyati cheklangan bolalarni inklyuziv ta’lim tizimida ta’lim olishini yanada takomillashtirish, amaliyotda uchraydigan

muammolarning yechimlarini davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida hal qilish masalalari yuzasidan quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- korreksion ta’lim strukturasi sifat jihatdan yangilash;
- respublikaning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich to’liq integratsiyasiga amal qilish;
- davlat normativ hujjatlariga inklyuziv ta’limni joriy etish bo’yicha qo’shimchalar kiritish yoki tadbirlar ishlab chiqish va tasdiqlash;
- binoni ularga mos ravishda rekonstruksiya qilish;
- umumta’lim tizimida ta’lim olayotgan maxsus ehtiyojli bolalar uchun zaruriy moddiy texnik ba’zani yaratish;
- inklyuziv ta’limni tashabbuskorlik, mehr-muruvvat tarzida tashkil etish;
- maktabning ish faoliyatiga inklyuziv ta’limni amalga oshirish borasida o’zgarishlar kiritish;
- umumta’lim muassasa pedagoglarini inklyuziv ta’lim bo’yicha qayta tayyorlash;
- barcha pedagogika oliygohlarida va o’rta maxsus o’quv yurtlarida korreksion pedagogik kurslarning kiritilishi;
- korreksion davlat ta’lim talablari va dasturlarini imkoniyati cheklangan bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqish;
- umumta’lim, maxsus maktab pedagoglari, ota-onalar uchun o’quv metodik va ilmiy ommabop, ixcham turdagi o’quv adabiyotlar va individual dasturlar yaratish;
- nogiron bolani ilk yoshidan tashxis qilish va korreksion pedagogik yordam berish;
- imkoniyati cheklangan bolalarni umumta’lim tizimida umumiy va korreksion ta’lim olishining ilmiy asoslari, standart talablar, o’quv metodik majmualarni yaratish va ta’minlash;
- kasb-hunarga o’rgatish, rehabilitatsiya qilish va bu ishda oilani bevosita ishtirokini ta’minlash kabi bir qator dolzarb masalalarni kelajakda keng qamrovli bajarish uchun davlat tasarrufida muvofiqlashtiruvchi ilmiy-pedagogik resurs markazi, boshqarma, ilmiy laboratoriyalar tashkil qilish kabi tashkiliy, ilmiy-uslubiy, amaliy ishlarni bajarish inklyuziv ta’limni joriy qilish muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Inklyuziv ta'limni deganda nimani tushunasiz?
2. Inklyuziv ta'limni joriy qilishda qanday talablar qo'yilgan?
3. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning bilimlari qanday baholanadi?
4. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga inklyuziv ta'limni tatbiq etishdan maqsad nima?
5. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimining joriy etilish masalalari.

TESTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlagan qaysi qarorning mazmun-mohiyatida, maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” kiritilgan?

*a) “maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3261-sonli Qarori

b) “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3305-sonli Qarori

c) “Nodavlat ta’lim xizmatlari ko‘rsatish faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3276-sonli Qarori

d) “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli Farmoni

2. Mashg‘ulotga tayyorlanish mazmuniga nimalar kiradi?

*a) mashg‘ulotni rejalashtirish, kerakli jihozlarni oldindan tayyorlab qo‘yish, bolalarni mashg‘ulotga tayyorlash

b) mashg‘ulot vaqtida pedagogik yangilikning vujudga kelishi, ularning jadal o‘zlashtirilishi va amaliyotga tadbiq etilishi

c) kerakli jihozlarni oldindan tayyorlab qo‘yish, to‘g‘ri o‘tirish

d) faollik, didaktik o‘yinlar, evristik, kreativ, muammoli, loyihalashtirilgan

3. Qobiliyat deganda nimani tushunasiz?

*a) shaxsning mazkur faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan va buning uchun zarur bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chiqadigan farqlarda namoyon bo‘ladigan individual- psixologik xususiyat

b) tarbiyachining pedagogik maqsadga muvofiq, foydali, qimmatli harakatlarining o‘lchovi, me‘yori va ta’sir vositasining chegarasi sifatida xarakterlanadi

c) tarbiyachilik burchi, mas’uliyati, qadr-qimmat, vijdoni, axloqiy e’tiqodini nazarda tutib, uning talabchanligi, adolati, komilligi, rostgo‘ylik, to‘g‘riligini anglatadi

d) shaxsning mahorat pillapoyalaridan ko‘tarilishida yaratuvchanlikni, tashabbuskorlikni, pedagogik uddaburonlikni va tadbirkorlikka eltuvchi yo‘lni, bu yo‘ldagi qiyinchiliklardan qo‘rqmaslikni anglatadi

4. L.I.Bojovich shaxs kamol topishini yosh davrlarga bo‘lishda qaysi omilni asosiy deb biladi?

*a) ontogenetik tamoyil

b) faoliyat

c) motiv

d) inqiroz

5. Maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasining asosiy ishtirokchilari kimlar?

*a) tarbiyachi, tarbiyalanuvchi

b) bola va ona

c) ota va ona

d) bolalar

6. O't pufagi jigarning qayerida joylashgan va uning qanday bo'limlari ajratiladi?

*a) o'ng bo'lagida joylashgan, tubi, tanasi, bo'yini ajratiladi

b) chap bo'limida joylashgan, boshi, tanasi, tomiri, ajratiladi

c) o'ng bo'lagida joylashgan, boshi

d) o'rtasida joylashgan, bashlang'ich bo'limi, asosiy bo'limi

7. Bola shaxsini ta'limga psixologik tayyorgarligi deganda nimalar nazarda tutiladi?

*a) bolaning obyektiv va subyektiv jihatdan maktab talabiga tayyorligi

b) muayyan reja asosida tartibli ko'p qirrali maqsadga yo'naltirilgan o'zaro mantiqiy bog'liqlik

c) maktabda o'qish xohishi, intilishi, katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishishi

d) bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi diqqat xususiyatlarini rivojlanishi

8. Ichki sekretiya bezlariga xos emas?

*a) ter bezlari

b) epifiz

s) gipofiz

d) qalqonsimon bezlar

9. Ter bezlari qayerda joylashgan?

*a) teri ostida

b) qo'shimcha biriktirivchi to'qimalar klechatkasida

c) oyoq ostida

d) may klechatkasida

10. Sut tishlari neshta boladi?

*a) 20

b) 19

c) 22

d) 16-18

11. Ota-onalar qo'mitasining yig'ilishi qanday muddatda o'tkaziladi?

*a) bir yilda ikki marta

b) ikki oyda bir marta

- c) har oyda
- d) uch oyda bir marta

12. Bolaning kattalar mehr-muhabbatiga bo'lgan ehtiyojining yetarlicha qondirilmasligi psixologiyada qanday ataladi?

- *a) emotsional deprivatsiya
- b) sensor deprivatsiya
- c) sotsial deprivatsiya
- d) kognitiv deprivatsiya

13. Katta guruh bolalari nechta iboradan tarkib topgan ravon hikoya tuza oladi?

- *a) 6-10 ta ibora
- b) 5-7 ta ibora
- c) 8-12 ta ibora
- d) 10-12 ta ibora

14. MTMLlarda multimedia texnologiyasi asosida tarbiyalanuvchilarga elementar matematik bilim berishda qaysi uslubidan foydalanish samarali natija beradi?

- *a) didaktik o'yinlar
- b) og'zaki suxbat
- c) analogiya
- d) test topshiriqlari

15. Tasviriy faoliyatga o'rgatishning asosiy vazifasi...?

- *a) tevarak-atrofdagi borliqni tasavvur qilishga o'rgatish
- b) tasavvur asosida rasmni tasvirga tushirishga o'rgatish
- c) ertak asosida rasm chizishga o'rgatish
- d) berilgan rasmni tasvirga tushirishga o'rgatish

16. Qurish – yasash mashg'ulotlari qaysi guruhdan boshlab o'tkaziladi?

- *a) kichik guruh
- b) katta guruh
- c) tayyorlov guruh
- d) o'rta guruh

17. O'rta guruhda ilk matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'uloti 1 yilda necha marta o'tkaziladi?

- *a) 36 marta
- b) 72 marta
- c) 65 marta
- d) 38 marta

18. Eng avvalo, bola lug'atidagi miqdoriy o'zgarishlarni qayd etish lozim. Chunonchi, 1 yoshda kichkintoy nechta so'zni faol biladi?

*a) 10-12 ta soʻz

b) 8-10 ta soʻz

c) 7-10 ta soʻz

d) 9-11 ta soʻz

19. ...taʼlim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yoʻnaltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan soʻzlashuvidir.

*a) amaliy

b) rivojlantirish

c) manolog

d) suhbat

20. Tabiat bilan tanishtirish dasturining tuzilishi?

*a) jonli-jonsiz tabiat, oʻsimlik dunyosi, hayvonot olami, kishilarning tabiatdagi mehnati

b) oʻsimliklar va hayvonot dunyosi, fasllar bilan tanishtirish

c) qushlar olami, hayvonot dunyosi, oʻsimliklar dunyosi

d) jonsiz tabiat bilan tanishtirish, ensiklopedik bilim berish

21. Qaysi guruhdan boshlab konstruktordan foydalanish tavsiya etiladi?

*a) kichik

b) katta

c) tayyorlov

d) oʻrta

22. Maktabgacha taʼlimda kompyuterli taʼlimiy va rivojlantiruvchi oʻyinlarning davomiyligi?

*a) 5-10 daqiqa

b) 10-15 daqiqa

c) 25-30 daqiqa

d) 15-20 daqiqa

23. Muammoli taʼlim nima?

* a) muammoli xarakterdagi savollarni yechish

b) mantiqiy xarakterdagi savollarni yechish

c) taxminiy xarakterdagi savollarni yechish

d) idrok etish xarakterdagi savollarni yechish

24. Hafta davomida 5 yoshli bola nechta miqdordagi soʻzlarni oʻzlashtirishlari mumkin?

*a) 10 ta soʻz

b) 20 ta soʻz

c) 25 ta soʻz

d) 15 ta soʻz

25. Hafta davomida 3 yoshli bola nechta miqdordagi soʻzlarni oʻzlashtirishlari mumkin?

- *a) 5 ta soʻz
- b) 10 ta soʻz
- c) 15 ta soʻz
- d) 3 ta soʻz

26. Qaysi guruhda bolalar tayyor shakllarni bir-biriga moslab yopishtiradilar?

- *a) katta guruhdan
- b) oʻrta guruhdan
- c) kichik guruhdan
- d) tayyorlov guruhdan

27. “Ilk qadam” maktabgacha taʼlim muassasasining davlat oʻquv dasturi necha bobdan iborat?

- * a) 7
- b) 4
- c) 5
- d) 3

28. Maktabgacha yoshdagi (6-7 yosh) bolaning umumiy muhim kompetensiyalari nechta?

- * a) 4
- b) 3
- c) 5
- d) 5

29. “Ilk qadam” maktabgacha taʼlim muassasasining davlat oʻquv dasturida nechta kompetensiyaviy soha mavjud?

- * a) 5
- b) 3
- c) 4
- d) 6

30. Bolaning rivojlanish kompetensiyaviy sohalari?

*a) jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllanitirish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari, bilish jarayonining rivojlanishi, ijodiy yondashuv

b) ijtimoiy-hissiy rivojlanish, nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari, bilish jarayonining rivojlanishi, ijodiy yondashuv

c) jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllanitirish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish

d) jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllanitirish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari, bilish jarayonining rivojlanishi

31. Nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari nechanchi kompetensiyaviy soha?

*a) 3

b) 1

c) 2

d) 4

32. Maktabgacha taʼlim muassasasi oʻquv va tarbiyaviy faoliyatni qaysi oʻquv yillari boʻyicha tashkil qiladi?

*a) oʻquv yili 2-sentabrdan boshlanadi va 31-maygacha davom etadi.

1-iyundan 31-avgustgacha MTMda yozgi sogʻlomlashtirish davri tashkil etiladi

b) oʻquv yili 5-sentabrdan boshlanadi va 25-maygacha davom etadi.

1-iyundan 31-avgustgacha MTMda yozgi sogʻlomlashtirish davri tashkil etiladi

c) oʻquv yili 25-avgustdan boshlanadi va 25-maygacha davom etadi.

1-iyundan 31-avgustgacha MTMda yozgi sogʻlomlashtirish davri tashkil etiladi

d) oʻquv yili 10-avgustdan boshlanadi va 25-maygacha davom etadi.

1-iyundan 31-avgustgacha MTMda yozgi sogʻlomlashtirish davri tashkil etiladi

33. Kuzatilayotgan voqea va hodisalarni tushuntiradi qaysi kompetensiyaviy sohaga kiradi?

*a) nutq, muloqot, oʻqish va yozish malakalari

b) jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllanitirish

c) ijtimoiy-hissiy rivojlanish

d) bilish jarayonining rivojlanishi

34. “Ilk qadam” maktabgacha taʼlim muassasasining davlat oʻquv dasturi necha tamoyildan iborat?

*a) 9

b) 5

c) 6

d) 10

35. Jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzini shakllanishining nechta kichik sohasi bor?

*a) 4

b) 3

c) 2

- d) 5
36. Ijtimoiy – hissiy rivojlanish sohasi nechta kichik sohalarga bo‘linadi?
- *a) 3
 - b) 4
 - c) 2
 - d) 5
37. Nutq, muloqot o‘qish va yozish malakalari nechta kichik sohalarga bo‘linadi?
- *a) 3
 - b) 4
 - c) 2
 - d) 5
38. Bilish jarayoning rivojlanishi sohasi nechta kichik sohalarga bo‘linadi?
- * a) 3
 - b) 4
 - c) 2
 - d) 5
39. Ijodiy rivojlanish sohasi nechta kichik sohalarga bo‘linadi?
- * a) 2
 - b) 4
 - c) 3
 - d) 5
40. Davlat talablari asosidagi yosh davrlari nechta bosqichni o‘z ichiga oladi?
- * a) 6
 - b) 5
 - c) 4
 - d) 3
41. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturi qachon va kim tomonidan tasdiqlandi?
- *a) O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4- sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan
 - b) O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 10-iyuldagi 4- sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan

c) O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 1-iyuldagi 5- sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan

d) O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 15-iyuldagi 5-sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan

42. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturi qaysi ta’lim muassasalarida qo‘llaniladi?

*a) davlat MTM, Nodavlat MTM, Maktabgacha ta’lim guruhleri mavjud bo‘lgan mehribonlik uylari

b) maktabgacha va boshlangich ta’limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlari

c) davlat MTM, Nodavlat MTM, Maktabgacha ta’lim guruhleri mavjud bo‘lgan mehribonlik uylari, boshlang‘ich ta’lim

d) davlat MTM, Nodavlat MTM

43. O‘yin faoliyati kunduzgi uyquni hisobga olmagan holda necha % ni tashkil etadi?

*a) 38

b) 15

c) 20

d) 18

44. Bolalarning kun davomida ochiq havoda bo‘lishi necha% ni tashkil etadi?

*a) 38

b) 15

c) 20

d) 18

45. 5-6 yoshli guruhlarda hafta mobaynida ikki marta o‘tiladigan mashg‘ulot?

*a) atrofi olam bilan tanishtirish, nutqni rivojlantirish, rasm chizish, jismoniy tarbiya

b) atrofi olam bilan tanishtirish, nutqni rivojlantirish, rasm chizish, jismoniy tarbiya, tabiat

c) atrofi olam bilan tanishtirish, nutqni rivojlantirish, rasm chizish, jismoniy tarbiya, tabiat, matematika

d) atrofi olam bilan tanishtirish, nutqni rivojlantirish, rasm chizish, jismoniy tarbiya, tabiat, matematika, badiiy adabiyot

46. Dastur bo‘yicha ikkinchi tilga o‘rgatish qaysi guruhdan boshlab o‘rgatiladi?

*a) katta guruh

- b) o'rta guruh
- c) kichik guruh
- d) tayyorlov guruh

47. Dastur bo'yicha sensor tarbiya qaysi guruhda o'tiladi?

- *a) kichik guruh
- b) katta guruh
- c) o'rta guruh
- d) tayyorlov guruh

48. Akseleratsiya so'zining ma'nosi nima?

- *a) akseleratsiya lotincha so'z bo'lib o'sish va rivojlanishning tezlashuvi degan ma'noni anglatadi
- b) akseleratsiya inglizcha so'z bo'lib tezlashuv degan ma'noni anglatadi
- c) akseleratsiya inglizcha so'z bo'lib sekinlashuv degan ma'noni anglatadi
- d) akseleratsiya yunoncha so'z bo'lib tezlashuv degan ma'noni anglatadi

49. Origami nima?

- *a) bu qog'ozni buklash yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- b) bu qog'ozni yirtish yoki qirqish yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- c) bu qog'ozni buklash yo'li bilan gul yasash ma'nosini bildiradi
- d) bu kusudama modullari bilan qo'g'irchoq yasash ma'nosini bildiradi

50. Kirigami nima?

- *a) bu qog'ozni yirtish yoki qirqish yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- b) bu qog'ozni buklash yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- c) bu qog'ozni buklash yo'li bilan gul yasash ma'nosini bildiradi
- d) bu kusudama modullari bilan qo'g'irchoq yasash ma'nosini bildiradi

51. Kusudama nima?

- *a) bu qog'ozni buklash yo'li bilan gul yasash ma'nosini bildiradi
- b) bu qog'ozni buklash yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- c) bu qog'ozni yirtish yoki qirqish yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi
- d) bu kusudama modullari bilan qo'g'irchoq yasash ma'nosini bildiradi

52. Sukudama nima?

*a) bu kusudama modullari bilan qo'g'irchoq yasash ma'nosini bildiradi

b) bu qog'ozni buklash yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi

c) bu qog'ozni yirtish yoki qirqish yo'li bilan narsa yasash ma'nosini bildiradi

d) bu qog'ozni buklash yo'li bilan gul yasash ma'nosini bildiradi

53. Bilolmadim ilk bahor qaysi yerdan boshlandi, birdan zumrad poyonoz dalalarga tashlandi she'rining muallifi kim?

*a) Kavsar Turdiyeva

b) Anvar Obidjon

c) Pulat Mumin

d) Volida Abdugaffor qizi

54. Tyutorning ma'nosi nima?

*a) tyutor lotincha so'zdan olingan bo'lib ustoz va murabbiyning vazifasini bajaruvchi shaxs

b) tyutor ingliz so'zdan olingan bo'lib ustoz va murabbiyning vazifasini bajaruvchi shaxs

c) tyutor yunoncha so'zdan olingan bo'lib ustoz va murabbiyning vazifasini bajaruvchi shaxs

d) tyutor yunoncha so'zdan olingan bo'lib ustoz va murabbiyning vazifasini bajaruvchi shaxs

55. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari qachon kim tomonidan qabul qilingan?

*a) o'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan 2018-yil 18-iyun 1-MX- son

b) o'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan 2018-yil 16-iyun 1-MX- son

c) O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan 2018-yil 16-iyul 1-MX- son

d) O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan 2018-yil 10-iyul 4-MX- son

56. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari nechta bobdan iborat?

*a) 4

b) 3

c) 5

d) 7

57. Rivojlanishi nima?

*a) inson tanasi tuzilishi, ruhiyati va xulqida biologik jarayonlar hamda atrof muhit ta'sirida ro'y beradigan o'zgarishlar

- b) inson tanasi tuzilishi
- c) inson tanasida biologik o'zgarishlar
- d) fiziologik va psixologik o'zgarish

58. Men konsepsiyasi?

*a) men konsepsiyasi bolani o'zi haqidagi anglagan tasavvurlari tizimi, uning refleksif faoliyatining bir qismi

- b) 1-2 to'g'ri javoblar
- c) inson tanasida biologik o'zgarishlar
- d) ta'limga yondashuv

59. Ilk qadam falsafiy ma'nosi?

*a) bilimlar dunyosiga birinchi qadam, birinchi muvaffaqiyat, yaxshilik, samimiylik, umuminsoniy qadriyatlarni tarbiyalashning ilk asoslari

- b) ilk qadam o'quv dastur
- c) ilk qadam o'quv dastur tarbiyachi uchun qo'llanma
- d) tarbiyachi majmuasi

60. Tarbiyachining ish hujjatlari nechanchi sonli buyruq asosida yuritiladi?

- *a) 183- sonli buyruq
- b) 182- sonli buyruq
- c) 158- sonli buyruq
- d) 225- sonli buyruq

61. 16-yanvar 2019-yilga kelib O'zbekiston Respublikasida Maktabgacha ta'lim muassasalariga 3- 7 yoshli bolalar qamrovi necha % tashkil etadi?

- *a) 37
- b) 27
- c) 28
- d) 34

62. Psixologik jarayonlarga nimalar kiradi?

- *a) sezgi, iroda, xotira, tafakkur, nutq, xayol, idrok, diqqat
- b) sezgi, iroda, xotira, tafakkur
- c) tafakkur, nutq, xayol, idrok, diqqat
- d) xotira, tafakkur, nutq, xayol, idrok, diqqat

63. Psixik xolatlar?

- *a) emotsiya, ijobiy yoki salbiy stress, kayfiyat, hissiyot, affekt
- b) emotsiya, ijobiy yoki salbiy stress, kayfiyat
- c) emotsiya, ijobiy yoki salbiy stress
- d) kayfiyat, hissiyot

64. Atrofi olam mashg'ulotlarini o'tish texnologiyasida qanday metodlar qo'llaniladi?

- *a) ko'rgazmali, og'zaki, amaliy
- b) klaster, aqliy hujum
- c) bahs munozara
- d) o'yin ekskursiya amaliy

65. Tabiat bilan tanishtirishda qanday usullardan foydalaniladi?

- *a) ko'rgazmali, amaliy, og'zaki
- b) o'yin ekskursiya amaliy
- c) klaster, aqliy hujum
- d) hamma javoblar to'g'ri

66. Hikoya, rivoyat, ertak, topishmoq va maqollar qaysi mashg'ulotda qo'llaniladi?

- *a) badiiy adabiyot
- b) nutq o'stirish
- c) atrofi olam
- d) tabiat bilan tanishtirish

67. Bolada nutq rivojlanishi ikki davrga ajratgan olim?

- *a) G.L.Rozengrad-Pupko
- b) A.N.Leontev
- c) L.V. Sherba
- d) O.S.Ushakova

68. 4-6 yoshli bolaning faol lug'atida qancha so'z bo'ladi?

- *a) 3000-4000
- b) 2000-2500
- c) 3500-4000
- d) 1500-2500

69. Maktabgacha ta'limda milliy kurash o'yinlari qaysi guruhda o'ynaladi?

- *a) o'rta guruhda
- b) tayyorlov guruhda
- c) kichik guruhda
- d) katta guruhda

70. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda pedagogik jarayon qanday tashkil etiladi?

- *a) pedagogik jarayon aniq va kafolatlangan maqsad asosida tashkil etiladi
- b) pedagogik jarayon texnologik yondashuv asosida tashkil etiladi
- c) pedagogik jarayonda interaktiv metodlardan mohirona foydalaniladi

d) pedagogik jarayon shaxsga belgilangan sifatlarning shakllanishiga qaratilgan

71. Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat turini aniqlang?

- *a) o‘yin
- b) mashg‘ulot
- c) mehnat
- d) kuzatish

72. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning qaysi turi rivojlangan bo‘ladi:

- *a) ichki nutq
- b) tashqi nutq
- c) og‘zaki nutq
- d) ichki va tashqi nutq

73. 6-7 yoshli bolalar hayotida qaysi faoliyat yangi hisoblanadi?

- *a) o‘qish
- b) mehnat
- c) o‘yin
- d) muloqot

74. Qaysi xorijiy davlatda bolalar 2 yoshdan maktabgacha ta’lim muassasasiga boradilar?

- *a) germaniya
- b) koreya
- c) fransiya
- d) yaponiya

75. Maktabgacha ta’lim muassasalarida asosiy rivojlantiruvchi o‘yin markazlarini belgilang?

*a) qurish-yasash va konstruktorlash, syujetli-rolli, nutq va til, fan va tabiat, san’at, musiqa va ritmika markazlari

- b) qurish-yasash va konstruktorlash, syujetli-rolli markazlari
- c) nutq va til, fan va tabiat, san’at, musiqa va ritmika markazlari
- d) qurish-yasash va konstruktorlash, syujetli-rolli, nutq va til, fan va tabiat, san’at, musiqa va ritmika, matematika, jismoniy tarbiya markazlari

76. Yaponiya bog‘chalariga bolalar necha yoshdan qabul qilinadi?

- *a) 3-5 yoshdagi bolalar qabul qilinadi
- b) 2-3 yoshdagi bolalar qabul qilinadi
- c) 1,5 -3 yoshdagi bolalar qabul qilinadi
- d) 3-4 yoshdagi bolalar qabul qilinadi

77. Yaponiyada boshlang‘ich ta’lim nima deb nomlanadi?

- *a) “syogakko” deb nomlanadi
- b) “xan” deb nomlanadi

- c) S.Vorklassen deb nomlanadi
- d) schulkindergarten deb nomlanadi

78. Hozirgi kunda Yaponiya maktabgacha ta'lim muassasalariga necha % bolalar jalb etilgan?

- *a) 60%
- b) 70%
- c) 80%
- d) 85 %

79. Germaniyada nechanchi yildan boshlab bolalar bog'chasiga qatnash uchun huquqiy me'yorlar ishlab chiqildi?

- *a)1996-yil
- b) 1999 -yil
- c) 2001-yil
- d) 2002-yil

80. Koreya bog'chalarda asosan qaysi mashg'ulotlar o'tiladi?

- *a) musiqa, rasm, hisoblash darslari o'tiladi
- b) nutq o'stirish, chet tillari, jismoniy tarbiya
- c) matematika, musiqa, ona tili
- d) atrofi olam, tabiat, nutq o'stish, matematika

81. Gnoseologik o'qitishning mohiyati nimada?

*a) gnoseologik o'qitishning mohiyati ta'lim vazifalarini tatbiq etishda o'qitilayotgan ob'ektning individuallashtirish jarayonini amalga oshirishdan iborat

b) o'qitish insonning individual rivojlanishini tezlashtiradi, qaysiki ijtimoiy qonunchilikka bo'ysunadi

c) bu yondashuv uchun insonning rivojlanishi va bilimlarni o'zlashtirishini psixologik nazariy bilimlarni yuzaga olib chiqishdan iborat

d) ta'lim jarayonida uslubiy tamoyillarni tatbiq etishda quyidagi ta'lim maqsadlari mavjud tarbiyaviy, ta'limiy, rivojlantiruvchi, amaliy

82. Akmeologiya so'zining lug'aviy ma'nosi nima?

*a) akmeologik (grekcha so'zdan olingan bo'lib, yuqori nuqta, yuksalish, yaxshi payt va o'qish degan ma'noni bildiradi) yondashuv o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan xususiyatlarini ochib beradi

b) akmeologik (ingliz so'zdan olingan bo'lib, yuqori nuqta, yuksalish, yaxshi payt va o'qish degan ma'noni bildiradi) yondashuv o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan xususiyatlarini ochib beradi

c) akmeologik (yunon so'zdan olingan bo'lib, yuqori nuqta, yuksalish, yaxshi payt va o'qish degan ma'noni bildiradi) yondashuv o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan xususiyatlarini ochib beradi

d) akmeologik (lotin soʻzidan olingan boʻlib, yuqori nuqta, yuksalish, yaxshi payt va oʻqish degan maʼnoni bildiradi) yondashuv oʻqitishning shaxsga yoʻnaltirilgan xususiyatlarini ochib beradi

83. Davlat talablarining maqsadi?

*a) mamlakatda oʻtkazilayotgan ijtimoiy iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilgʻor tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarni inobatga olgan holda maktabgacha taʼlim tizimida maʼnan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir

b) milliy, umuminsoniy va maʼnaviy qadriyatlar asosida bolalarga taʼlim-tarbiya berish, rivojlantirishning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

c) taʼlim-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish

d) bolalar rivojlanishida individual farqlanishlar mavjudligi sababli, har bir bolaga moslashuvchan boʻlib, individual variantivlik asosida yondashish

84. Maktabgacha taʼlimga qoʻyiladigan davlat talablarida “talab” soʻzining maʼnosi qanday taʼriflanadi?

*a) biror-bir aniq yoshdagi bolalar bilishi va bajara olishi shart boʻlgan talablar majmuidir

b) jismoniy rivojlanish va sogʻlom turmush tarzining shakllanishi

c) bilish jarayonining rivojlanishi

d) barcha javob toʻgʻri

85. Davlat talablari rivojlanish sohalarining indikatorlari soʻzining maʼnosi qanday taʼriflanadi?

*a) bolaning koʻz bilan koʻrishi va oʻlchashi mumkin boʻladigan koʻnikma va malakalari koʻrsatkichidir

b) bolaning koʻz bilan koʻrishi va oʻlchashi mumkin boʻladigan koʻnikma va malakalari koʻrsatkichidir

c) taʼlim-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish

d) a va b toʻgʻri javoblar

86. “Ijtimoiy-hissiy rivojlanish” sohasi nechta kichik sohalarga boʻlinadi?

*a) “Men” konsepsiyasi; hissiyotlar va ularni boshqarish; ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot

b) “Men” konsepsiyasi

c) Hissiyotlar va ularni boshqarish; ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot

d) Kattalar va tengdoshlar bilan muloqot

87. Integratsiya – bu?

*a) bola ta'limi va rivojlanishidagi mazmun tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqlik

b) ma'lum bir yosh davriga xos bo'lgan vazifalarni maqsadli bajarish uchun yetarli bo'lgan bolaning bilimi, ko'nikmasi va malakalari hamda qadriyatlari

c) bolaning o'zi haqidagi anglangan tasavvurlari tizimi, uning reflektiv faoliyatining bir qismi

d) hamma javob to'g'ri

88. Bola salomatligini asrash va mustahkamlash, uning ehtiyojlari, shu jumladan, uning harakatlanish ehtiyojlarini qondirish?

*a) tamoyil

b) talab

c) indikator

d) ta'limga yondashuv

89. MTT ta'lim jarayonining tamoyillaridan birini belgilang?

*a) milliy madaniy an'analar qadriyatini oshirish va boshqa millatlar madaniyatiga hurmat, boshqa millatlar madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish

b) bola huquqlari, o'ziga xos rivojlanish xususiyatlari va salohiyatlarini hisobga olish

c) ta'lim jarayonida barcha turdagi rivojlanish sohalarining o'zaro bog'liqligi

d) bola salomatligini asrash va mustahkamlash, uning ehtiyojlari, shu jumladan, uning harakatlanish ehtiyojlarini qondirish

90. 3-4 yoshdagi bolalarni qabul qilish, mustaqil faoliyat, o'yinlar, ertalabki badantarbiya vaqtini belgilang?

*a) 7.00 – 8.20

b) 7.00 – 8.25

c) 7.00 – 8.30

d) 7.00 – 8.30

91. 4-5 yoshdagi bolalarni qabul qilish, mustaqil faoliyat, o'yinlar, ertalabki badantarbiya vaqtini belgilang?

*a) 7.00 – 8.25

b) 7.00 – 8.30

c) 7.00 – 8.30

d) 7.00 – 8.20

92. 5-6 yoshdagi bolalarni qabul qilish, mustaqil faoliyat, o'yinlar, ertalabki badantarbiya vaqtini belgilang?

- *a) 7.00 – 8.30
- b) 7.00 – 8.20
- c) 7.00 – 8.25
- d) 7.00 – 8.30

93. 6-7 yoshdagi bolalarni qabul qilish, mustaqil faoliyat, o‘yinlar, ertalabki badantarbiya vaqtini belgilang?

- *a) 7.00 – 8.30
- b) 7.00 – 8.20
- c) 7.00 – 8.25
- d) 7.00 – 8.30

94. Dastur nechta va qanday asosiy bo‘limni qamrab oladi?

- *a) 3 ta, maqsadli mazmunli, tashkiliy
- b) 2 ta maqsadli mazmunli
- c) 3 ta ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi
- d) 2 ta ta’limiy tarbiyaviy

95. Bolaning rivojlanish xaritasini to‘ldirish uchun necha sikldan iborat?

- *a) uch sikl dastlabki (o‘quv yili boshida), oraliq va yakuniy
- b) ikki sikl dastlabki, yakuniy
- c) bir sikl dastlabki
- d) bir sikl yakuniy

96. Oldinga harakatlangan holda sakraydi?

- *a) indikator
- b) talab
- c) ta’limga yondashuv
- d) tamoyil

97. STEAM?

- *a) b va s to‘g‘ri javob
- b) s-fan, t-texnologiya, e-muhandislik, a-san’at, m-matematika
- c) ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv
- d) tamoyil

d) tamoyil

98. Sensomotorika?

- *a) kichik soha
- b) kata soha
- c) talab
- d) indikator

99. O‘zining ayrim harakatlarini so‘zlar bilan sharhlaydi?

- *a) talab
- b) katta soha

c) kichik soha

d) indikator

100. Patronaj yuritish daftari?

*a) bolaning familiyasi, ismi, sharifi, oxirgi kelgan kun, necha kun kelmagan va sabablari, diagnoz, MTMga kelgan kun

b) bolaning familiyasi, ismi, sharifi, oxirgi kelgan kun

c) bolaning familiyasi, ismi, sharifi, oxirgi kelgan kun, necha kun kelmagan va sabablari, diagnoz

d) oxirgi kelgan kun, necha kun kelmagan va sababl

GLOSSARIY

O'zbek tilida	Rus tilida	Ingliz tilida	Изоҳ
Arxiv hujjatlari	Архивные материалы	Archive documents	Fuqarolar, jamiyat va davlat uchun ma'lum ahamiyat kasb etgani bois saqlanishi lozim bo'lgan matnli, qo'lyozma va mashinada o'qiladigan hujjatlar, ovozli yozuvlar.
Bolalar adabiyoti	Детская литература	Children's literature	Shaxs va ta'limni rivojlantirish, bilimlarni tarqatishning eng muhim vositalardan biri bo'lgan nashr turi. Bolalar kitoblari faqatgina o'qish va bilim olish manbai bo'libgina qolmay, balki bolaning estetik va psixologik tarbiyasida muhim o'rin tutuvchi manbadir.
Boshqarish faoliyati	Управленческая деятельность	Management activity	Rahbarning pedagogik, normativ va psixologik asoslarda boshqarish qarorlarini tayyorlash, qabul qilish va amalga oshirishga qaratilgan maqsadga muvofiq xatti- xarakatlari majmui.
Byurokratiya (buyruqbozlik)	Бюрократия	Burucraty	(tom ma'noda - kanselyariya hukmronligi; fransuzcha bureau-byuro, kanselyariya va yunoncha-kratos-kuch, hokimiyat, hukmronlik). Tabaqalangan boshqaruv tizimi bo'lib, uning uchun har bir darajada vakolatlar chegarasining aniq belgilanganligi, qarorlarning mavjud qonunlar va qoidalarga binoan qabul qilinishi xosdir.
Genefond	Генофонд	Genefond	Genlar zahirasi; turli

			<p>genlarning tarqalishi, ularning nisbiy miqdor va tarkibiy sifati; muayyan organizmlarning tarqalganligi.</p> <p>Irsiy belgilarni o'rganish va aniqlash inson genetikasi, jonivorlar hamda o'simliklar genetikasi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda genofondni saqlash muammosi dunyoning ko'pgina mamlakatlari uchun dolzarb muammoga aylangan.</p>
Gigeyena	Гигиена	Hygiene	<p>Yashash tarzi va mehnat sharoitining inson sog'lig'iga ta'sirini o'rganadigan, kasalliklarni profilaktika qilish, sog'liqni saqlash va hayotni uzaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqadigan qadimiy tibbiyot sohalaridan biri.</p>
Didaktik o'yinchoqlar	Дидактические игрушки	Didactic toys	<p>Bolalarning aqliy va sensor rivojlanishi va ta'lim olishida xizmat qiladigan o'yinchoqlar turi. Bunday o'yinchoqlarga mozaikalar, stol ustida o'ynaladigan va bosma o'yinlar, xalq o'yinchoqlari (matryoshkalar, piramidalar, rangli sharlar, xushtaklar, chillaklar) kiradi.</p>
Yosh guruhi	Младшая группа	Primary group	<p>Yosh belgisiga ko'ra birlashtiriladigan kishilarning biron bir shartli katta guruhi. Yoshni davrlashtirishga muvofiq MTTda bolalarning yoshiga</p>

			ko'ra ana'naviy ajratiladigan guruhlar: yasli yoshdagi bolalar guruhi, birinchi kichik yoshdagi bolalar guruhi, ikkinchi kichik yoshdagi bolalar guruhi, katta bolalar guruhi va maktabga tayyorlov guruhi.
Inklyuziv ta'lim	ИНКЛЮЗИВ-ное образова	Inclusive education	Bolalarni bir-biridan ajratuvchi to'siqlarni bartaraf etishga, ularning yoshi, jinsi, diniy va ijtimoiy kelib chiqishi
Iste'dod	ТАЛАНТ	Talent	Qobiliyatlar, iqtidorlarning yuqori darajada rivojlanganligi bo'lib, ijodiy faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.
Kasbiy faoliyat	Профессио-нальная деятельность	Professional activity	Biron narsaning bajarilishining murakkab va me'yoriy jihatdan belgilangan usuli. Mehnat subyekti faoliyatining sifat jihatdan belgilanadigan shakli. Inson bajarayotgan faoliyatning murakkabligini tavsiflaydigan mezon.
Maktabgacha bolalik	Детский дошкольный период	Preschool period	Bolaning tug'ilganidan to maktabga borguncha bo'lgan rivojlanish davri; bola organizmining jadal voyaga yetishi va ruhiyatining shakllanishi bilan belgilanadi.
Maktabgacha yosh	Дошкольный возраст	Preschool age	Bolaning ruhiy rivojlanish bosqichi. Bola rivojlanishining hozirgi zamon milliy davrlashtirilishi bo'yicha 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davri.

Maktabgacha yoshdagi bola kompetentligi	Компетенция ребенка дошкольного возраста	Competency of preschool age child	Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining asosiy xarakteristikasi. Kommunikativ, ijtimoiy, intellektual kompetentlikni hamda jismoniy rivojlanish borasidagi kompetentlikni o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetentlik bolaning o'z istaklari, niyatlarini nutqiy va nutqiy bo'lmagan (imomishora, mimik va pantomimik) vositalar yordamida erkin
Maktabgacha ta'lim muassasalari	Дошкольные образовательные учреждения	Preschool educational establishments	Turli yo'nalishdagi maktabgacha ta'lim dasturlarini amalga oshiradigan ta'lim muassasasi. Ularda 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning tarbiyasi, ta'limi, parvarishi va sog'lomlashtirilishi ta'minlanadi. Yo'nalishiga ko'ra maktabgacha ta'lim tashkiloti quyidagi turlarga bo'linadi: umumiy tipdagi , tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsonlari mavjud bolalar uchun mo'ljallangan maxsus MTTlar va surunkali kasalliklar bilan og'rigan bolalar uchun sanatoriya tipdagi MTTlar.
Maktabgacha ta'lim muassasalarining vazifalari	Задачи дошкольного образовательного учреждения	Tasks of preschool educational establishment	Ushbu muassasalarining vazifalari: bolalar hayotining muhofazasini, ularning intellektual, jismoniy va shaxs sifatidagi

			rivojlanishini ta'minlash uchun uning oilasi bilan aloqa o'rnatish.
Maktabgacha ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi	Материально-техническая база дошкольного образовательного учреждения	Material and technical base of preschool educational establishment	Muassasa balansida turgan asosiy vositalar majmui (bino, xovli, qo'shimcha qurilmalar, kommunikatsiya, yumshoq va qattiq jihozlar).
Maktabgacha ta'lim muassasasining rivojlanish konsepsiyasi	Концепция развития образовательного учреждения	Conception of educational establishment	Maktabgacha ta'lim muassasasining kelgusidagi rivojini belgilab beradigan bosh g'oya; innovatsion jarayonlar natijasida uning yangilanishiga qaratilgan chora tadbirlar majmuini amalga oshirishning yetakchi tamoyili.
Milliy an'analar	Национальные традиции	National traditions	Millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, qadriyatlar, faoliyat turlari, odatlar va xislatlarning avloddan avlodga o'tishi hamda meros bo'lib qolishini ifodalovchi tushuncha.
Nodavlat notijorat tashkilot	Негосударственная некоммерческая организация	Nongovernmental noncommercial	Jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromatlarni o'z qatnashchilari o'rtasida taqsimlaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkiloti.

Oilaviy muhit	Семейная обстановка	Family environment	Oilaviy munosabatlar, tarbiyaviy jarayonlar kechadigan ijtimoiy-ma'naviy, axloqiy muhitni ifodalovchi tushuncha. Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyati, dunyoqarashi, tasavvur va e'tiqodini shakllantirish hamda yuksaltirishda oilaning o'ri va ta'siri beqiyosdir. Inson qalbi va ongidagi eng sof, pokiza tuyg'ular, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlar, eng avvalo, oila bag'rida shakllanadi.
Oliy ta'lim	Высшее образование	Higher education	Turli oliy dargohlarda oliy malakali mutaxassislar tayyorlash oliy o'quv yurtlari tomonidan xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning turli sohalari bo'yicha oliy ma'lumot
Tarbiyalanuvchilar	Воспитанники	Pupil	Maktabgacha tarbiya muassasalariga boradigan bolalar; mehribonlik uylari, ixtisoslashtirilgan maktab internatlarda tarbiyalanuvchi bolalar va o'smirlar maktabdan tashqari muassasalarda shug'ullanadigan bolalar.
Tarbiyachi	Воспитатель	Educater teacher	Tarbiyani amalga oshiradigan, o'zga kishi shaxsining hayot tarzi va rivojlanishi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan shaxs.
Ta'lim muassasasini boshqarish	Руководство образовательным учреждением	Managing educational environment	Faoliyat subyektlarining alohida faoliyati bo'lib, u rejalashtirish, tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilish vositasida

			bolalar, pedagoglar, ota-onalar, xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning hamkorlikdagi faoliyatining ta'limni takomillashtirish va ta'lim mussasasini rivojlantirish maqsadlariga yo'nalganligini ta'minlaydi.
Ta'lim sifati	Качество образования	Quality education	Ta'lim jarayoni va uning natijalarini tavsiflaydigan kategoriya, ta'lim jarayoni qanday bo'lishi kerak, qanday maqsadlarga xizmat qilishi kerakligi to'g'risida jamiyatda tarqalgan tasavvurlarga qanchalik mosligini belgilaydi. Ta'lim sifati ta'lim oluvchilarning bilimlari, malaka va ko'nikmalari
Farmon	Указ	Degree	Bir qator mamlakatlarda davlat boshlig'ining normativ akti. O'zbekistonda Prezident farmoni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri), 2020.
3. Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 09.09.2017 y. PQ-3261-son
- 4 O‘zbekiston respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida - T.:2019-y.
5. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida – O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori 391-sonli qarori T.:2019-y
6. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi qonuni, O‘RQ-595.
7. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo‘yiladigan davlat talablari. T., 2020-y
8. “Bolalarni boshlang‘ich ta’limga majburiy bir yillik tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 132-son qarori, 09.03.2020-y.
9. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b.
10. Mirziyoyev.Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: “O‘zbekiston”. – 2017.– 102b.
11. Mirziyoyev.Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
12. Mirziyoyev Sh. M. 7-fevral 2017-yil kuni “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947 sonli farmoni

13. Mirziyoyev Sh. M. “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori. –T.:2016y. 29-dekabr

14.I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova ”Ilk qadam” davlat o’quv dasturi. – T: 2022. 1-81-b;

15. F.Qodirova, SH.Toshpo’latova, M.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”. –T., “Ma’naviyat”. 2019.

16. Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha pedagogika”. “Tafakkur sarchashmalari” –T.: 2013-y

17. T.N.Tosheva Umumiy pedagogika (Pedagogik mahorat) “Durdona” nashriyoti Buxoro – 2021.

18. N.M.Qayumova “Maktabgacha pedagogika”. “TDPU” nashriyoti –T.: 2013.

19. Гогоберидзе А. Г., Солнцева О. В. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения. Учебник. СПб.: Питер, 2019.

20. Козлова С.А. Дошкольная педагогика: учебник М.: Academia, 2017.

21. И.О. Карелина. Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования. Учебно – методическое пособие. Рыбинск 2012.

22. I.V. Grosheva, Ye.F. Say, S.S. Mirjalolova, N.I. Medvedeva “Ilm yo’li” variativ dastur. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi.T.:2020.

23. Н.Ш. Сыртланова. Дошкольная педагогика. Практическое пособие. Уфа 2016.

24. D.Sh. Mirzayeva. Maktabgacha pedagogika. Durdona nashriyoti. Buxoro 2021.

25. I.V. Grosheva, K.T. Olimov, V.A. Nazarova, G.E. Djanpeisova, U.T Mikailova, D.A. Kenjabayeva, N.B. Gulamova, N.A. Miftayeva. Kuzatish va baholash. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi. T.:2020 y.

26. A.V. Shin, Sh.Sh. Mirziyoyeva, I.V. Grosheva, U.T. Mikailova, Y.T. Suleymanova, A.G. Daukayeva, Y.N. Vlasova, Z.F. Galimova “Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv asosida ta’lim jarayonini rejalashtirish. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi. T.:2020-y.

27. I.V. Grosheva, G.E.Djanpeisova, U.T. Mikailova, M.A. Ismailova, D.A. Kenjabayeva, N.B. Gulyamova, N.A. Miftayeva “O‘yin orqali ta’lim olish”. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi. T.:2020-y.

28. A.V. Shin, Sh.Sh. Mirziyoyeva, I.V. Grosheva, V.A. Nazarova, U.T. Mikailova, N.F. Abdunazarova, A.A. Zakirova, M.P. Isxakova, N.P. Umirzakova “Oilalar va mahalliy jamoatchilik bilan hamkorlik”. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi. T.:2020-y.

29.Sh.Sh. Mirziyoyeva, I.V. Grosheva, U.T. Mikailova Maktabgacha ta’limda ta’lim jarayonini individuallashtirish. Alohida ehtiyojli bolalar inkluziyasi. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim Vazirligi. T.:2020-y.

30. Preschool educational practice. Guidelines for preschool teachers. State of israel ministry of education preschool education division. 2010.

Axborot manbalari

31. <https://mdo.uz/>

32. www.tdpu.uz

33. <https://lex.uz/docs/-4646908>

34. www.pedagog.uz

35. www.Ziyonet.uz

36. www.edu.uz

37. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)

38. www.mgopu.ru.

39. www.elsu.ru.

40. www.tatu.uz

41. [https://www.early-childhood-education-](https://www.early-childhood-education-degrees.com/features/best-books-early-childhood-education/)

[degrees.com/features/best-books-early-childhood-education/](https://www.early-childhood-education-degrees.com/features/best-books-early-childhood-education/)

MUNDARIJA:

KIRISH	3
I. MODUL. Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish fanining umumiy asoslari, mazmuni, mohiyati va predmeti	5
II. MODUL. Maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tarixi	19
III. MODUL. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi va ta'lim tarbiyasi	50
IV. MODUL. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiyani tashkil etish	63
V. MODUL. Hozirgi jamiyatda tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talab va vazifalar	75
VI. MODUL. Tarbiya turlari va ularning shaxs kamolotiga ta'siri. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi	88
VII. MODUL. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy va axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va amalga oshirish vositalari	102
VIII. MODUL. Yosh avlod tarbiyasida mehnat tarbiyasining o'rni. Bolalarning estetik didi rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar	130
IX. MODUL. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida iqtisodiy tarbiyani tashkil etish. Bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tanishtirish	155
X. MODUL. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo'llari	181
XI. MODUL. O'yinning maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogik jarayonidagi o'rni	189
XII. MODUL. Qoidali o'yinlar – bolaga ta'lim berish shakli sifatida	210
XIII. MODUL. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarning o'rni va o'ziga xos xususiyatlari	233
XIV. MODUL. Tayyorlov guruhi bolalarini maktabga o'qishga tayyorlash	254
XV. MODUL. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktab hamkorligi	267

XVI. MODUL. Maktabgacha ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan hamkorlikdagi ishining mazmuni va usullari	279
XVII. MODUL. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish	289
XVIII. MODUL. Bolalarning maktabda ta'lim olishga tayyorligini tashxislash usullari	309
XIX. MODUL. Maktabgacha ta'lim tashkilotiga qisqa muddatli guruhlarda bolalarni maktabga tayyorlash	334
XX. MODUL. O'zbekistonda inklyuziv ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar bilan ishlash	344
TESTLAR	366
GLOSSARIY	384
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	391

TOSHEVA NURZODA TOSHEMIRONA

**MAKTABGACHA TA'LIM-TARBIYANI
TASHKIL ETISH**

*Oliy va o'рта maxsus vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlarining
60110200 – maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalariga
mo'ljallangan*

Muharrir:	E. Eshov
Tex.muharrir:	D.Abduraxmonova
Musahhih:	M. Shodiyeva
Badiiy rahbar:	M. Sattorov

Nashriyot litsenziyasi № 022853. 08.03.2022.
Original maketdan bosishga ruxsat etildi: 15.04.2023. Bichimi 60x84.
Kegli 16 shponli. "Times New Roman" garniturasida 1/16.
Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'ozi.
Bosma tabog'i 24,75 Adadi 50. Buyurtma № 27

**“BUXORO DETERMINANTI” MCHJ bosmaxonasida chop
etildi. Buxoro shahar Namozgoh ko'chasi 24 uy
Tel.: + 998 98 778 47 27**